

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Katedra teologické etiky a spirituální teologie

Jozef Pavol

**SPOLUPRÁCA KŇAZOV S ŠTB Z HISTORICKO-ETICKÉHO
HĽADISKA**

Problematika etického kompromisu v spolupráci duchovných s ŠtB

Disertační práce

Vedoucí práce: prof. Dr. Albert-Peter Rethmann

PRAHA 2010

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně a v seznamu literatury a pramenů uvedl veškeré informační zdroje, které jsem použil.

V Praze dne.....

OBSAH

Obsah	3
0. Úvod	8
0.1. Zameranie práce	10
0.2. Pramene.....	13

ČASŤ A

Katolícki kňazi ako tajní spolupracovníci ŠtB

Historická Perspektíva

1. Štátna bezpečnosť a katolícka cirkev	16
1.1. Historický vývoj Štátnej bezpečnosti	16
1.1.1. Transformácia ŠtB a jej obdobie pred prevratom 1948	16
1.1.2. Obdobie politických procesov (po februári 1948 do roku 1954)	18
1.1.3. Od politických procesov k dohľadu nad celou spoločnosťou.....	19
1.1.4. Druhá kríza ŠtB (1964 – 1967)	20
1.1.5. Demokratizácia a reforma ŠtB v dobe Pražskej jari.....	21
1.1.6. Obdobie normalizácie.....	23
1.2. Metódy pôsobenia ŠtB	27
1.2.1. Katolícka cirkev – „rešpektovaný“ a najnebezpečnejší nepriateľ režimu	27
1.2.1.1. Úlohy ŠtB v boji proti legálnej a nelegálnej cirkvi	28
1.2.2. Represívna činnosť	30
1.2.2.1. Fyzické a psychické násilie	30
1.2.2.2. Provokácie	31
1.2.2.3. Politické procesy	32
1.2.2.4. Trestné stíhanie	32
1.2.3. Preventívno - profylaktická činnosť.....	33
1.2.3.1. Vynútený operatívny styk a pohovor	34
1.2.3.2. Administratívno-právne opatrenie.....	35
1.2.4. Informačná činnosť.....	37
1.2.5. Kontrarozviedna činnosť ŠtB v boji s katolíckou cirkvou.....	38
1.2.5.1. Získavanie a preverka poznatkov	38
1.2.5.2. Operatívna preverka signálu	39
1.2.5.3. Operatívne rozpracovanie prípadu	39
1.2.5.4. Nasadenie spravodajskej techniky	40
1.2.5.5. Operatívne pozorovanie	42

1.2.6.	Činnosť sovietskych poradcov	43
2.	Spolupráca kňazov Spišskej diecézy s ŠtB.....	45
2.1.	Otvorené otázky a neistoty spojené so spoluprácou kňazov.....	45
2.1.1.	Registračné protokoly Štátnej bezpečnosti.....	45
2.1.2.	Počty duchovných vedených v registračných protokoloch.....	46
2.1.3.	Sú agentúrne vzäzky tajných spolupracovníkov dôveryhodné?	48
2.1.3.1.	Problém skartovaných vzäzkov	48
2.1.3.2.	Rekonštrukcia vzäzkov.....	50
2.1.3.3.	Kvantita písania agentúrnych správ na úkor ich kvality	51
2.1.3.4.	Existencia fiktívnych vzäzkov?	52
2.1.3.5.	Sú teda agentúrne vzäzky a správy v nich dôveryhodné?.....	53
2.2.	Akých tajných spolupracovníkov poznáme a aké mali poslanie?.....	55
2.2.1.	Poslanie tajných spolupracovníkov - kňazov.....	55
2.2.2.	Typy spolupracovníkov štátnej bezpečnosti.....	57
2.2.2.1.	Problém štatútu dôverníka – bezvýznamní šachoví hráči?	59
2.3.	Získavanie a riadenie tajných spolupracovníkov	61
2.3.1.	Využitie psychológie v metódach ŠtB.....	62
2.3.2.	Nároky na pracovníkov ŠtB pri práci s agentmi.....	65
2.3.2.1.	Špeciálne predpoklady potrebné na prácu s agentmi.....	65
2.3.2.2.	Problémy a nedostatky pri práci s TS na strane OP.....	67
2.3.2.3.	Chyby operatívnych pracovníkov pri poznávaní osobnosti TS	70
2.3.3.	Odkiaľ sa mali získavať „ideálni“ agenti v Spišskej diecéze?	71
2.3.4.	Proces získania kandidáta TS k spolupráci.....	76
2.3.4.1.	Spôsob a miesto kontaktovania kandidátov spolupráce.....	77
2.3.4.2.	Viazací akt – „verbovka“ a problém podpísania spolupráce.....	81
2.3.4.3.	Prípád tkz. TS Juraja Baka a problematika nevedomosti o spolupráci	83
2.3.4.4.	Problém podpísania spolupráce	84
2.3.5.	Riadenia a výchova tajného spolupracovníka	86
2.3.5.1.	Riadenie tajného spolupracovníka	87
2.3.6.	Ukončenie spolupráce	94
2.3.7.	Zhrnutie	98
3.	Príčiny spolupráce duchovných.....	101
3.1.	Dôvody a motivačné pohnútky z pohľadu ŠtB	101
3.2.	Diskrepancia medzi motívmi z pohľadu ŠtB a motívmi z pohľadu duchovných.....	107
3.3.	Typológia príčin spolupráce duchovných	111
3.3.1.	Vydieranie a strach	112
3.3.1.1.	Vydieranie.....	112
3.3.1.2.	Strach.....	113
3.3.2.	Sklamania, životné krízy	115

3.3.3.	Dobry úmysel a politické presvedčenie.....	117
3.3.3.1.	Dobry úmysel.....	117
3.3.3.2.	Politické presvedčenie.....	118
3.3.4.	Osobné záujmy.....	119
3.3.4.1.	Záujem študovať teológiu na CMBF ale aj doktorát v zahraničí... ..	119
3.3.4.2.	Odpustenie priestupkov a netrestanie pre trestný čin.....	120
3.3.4.3.	Skrátenie trestu alebo prepustenie z väzenia.....	120
3.3.4.4.	Snaha získania štátneho súhlasu.....	121
3.3.4.5.	Lepšia faru, post, funkcia v diecéze, participácia na moci.....	121
3.3.5.	Konflikty a pomsta.....	122
3.4.	Výsledky analýzy motívov spolupráce.....	124
3.5.	Reakcie duchovných k vlastnej spolupráci.....	125
3.5.1.	Reakcie.....	127
3.5.2.	Analýza postojov duchovných.....	141
	Zhrnutie historickej časti.....	144

ČASŤ B

Katolícki kňazi ako tajní spolupracovníci ŠtB ETICKÁ PERSPEKTÍVA

4.	Spolupráca duchovných z pohľadu morálnej teológie.....	152
4.1.	Typologizácia situácií spolupráce z etického hľadiska.....	153
4.1.1.	Diferenciácia statkov a hodnôt v morálnej teológii.....	153
4.1.2.	Typy konkurencie statkov a hodnôt v konfliktných situáciách.....	157
4.1.3.	Situácia „VYDIERANIE“.....	157
4.1.3.1.	„radšej spolupracovať ako sa nechať morálne zdiskreditovať“ ...	159
4.1.3.2.	„radšej spolupracovať ako byť odsúdený za protištátnu činnosť trestom smrti“.....	159
4.1.3.3.	„radšej spolupracovať ako sa nechať zavrieť do väzenia“.....	159
4.1.3.4.	„radšej spolupracovať ako stratiť štátny súhlas“.....	160
4.1.3.5.	„radšej spolupracovať ako pripustiť represiu blízkej rodiny“.....	160
4.1.4.	Situácia „DOBRY ÚMYSEL“.....	161
4.1.5.	Situácia „OSOBNÉ CIELE“.....	163
4.1.6.	Situácia „POMSTA“.....	166
4.1.7.	Následky spolupráce na strane obetí.....	166
4.1.7.1.	Zranenie statkov ale aj hodnôt?.....	166
4.1.7.2.	Zranenie ľudskej dôstojnosti?.....	169
4.1.7.3.	Zhrnutie.....	172
4.2.	Hľadanie kritérií pre uprednostňujúce pravidlá.....	173
4.2.1.	Princíp výšky a naliehavosti statkov a hodnôt.....	173

4.2.2.	Kritika hierarchického princípu výšky a naliehavosti	176
4.2.3.	Princíp dobra jednotlivca versus dobra spoločnosti	179
4.2.3.1.	Radšej spolupracovať a eliminovať ako ohroziť blaho a stabilitu cirkvi	180
4.2.3.2.	Analýza princípu spoločného dobra	181
4.2.4.	Zhrnutie	184
5.	Etický kompromis a spolupráca	186
5.1.	Morálne konflikty	186
5.2.	Etický kompromis – východisko z konfliktných situácií?	190
5.2.1.	Terminológia a význam.....	191
5.2.2.	Definovanie etického kompromisu	193
5.2.3.	Špeciálny etický kompromis a jeho negácia u Mietha	195
5.2.4.	Zhrnutie	197
5.3.	Princíp menšieho zla.....	199
5.3.1.	Typy zdôvodňovania noriem	199
5.3.2.	Problém diferenciacie zla v morálnej teológii	202
5.3.2.1.	Fyzické a morálne zlo.....	202
5.3.2.2.	Intrinsece malum – absolútne zlo v deontológii	207
5.3.3.	Charakteristika princípu menšieho zla v morálnej teológii	208
5.3.3.1.	Konflikt medzi dvoma fyzickými zlami alebo fyzickým zlom a zlom morálnym.....	209
5.3.3.2.	Aplikácia morálneho zla na dosiahnutie dobrého účelu	210
5.3.3.3.	Konflikt medzi dvoma morálnymi zlami, dvoma hodnotami	212
5.3.4.	Aplikácia princípu menšieho zla v situáciách spolupráce.....	215
5.3.4.1.	Situácia dobrého úmyslu	215
5.3.4.2.	Situácia vydierania.....	219
5.3.5.	Neistota princípu menšieho zla v dilematických situáciách	220
5.3.5.1.	Nedostatky princípu menšieho zla	220
5.3.5.2.	Nemožnosť zrovnávania fundamentálnych statkov.....	223
5.3.6.	Kritika princípu menšieho zla a jeho hranice	224
5.4.	Princíp dvojitého účinku	226
5.4.1.	Historický prierez a aktuálnosť princípu.....	227
5.4.1.1.	Neisté autorstvá princípu	227
5.4.1.2.	Význam II. Vatikánskeho koncilu	229
5.4.1.3.	Znovuoživenie záujmu o starý princíp.....	230
5.4.2.	Tradičné chápanie princípu a jeho neistoty	231
5.4.3.	Kritická analýza podmienok princípu	234
5.4.3.1.	Konanie nesmie byť mravne zlé	234
5.4.3.2.	Zlý následok nesmie byť priamo chcený alebo zamýšľaný.....	235
5.4.3.3.	Zlý následok nesmie byť prostriedkom na dosiahnutie cieľa	240
5.4.4.	Je princíp dvojitého účinku alternatívou k menšiemu zlu?.....	241
5.4.5.	Preformulovanie princípu podľa Petra Knauera	243

5.4.5.1.	Dôvody nového výkladu princípu	243
5.4.5.2.	Prvé kritérium: primeraná príčina	243
5.4.5.3.	Druhé kritérium: zlý následok nesmie byť prostriedkom k cieľu .	246
5.4.6.	Výhody a nevýhody princípu dvojitého účinku podľa Knauera.....	248
5.5.	Aplikácia kritérií na morálne konflikty spolupráce	252
5.5.1.	Aplikácia kritérií Knauera na spoluprácu duchovných	252
5.5.1.1.	Situácia dobrého úmyslu	252
5.5.1.2.	Situácia vydierania.....	254
6.	ZÁVER: Situácia pravého etického kompromisu v spolupráci.....	260
6.1.	Núdzna vo svedomí	260
6.2.	Etický kompromis vo vydieraní.....	262
	Zoznam skratiek:	269
	Zoznam príloh	271
	Zoznam literatúry.....	272
	Anglické resumé	280

0. ÚVOD

Téma spolupráce cirkvi s komunistickou ŠtB sa spustila zverejnením mien duchovných v tkz. registračných protokoloch komunistickej kontrarozviedky, na Slovensku hlavne kauzou údajnej spolupráce emeritného arcibiskupa Jána Sokola. Zverejnenie týchto protokolov sa stalo určitým kontroverzným medzníkom pri vysporiadaní sa s komunistickou minulosťou. Dochádzalo k tomu, že médiá zverejnením mien významných predstaviteľov spoločenského života spustili lavínu škandálov. Táto lavína zasiahla aj katolícku cirkev. Bolo totiž bežné, že v „bulvárnych“ denníkoch sa objavovali nadpisy ako „kňazi-donášači“, „kolaborant“, „zradca“, „eštebák“, „práskač“, „udavač“ atď. Tieto výroky obsahovali už v sebe morálne odsúdenie konkrétnych ľudí. Žiaľ toto odsúdenie sa zakladalo niekedy iba na tom, že konkrétne osoby boli vedené v registračných protokoloch ŠtB. To prispelo k polarizácii spoločnosti na tých, ktorí vyzývali k objasneniu pravdy a tých, ktorí tému spolupráce považujú ako jeden z ďalších útokov na katolícku cirkev. Naplnilo sa to, pred čím varovali a snažili sa byť obozretní niektorí politici už v 90. rokoch. Práve v týchto rokoch sa totiž spustila debata o lustrácii ľudí, ktorí boli zapletení do spolupráce s ŠtB alebo v nej priamo pracovali. Samozrejme boli aj takí, ktorí kritikou lustrácie skrývali svoje vlastné prečiny a neduhy zapletenia sa s ŠtB z minulosti.¹ Zatiaľ čo stúpenci lustračného zákona slávilí prvé veľké víťazstvo antikomunistickej opozície, jeho odporci (Alexander Dubček a Jiří Dienstbier) poukazovali nato, že zákon nedodržiava prezumpciu neviny, uplatňuje kolektívnu vinu a je v rozpore s medzinárodným a vnútorným právom. Už vtedy sa objavovali prvé pochybnosti o vierohodnosti spisov ŠtB. Samotný vtedajší prezident Václav Havel poukazoval na absurdnosť situácie, kedy spôsobilosť zastávať funkcie v štáte ovplyvňuje materiál komunistickej bezpečnostnej služby.² Na rozdiel od Českej republiky sa zákon lustrácie po oddelení od federácie na Slovensku neuplatňoval a preto ani cirkevná hierarchia na Slovensku sa touto témou nezaoberala.³ Oproti slovenskej, prijala katolícka cirkev v českej republike zákon o lustrácii otvorenejšie. Kardinál Vlk

¹ Dodnes nie je vyjasnená okolnosť zmiznutia zväzkoch spolupracovníkov ŠtB z archívu MV počas vládnutia Vladimíra Mečiara a jeho strany HZDS. Medzi chýbajúcimi zväzkami bol nielen jeho samotný zväzok, ale napr. aj zväzok Jána Sokola – emeritného slovenského arcibiskupa.

² Porov. GRAJEWSKI Andrzej: Jidášův komplex. Zraněná církev: Křesťané ve střední a východní Evropě mezi odporem a kolaborací, Praha: Prostor, 2002, s. 76 – 82.

³ K vývoju lustrácie treba povedať ale aj to, že je síce pravdou, že lustračný zákon sa v Českej republike začal uplatňovať skôr, samotné založenie inštitúcie na skúmanie prečinov komunistického režimu s zverejnením zväzkov spolupracovníkov bolo paradoxne na Slovensku rýchlejšie ako v Čechách. Možno k tomu prispel smäd po rokoch Mečiarovej éry, ktorá sa tomu bránila, asi ako „čert svätenej vody“.

sa vyjadril na jeho podporu, ale už v 90. rokoch upozornil súčasne aj na určitú obozretnosť slovami: „*Spoločnosť má právo brániť sa vnútornému nepriateľovi a preto prijatie lustračného zákona znamenalo zásadný krok. Dôležité je, ako sa lustrácie prevádzajú. Zverejnením mien agentov sa totiž nič nevyrieši.*“⁴ S týmto vyjadrením arcibiskupa Vlka treba úplne súhlasiť. Problém sa však netýkal len otázky prijatia lustračného zákona a zverejnenia mien spolupracovníkov, ale aj toho, aké stanovisko má cirkev k spolupráci svojich duchovných zaujať. Niektorí významní českí teológovia oprávnene poukazovali na závažnosť tejto problematiky a potrebu vysporiadania sa ňou v vnútri katolíckej cirkvi. Český morálny teológ Oto Mádr sa vyjadril, že zrada každého duchovného uštedruje cirkvi bolestnú ranu, pretože práve na nich spočíva záväzok vydávať svedectvá o pravde. Cirkev sa má podľa neho s týmto problémom vysporiadať vnútorne, ale zároveň musí dať nejaké jasné znamenie celej spoločnosti.⁵ Potreba a dokonca nutnosť zaoberania sa aj touto témou práve z hľadiska zachovania si morálnej integrity už nemohla byť lepšie vyjadrená. Výzva Ota Mádra, ale zároveň aj skryté varovanie pred naštrbením morálnej integrity a autority cirkvi nenechali na seba dlho čakať. Pisatelia článkov o jednotlivých kauzách spolupráce duchovných argumentovali práve zmieňovaným výrokom vydávania svedectva o pravde. „*Biskup je verejná osoba a od cirkvi sa očakáva, že keď hlása morálne zásady, bude sama príkladom ich uplatňovania v každodennom živote.*“⁶

Žiaľ situácia na Slovensku sa vyvíjala a dodnes vyvíja opačným smerom. Katolícka cirkev nenašla v sebe snahu a impulz zaoberať sa týmto problémom sama vo vnútri cirkvi ale aj voči spoločnosti. Nenašlo sa dosť teológov ani predstaviteľov z hierarchie, ktorí by vyslovili potrebu otvoriť túto bolestnú kapitolu dejín. Na rozdiel od českej cirkvi, bola slovenská cirkevná hierarchia pasívna. Jej reakcia sa dá skutočne prirovnať k slovám jedného historika, ktorý jej postoj opísal tým, že „*mala hlavy zastrčené do piesku*“ až do roku 2005.⁷ Nútená vyjadriť sa k téme spolupráce bola až po zverejnených článkoch v médiách a hlavne vtedy, keď otázka novej spolupráce zasiahla v médiách aj rady samotných biskupov. Aj na Slovensku sa objavili hlasy, ktoré varovali cirkev pred stratou morálnej integrity v očiach verejnosti. Ani to však nereflektovala ako „hlas volajúceho na púšti“ po otvorení sa tomuto problému, ale chápala to ako útok na cirkev s cieľom jej poškodiť a otriasť jej autoritou. Je pravdou,

⁴ Tamže. 82.

⁵ Porov. tamže. 84.

⁶ Reakcia novinára na kauzu vedenia biskupa Lobkowicza ako tajného spolupracovníka v registračných protokoloch. Porov. tamže. 85.

⁷ Porov. DUBOVSKÝ Patrik: Pamäť podľa prania hierarchov, in: Domino efekt 26 (2007) 24-25.

že články uverejnené v bulvárnych denníkoch sa zakladali iba na tom, že osoba bola registrovaná v registračných protokoloch a nadpismi a obsahom sa snažili o senzáciu a škandál zároveň. Česť výnimkám niektorých serióznych štúdií aj z Ústavu pamäti národa (medzi nimi aj historika Patrika Dubovského). O skutočnom nebezpečenstve poškodzovania autority cirkvi sa vyjadril aj český profesor teológie Karel Skalický: „*Bola tu potreba sa vysporiadať s minulosťou a začať s lustráciami, ale stalo sa to, že radikálne denníky získali prístup k zoznamom ŠtB a vydali ich mená... Záruka vierohodnosti? Žiadna. Vplyv na verejnú mienku? Značný.*“⁸ Možno sa ale tento útok preukáže ako zdravý a prispeje k vyliečeniu hnisajúcej rany.

Otázka ale znie, prečo čakala slovenská hierarchia až tak dlho a ako na tzv. „útok“ médií reagovala? Slovenská cirkevná hierarchia svojim stanoviskom z 23. februára 2005 a neskoršie z 23.02.2007 chcela dať hrubú deliacu čiaru za minulosťou a považovala svoje vyjadrenie k spolupráci duchovných s ŠtB za komplexné. Pripustila síce spoluprácu kňazov s ŠtB na rôznych úrovniach, snažila sa ju však obrátiť do roviny „obetí“ komunizmu. Svoje tene a nedostatky prekryla výčitkou, že sa zverejňujú mená kňazov - spolupracovníkov, ale nehovorí sa o príslušníkoch ŠtB, ktorí celú spoluprácu organizovali, vnucovali a vďaka nim sa stali kňazi – tajní spolupracovníci – obetami ŠtB.⁹ Je pravdou, že „veľké ryby“ ŠtB sa dodnes voľne pohybujú v spoločnosti (generál Lorenc) a okrem straty práce v bezpečnosti sa im nič nestalo, nie je pravdou, že sa spoločnosť a historici problematikou pracovníkov ŠtB nezaoberajú. Paradoxom vyjadrenia konferencie biskupov ostáva, že na konci vyjadrenia vyzývala práve na potrebu toho, aby celé Slovensko žilo očistené podľa pravdy a v pravde, čo má byť jediná záruka nášho dôstojného života v budúcnosti.¹⁰ Sama však okrem tohto vyhlásenia už nijaké ďalšie kroky nepodnikla.

0.1. Zameranie práce

Táto práca sa snaží reagovať na problematiku spolupráce kňazov s ŠtB: jednak na príliš rýchle odsudzovanie na základe registrácie a povrchnej skandalizácie spojenej s morálnym odsúdením kňazov, ale aj na stavanie spolupráce do svetla obetí režimu, ktorí za nič nemôžu. Základnou otázkou na počiatku výskumu bolo, či je možné posudzovať spoluprácu duchovných na základe registračných protokolov? Ak nie je

⁸ Porov. GRAJEWSKI: op. cit., s. 88.

⁹ Stanovisko konferencie biskupov Slovenska k zverejneniu zväzkov bývalej ŠtB, Donovaly, dňa 23. februára 2005.

¹⁰ Porov. tamže.

možné paušálne posudzovať a toľž odsudzovať duchovných na základe evidencie v zoznamoch ŠtB, tak vyvstáva otázka, ako máme postupovať? Existujú nejaké kritériá, ktoré nás môžu usmerniť? Aké faktory a aspekty je nutné zohľadniť? Ak niekto očakáva od tejto práce morálne odsúdenie jednotlivých prípadov, tak sa asi sklame. Táto práca je prvým pokusom venovať sa tejto problematike hlbšie, je prvou pionierskou prácou tohto druhu a preto ani autor nepočíta s tým, že podá komplexné a vyčerpávajúce odpovede k spolupráci kňazov s ŠtB. Cieľom tejto práce preto nie je na konci, v závere posúdiť jednotlivé prípady, ale skôr poskytnúť kritériá na citlivejší prístup v posudzovaní jednotlivých prípadov. Kritéria na posúdenie spolupráce budú v práci vypracované v dvoch častiach. V prvej historickej časti práce (časť A) autor predstaví na historickom podklade vývin ŠtB v jej rôznych obdobiach, metódy a ciele, ktoré ŠtB v boji s Katolíckou cirkvou aplikovala (Kapitola 1). Poznanie historického prierezu a vývinu ŠtB pomáha pochopiť aj rôznorodosť metód, ktoré ŠtB zavádzala nielen voči cirkvi vo všeobecnosti, ale aj voči jej tajným spolupracovníkom. Na začiatku ďalšej kapitoly (Kapitola 2) sa autor bude venovať podstatnému problému v tejto téme a tým je dôveryhodnosť archívnych dokumentov a možnosť spochybnenia spolupráce. Pretože ide o dosť dôležitú časť, auto analýzu archívnych materiálov ŠtB nezaradil do úvodu práce, ako to býva zvykom ale venoval sa jej obširnejšie práve na začiatku druhej kapitoly. Jadro druhej kapitoly tvorí predstavenie celého procesu získavania kňaza za tajného spolupracovníka ŠtB. ŠtB totiž s odstupom času vypracovala metodologický postup získavania a riadenia tajných spolupracovníkov – kňazov, s prihliadnutím na psychológiu, z ktorej pri zostavovaní postupov čerpala. Druhá kapitola má takto pomôcť urobiť si ucelený prehľad o tom, aké predpoklady musel splňať pracovník ŠtB ale aj kňaz, akým spôsobom sa získavali duchovní k spolupráci, na aké prekážky a nedostatky narážala ŠtB pri získavaní a práci s kňazmi. Záver druhej kapitoly bude tvoriť typológia príčin ukončenia spolupráce duchovných v Spišskej diecéze. Historická časť tejto práce bude zavŕšená vypracovaním typologie príčin a motívov, ktoré mohli viesť kňazov k spolupráci s ŠtB (Kapitola 3). Doplnená bude o analýzu reakcií žijúcich kňazov Spišskej diecézy, ktorí v listoch, ale aj osobne zaujali stanovisko k tomu, že sú vedení ako agenti ŠtB. Táto typológia príčin spolupráce duchovných poslúži ako prechod ale aj východisko pre etickú časť práce (časť B). V 4 kapitole sa predstavujú štyri základné situácie, v ktorých sa duchovní rozhodovali spolupracovať s ŠtB z morálno-etického hľadiska. Stredobod 4 kapitoly bude tvoriť analýza cieľov, dohier a ziel, ktoré boli prítomné pri jednaní a ktoré si mohli konkurovať alebo vytvárať voči

druhým konflikty. Ako skutočne konfliktné sa preukážu dve situácie spolupráce – dobrý úmysel a vydieranie, v ktorých dochádza pri rozhodovaní a konaní k konfliktu a zraneniu viacerých statkov a hodnôt. Ostatným situáciám spolupráce – pomsta a osobné ciele aj napriek tomu, že nebudú tvoriť predmet skúmania v ďalších častiach práce, sa vytvorí priestor pre zdôvodnenie ich neetickosti podľa etických princípov. Záver 4 kapitoly bude tvoriť otázka hľadania správnych uprednostňujúcich kritérií v konflikte rôznych statkov a hodnôt a hľadanie otázky, či tieto kritériá postačujú na zodpovedné konanie v konfliktných situáciách. Existencia ťažkých morálnych dilem spočívajúcich v tom, že jednajúci je postavený do situácie, v ktorej sa musí rozhodnúť medzi väčším alebo menším zlom alebo ak jeho konanie zapríčini neúmyselne aj škody a zlo v zameraní na dobrý cieľ, tvorí jadro 5 kapitoly. Hlavným cieľom je skúmanie otázky, ako má jednať človek v situácii vydierania. Môže v tomto morálnom konflikte uzavrieť etický kompromis? Existujú princípy, ktoré by pomohli človeku sa orientovať v situácii, kedy ani svedomie nemôže nájsť odpoveď a hľadá záchytné body v normatívnych princípoch? Analýza princípu menšieho zla a dvojitého účinku nás má priviesť v 5 kapitole k nájdeniu odpovede, či oba princípy poskytujú dostatočné uspokojujúce východiská z morálnych dilematických situácií spolupráce a či konanie podľa nich bude jednaním zodpovedným a teda bude predstavovať aj etický kompromis. Pretože téma práce je zameraná na skúmanie tajnej spolupráce kňazov s ŠtB, bude pri analýze oboch princíпов morálnej teológie uskutočnený pokus o ich aplikáciu na situáciu vydierania a dobrého úmyslu, s snahou vyhodnotiť ich priechodnosť a aplikovateľnosť. V závere práce (6 kapitole) sa nezhrnie celá práca ešte raz, pretože jej zhrnutie by vzhľadom na komplexnosť témy nebolo možné. Pokým zhrnutie a záver historickej časti bude nasledovať hneď po 3 kapitole, bude záver etickej časti tvoriť hľadanie odpovede na to, či je možné uzavrieť správny etický kompromis v situácii vydierania duchovných, s prihliadnutím na ťažkosť doby, režimu, skúseností, charakterových vlastností a slabostí človeka. Súčasne sa stanoví hranice, pokým sa dá ešte hovoriť, posudzovať z vonkajšieho pohľadu o etickom kompromise a kedy je situácia tak zložitá, že sa vymyká možnosti hodnotenia z tretej strany, zo strany spoločnosti ale aj z pohľadu objektívnych normatívnych princípov a rozhodnutie zostáva len na konkrétnom človekovi.

0.2. Pramene

Táto práca predstavuje prvú prácu tohto druhu na Slovensku. Pretože ide o priekopnícku prácu, nenárokuje si na kompletnosť a objektivnosť, skôr naopak, chce umožniť a povzbudiť bádanie aj v tejto bolestnej oblasti života cirkvi. Na Slovensku existujú k obdobiu komunizmu mnohopočetné publikácie z prenasledovania cirkvi. Táto oblasť sa spracovávala a právom spracováva až doposiaľ. Ak sa ale pozrieme na tematiku tajnej spolupráce kňazov s ŠtB, nenájdeme na túto tému žiadnu hlbšiu publikáciu alebo štúdiu. Tému spolupráce kňazov s ŠtB sa venovali v vedeckých a populárnych časopisoch historici Patrik Dubovský - *Pastieri v koži ŠtB* a Jozef Hal'ko - *Cirkev, agenti a ŠtB*. Okrem týchto dvoch štúdií už žiaľ toho veľa nenájdeme. Okrajovo sa spomína spolupráca duchovných u autora Grajewského - *Jidášův komplex*. Pretože však jeho publikácia skúma režimy a cirkev v väčšine postkomunistických štátoch, hĺbkovej analýze spolupráce kňazov s ŠtB sa jeho publikácia vyhýba. Obdobne je tomu aj v Českej republike, kde k tejto téme vyšli skôr len články v časopisoch alebo v niektorých denníkoch. Nepredstavujú však žiadnu hĺbkovú štúdiu ale opierajú sa o výpovednú hodnotu registračných protokolov. Výnimku tvorí článok morálneho teológa Ota Mádra - *Soud, nebo milosrdenství*, ktorý sa tomuto problému postavil z pohľadu teológie. Jednu z mála seriózných hĺbkových historických výskumov reprezentuje film „*Černí a černejší*“, ktorý je z dielne českých historikov Pavla Palečka a Ondřeje Krajtla. Okrem týchto prvotných zmieňovaných výstupov nenájdeme žiadne iné vedecké publikácie k tejto téme.

Právom sa môže položiť otázka, ako teda autor pri svojom výskume postupoval? Historický výskum je postavený primárne na štúdiu archívnych materiálov. Pretože však neexistuje žiaden zoznam spolupracovníkov kňazov, autor sa v prvom kroku zameril na vypracovanie zoznamu kňazov vedených v registračných protokoloch. Na základe schématicizmov Spišskej diecézy, nachádzajúcich sa v Archíve Biskupského úradu Spišskej Kapituly sa autorovi podarilo vytvoriť menný zoznam tých duchovných, ktorí sú vedení ako tajní spolupracovníci ŠtB. Opierajúc sa o tento prvý krok bolo možné pristúpiť k skúmaniu a rekonštrukcii existujúcich zväzov agentov, ale aj zväzkov nepriateľských osôb v Archíve Ústavu pamäti národa. Súčasne prebiehal výskum ďalších archívnych dokumentov s cieľom získať prehľad o práci ŠtB, jej cieľoch a stratégiách na úseku cirkvi v Spišskej diecéze, metódach získavania TS kňazov, kontroly práce, ale aj sebakritiky ŠtB: výročné správy, situačné zložky, týždenné

informácie krajských a okresných správ ŠtB v Východoslovenskom a Banskobystrickom kraji (fondy B 10); analýza práce po línii agentúrno-operatívnej (fondy A2,7,9 – sek. Nám MV Praha); sekretariát UB KSČ v Prahe (NA Praha), ale aj fondy OCT a KCT v archíve MV v Košiciach (A 51, A 68) a iné. Pri spracovaní fungovania ŠtB ako systému a celku čerpal autor okrem archívnych dokumentov aj z publikácií historikov Pavla Žáčka, ale hlavne Jána Peška, ktorý spracoval kompletne organizáciu a fungovanie ŠtB. Veľmi silnou oporou pri vypracovaní typológie spolupráce kňazov, ale aj pochopení fungovania tajnej polície boli existujúce štúdie a výskumy v Nemecku – výskumy historikov, ale j psychológov a psychiatrov. Získaním kňazov na poli cirkvi, ťažkosti a metódy získavania duchovných sa zaoberali existujúce diplomové práce príslušníkov Vysokej školy Zboru národnej bezpečnosti v Prahe. Ich práce zrekonštruované v zborníku *Securitas Imperii*, ale aj tie, ktoré sa našli v A ÚPN odkryli pohľad a myslenie ŠtB pri získavaní kňazov k spolupráci. ŠtB sa takto odkryla ako premyslená inštitúcia, zapodievajúca sa aj vedecky a metodologicky získavaním a riadením tajných spolupracovníkov. Na podklade týchto, ale aj ďalších materiálov sa podarilo vypracovať hlavné body, ktoré budú opísané v jednotlivých kapitolách historickej časti práce.

Podobne ako je tomu v historickom svete, neexistujú doposiaľ ani žiadne štúdie teológov, ktorí by túto tématiku skúmali z etického pohľadu. Ako jedinou sa dá zmieniť doktorská práca Dr. Gregora Bussa, ktorý sa zaoberal problematikou morálnej identity TS kňaza z historicko-etického hľadiska („*Die Kollaboration der katholischer Kirche und geistlichen mit dem staatssozialistischen Regime der DDR aus theologisch-ethische Perspektive*“ KU, KTF Praha, 2010). Etický výskum preto podobne ako historický si nenárokujú na posledné slovo ani v oblasti etického kompromisu, skôr naopak, snahou bolo túto problematiku načrieť a otvoriť ju skúmaniu aj z ďalších morálno-teologických uhlov, akými sú napríklad svedomie, vina, zmierenie atď. Na spravovanie etickej časti práce sa autor opieral výlučne o existujúce štúdie a publikácie nemeckých a amerických morálnych teológov vzťahujúcich sa na problematiku etických konfliktov, etického kompromisu a normatívnych princípov menšieho zla a dvojitého účinku.

ČASŤ A

KATOLÍCKI KŇAZI AKO TAJNÍ SPOLUPRACOVNÍCI ŠTB HISTORICKÁ PERSPEKTÍVA

1. ŠTÁTNA BEZPEČNOSŤ A KATOLÍCKA CIRKEV

1.1. Historický vývoj Štátnej bezpečnosti

Štátna bezpečnosť (ŠtB) bola počas štyridsiatich rokov svojej existencie najdôležitejšou mocenskou oporou strany. „*Bola predovšetkým politickou políciou a cieľom jej činnosti bolo pomáhať komunistickému režimu pri ovládaní slovenskej a českej spoločnosti; chránila režim a súčasne sa aktívne podieľala na realizovaní politiky komunistickej strany.*“¹¹ To ako bola chápaná už v prvých rokoch svojej existencie dosvedčujú dobové výroky jej čelných predstaviteľov. Náместník ministra vnútra Josef Pavel definoval ŠtB v roku 1949 ako politickú políciu, ktorá je očami a ušami strany. Jej vernosť strane bola predpokladom byť dobrým orgánom bezpečnosti.¹² Úzke prepojenie strany a ŠtB dokazuje aj výrok ministra národnej bezpečnosti Karola Bacíleka na konferencii Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ) v roku 1952: „*O tom, kto je vinný a kto je nevinný, kde sa končia omyly a chyby a nastáva trestná činnosť rozhodne strana za pomoci orgánov ŠtB.*“¹³

1.1.1. Transformácia ŠtB a jej obdobie pred prevratom 1948

Vznik komunistickej Štátnej bezpečnosti sa spája sice bezprostredne s pofebruárovým prevratom v roku 1948 a uchopením moci komunistami, jej systém fungovania a štruktúra organizácie spadá ale už do rokov 1944 a nadväzuje na obdobie Slovenského národného povstania.¹⁴ Počas SNP dochádzalo k postupnému preberaniu moci partizánmi na strednom Slovensku a budovaniu určitého štátneho aparátu na dobitom povstaleckom území. Súčasťou tohto štátneho systému na povstaleckom území bol aj III. odbor Povereníctva pre veci vnútorné, úlohou ktorého bolo zabezpečovať

¹¹ PEŠEK Ján: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970*, Bratislava: Veda, 2000, 11.

¹² PEŠEK Ján, LETZ Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*, Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, 121.

¹³ Tamže. 121.

¹⁴ Slovenské národné povstanie – (ďalej SNP) vypuklo na území stredného Slovenska v lete 1944 s cieľom poukázať na nespokojnosť s režimom Slovenského štátu a oslobodením Slovenska a urýchlením fronty. Vývoj situácie na Slovensku v tej dobe a jeho osud bol úzko spätý s Benešovou politikou exilovej vlády v Londýne, ktorá sa už od roku 1941 bohužiaľ aj vlastnou orientáciou na ZSSR dostávala do postupného politického a mocenského vplyvu Sovietskeho zväzu. Ústupky Beneša a zásadné chyby v jeho diplomacii viedli ZSSR k smelšiemu presadzovaniu svojich záujmov a cieľov, s čím súvisela aj infiltrácia agentov KGB a NKDV na území Slovenska už počas SNP v roku 1944, k prvému teroru na oslobodenom území ČSSR - Podkarpatskej Rusy, vplyvu NKDV a odveččeniu obyvateľstva do Sovietskeho zväzu. Porov. HRBEK Jaroslav, SMETANA Vít: *Draze zaplacená svoboda I. Osвобоzení Československa 1944–1945*, Praha: Paseka, 2009. Štúdiá pojednávajú o Benešovej exilovej politike v Londýne a jej dopadu na povojnovú situáciu v ČSSR a jeho závislosti na mocenskej zóne vplyvu ZSSR.

štátno-bezpečnostné záujmy. Už vtedy tvorili prevažnú časť pracovníkov III. odboru členovia Komunistickéj strany Slovenska (ďalej KSS). Táto štruktúra sa neskoršie preniesla na prelome rokov 1944 – 45 aj na územia oslobodené sovietskou armádou na východnom Slovensku, kde začala pôsobiť delegácia Slovenskej národnej rady.¹⁵ Existencia rôznych miličných skupín, žandárstva, sovietskych vojsk a tajnej polície (ďalej NKDV) na oslobodenom území svedčila nielen o určitom chaotickom a nejednotnom usporiadaní, ale aj o prvom výraznom vplyve sovietskej bezpečnostnej služby na našom území a jej infiltrácie do čs. bezpečnostných zložiek. Dňa 23. februára 1945 bola Slovenskou národnou radou (ďalej SNR) na oslobodenom území vytvorená „Národná bezpečnosť“ (ďalej NB).¹⁶ Jej súčasťou bolo aj II. oddelenie bezpečnosti a spravodajstva, neuniformovaných zložiek známe pod skratkou NB 2. O moc nad národnou bezpečnosťou a hlavne nad NB 2 sa zvädzal boj medzi KSS a Demokratickou stranou (ďalej DS) od jej založenia až do prevratu v roku 1948. Do NB 2 sa snažila KSS presadiť len svojich ľudí, ktorí nemali s bývalým režimom (tým je myslené obdobie prvého Slovenského Štátu 1939 – 1945 na čele s Jozefom Tisom) nič spoločné a boli vo väčšine členovia KSS a partizáni.¹⁷ Noví členovia NB2 svoje prokomunistické postoje prejavovali tým, že už vtedy plošne a porušovaním platnej legislatívy zatýkali exponentov bývalého režimu v spoločnosti a medzi bezpečnostnými zložkami. Neskoršia krutosť a hrubosť príslušníkov ŠtB v 50. rokoch má svoj pôvod práve u členoch NB2. Jej príslušníci boli prevažne mladí ľudia, poznačení krutosťou vojny a vyznačovali sa tvrdým radikalizmom a snahou splniť stanovené úlohy za každú cenu. Zákomom z roku 1947 došlo k unifikácii bezpečnostných zložiek. Týmto ťahom si pražskí komunisti nielen že podriadili NB na Slovensku, ktorá bola doposiaľ pod správou povereníctva na Slovensku, ale došlo i k oddeleniu bezpečnostných štruktúr od NB a k vytvoreniu Štátnej bezpečnosti - ŠtB. Rok pred štátnym prevratom (1947) možno pozorovať prvú otvorenú kritiku na brutálnosť bezpečnostných zložiek, ich metódy, ktoré mala ešte z čias protektorátu a ktoré dokonca aj prevyšovala. Kritika sa zniesla na pôde parlamentu príslušníkmi DS. Žiaľ vyšetrovaniu zabránil štátny prevrat v februári 1948, na ktorom sa ŠtB aktívne podieľala infiltrovaním cez získaných

¹⁵ Porov. PEŠEK Ján: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953, Bratislava: Veda, 1999, 10 – 11.

¹⁶ Porov. tamže. 11.

¹⁷ O veľkom nepomere svedčia počty v štátno-bezpečnostnej sekcii v roku 1948, z ktorých 80 sa hlásilo k KSS a len 7 k DS. Ako tvrdí J. Pešek, členov KSS bolo ale omnoho viacej, pretože taktikou komunistov bolo u členov bezpečnosti demonštrovať navonok ich nadstraníckosť a interne pripravovať štát na prevzatie moci. Porov. tamže. 16 – 34.

spolupracovníkov v DS, ich postupnou diskreditáciou, rozkladom DS a ovládnutím mocenských štruktúr v štáte.¹⁸

1.1.2. Obdobie politických procesov (po februári 1948 do roku 1954)

Štátna bezpečnosť zohrala v februári 1948 dôležitú úlohu a pomohla komunistom uchopiť moc v štáte. Po prevrate musel totalitný režim preniknúť do všetkých vrstiev a zložiek spoločnosti, ovládnuť ju a hlavne zničiť predstaviteľov opozície a protirežimovo zmýšľajúcich predstaviteľov spoločnosti. Režim pre toto poslanie aktívne využíval ŠtB. Obdobie po februári 1948 až do roku 1955 preto možno charakterizovať ako etapu „*horúcej fázy totalitného procesu*“,¹⁹ upevňovania, narastajúcej moci režimu a ŠtB, ktorá sa stala jeho hlavnou oporou. Bola to etapa častých a opakovaných zmien v organizačnej štruktúre ŠtB, kedy sa ŠtB kryštalizovala, ale aj periódou jej najväčšej brutality a krutosti, počas ktorej ŠtB disponovala neobmedzenou mocou. Podchytiť všetky tieto zmeny nie je cieľom tejto práce, preto sa autor vymedzí iba na najzákladnejšie medzníky jej vývoja.²⁰ Od 1948 do 1954 sa politické perzekúcie a politické procesy stali bežnou súčasťou fungovania režimu. Politické procesy a perzekúcie sa stali v zakladateľskom období totalitného režimu takou významnou dominantou v činnosti ŠtB, že predstavovali rozhodujúci ak nie jediný zmysel jej existencie.²¹ Podľa vzoru ZSSR spočívali tieto procesy v aktívnom vyhľadávaní a výrobe nepriateľov - budúcich obetí. Vyvrcholili zatknutím obete, jej zlomením vo vyšetrovacej väzbe a priznaním k protištátnym činom. V záverečnej fáze procesu sa museli obete správať podľa vopred dohodnutého súdneho scenára až k jej odsúdeniu. Ešte v roku 1949 spadala výroba politických procesov pod MV, neskôršie až do r. 1954 sa funkcie veľkovýrobcu pol. procesov ujala ŠtB.²² Pracovníkov ŠtB to dovedlo k presvedčeniu, že iba oni sú jedinou zárukou komunistickej moci a politiky.²³ Sebavedomie a moc ŠtB došla až tak ďaleko, že sa nechápala iba ako slepý vykonávateľ politiky strany, ale sama vplývala na politické pomery v štáte a predurčovala aj politické smerovanie. Štruktúra Štátnej bezpečnosti, vytvorená v rámci Ministerstva národnej

¹⁸ Porov. tamže. 20 – 32. ŠtB zohrala pri uskutočnení štátneho prevratu dôležitú úlohu. Príslušníci ŠtB zastavili sadzbu časopisu Demokratickej strany Čas, obsadzovali budovy rôznych inštitúcií, poštu, odpojovali telefóny a zatýkali nespoľahlivé osoby.

¹⁹ PEŠEK Ján: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970*, op. cit., 11.

²⁰ Viacej k organizačnému vývoju ŠtB a jej postupných zmien vid' doposiaľ citované publikácie od PEŠKA.

²¹ PEŠEK Ján: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*, op. cit., 71.

²² Porov. tamže. 71.

²³ PEŠEK Ján: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970*, op. cit., 14.

bezpečnosti (MNB) na samom začiatku 50. rokov prechádzala síce niektorými zmenami, vo svojich základných rysoch zostávala nezmenená: velenie ŠtB sústredovalo vo svojich rukách obrovskú ničím nekontrolovateľnú moc – priamo riadilo jednotlivé operatívne odbory, sledovanie, zatýkanie a vyšetrovanie obetí.²⁴ Obdobie 50. rokov je charakteristické nielen sledovaním a perzekúciou všetkých zložiek spoločnosti, ale dokonca i “obetami” vo vlastných radoch ŠtB, medzi členmi komunistickej strany a vykonávateľmi moci v štáte. Po vzore ZSSR sa takto uskutočnili nekontrolovateľné čistky i medzi tými, ktorí sa na vzniku ŠtB podieľali. Historik J. Pešek charakterizoval výstižne ŠtB v 50. rokoch ako „*divého psa, ktorý sa odtrhol z reťaze a bolo potrebné ho nejako skrotiť.*“²⁵

1.1.3. Od politických procesov k dohľadu nad celou spoločnosťou (1953 – 1964)

Po smrti Stalina a Gottwalda, po uvoľnení pomerov v ZSSR a prvej kritike voči brutálnosti režimu, malo vedenie strany KSČ už v roku 1953 snahu pristúpiť k určitým zmenám v ŠtB. Za ministra vnútra bol dosadený Rudolf Barák. Cieľom bolo získať späť kontrolu nad ŠtB – oslabiť vplyv veliteľa ŠtB, ale súčasne neoslabiť jej činnosť voči spoločnosti, pretože bez nej nemohla strana existovať. Podarilo sa jej to až v roku 1955 vytvorením tzv. Barákovej komisie²⁶, ktorej cieľom bolo prešetriť brutálnosť ŠtB voči „socialistickej zákonnosti“.²⁷ Pozitívum to prinieslo pre vedúcich funkcionárov, ktorí sa už necítili byť ohrození. Pre spoločnosť však tieto zmeny nemali nijaký dopad. Zásadné zmeny boli uskutočnené na jeseň v roku 1953 vytvorením nového Ministerstva Vnútra (MV) z pôvodného MNB. Síce sa prevzala pôvodná organizačná štruktúra, až do konca 60. rokov sa už názov Štátna bezpečnosť viacej nepoužíval a bol nahradený termínom – „operatívne orgány MV“.²⁸ Hlavná správa ŠtB bola zrušená a jej jednotlivé odbory už

²⁴ PEŠEK Ján, LETZ Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, op. cit., 140.

²⁵ Porov. tamže. 140.

²⁶ Rudolf Barák – sa stal novým ministrom vnútra, bol neviazaný minulosťou v ŠtB a straníckymi funkciami, mal zabezpečiť, aby ŠtB – meč robotníckej triedy poslúchal ruku – UV KSČ, ktorá ho povedie. Súčasne stal na čele vyšetrovacej komisie, ktorá mala za úlohu prešetriť úlohu ŠtB pri výrobe politických procesov, resp. zodpovednosť za ne, mala presunúť na ramená ŠtB a nie KSČ. Porov. PEŠEK Ján: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970, op. cit., 21.

²⁷ Pojem socialistickej zákonnosti definoval Jiří Hartman v roku 1987 - „*V souladu s obecným principem socialistické zákonnosti je pouze taková činnost, která je prováděna v duchu socialistického právního řádu, na jeho zákonném podkladě a směřující k jeho naplňování*“ a „*Realizace principu socialistické zákonnosti v činnosti orgánů československé kontrarozvědky zejména znamená a/ agenturně operativní činnost uskutečňovat v souladu s vůlí a zájmy pracujícího lidu b/ agenturně operativní činnost provádět v souladu se zákony, obecně závaznými předpisy a vnitřními normativními směrnici, které tuto činnost upravují*“. Porov. RAGAČ Radoslav: Kolektívny portrét vedenia správy ŠtB v období normalizácie in: Pamäť národa 4 (2005) 67.

²⁸ Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, op. cit., 141.

neboli podriadené hlavnej správe, ale priamo MV. Už nebola riadená jedným veliteľom a jedným námestníkom MV, ale ministrom a tromi námestníkmi. Bol to opak stavu, kedy sa moc v ŠtB sústreďovala v jedných rukách. Po týchto zmenách sa naopak posilnila moc Ministerstva vnútra.²⁹

Po vyčistení spoločnosti od významných nepriateľov režimu – opozície, vedúcich predstaviteľov cirkví až po členov strany formou veľkých politických procesov nastal zásah do fungovania ŠtB. Jej reorganizácia a zmeny náplne práce, ktorou už nemala byť výroba politických procesov, snaha vedenia KSC preniesť zodpovednosť za brutálnosť a politické procesy na ŠtB, stupňujúca kritika voči nej zapríčinila v roku 1954 nárast krízových prvkov, ktoré v roku 1956 prepukli do *prvej väčšej krízy v ŠtB*. Otriasla jej základmi, ŠtB stratila svoju moc a nevedela presne, akou náplňou práce sa má zaoberať. Zo strany Ministerstva vnútra došlo preto k dvom zásadným zmenám, ktoré pozmenili jej fungovanie až do roku 1989. Po línii vnútorného nepriateľa sa ŠtB preorientovala z výroby politických procesov na plošnú kontrolu celej spoločnosti. Veľké procesy vystriedali procesy malé a neverejné. Nová rola ŠtB spočívala v dohľade nad celou spoločnosťou, teda nie len nad významnými postavami spoločenského diania a opozície (predošlé politické procesy), ale dohľad sa začal rozširovať od riadiacich pracovníkov cez strednú vrstvu až k pracujúcej triede a na mladých ľuďoch. Novým preorientovaním na plošnú kontrolu celej spoločnosti získala ŠtB prehľad o myslení a mienke všetkých ľudí z každej vrstvy spoločenskej triedy.³⁰ Druhou oblasťou zmeny bolo preorientovanie ŠtB na zahraničné spravodajské služby a hľadania ich domácich spolupracovníkov na území ČSSR s cieľom dospieť s nimi k uzavretiu procesov.

1.1.4. Druhá kríza ŠtB (1964 – 1967)

Zmeny v organizácii ŠtB vydržali pomerne dlhú dobu, až do polovice šesťdesiatych rokov. V rokoch 1963 – 1964 sa ale situácia skomplikovala znovu natoľko, že môžeme hovoriť o druhom krízovom stave v ŠtB. Podmieneny bol hlavne nasledujúcimi faktormi: uväznenie ministra vnútra Rudolfa Baráka, ktorý bol u ŠtB obľúbený; rehabilitácia politických väzňov odsúdených v 50. rokoch, čo malo za následok nútený odchod asi 150 pracovníkov ŠtB; celková zmena politiky strany a proklamácia

²⁹ Porov. PEŠEK Ján: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970, op. cit., 22.

³⁰ Zmieňované preorientovanie činnosti ŠtB na plošnú kontrolu spoločnosti neznamenovalo, že ŠtB stratila záujem o ľudí z bývalých režimov, ktorých doposiaľ rozpracovávala. Historik Pešek to dokazuje výrokom náčelníka ŠtB na otázku ministra vnútra Baráka – „*koľko je v republike ešte bývalých ľudí?*“ Odpoveď znela: „*ešte okolo jedného milióna.*“ Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, op. cit., 196.

všeľudového štátu. Reakciou na tieto zmeny bolo aj vypracovanie nových smerníc práce a zamerania ŠtB Ministerstvom vnútra v roku 1963. Návrh zmien obsahoval preorientovanie ŠtB od hľadania domáceho nepriateľa na vnútornej báze výlučne na vonkajších nepriateľov (zahraničné kontrarozvedky) a ich spolupracovníkov medzi domácim obyvateľstvom.³¹ Kvôli zásahu starých funkcionárov z 50. rokov sa navrhované zmeny nakoniec neuskutočnili okamžite, ale až o pár rokov neskôršie, v dobe Pražskej jari.

1.1.5. Demokratizácia a reforma ŠtB v dobe Pražskej jari

Demokratizačné tendencie, ktoré súviseli s nástupom Alexandra Dubčeka za prvého tajomníka Ústredného výboru KSS (UV KSS), zasiahli aj ŠtB a v podstate spochybnili i podstatu jej existencie. V akčnom programe KSČ boli vypracované nové predstavy o tom, ako má vyzerat' a fungovat' Štátna bezpečnosť. Došlo k zásadnej zmene, ktorou sa Štátna bezpečnosť rozdelila na dve zložky: Verejnú bezpečnosť a Štátnu bezpečnosť. Podstatné bolo vymedzenie činnosti Štátnej bezpečnosti s prvými demokratizačnými tendenciami – úplné zrušenie sekcie vnútorného nepriateľa a zameranie len na zahraničné kontrarozvedky: rozpracovanie nepriateľských centier na území protivníka; odhalenie cudzích centier na území republiky, agentov zahraničných rozvedok na území ČSSR; chránenie občanov pred činnosťou nepriateľských rozvedok.³² Akčný program strany zdôrazňoval hlavne, aby postavenie, zameranie, počty príslušníkov, metódy boli zamerané na ochranu štátu proti nepriateľským centráam zo zahraničia. *„Každý občan, ktorý sa v tomto smere neprevinil, musí s istotou vedieť, že jeho politické názory a presvedčenie nemôžu byť predmetom pozornosti štátnych orgánov. Strana jasne prehlasuje, že tento aparát nesmie byť zameraný a používaný na riešenie vnútorno-politických otázok.“*³³ Nový minister vnútra Josef Pavel previedol pod Verejnú bezpečnosť všetky trestné činy, ktoré nemali nič spoločné s cudzou mocou.³⁴ Zrušili sa útvary vnútorného nepriateľa – vedy, kultúry, cirkvi. Zmeny mali aj

³¹ Porov. PEŠEK Ján: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970, op. cit., 24. O novom zameraní, ale nezrealizovaní tohto zamerania pojednával neskôršie aj akčný program ŠtB z roku 1968. Schvaľoval zásady hlavného zamerania ŠtB, zakotvené v rôznych dokumentoch v roku 1964 pri vytvorení jednotnej kontrarozvedky. Tieto zásady, ktoré sa orientujú na vonkajšieho nepriateľa hodnotil za správne. Ich realizáciu v praxi však hodnotil ako nutne nedostatočnú. Porov. Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN), f. B10/II Krajská správa ZNB, ŠtB Košice (ďalej KS ZNB ŠtB KE), *Ideový projekt akčného programu čs. kontrarozvedky v roku 1968*, šk. č. 10, inv. č. 1023.

³² tamže.

³³ PEŠEK Ján, LETZ Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, op. cit., 225.

³⁴ A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Ideový projekt akčného programu čs. kontrarozvedky v roku 1968*, šk. č. 10, inv. č. 1023.

personálny dopad. Minister vnútra požadoval zníženie počtu stavov, výmenu vedúcich funkcionárov ŠtB, ktorí v minulosti porušovali zákony, čo sa stretlo s veľkou nevôľou vo vnútri ŠtB. 12.mája 1968 boli zrušené niektoré nariadenia ŠtB, ktoré nezodpovedali akčnému programu. Ak činnosť občanov nesúvisela s činnosťou zahraničných kontrarozviedok, bolo zakázané používanie operatívnej techniky (odpočúvanie telefónov, sledovanie korešpondencie, prehliadky bytov atď).³⁵

Aj samotná ŠtB vypracovala ako reakciu na akčný program strany svoj vlastný akčný program, kde reflektovala svoju minulú prácu, režim a zapodievala sa návrhmi na zmenu do budúca. Obdobie od roku 1948 reflektovala ako obdobie, kde fungovala ako „nástroj politicko –mocenského donútenia“. Základnú príčinu krízového stavu v roku 1968 videla ŠtB v jej zvláštnom postavení v minulom politickom systéme: „*Tak ako sa prežil celý minulý politický systém, nutne sa prežila úloha ŠtB ako nástroja boja proti triednemu nepriateľovi.*“³⁶ ŠtB pripustila v akčnom programe aj zásah do ľudských práv používaním spravodajskej techniky: „*V honbe za výsledkami, v duchu – kto hľadá nájde- dochádzalo k masovému nasadzovaniu technických úkonov, čo v praxi znamenalo porušovanie základných ľudských práv a slobôd, zaručených ústavou a vyvolávalo atmosféru vzájomnej nedôvery a strachu.*“³⁷ Tieto všetky nariadenia sa však v realite nikdy nenaplnili. Na jednej strane realizácii týchto nariadení zabránila okupácia ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy. Na strane druhej veliteľia jednotlivých krajov a okresov tieto nariadenia v praxi nikdy nedodržali a aj napriek zákazu sledovania, odpočúvania a zrušeniu sekcie vnútorného nepriateľa naďalej podávali správy osobám zo strany KSČ, pre ktorých reformy boli trňom v oku a okupácia znamenala pre nich „oslobodenie“ a návrat do starých koľají. O nedodržiavaní smerníc akčného programu svedčia aj poznámky, opravy a škrty v akčnom programe čs. kontrarozviedky, po jeho zaslaní na krajskú správu do Košíc. Tieto korektúry a prepisy boli napísané niektorým jej vedúcim činiteľom v Košiciach. Pri odstavci, ktorý pojednáva o ochrane ľudí, ktorí ak nie sú podozriví z trestného činu, tak by nemali byť predmetom operatívneho záujmu čs. kontrarozviedky bola reakcia riadiaceho pracovníka v roku 1968 nasledovná: „*potenciálne je každý občan možným páchatelom. Vždy bol a bude! Len vylučovacia metóda môže znížiť potenciálnu možnosť podozrenia.*“³⁸

³⁵ Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, op. cit., 225.

³⁶ A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Ideový projekt akčného programu čs. kontrarozviedky v roku 1968*, šk. č. 10, inv. č. 1023.

³⁷ Tamže.

³⁸ Tamže.

Bohužiaľ treba poznamenať, že tieto návrhy zmien sa už vôbec nedotýkali Cirkvi, ktorú ŠtB rozpracovávala aj naďalej napriek zrušeniu sekcie vnútorného nepriateľa.³⁹ Súviselo to s tým, že Cirkev na Slovensku bola chápaná ako vysunutá pobočka Vatikánu, ktorý bol pre ŠtB zahraničnou kapitalistickou rozviedkou a kňazi na Slovensku jej agentmi a teda oficiálne spadali i naďalej do smerníc ŠtB. Vatikán sa chápala ako nástroj amerického imperializmu, a každý kto počúval Vatikán, sa stával nástrojom cudzej nepriateľskej mocnosti. Každý väčší cirkevný proces obsahoval obvinenie zo špionáže s Vatikánom.⁴⁰ O zdiskreditovaní cirkvi a kňazov ako agentov Vatikánu svedčia výpovede zinscenovaných procesov s biskupmi. Úplne podlomený a zmanipulovaný bitím a výsluchmi biskup Buzalka pred súdom vyslovil vetu: „*Russicum je v skutočnosti ústav pre výchovu vatikánskych agentov, špiónov.*“⁴¹

1.1.6. Obdobie normalizácie

Okupácia ČSSR bola začiatkom novej éry a obdobiem, ktoré komunistický režim nazýval obdobím „normalizácie pomerov“ – teda, návratu od chaosu (demokratizačných reforiem) k „socialistickým zákonitostiam“. Samozrejme ako v prvej vlne nástupu k moci v roku 1948 aj teraz pri upevňovaní moci mala zohrať ŠtB úlohu mocenskej opori režimu. Ešte v roku 1969 sa ako oficiálne poslanie ŠtB zdôrazňovalo pôsobenie proti špionážnej činnosti, ale aj zahraničným centrámi – ľudácko-kapitalistickým a cirkevným zahraničným centrámi. Historik Pešek to odôvodňoval vysokým počtom cudzincov, ktorí v roku 1968 – 1969 po otvorení hraníc navštívili ČSSR, ale aj vysokým počtom čs. osôb, ktoré vycestovali do zahraničia. Najznámejšia bola púť do Ríma, ktorej sa zúčastnilo okolo 15 000 pútnikov. Takáto vysoká aktivita pohybu obyvateľstva zintenzívnila obojstranný prúd informácií, čo bolo z hľadiska nastupujúceho normalizačného režimu nežiadúce a pre ŠtB ako jeho mocenskú oporu podozrivé.⁴² Už v roku 1969 obnovila ŠtB svoju spravodajskú činnosť a podávala hlavným predstaviteľom normalizačného procesu dôležité informácie.

K zásahom proti cirkvi nedošlo hneď. Spočiatku pôsobila ŠtB a štátna moc len preventívne, pozývala si jednotlivých cirkevných predstavených a varovala ich pred ďalšou nežiaducou protištátnou činnosťou – konkrétne bolo zmieňované nepovolené

³⁹ Porov. A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Štátobezpečnostná a operatívna situácia v kraji v roku 1968*, šk. č. 10, inv. č. 1028.

⁴⁰ PEŠEK Ján, BARNOVSKÝ Michal: *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953*, Bratislava: Veda, 1997, 193.

⁴¹ Porov. ŠMÁLIK Štefan: *Veľký štyridsaťdňový pôst cirkvi na Slovensku*, Bratislava: Charis, 1996, 21.

⁴² Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*, op. cit., 229.

hnutie DKO.⁴³ ŠtB sa postupne spamätala z útlmu, a veľmi rýchlo obnovila svoju agentúrnu sieť – musela však budovať prakticky odznovu, pretože stará agentúrna sieť bola už nepoužiteľná. Pozornosť zaujala proti laickému apoštolátu, mládežníckej činnosti kňazov, ale aj utajeným štruktúram cirkvi a jej kontaktmi s cirkevnou emigráciou.⁴⁴

Dôležitým prelomovým rokom a ukazovateľom tvrdého smeru normalizácie bol rok 1970. Nariadením federálneho ministerstva vnútra z 30.09.1970 sa začali nanovo evidovať a rozpracovávať nepriateľské osoby, s cieľom získať prehľad o „reakčných“ silách v štáte, ktoré pod vedením zahraničných centier pôsobili proti politike strany a štátu. *„Útvary státní bezpečnosti musí proto v tomto směru uskutečňovat vyhledávání a prověřování osob nepřátelsky zaměřených proti politice strany a státu a tyto osoby evidovat.“*⁴⁵ Nové nariadenie rozdeľovalo osoby podozrivé z pravicového oportunistu do 8 oblastí: a) predstavitelia zakázaných politických strán; b) organizátori masových akcií a demonštrácií; c) šíritelia letákových akcií a teroru; okrem ostatných kategórií toto členenie samozrejme zahrňovalo aj „reakčných“ predstaviteľov cirkevnej hierarchie, diela koncilovej obnovy (DKO), tajných reholí, laických hnutí atď. Je zaujímavé, že ŠtB uviedla do praxe evidenciu nepriateľských osôb skôr, ako prišlo oficiálne nariadenie od ÚV KSC v roku 1971, ktoré rozhodlo a nariadilo tieto osoby kategorizovať a registrovať.

Vznik Charty 77⁴⁶ v roku 1977, sa stal významným medzníkom v práci ŠtB. ŠtB naďalej rozpracovávala predstaviteľov pravicového oportunistu, nariadením MV ČSSR č.21 z roku 1978 rozšírila pravicový oportunizmus aj o predstaviteľov Charty 77. Podobne ako v nariadení z roku 1970 aj v roku 1978 boli osoby okrem rozdelenia do 8 vyššie zmieňovaných oblastí zaradené aj do 4 základných kategórií odstupňovaných podľa nebezpečnosti, ktorú pre štát predstavovali. Do I. kategórie sa zaradovali nebezpeční aktívni organizátori a páchatelia z radov pravice, odhalení agenti zahraničných rozvedok a antisocialistických síl. Do II. kategórie spadali nebezpečné protisoc. zamerané osoby, ktoré udržiujú styky s ďalšími „reakčnými“ silami doma i v zahraničí, pôsobia nepriateľsky v svojom okolí. Do druhej kategórie spadali aj

⁴³ Porov. PEŠEK Ján, BARNOVSKÝ Michal: op. cit., 23.

⁴⁴ Porov. tamže. 26.

⁴⁵ Porov. Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (ďalej A MV SR) Levoča, f. *Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 44. Evidování a rozpracování nepřátelských osob.* In: PEŠEK Ján, LETZ Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*, Príloha č. 21, Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, 659.

⁴⁶ Charta 77 bolo združenie opozície, čs. inteligencie, predstaviteľov spoločenského, kultúrneho a cirkevného života, ktorí založením združenia a vystúpením v zahraničí reagovali na nedodržiavanie občianskych a náboženských slobôd, ku ktorým sa ČSSR zaviazalo svojím podpisom v Helsinkách.

„reakční“ knězi a predstavitelia cirk. hierarchie. Novým nariadením museli osoby z I. a II. kategórie rozpracovávané vo zväzkoch kontrarozviedného rozpracovania (teda pracovníkmi ŠtB) byť aktívne vedení v evidenčných zväzkoch. Ostatné dve kategórie, kam spadali osoby, ktoré zaujímali vyčkávacie stanovisko a predstavovali potenciálne „reakčné“ sily a osoby, ktoré boli nepriateľské ale nespádali do predošlých kategórií, neboli kontrolované ŠtB, ale príslušníkmi Verejnej bezpečnosti.⁴⁷

Síce zvýšila ŠtB po podpísaní Charty 77 svoju aktívnu činnosť voči antisocialisticky zameraným občanom, bola po podpísaní práv a slobôd v Helsinkách, vo svojej činnosti obmedzovaná hlavne zahraničným tlakom. V 80. rokoch zrealizovala ŠtB viacero prípadov, ktorými chcela zastrašiť aj širšiu verejnosť, tlakom svetovej verejnej mienky však musela od trestno-právneho postihu upustiť a tak sa uchýlila iba k tichému protestu. Svedčí o tom napr. akcia VÍR – zásah proti františkánom v ČSSR v roku 1983. Zatkli 15 osôb. Hoci sa uskutočnil proces pod priamym vedením MV a čelných predstaviteľov štátu, tlak zahraničia mal za následok to, že vypracované obžaloby boli stiahnuté a odsúdení boli podmienčne len dvaja františkáni. Vedenie ŠtB si sťažovalo na neukončenú realizáciu.⁴⁸ Zrútenie komunistického režimu v ČSSR malo za následok aj postupný zánik ŠtB. I keď v roku 1989 bol plán ŠtB voči katolíckej cirkvi zameraný veľmi aktívne do jej posledného dychu, bolo zrejmé, že už vplyvom politických zmien v ovzduší, stratila ŠtB v poslednom roku existencie samostatnosť rozhodovania oproti celému obdobiu 50 rokov jej existencie. Bolo to už obdobie, keď nemala úplne voľné ruky, ale musela prihliadať na politiku strany a podliehala aj zahraničnému tlaku. Každú agentúrne operatívnu činnosť a komplex preventívno-rozkladných opatrení musela koordinovať s oficiálnymi štátnymi predstaviteľmi moci.⁴⁹ Generál Lorenc pritom varoval pred podľahnutím emóciám ale pri posudzovaní javov sa malo vždy prihliadať na medzinárodno-politické a vnútrostranícke ciele strany. „*Nenechať sa vyprovokovať činnosťou vnútorného protivníka k zásahom, ktoré by poškodili politiku strany a socialistického štátu.*“⁵⁰ Zároveň ale priznal, že nebolo možné zakázať všetky aktivity občanov: „*ŠtB nemôže bojovať proti všetkému, čo sa jej nepáči... a robiť z obyčajných*

⁴⁷ Porov. A MV SR. f. *Nariadení ministra vnútra ČSSR č. 21, ktorým se vydávajú Směrnice pro evidenci osob ohrožujících vnitřní pořádek a bezpečnost státu. 1978*“ In: PEŠEK Ján, LETZ Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, Príloha č. 21*, Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, 663.

⁴⁸ Ďalším bol napr. proces s dvomi duchovnými, ktorým pre kontakty na signatárov charty 77 a rozvíjanie jej činnosti na Slovensku bol odobratý štátny súhlas. Kvôli širokej zahraničnej publicite neskončil pred súdom a bol odložený ad acta. Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, op. cit.*, 238, 250, 251.

⁴⁹ Porov. ŽÁČEK Pavel: *Boj proti církvím a sektám: pohled z centrály StB*, in: FIALA Petr, HANUŠ Jiří: *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*, Brno: CDK, 2001, 148.

⁵⁰ ŽÁČEK Pavel: *V čele ŠtB. Pád režimu v záznamech důstojníka tajnej policie*, op. cit., XC.

*ľudí, ktorý nie sú podľa našich predstáv konformných ľudí.*⁵¹ Je pozoruhodné sledovať reakciu ŠtB v posledných mesiacoch jej existencie. Na rozdiel od štátneho aparátu a KSČ, ktoré povoľovali tlaku spoločnosti a demokratizačným zmenám, zostala ŠtB najkonzervatívnejším elementom v štáte. Stranu, ktorá určovala jej chod a jej činnosť si dovolila aj kritizovať a dištancovala sa od jej politiky: „*Hrubé porušenie zásad marxisticko-leninského učenia zo strany vedúcich predstaviteľov KSČ v ich praktickej činnosti v minulých rokoch diskreditovali socializmus v očiach a myšliach vlastného ľudu.*“⁵² I keď v prvých mesiacoch po páde komunizmu počítali niektorí čelní predstavitelia ŠtB s možnosťou transformácie do nového demokratického „režimu“, dynamickými demokratickými zmenami pochopili, že v zložkách MV už nebudú mať možnosť seberealizácie. Zrušením ŠtB rozkazom z roku 1990 sa stratili ich možnosti sa udržať pri moci a Štátna bezpečnosť prestala existovať.⁵³ Svoje chápadlá však mala ŠtB natoľko rozprestreté, že očistenie sa od jej praktík a učenie sa demokracii v novom MV trvalo ešte celé desaťročie.⁵⁴

Historický vývoj štruktúr a činnosti ŠtB zásadne ovplyvnil aj metódy jej práce, ktoré priamo úmerne išli spolu s vývojom politickej situácie. Veľký posun medzi 50. – 60. rokmi a dobou normalizácie, uvoľnenie politických pomerov v Sovietskom zväze a následne v celom východnom bloku boli príčinou zmien úloh, činností a procesov fungovania ŠtB. Tieto zmeny ju nútili prispôsobovať sa dobe a upravovať náležite aj svoje metódy a postupy a nepriamo ovplyvnili aj proces získavania tajných spolupracovníkov, a ako to bude predstavené v tretej a hlavne štvrtej kapitole, existoval veľký rozdiel medzi rokmi éry Gottwalda a dobou normalizácie. Akú činnosť ŠtB počas celého svojho fungovania vyvíjala, zmeny a rozdiely v jej metódach budú predstavené v nasledujúcom odstavci.

⁵¹ Tamže. XCI.

⁵² ŽÁČEK Pavel: Boj proti cirkvím a sektám: pohľad z centrály ŠtB, op. cit., 149.

⁵³ ŽÁČEK Pavel: V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície, op. cit., 219.

⁵⁴ O neblahých praktikách poprevratovej Slovenskej informačnej služby počas vlády Vladimíra Mečiara s ŠtB praktikami vid'. CHURANĚ Milan: Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti. Praha: Libri, 2001, 323.

1.2. Metódy pôsobenia ŠtB

1.2.1. Katolícka cirkev – „rešpektovaný“ a najnebezpečnejší nepriateľ režimu

Katolícka cirkev patrila medzi najúhlavnejších nepriateľov komunistického režimu, ktorého režim nemohol ignorovať, ale „rešpektoval“ ho ako svojho hlavného nepriateľa. Predstavovala „*najväčšiu politicko-ideologickú silu usilujúcu v duchu záverov II. Vatikánskeho koncilu o modernizáciu cirkvi a zjednotenie všetkých kresťanov k účinnejšiemu boju proti marxistickej ideológii.*“⁵⁵

Ťaženie režimu spolu so Štátnou bezpečnosťou proti katolíckej cirkvi bolo v rokoch ich existencie rôznorodé. Historik Pešek ho charakterizoval ako ťaženie s jednosmernými tendenciami.⁵⁶ Teda v rozličných etapách pôsobil režim a bezpečnosť rôznymi metódami a vplyvmi. Pokým na prelome 40. a 50. rokov sa režim represívne, použitím fyzického a psychického násillia snažil mocensky zlomiť odpor cirkví, neskoršie, keď už cirkev bola zlomená, upustil od mocenského tlaku. Nastala nová fáza zápasu o zmýšľanie ľudí.⁵⁷ Začiatkom 70. rokov nastúpil normalizačný tlak. Ten mal spočiatku charakter jednorazových operatívnych zásahov, ale už v roku 1971 sa novým opatrením – *Návrh dlhodobého postupu v oblasti cirkevnej politiky a svetonázorovej výchovy na Slovensku* zmenila taktika režimu voči cirkvi a zaviedla sa premyslená kombinácia mocensko-administratívnych opatrení a vedecko-ateistického pôsobenia. V praxi sa tento postup nazýval aj preventívno-profylaktickým opatrením. Tento postup mal za cieľ dosiahnuť to, aby cirkvi zostali lojálne voči režimu. Mali ho akceptovať v takej podobe, v akej existoval, ale už nie formou brutálnych zásahov aplikovaných v 50. rokoch. Úmysel spočíval v tom, aby cirkvi nezasahovali ako inštitúcie do socialistického života, nezhrmažďovali občanov a hlavne nemali byť nositeľmi spoločenských záujmov. Štát v snahe zamedziť realizácii záverov II. vatikánskeho koncilu, realizoval radu opatrení. Režim sa zamerl v opatreniach na hlavné pre neho nebezpečné oblasti vo vnútri štruktúr katolíckej cirkvi. Vo všetkých tematických okruhoch, vystupujú formulácie typu – nedovoliť, nerealizovať, zakázať, vnútorne rozkladať.⁵⁸ Opatrenia samozrejme vykonávala strana za pomoci orgánov štátnej bezpečnosti, ktoré sa riadili uzneseniami strany a plánov postupu voči cirkevnej politike a vlastnými kontrarozviednymi metódami.

⁵⁵ Pešek Ján, Barnovský Michal: V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku 1969 – 1989, op. cit., 61.

⁵⁶ Porov. tamže. 60.

⁵⁷ „*Preto sa na prelome 50. a 60. rokov uskutočnila kombinácia nátlaku a presvedčania, ale prevažoval pri tom moment nátlaku.*“ tamže.

⁵⁸ tamže.

Aj keď ŠtB odvodzovala svoju činnosť až do konca svojej existencie zo zákona, ústavy, právnych predpisov, rozkazov a nariadení ministra vnútra, chod komunistickéj politickej polície závisel od kádrovej politiky KSČ, ktorá sa nadradila pri určovaní jej činnosti nad ústavu, zákon a ministerstvo vnútra.⁵⁹ Podľa úvodného ustanovenia smernice z roku 1978 bolo jej hlavným poslaním – chrániť socialistické spoločenské a štátne zriadenie, bezpečnosť a obranyschopnosť Československej socialistickej republiky, jej ekonomiku, bezpečnosť a práva občanov pred nepriateľskou činnosťou zahraničných a vnútorných nepriateľov.⁶⁰ Tieto smernice určovali aj jej základné poslanie:

- špecifickými prostriedkami a metódami získavať informácie o činnosti zahraničných a vnútorných nepriateľov
- prevádzať ochranu záujmov socialistického štátu a zamedzovať nepriateľskú činnosť
- odhaľovať a dokumentovať trestné činy
- zabraňovať úniku utajovaných skutočností
- informovať a navrhovať príslušným straníckym a štátnym orgánom opatrenia k predchádzaniu trestnej činnosti

1.2.1.1. Úlohy ŠtB v boji proti legálnej a nelegálnej cirkvi

Na poli boja Štátnej bezpečnosti voči katolíckej Cirkvi bol v dobe normalizácie dôležitý rok 1979, kedy minister vnútra Obzina spolu s ďalšími predstaviteľmi ŠtB definovali nový postup v boji proti katolíckej cirkvi pod názvom „*Úlohy kontrarozviedného boja po línii X. správy FMV proti podvratnej činnosti vonkajšieho a vnútorného nepriateľa, usilujúceho sa o aktívne využitie Rím. kat. cirkvi ako jedného z dôležitých nástrojov destabilizácie socializmu v ČSSR*“.⁶¹ Katolícku cirkev predstavili ako vzrastajúcu opozičnú silu, voči ktorej chceli čeliť za podpory strany, využívaním osvedčených prostriedkov a metód, ako i tesnou kooperáciou so sovietskymi priateľmi.⁶² Tieto obsiahle úlohy predstavil širšie vo svojej práci diplomant vysokej školy ZNB Ľubomír

⁵⁹ Porov. ŽÁČEK Pavel: Přísně tajné. Odhalená fakta o činnosti ŠtB, Praha: Votobia, 2001, 11-14.

⁶⁰ Porov. tamže. 13-14.

⁶¹ Porov. CUHRA Jaroslav: Katolícka cirkev prelomu 80.let v diplomových prácich príslušníkov ŠtB, in: Securitas imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb (1999) 4.

⁶² Porov. tamže.

Vavrda. Predstavujú podrobný obsah činností bezpečnosti, ktoré boli po línii cirkvi skutočne realizované v dobe normalizácie:⁶³

- odhaľovať existenciu a pôsobnosť nelegálnej cirkvi⁶⁴, hlavné miesta koncentrácie a dokumentovať ich činnosť
- vytvárať a prehľbovať rozpory medzi legálnou a nelegálnou cirkvou a Vatikánom
- budovať medzi kňazmi mladú agentúru (sieť tajných spolupracovníkov), s cieľom jej výchovy k prevzatiu vedúcich funkcií v cirkvi, prípadne i k vysadeniu do zahraničných cirkevných centier, súčasne získavať agentúru z rad bohoslovcov, členov PIT a rehoľných rádov
- sústavne rozkrývať činnosť laického apoštolátu
- sústavne skvalitňovať kontrarozviednu ochranu združenia katolíckych duchovných Pacem in terris (ďalej PIT), posilňovanie členskej základne
- účinne využívať operatívnu techniku a sledovanie
- odhaľovať miesta, kde dochádza k sústredovaniu a negatívnemu ovplyvňovaniu mládeže (nepovolená výučba náboženstva v súkromných bytoch, farách, kostoloch, táboroch)
- odhaľovať zámery Vatikánu pri riadení a ovplyvňovaní hierarchie, pôsobiť na jeho činiteľov, aby sa dištancovali od nepriateľských akcií emigrantských centier, izolovanie cirkevnej emigrácie
- odhaľovať styky emig. centier na čs. duchovných a laikov
- vytvárať prehľad (evidenciu) o všetkých závadných osobách po línii rímsko-kat. cirkvi
- odhaľovať kanály spojenia do zahraničia na šírenie náboženskej literatúry
- zabraňovať zanášaniam poľského vzoru v ČSSR

⁶³ Porov. VAVRDA Ladislav: Formy a metódy boje orgánu štátni bezpečnosti proti nelegálnej podvratnej činnosti rímskokatolíckej cirkve, in: Securitas imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostných služieb (1999) 20.

⁶⁴ Štátna bezpečnosť v boji proti katolíckej cirkvi rozlišovala medzi tzv. *legálnou* a *nelegálnou cirkvou*. Pojem nelegálnej cirkvi bol umelo vytvorený orgánmi štátu k odlišeniu dvoch existujúcich štruktúr na území ČSSR. Zatiaľ čo legálna cirkev bola tvorená cirkevnou hierarchiou, duchovnými a pasívnymi veriacimi a pôsobila verejne, nelegálna cirkev zahrňovala tajne vysvätených biskupov a kňazov, tajných vyšších cirkevných hodnostárov navrhnutých Vatikánom do funkcií bez súhlasu štátu (tajne riadili diecézu), členov mužských a ženských reholí a tajne organizovaný laický apoštolát. Výstižnú definíciu pojmu nelegálnej cirkvi podáva plán práce hlavnej správy ŠtB na rok 1989: „*Pod pojmem nelegální cirkevní struktury lze rozumět širokou oblast a to jak osob, které inklinovali nebo inklinují k tajnému studiu teologie, tak další představitelé, kteří se zabývají nelegální činností v bázi mužských a ženských reholí.*“ Porov. ŽÁČEK Pavel: Boj proti cirkvím a sektám: pohled z centrály StB, in: FIALA Petr, HANUŠ Jiří: Katolícká cirkev a totalitarismus v českých zemích, Brno: CDK, 2001, 146.

- pripravovaným a vo vhodnej dobe uskutočneným úderom proti reakcii v cirkvi dosiahnuť poklesu vplyvu a autority cirkvi

Z tejto charakteristiky úloh boja voči cirkvi vyplýval charakter ŠtB ako politickej polície – sovietskeho typu: „*Politický charakter kontrarozvedky vyplýva z jej základného poslania - preventívnej i represívnej funkcie.*“⁶⁵ Prihliadnuc na dejinný vývoj ŠtB nachádzame rôznej metódy vplyvu, ktorými pôsobila v spoločnosti: represívna činnosť (fyzické a psychické násilie, provokácie, politické procesy) charakteristická pre prvé obdobie jej existencie, preventívno-profylaktickú, informačnú činnosť - charakteristické pre celé obdobie jej existencie. Okrem metód vplyvu disponovala aj vlastným procesom prenikania do nepriateľských štruktúr protivníka. V čom sa tieto jednotlivé metódy odlišovali, ako pôsobili v spoločnosti, autor predstaví v nasledujúcich statiach.

1.2.2. Represívna činnosť

1.2.2.1. Fyzické a psychické násilie

Používanie fyzického násillia bolo charakteristické pre brutálne obdobie 50. rokov – bitie, hlad, fingované popravy, ľadové sprchy, zaväzovanie hláv do mokrých handier, ktoré pri schnutí spôsobovali bolesti predstavovali len nepatrný zlomok násillia, ktoré ŠtB aplikovala na svojich obetiach.⁶⁶ Nepriateľa štátu sa mal touto formou zlomiť a donútiť k priznaniu. I keď sa aplikovanie fyzického násillia štátom zakázalo (§94 z roku 1950 – „*na výpoved' nesmie byť obvinený žiadnym spôsobom donútený*“)⁶⁷ a podľa interných smerníc sa povoľovalo len vo výnimočných prípadoch, používalo sa plošne a ŠtB sa tým vôbec netajila. Využívala ho bežne na zastrašenie spoločnosti.⁶⁸ Najvyšší štátni činitelia o tom vedeli, mlčali, a až keď sa procesy dotkli aj ich, obvinili ju z brutality.⁶⁹ Je to smutné, ale práve používanie fyzického násillia sa stalo hodnotiacim kritériom pre kvalitu práce vyšetrovateľov: ak totiž vyšetrovateľ nepoužíval tvrdo

⁶⁵ Porov. ŽÁČEK Pavel: *Prísne tajné. Odhalená fakta o činnosti ŠtB*, Praha: Votobia, 2001, 15.

⁶⁶ „Boli tam pomery ako vo fašistických koncentračných táborech. Porov. TRSTENSKÝ Viktor: *Sila viery, sila pravdy*, Bratislava: Senefeld-R, 1990, 283.

⁶⁷ Trestný zákonník z roku 1950. Porov. tamže. 285.

⁶⁸ Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*, op. cit., 153.

⁶⁹ Už v roku 1950 vyšetrovacia komisia MV konštatovala po príchode do Bratislavy, že ŠtB pri výsluchoch používa nátlak, bitie a obvinený podpíše aj to, čo sa nezakladá na pravde. Porov. PEŠEK Ján: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*, op. cit., 63. O zverstvách, ktoré aplikovalo ŠtB na obvinených, podal priznanie sám podplukovník ŠtB Kohoutek, ktorý sa na nich aktívne podieľal. Porov. REIMANN: *Študent, ročník IV*, 1968, in: TRSTENSKÝ Viktor: *Sila viery, sila pravdy*, Bratislava: Senefeld-R, 1990, 283.

násilie, bol mäkký a neschopný.⁷⁰ Ak sa pýtame na pôvod fyzického násilia, tak pramení už v taktikách Gestapa, od ktorého sa ŠtB rada inšpirovala.⁷¹ Zdokonaľovaná bola ale po príchode sovietskych poradcov, ktorí zohrali kľúčovú úlohu pri konštruovaní politických procesov.⁷² Fyzické násilie bolo kombinované so psychickým násilím – vyhrážanie perzekúciou rodinným príslušníkom, ponižovanie ľudskej dôstojnosti, príbuzných a známych. V neskoršom období – období normalizácie, sa tlakom zahraničia do popredia dostalo násilie psychické (to nepopiera používanie fyzického násilia v 70. rokoch, bolo však vo výrazne menšom počte oproti 50. rokom) a v posledných rokoch existenciu režimu obe vyšetrovacie formy vystriedala metóda varovania - prevencia.

1.2.2.2. *Provokácie*

Cieľom provokácií bolo vyprovokovať u podozrivého a potenciálneho nepriateľa – protištátnu činnosť. ŠtB sa napr. vydávala za agentov zahraničných rozvedok, zahraničných a ilegálnych spolkov, posielala listy s výzvou k protištátnej činnosti. Typickou provokáciou bola provokácia k úteku za hranice.⁷³ Provokácia mala smerovať k zatknutiu obeti, a vo väzbe z nej “vypáčiť” priznanie.⁷⁴ Výsledkom provokácií bola realizácia množstva politických procesov. Od polovice 50. rokov boli oficiálne zakázané. Príkladom typickej provokácie boli udalosti po zatknutí biskupa Vojtaššáka. Počas vyšetrovacej väzby nasadila ŠtB na biskupa svojho agenta väžňa – Jaromíra Kopeckého. Po získaní dôvery začal agent na biskupa vplývať a pripravovať ho na proces, zisťoval jeho názory a myšlienky a ak neboli v súlade s predstavou vyšetrovateľov, presviedčal biskupa, pokým nesúhlasil. Provokácia cez

⁷⁰ Vyšetrovateľ KS ŠtB Žilina Jozef Kupa uviedol koncom roka 1954: „Všetci mladí pracovníci boli vedení k fyzickému násiliu proti vyšetrovancom a mentalita bola do roku 1952 taká, že ten, kto s vyšetrojúcim zaobchádzal slušne, tak vraj napomáhal reakcii. Porov. *Kristín Martin Jozef, prešetrovanie nezákonnosti. Záverečná správa*. in: PEŠEK Ján: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953, op. cit., 64. Podobne sa vyjadril aj šéf ŠtB Baláž, ktorý v roku 1956 pri výsluchu vo väznici priznal, že bolo i proti nemu použité násilie, ale odmietol o tom vypovedať do protokolu, lebo sám používal násilie, keď bol vo funkcii. Porov. KAPLAN Karel.: *Sovětští poradci v Československu 1949 – 1956*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 141.

⁷¹ Známe gestapácke praktiky ŠtB pramenia z čias vojny a neskôr boli samotnou ŠtB aj prekonané. Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*, op. cit., 124.

⁷² Dlhodobé výsluchy po príchode sovietskych poradcov vystriedali nepretržité a trvali 3 až 4 dni.

⁷³ Kňaz mal dostať pozdrav zo zahraničia. Pisateľ pozdravu, najpravdepodobnejšie pracovník – provokatér ŠtB pripojil poznámku: „Ak by medzi tvojimi známymi mladíkmi mal niektorý vôľu byť kňazom, nech sa snaží dostať za hranice, my sa postaráme o splnenie jeho túžby.“ Porov. TRSTENSKÝ Viktor: *Sila viery, sila pravdy*, Bratislava: Senefeld-R, 1990, 270.

⁷⁴ Veľmi rafinované boli agentmi ŠtB zinscenované úteky do zahraničia. Hranica bola vybudovaná umelo a údajné americké hraničné posty, kde boli údajnými americkými vojakmi vypočúvaní boli ŠtB pracovníci na ČSSR území. Porov. KAPLAN Karel: *Nebezpečná bezpečnosť. Štátni bezpečnosť 1948-1956*, Brno: Doplněk, 86 – 96.

implementovaného agenta výrazne pomohla odsúdiť Vojtaššáka a “dotiahnuť” proces do správneho konca.⁷⁵ Ďalším typickým príkladom provokácie boli spovede pracovníkov ŠtB. Ak kňaz odmietol dať rozhrešenie z dôvodu spolupráce s katolíckou akciou alebo pohrozil exkomunikáciou, hlásil to vo svojej správe nadriadeným, ako vlastne u kňaza pochodil. ŠtB už presne vedela, čo s takým kňazom urobiť.⁷⁶ Provokácia nekončila vždy odsúdením previnilca. Niekedy viedla aj k preventívnej činnosti, ktoré predchádzala trestno-represívnym opatreniam.⁷⁷

1.2.2.3. *Politické procesy*

ŠtB pri výrobe politických procesov zohrala úlohu, ktorá bola podrobnejšie opísaná v historickom vývoji ŠtB počas 50. rokov. Obete boli súdené za politické a protištátne činy. Úloha ŠtB spočívala v vyhľadávaní a výrobe nepriateľov štátu. Používanie fyzického a psychického násillia sa stalo neodmysliteľnou súčasťou politických procesov. Je pozoruhodný vývoj, ktorý aplikáciou násillia počas politických procesov nastal. Pokým prvé pofebruárové politické procesy boli význačné tým, že obvinení sa tvrdo bránili, zdokonaľovanie metód násillia viedlo k tomu, že v neskorších procesov boli obvinení zlomení už počas vyšetrovania a postupovali počas vopred pripraveného scenára.⁷⁸ Pri samotnom vyšetrovaní zohralo psychické násillie dôležitú úlohu. Už v roku 1968 bola zmienka o technikách ŠtB, ktoré vyšetrovatelia založili na obmene techník podmieneného reflexu sovietského psychológa I.P. Pavlova.⁷⁹

1.2.2.4. *Trestné stíhanie*

Trestné stíhanie na rozdiel od politických procesov v 50. rokoch a na výnimky normalizačného tlaku 70. rokov patrilo koncom 80. rokov ku krajnej forme zásahu. Vyplývalo to nie z neochoty bezpečnosti zasiahnuť, ale z medzinárodnej politickej situácie. Bezpečnosť preto dôkladne zvažovala, aké metódy použije. „Klasicky“ sa duchovní odsudzovali podľa § 92 – rozvracanie republiky, § 98 – podvracanie

⁷⁵ Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, op. cit., 124.

⁷⁶ A ÚPN, f. B10, inv. č. 52. *Týždenné spravodajské prehľady z útvaru 468/A od 27.mája do 30. Decembra 1949 o bezpečnostnej situácii na východnom Slovensku.*

⁷⁷ Keď sa kňaz Josef Zvěřina kritizujúc prenasledovanie Cirkvi v Československu obrátil v liste na biskupa Tomáška, ŠtB tento list využila k provokácii, zverejnila ho v tlači s sfaľšovaným Tomáškovým podpisom. Potom žiadala od Tomáška, aby sa od tohto listu dištancoval a tým diskreditoval seba aj J. Zvěřinu. Tomášek pod nátlakom súhlasil, a vydal vyhlásenie, v ktorom podrobil Zvěřinu kritike. Porov. GRAJEWSKI Andrzej: Jidášův komplex. Zraněná církev: Křesťané ve střední a východní Evropě mezi odporem a kolaborací, op. cit., 61-62.

⁷⁸ Porov. PEŠEK Ján: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953, op. cit., 62.

⁷⁹ Týmto spôsobom mali zaručený úspech, že väzeň sa celkom isto prizná ku všetkým zločinom, ktoré mu naplánovali a ktoré nikdy nespáchal. Porov. PONDELNÍČEK: Jak zabít lidskou osobnost, Literární listy 20 (1968) in: TRSTENSKÝ Viktor: Sila viery, sila pravdy, Bratislava: Senefeld-R, 1990, 281.

republiky, § 101 - zneužívanie náboženskej funkcie, § 178 – marenie dozoru nad cirkvami. V 80. rokoch príslušníci ŠtB poukazovali ale aj na nebezpečenstvo ich používania – medzinárodné škody a prestíž, ktorá sa trestne stíhaným osobám dostávala. Preto sa bezpečnosť v 50. rokoch snažila ich činnosť zámerne kriminalizovať a skôr sa snažiť tieto osoby stíhať za iné paragrafy - § 152 porušovanie autorských práv – v prípade samizdatovej činnosti, § 118 nedovolené podnikanie (zbierky v kostoloch), § 138 rozkrádanie majetku v socialistickom vlastníctve, § 211 – porušovanie zákona o rodine (vyučovanie náboženstva). ŠtB takto argumentovala, že z hľadiska štátneho záujmu je lepšie sa snažiť postihnúť osobu za túto kriminálnu činnosť, ako za trestné činy porušovania právnych noriem, práv a povinností cirkevných osôb.⁸⁰ Príkladom takéhoto postupu je aj akcia a uväznenie Jozefa Mrovčáka zo Spišskej diecézy. Dodnes sa jeho prípad prezentuje ako „prenasledovania a zatknutie“ Mrovčáka pre jeho náboženskú činnosť a aktivitu. Pravdou je, že režim ho neodsúdil za úklady proti republike, alebo za marenie dozoru nad cirkvou ale za falšovanie a pozmeňovanie verejnej listiny.⁸¹

1.2.3. Preventívno - profylaktická činnosť

Preventívno–profylaktická činnosť sa začala presadzovať koncom 50. rokov. Súviselo to s premenou politiky strany od politických procesov a represívnych činov k plošnej kontrole spoločnosti. Pod prevenciou rozumela ŠtB takú činnosť čs. rozviedky, ktorá smerovala odstraňovaniu príčin a podmienok možných potenciálnych protispoločenských javov s cieľom predchádzať možnými protiopatreniami trestnej činnosti protištátneho charakteru.⁸² Profylaxiou tam, kde už trestná činnosť nastala, mala ŠtB dosiahnuť jej rozloženie a zastavenie. Zmieňovanie preventívno-profylaktickej činnosti je dôležité aj preto, lebo ako to bude ešte v práci neskoršie uvedené, pod týmto mottom získavala ŠtB v 70. rokoch aj tajných spolupracovníkov – kňazov. Trestnej činnosti sa malo predchádzať a preto duchovní svojou spolupracou mohli zabrániť trestnej činnosti svojich spolubratov, následného stíhaniu a perzekúciám podľa motta: radšej prevencie a podávanie správ na spolubrata ako jeho perzekúcia

⁸⁰ Porov. CUHRA Jaroslav: Katolícka cirkveň prelomu 80.let v diplomových prácich príslušníku ŠtB, op. cit., 29.

⁸¹ Dá sa povedať, že bezpečnosti tým, že sfalšoval pečiatku vo svojom cestovnom pase po ilegálnej návšteve Poľska veľmi pomohol, aby mala pádny dôvod na započatie trestného stíhania. Akcia preto navonok nemala nič spoločné s prenasledovaním a porušovaním náboženskej slobody. Faktom je, že za prílišnú náboženskú aktivitu, ktorá bola provokačná, nebol Mrovčák odsúdený. Porov. Jozef Mrovčák, „RUDOLF“, reg. č. BB-A-790, a.č. BB-A-92156.

⁸² Porov. ŽÁČEK Pavel: Přísně tajné. Odhalená fakta o činnosti ŠtB, Praha: Votobia, 2001, 60.

I keď táto myšlienka znie nereálne, v praxi 70. rokov bola dobrým psychologickým ťahom na kandidátov spolupráce. Na základe podkladov správ tajných spolupracovníkov, realizovala v praxi preventívne opatrenia. Existovali rôzne formy týchto opatrení napr. pohovor uskutočnený pracovníkmi iných inštitúcií na podnet ŠtB (napr. predvolanie duchovného na rozhovor s okresným alebo krajským cirkevným tajomníkom kvôli „reakčnému“ obsahu jeho kázne za účasti ŠtB). ŠtB pritom sama určila, či došlo alebo nedošlo k trestnej činnosti. Na úseku cirkví a siekt v roku 1978 dosiahla ŠtB práve preventívno-profylaktickými metódami viacero dobrých výsledkov v konkrétnych akciách a to obmedzením prílivu náboženskej literatúry z Vatikánu a iných zahraničných centier a rozkladom jednotlivých skupín aktivizujúcich sa v náboženskej činnosti.⁸³

Tieto preventívno-výchovno-rozkladné (v reči ŠtB zaužívaná skratka PVO – preventívno výchovné opatrenia) opatrenia sa prevádzali rôznymi metódami a vždycky v kooperácii so straníckymi, hospodárskymi a spoločenskými organizáciami:

1.2.3.1. *Vynútený operatívny styk a pohovor*

Preventívno–profylaktická činnosť bola často spojená s rozkladnou a diskreditačnou činnosťou ŠtB. Využívanie vynúteného operatívneho styku ponúkalo širokú škálu možnosti. Predvolaná osoba mohla byť skompromitovaná v jej prostredí tým, že navštívila ŠtB. Cieľom bolo vyvolať v nepriateľskom prostredí vzájomnú nedôveru „reakčných“ ľudí⁸⁴, narušiť väzby a spojenie vo vnútri organizácií a na ich spojky v zahraničí a zdiskreditovať predstaviteľov nepriateľskej činnosti.⁸⁵ ŠtB pracovník mnohokrát navštívil „reakčného“ kňaza s cieľom vzbudiť pozornosť okolia o návšteve duchovného príslušníkom ŠtB. Cieľom malo byť spokojný výraz a usmianie na tvári príslušníka ŠtB. Tým chcela ŠtB skompromitovať duchovných ako svojich údajných spolupracovníkov.⁸⁶ Bezpečnosť predvolanú osobu mohla aj lepšie spoznať – „keď je

⁸³ A ÚPN, f. B10/II KS ZNB S ŠtB KE, *Ročný vykonávací plán 2.odboru S ŠtB na rok 1978*, inv. č. 1737.

⁸⁴ Výsledok úspechu preventívno-profylaktickej činnosti podáva i správa o situácii okolo biskupa Pobožného v roku 1967 : „*po opatreniach vykonaných z našej strany v minulých rokoch, bola narušená autorita biskupa Pobožného u ostatných slovenských biskupov a kňazov rožňavskej diecézy. Pod vplyvom týchto opatrení nedosahuje biskup predpokladaných úspechov – autorita poklesla medzi kňazmi nejednotnosť a samotný kánonický zbor ho nerešpektuje. Pod vplyvom toho, žiadal Pobožný vo Vatikáne o uvoľnenie z funkcie.*“ A ÚPN, f. A9 Sekretariát námestníka MV Praha 1956 -67, *rozbor práce ŠtB k problematike cirkví a siekt vo východ. kraji za rok 1967*, šk. č. 1, inv. č. 65.

⁸⁵ ŽÁČEK Pavel: *Prísne tajné. Odhalená fakta o činnosti ŠtB*, Praha: Votobia, 2001, 62.

⁸⁶ Porov. A MV ČR Praha, *Pracovný plán útvaru 468-A/23 na rok 1950*, in: PEŠEK Ján, LETZ Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*, op. cit.,166. Taktiež PEŠEK Ján, BARNOVSKÝ Michal: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*, Bratislava 1997,116.

protivník ochotný diskutovať, napriek jeho opatrnosti mu vždy niečo utečie“⁸⁷. Touto cestou sa mohli ľahšie zaniest' rozpory a dezinformácie do cirkevného prostredia aj tým, že predvolaná osoba bola znepokojená stálou kontrolou. S operatívnym stykom bolo späté využitie vplyvovej agentúry, ktorá mohla ovplyvniť zmýšľanie a konanie osoby. „Najužitočnejšie“ nástroje vplyvovej agentúry tvorili predstavitelia legálnej cirkevnej hierarchie – prorežimovskí kapitulárni vikári, v oblasti laického apoštolátu to boli agenti – duchovní, ktorí požívali dôveru v prostredí. Napr. infiltrovaný kňaz – agent ŠtB v tajnom hnutí a spolku, v ktorom mal úplnú dôveru mohol nenápadne celú skupinu presvedčať, že ich činnosť narušuje záujem cirkvi a Vatikánu v ČSSR, od niektorých činností preto treba radšej upustiť, pretože by z toho mohli mať všetci trestný postih.⁸⁸

1.2.3.2. *Administratívno-právne opatrenie*

Pokým operatívny styk a pohovor, cez ktorý pôsobila bezpečnosť viac menej nepriamo v prostredí (kontaktnom s určitou osobou vyvolala nepriamo u nej a v prostredí také negatívne prvky, ktoré pomáhali určitým samovývojom splniť cieľ sledovaný bezpečnosťou), predstavovalo administratívno-právne opatrenie konkrétny, priamy, aktívny krok z jej strany. Napríklad ak existovalo dôvodné podozrenie z emigrácie osoby do zahraničia, administratívno-právnym opatrením sa jej neudelili víza.⁸⁹ Preventívna činnosť v širšom rozsahu sa naplno presadzovala najmä tam, kde malo mocenské centrum najmenej nástrojov na realizovanie svojho vplyvu. Takýmto tzv. mocenským centrom v očiach ŠtB bola aj katolícka cirkev. Medzi administratívno-právne opatrenia patrilo aj udeľovanie výstrah.⁹⁰ Príkladom profylaktickej činnosti ŠtB bol aj prípad benediktínov v Komárne. Nedovolená činnosť benediktínov spočívala v schádzaní na farách, kde rozoberali ďalší postup činnosti rehole; v rozširovaní náboženskej literatúry a stretávaní sa s mládežou. Rozhodnutie riešiť tento prípad mimosúdny postihom a vykonať profylaktické opatrenie bolo odôvodnené hlavne tým, že išlo o konanie menšieho stupňa spoločenskej nebezpečnosti, „reakčné osoby“ boli prestárle a konali na základe výchovy v kláštore. V rámci týchto opatrení vykonala ŠtB so všetkými pohovory, počas ktorých priznali vinu a sľúbili sa v budúcnosti tejto aktivite vyhnúť tým, že literatúru vrátia odosielateľovi. Väčšinou po prevedení

⁸⁷ Porov. CUHRA Jaroslav: *Katolícka cirkev na prelomu 80.let v diplomových prácich príslušníkov ŠtB*, op. cit., 28.

⁸⁸ Porov. tamže.

⁸⁹ Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*, op. cit., 165; taktiež ŽÁČEK Pavel: *Přísně tajné. Odhalená fakta o činnosti ŠtB*, Praha: Votobia, 2001, 62-63.

⁹⁰ Porov. tamže, 64.

profylaktického opatrenia zisťovala ŠtB spätné reakcie v okolí „reakčných osôb“ a cez agentúru aj u nich. V spomínanom prípade zistili, že benediktíni odsúdili po pohovore činnosť svojho spolubrata a jeho styky na kapitalistické zahraničie (KP).⁹¹ V prostredí katolíckej cirkvi sa v rámci administratívno-právnych opatrení využívala kooperácia s okresnými a krajskými cirkevnými tajomníkmi. V súčinnosti s nimi boli prevádzané kádrové a personálne presuny duchovných a tým sa malo zabrániť vplyvu na prostredie, kde vyvíjali trestnú činnosť.⁹² Príkladom vykonania administratívneho opatrenia je prípad kňaza Štefana Koromháza z Spišskej diecézy. Bezpečnosťou ho rozpracovávala v akcii FANATIK. V priebehu rozpracovania bola Koromházovi bezpečnosťou dokázaná nepriateľská činnosť, avšak prípad vzhľadom na „intenzitu spoločenskej nebezpečnosti“ nemohol byť kvalifikovaný ako trestný čin. Z tohto dôvodu ŠtB s Koromházom vykonala preventívno-výchovné opatrenie formou výsluchu a pohovoru čiastkovou prevenciou.⁹³

Tieto uvedené príklady preventívno-profylaktickej činnosti môžeme charakterizovať ako *neutajovaný-oficiálny spôsob prevencie*, teda ŠtB v ňom vystupuje v priamom styku a je priamym vykonávateľom týchto prevencií alebo za účasti ďalších orgánov a spoločenských organizácií.⁹⁴ Typickým príkladom neutajovanej prevencie za účasti iných štátnych orgánov v oblasti cirkvi bola spolupráca ŠtB s okresnými (OCT) a krajskými (KCT) cirkevnými tajomníkmi. Na požiadanie ŠtB vykonávali výstrahu a pohovor s kňazmi práve OCT a KCT. Prípady, ktoré ŠtB zrealizovala, sa snažila využiť na odstrašenie ostatných prevýchovou a politickou propagandou.⁹⁵ Okrem

⁹¹ A ÚPN, f. A9 Sekretariát námestníka MV Praha 1956 -67, *Profylaktické opatrenie prevedené s členmi bývalej rehole benediktínov*, šk. č. 1, inv. č. 116.

⁹² Týmto opatrením sa napríklad zamedzovalo vytvoreniu komunit zakázaných rehoľných spoločenstiev. Ako príklad uvádza bezpečnosť kňazov jezuitského rádu, ktorí sa usilovali o získanie farností v rámci jedného okresu, a takto mohli koordinovane realizovať svoje ciele. FILA Z.: Význam, úloha a ciele tzv. Východní politiky Vatikánu k zemím socialistického spoločenství a její uplatňování v brněnské diecézi. in: in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 104.

⁹³ „Preventívne opatrenie voči Koromházovi splnilo svoj cieľ a menovaný upustil od ďalšej negatívnej činnosti. Vzhľadom na svoju minulosť činnosť bol Koromház zaevidovaný ako nepriateľská osoba.“ A ÚPN, fond B10/9-2 OS ZNB - Oddelenie ŠtB Stará Ľubovňa, *Ročný vykonávací plán O ŠtB po línii 2. odboru S ŠtB na rok 1976*, i.č. 10.

⁹⁴ Porov. ŽÁČEK Pavel: Přísně tajné. Odhalená fakta o činnosti ŠtB, Praha: Votobia, 2001, 65.

⁹⁵ V marci 1962 takto zrealizovala a politicky využila dvoch údajne tajne vysvätených kňazov v Spišskej diecéze – Tomáška a Budkay. (Tomáško bol rozpracovávaný 7 rokov. Dôvodom bol jeho kontakt s Vojtaššákom, ktorého navštevoval v Děčine a od ktorého mal dostávať pokyny pre vykonávanie nepriateľskej činnosti. Po tom, ako bol Tomáško zaistený ŠtB, podal pod strachom informácie o ďalšom údajne tajne vysvätenom kňazovi Jánovi Bodkayovi, ktorý vykonával na byte náboženské obrady.) Previnenie u Tomáška malo spočívať v tom, že ako učiteľ na základnej škole v Spišských Vlachoch rozširoval náboženskú protištátnu literatúru v škole, zakladal náboženské krúžky v škole a písal články do kapitalistických časopisov. To, že ŠtB z tohto prípadu chcela vyťažiť čo najviac, dosvedčuje správa krajského oddelenia ŠtB pre tajomníka KSS⁹⁵ Lenarta: „Vzhľadom na rozsiahlu činnosť chceme využiť prípad v rámci kraja k výchove, hlavne medzi učiteľstvom. Konkrétne opatrenia už boli dohodnuté s OV

oficiálneho-neutajovaného spôsobu prevencie však ŠtB poznala aj *skryté metódy prevencie a rozkladu*. Osoby, ktoré boli predmetom prevencie, nemali vedieť, že na nich pôsobí ŠtB.⁹⁶ ŠtB sa napr. infiltrovala cez tajných agentov do prostredia nepriateľskej skupiny, v ktorej agenti požívali dôveru a cez ich pôsobenie sa snažila ovplyvňovať a postupne rozkladať činnosť skupiny. Generál Lorenz v správe pre vedenie strany z roku 1987 hodnotí metódy prevencie ŠtB a pripomenul kriticky, že preventívna a rozkladná činnosť je charakterizovaná prevažujúcim využívaním neutajovaného spôsobu prevencí nad utajovanými a celkový efekt je znižovaný stereotypom, nízkou úrovňou prípravy a operatívnej činnosti.⁹⁷ Preto zdôraznil a vyzdvihol skryté metódy prevencie a rozklady nad neutajovanými. Utajenými metódami sa malo dosiahnuť aktívne opatrenie k izolácii nepriateľských osôb a k ich diskreditácii vo vznikajúcich zoskupeniach.⁹⁸

1.2.4. Informačná činnosť

Informačná činnosť bola spätá s ŠtB od samého začiatku jej existencie. Režim potreboval vedieť, čo si občania myslia, i keď myšlienka slobodného myslenia a prejavu neexistovala. Informačná činnosť preto v sebe zahŕňala niečo ako výskum mienky občanov, strany a aj samotnej ŠtB. „*Bolo jednoduchšie získavať informácie ako odhaliť imperialistického agenta.*“⁹⁹ Rozšírenie pôsobnosti ŠtB i na informačnú činnosť, znamenalo zvýšenie počtu jej pracovníkov, širší záber práce, pri ktorej sa celý jej aparát postupne transformoval z trestno-represnej činnosti na aparát tajného dozoru nad celou spoločnosťou.¹⁰⁰ Informačnou činnosťou vstupovala ŠtB dokonca do konania medzi cirkvou a štátom. Akciou Dohoda rozpracovala a vytypovala duchovných, ktorých by Vatikán potenciálne navrhol za biskupov. V roku 1984 ŠtB konštatovala, že dosiahla dobré výsledky, pretože na schválených kandidátov ako napr. Vaňák, Koukl, Sokol mohla vplyvovo pôsobiť, teda mohla ich manipulovať. Horšie to bolo s druhými

KSS Spišská Nová Ves a chceme to uskutočniť do konca apríla 1962. Cieľom je výchova pracujúcich a paralyzovanie vplyvu cirkvi na široké masy. Na všetky materiály bola prevedená politická expertíza, ktorú je možné z hľadiska propagandy a agitácie využiť.“A ÚPN, f. B 10 KS MV Košice, *Cirkev nepriateľská činnosť, agentúrne rozpracovanie rehoľníkov 1962 – 1967.*

⁹⁶ Porov. tamtiež.

⁹⁷ Porov. ŽÁČEK Pavel: V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície, op. cit., XCI.

⁹⁸ Porov. tamže.

⁹⁹ Porov. PEŠEK Ján: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970, op. cit., 17.

¹⁰⁰ Porov. tamže. 17.

kandidátmi – Sečka, Šabo, Noga. Mali mať napojenie na nelegálne cirkevné štruktúry, a teda boli v očiach ŠtB najmenej prijateľní kandidáti.¹⁰¹

1.2.5. Kontrarozviedna činnosť ŠtB v boji s katolíckou cirkvou

Kontrarozviedna činnosť sa výrazne odlišuje od predchádzajúcich už zmieňovaných činností, metód pôsobenia ŠtB. Pokým represívna činnosť nám už zo samotného názvu prezrádza, že výsledok spočíval v eliminácii, postihu osôb, kontrarozviedna činnosť predstavuje proces konšpiratívneho odhaľovania trestnej činnosti, teda hľadanie nepriateľa, rozpracovanie jeho činnosti (v tomto prípade katolíckej cirkvi). Kontrarozviedna činnosť predchádzala ostatným činnostiam. Fungovala utajene, konšpiratívne a jej zavŕšením, na jej výsledkoch sa zakladala informatívna činnosť, na nej sa aplikovali preventívno – profylaktické opatrenia alebo trestné stíhanie (represívna činnosť). Formy kontrarozviednej činnosti predstavujú určitý postupný proces, zložený z určitých fáz. V nich sa mali prejavovať prakticky všetky druhy kontrarozviednej práce – odhaľovanie, predchádzanie (už zmieňovaná prevencia a profylaxia) a zamedzovanie nepriateľskej činnosti cirkvi. Boli navzájom prepojené a predstavovali jednotný proces (od získavania cez previerku signálu až po operatívne rozpracovanie).¹⁰²

1.2.5.1. Získavanie a previerka poznatkov

Získavanie poznatkov predstavovalo základnú a prvú formu kontrarozviednej činnosti. Nimi sa snažila bezpečnosť získať poznatky o *príznakoch* určitej nedovolenej činnosti, ktorá bola v rozpore s právnym poriadkom.¹⁰³ Aká činnosť vytvárala prvé podozrenie, teda príznak nedovolenej činnosti? Ak sa napríklad v určitom byte schádzala skupina osôb, z ktorých jedna alebo viacej boli predstaviteľmi nelegálnej cirkvi, alebo ak do kláštora rehoľníkov prichádzalo v podvečerných hodinách viacej osôb, ktorých štátne poznávacie značky (ŠPZ) boli z iných okresov. To všetko vytváralo predpoklad *príznakov* nedovolenej činnosti. Táto ich činnosť sa mala realizovať väčšinou konšpiratívne, teda v snahe utajiť nelegálnu činnosť pred verejnosťou, v úzkom kruhu zasvätených osôb. Samozrejme Bezpečnosť preverovala poznatky, ktoré získala cez agentov. Previerka bola úspešná vtedy, ak sa napríklad osoby stretli na byte

¹⁰¹ Porov. Porov. ŽÁČEK Pavel: Boj proti cirkvím a sektám: pohľad z centrály ŠtB, in: FIALA Petr, HANUŠ Jiří: Katolícká cirkev a totalitarizmus v českých zemích, op. cit., 142.

¹⁰² Porov. KUBÍČEK: Formy a metódy boje orgánů Státní bezpečnosti proti podvatrné činnosti nelegální římsko-katolícké cirkve, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 45.

¹⁰³ Porov. tamže, 38.

niekoľko krát. Výsledok previerky bol predpokladom k ďalšej forme kontrarozviednej činnosti, teda k operatívnej previerke signálu.¹⁰⁴

1.2.5.2. Operatívna previerka signálu

Cieľom tejto formy kontrarozviednej činnosti bolo zistiť účasť alebo neúčasť preverovanej osoby na spáchaní trestného činu. Previerka sa vykonávala vtedy, ak sa disponovalo dostatočnými, konkrétnymi a hodnovernými poznatkami o danej osobe a jej jednaní. Táto forma predpokladala aj nutnosť pripraviť a zorganizovať opatrenia k zabráneniu dokončenia trestnej činnosti. Aj u tejto formy pripadala najdôležitejšia úloha agentom kontrarozviedky, ale aj dôverníkom a prostriedkom spravodajskej techniky a sledovania. Operatívna previerka sa považovala za splnenú, ak boli plne objasnené okolnosti, ktoré odôvodňovali podozrenie preverovanej osoby z účasti na podvratnej činnosti nelegálnej cirkvi.¹⁰⁵ Súčasťou tejto formy kontrarozviednej činnosti bolo zavedenie zväzku na „rozpracovávanú“ osobu. Smernice z roku 1954 rozlišovali tieto základné druhy: a) *osobný zväzok* – zakladal sa na osoby, ktoré boli na základe preverených poznatkov podozrivé z protištátnej činnosti b) *signálny zväzok* – sa zakladal na preverenie závažných poznatkov signálov o „protištátnej“ trestnej činnosti¹⁰⁶

1.2.5.3. Operatívne rozpracovanie prípadu

Po úspešnej previerke signálu, ktorá potvrdila podozrenie z podvratnej činnosti, bezpečnosť využívala tretiu formu – operatívne rozpracovanie prípadu. Cieľom tejto formy bolo úplné objasnenie a *zdokumentovanie* podvratnej činnosti. Z zdokumentovaných prípadov si vytvárala presné informácie o fungovaní niektorých osôb, skupín. Tieto výsledky predkladala predstaviteľom režimu, ktorých takto informovala o najnovších udalostiach ale aj splnených plánoch.

Aj v tejto fáze rozpracovania najdôležitejšiu úlohu spĺňala agentúra, ktorá bola v niektorých prípadoch využívaná aj k predchádzaniu a zamedzovaniu ďalšieho možného závažného konania tak, aby neprerástlo do trestného činu.¹⁰⁷ Súčasne okrem agentúry bola k dôkladnému zdokumentovaniu činnosti nasadená spravodajská technika a operatívne sledovanie. Operatívne sledovanie predstavovalo utajené získanie

¹⁰⁴ Porov. tamže, 39.

¹⁰⁵ Porov. tamže, 40.

¹⁰⁶ PEŠEK Ján: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970, op. cit., 31.

¹⁰⁷ Porov. tamže 41.

poznatkov o rozpracovanej osobe (styky, adresy, pohyb), ktoré sa dalo inými prostriedkami získať len veľmi obtiažne. Efektívnym využívaním spravodajskej techniky boli získavané hodnoverné, preverené a neskreslené informácie, ktoré sa nedali získať iným spôsobom.¹⁰⁸

1.2.5.4. Nasadenie spravodajskej techniky

Používanie spravodajskej techniky bolo hneď po agentúrnych správach spolupracovníkov druhým najdôležitejším prameňom, odkiaľ čerpala bezpečnosť informácie. Využívala sa hlavne tam, kde bezpečnosť nemala dostatočný počet spolupracovníkov, agentov alebo kde títo agenti mali za úlohu podávať správy, nepožívali ale dôveru u preverovanej osoby, a tak ŠtB nedisponovala dostatkom poznatkov. Nakoniec bola spravodajská technika používaná aj tam, kde bolo potrebné získať dostatočné dôkazy k potvrdeniu trestnej činnosti. Jej nasadenie bolo upravované podľa rôznych smerníc a predpisov, ktoré sa čiastočne obmieňali počas vývoja, ale v zásade ostávali nemenné. Žiaľ tieto smernice neboli vždy striktné dodržiavané a v praxi boli príslušníkmi bezpečnosti porušované. Podľa smerníc mohla byť totiž operatívna technika využitá iba vtedy, ak boli vyčerpané všetky ostatné spôsoby ako získať informácie, čiže v iba zvlášť zdôvodnených prípadoch a na určitú potrebnú dobu. Žiaľ tieto smernice sa nerešpektovali a často porušovali.¹⁰⁹ Množstvo akcií v 50. a 60. rokoch, ale aj neskoršie sa začalo rozpracovávať práve na základe spravodajskej techniky, bez ohľadu na závažnosť prípadu a to tak dlho, ako to len išlo.¹¹⁰ Odporovalo to oficiálnym tvrdeniam príslušníkov bezpečnosti, podľa ktorých využitie spravodajskej techniky a rozpracovanie prípadov muselo byť vždy v súlade so zákonom a záujmami socialistickej zákonosti.¹¹¹ O častom zavádzaní technických zariadení v praxi svedčí aj kritická pripomienka krajského náčelníka ŠtB Košice k plánu opatrení na rok 1976, vypracovaného okresným náčelníkom ŠtB v Starej Ľubovni. Ten navrhol zaviesť pri rozpracovávaní duchovného Koromháza kontrolu pošty. Krajský náčelník jeho plán kritizoval a pripomienkoval tým, že nevidí nutnosť ani dôvod zavádzať odpočúvania a

¹⁰⁸ Porov. tamže 42.

¹⁰⁹ Kontrolou a škandálom okolo odpočúvania vysokých stranických predstaviteľov KSČ v hoteli v Banskej Bystrici konštatovalo politické byro ÚV KSČ porušenie základných zásad o nasadzovaní operatívnej techniky iba do závažných prípadov. „často sa prípady rozpracovávajú najprv za pomoci techniky...niektorí náčelníci benevolentne schvaľujú nasadenie techniky do prípadov, bez toho, aby si overili, či sú reálne predpoklady na ich využitie. Ďalším nedostatkom je dlhá doba nasadenia úkonu. Úkon je automaticky predĺžený a operatívny pracovník čaká, že úkon predsa niečo prinesie.“ Porov. POVOLNÝ Daniel: Operatívni technika v rukou StB, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, 2001, 17-18.

¹¹⁰ Porov. tamže., 6.

¹¹¹ Porov. KUBÍČEK: op. cit., 42.

kontrolu korešpondencie, ak nie je známa iná činnosť ako práca s mládežou.¹¹² V cirkevnom prostredí boli nasadené prakticky všetky prvky spravodajskej techniky.¹¹³ Tieto techniky v reči ŠtB označované pojmom - „úkon“ mali svoje krycie názvy a technické označenia:

a) dlhodobé a krátkodobé odpočúvanie

Častejším úkonom s vysokou efektivitou bol spravodajský úkon DIAGRAM – dlhodobé odpočúvanie, označované TA – 111 alebo STATISTIKA – krátkodobé odpočúvanie, označované TA – 122. Boli umiestnené vo všetkých pracovniach členov vysokej cirkevnej hierarchie. Odpočúvaniu kládla bezpečnosť veľký význam: „*akustická informácia má význam v tom, že odráža bezprostredne vyslovené myšlienky a tak poskytuje vierohodnú informáciu o osobe alebo osobách.*“¹¹⁴ Koncom 80. rokov sa dlhodobé odpočúvanie zavádzalo na dobu 4 až 6 mesiacov a krátkodobé na maximálne 6 dní.¹¹⁵

b) telefónne odpočúvanie

Nie tak komplikovanou formou spravodajskej techniky bolo odpočúvanie telefónu. Spravodajský úkon PRESTAVBA TA-133 nebol tak náročný na inštaláciu ako DIAGRAM a STATISTIKA, teda odpočúvanie v byte, dome, alebo jeho blízkosti. Nehrozila tu možnosť dekonšpirácie – teda nájdenie zariadenia samotnou pozorovanou osobou. Zavádzalo sa na dobu 2 až 3 mesiacov.¹¹⁶ V prostredí katolíckej cirkvi išlo o najčastejšie využívanú spravodajskú techniku.

¹¹² A ÚPN, fond B10/9-2 OS ZNB - Oddelenie ŠtB Stará Ľubovňa, *Ročný vykonávací plán O ŠtB po línii 2. odboru S ŠtB na rok 1978*, i.č. 50.

¹¹³ Kompletne zavedenie všetkých technických úkonov – odpočúvanie v byte „DIAGRAM“, odpočúvanie telefónu, kontrola pošty a sledovanie boli zavedené na Jána Magu popredného teológa v spišskej diecéze, ktorý bol preverovaný v akcii „SPEVÁK“, ale aj u Jozefa Jarába – akcia „ORAVA“. Práve u Jána Magu malo zavedenie technických úkonov pomôcť nájsť potrebné informácie o jeho „protištátnejčinnosti“. Michal Regec, vedený v registračných protokoloch ako TS „ROMAN“, bol poverený prepracovať sa k Magovi a Jarábovi a získať informácie. Podľa správ ŠtB mal pre túto motiváciu, ale vo vzťahu k Magovi mu chýbala dôvera. Podľa zachovaných správ mal ich podať veľa, ŠtB ale nepostačovali. Bezpečnosť zaviedla z tohto dôvodu aj technické úkony. Ak porovnáme pomer podaných správ spolupracovníkmi a správami získanými technickými úkonmi, tak spravodajská technika tvorila významný prameň informácií „z pravej ruky“, približne až 60 percent dochovaných správ sú od spravodajskej techniky. Porov. Ján Maga, „SPEVÁK“ A ÚPN, reg. č. KE-NO-10586, a.č. 11667.

¹¹⁴ Porov. CUHRA Jaroslav: *Katolícka cirkev prelomu 80.let v diplomových prácich príslušníkov ŠtB*, op. cit., 23.

¹¹⁵ Porov. POVOLNÝ Daniel: *Operatívni technici v rukou ŠtB*, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, 2001, 18.22.

¹¹⁶ Porov. tamže. 24 – 31.

Význam všetkých foriem odpočúvania vzrastal hlavne tam, kde hrozila dekonšpirácia alebo tam, kde bezpečnosť nemala možnosť získať tajného spolupracovníka a tieto úkony sa stávali jediným zdrojom informácií v prostredí a miestach, o ktorých si objekt (pozorovaná osoba) myslel, že sú úplne spoľahlivé.¹¹⁷

c) previerka korešpondencie

Bežnou dokonca rutinnou záležitosťou bola previerka korešpondencie „reakčných kňazov“. Tento úkon NÁKUP TA- 211 a DOVOZ TA 222 kontroloval písomný styk záujmových osôb na zahraničné cirkevné kruhy, emigráciu a ďalších „reakčných kňazov“.¹¹⁸ Výsledkom alebo opatrením bolo buď zadržanie pošty a jej následné vyradenie, alebo jej doručenie adresátovi.¹¹⁹

d) tajná technická prehliadka bytu

Táto tajná technická prehliadka bola v podstate nezákonná domová prehliadka (podobná vlúpaniu) s cieľom získať kompromitujúce dôkazy proti sledovanej osobe alebo originály (fotokópie) dôležitých dokumentov. Najčastejším spôsobom ako sa dostať do objektu bolo získanie originálnych kľúčov alebo zámku priamo od výrobcu. Ďalším spôsobom získania kľúčov bolo napríklad predvolanie podozrivej osoby na RTG pľúc, záhadná strata a nájdenie kľúčov.¹²⁰

1.2.5.5. Operatívne pozorovanie

Operatívne pozorovanie bolo ďalšou formou boja proti nepriateľskej činnosti katolíckej cirkvi. Tento pojem si však nesmieme mýliť so sledovaním, ktoré bolo jednou z foriem spravodajskej techniky. Cieľom operatívneho pozorovania bolo včasné odhalenie prípadov obnovenia podvratnej činnosti u osôb, ktoré sa ňou zapodievali už v minulosti. Teda išlo o definovanie okruhu osôb, o ktoré sa mala bezpečnosť zaujímať permanentne, aj keď nemala zistené a dokázané, že práve „teraz“ vykonávali nedovolenú činnosť. Štátna bezpečnosť vychádzala pritom zo smerníc pre evidenciu

¹¹⁷ Porov. CUHRA Jaroslav: Katolícka cirkveň prelomu 80.let v diplomových prácich príslušníkov StB, op. cit., 23.

¹¹⁸ Aby sa zabránilo čo i len náznaku podozrenia, museli príslušníci StB pri kontrole pošty dodržiavať prísne predpisy: pracovali vždy len s jednou zásielkou, museli si presne všímať zaradenie a usporiadanie obsahu, vkladat listy do obálok tak, ako boli nájdené, nepoužívať kancelárske sponky pri prikladaní sprievodného dokladu a hlavne nefajčiť. Porov. POVOLNÝ Daniel: Operatívni technika v rukou StB, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, 2001, 46.

¹¹⁹ Porov. tamže. 23.

¹²⁰ Porov. POVOLNÝ Daniel: Operatívni technika a StB in: Securitas Imperii 10, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, 100-105.

osôb ohrozujúcich poriadok a bezpečnosť štátu z roku 1978. Na základe týchto smerníc evidovala bezpečnosť všetky nepriateľské osoby a rozdeľovala ich do 4 kategórií. Osoby v I. a II. kategórii boli rozpracovávané orgánmi štátnej bezpečnosti (ŠtB). Osoby radené do III. a IV. kategórie nebezpečnosti boli kontrolované orgánmi Verejnej bezpečnosti v spolupráci s orgánmi kontrarozviedky.¹²¹ O aké osoby mala teda v rámci operatívneho pozorovania bezpečnosť záujem? Išlo o osoby, ktoré boli odsúdené za protištátnu činnosť v 50. rokoch, o bývalých predstaviteľov „reakčnej cirkevnej hierarchie“, cirkevných hodnostárov, ktorých predtým Vatikán navrhoval do funkcií terajších predstaviteľov a aktívnych príslušníkov laického apoštolátu a hlavne išlo o predstaviteľov Diela koncilovej obnovy (ďalej DKO). Modelový príklad, kedy sa mala bezpečnosť začať podozrivou osobou zaoberať vykresľuje diplomant Zboru národnej bezpečnosti: tajne vysvätený kňaz bol 50. rokoch odsúdený za protištátnu činnosť. V rokoch 1968 – 1969 sa aktívne angažoval v DKO. V „súčasnnej dobe“ naviazal styk s predstaviteľmi nelegálnej cirkvi, ktorých poznal z výkonu trestu. Vrcholom podozrenia podľa neho malo byť, ak tento prijímal návštevy v súkromnom byte. *„Tieto poznatky sú dôvodom a predpokladom pre aktívnu kontrolu tejto osoby a jej rozpracovania.“*¹²² V skutočnosti bol dôvodom pozorovania vytypovaných osôb strach bezpečnosti a štátu z toho, že odsúdené osoby sa z trestného stíhania nepoučili, a že „reakčné osoby“ môžu aktivizovať a obnoviť nepriateľskú činnosť a nie to, že sa z trestného postihu nepoučili. Ak sa podozrenie cez operatívne pozorovanie potvrdilo, zahájilo sa znovu operatívne rozpracovanie osoby. Súčasťou operatívneho pozorovania bolo zavedenie *pozorovacieho zväzku* za účelom „dlhodobého pozorovania“. Pretože sa u týchto osôb predpokladala „pravidelná“ nepriateľská činnosť, pozorovacie zväzky sa len málokedy ukladali do archívu, väčšinou kvôli smrti pozorovanej osoby.

1.2.6. Činnosť sovietskych poradcov

Problematika sovietskych poradcov síce nepatrí do „portfólia“ pôsobenia ŠtB ale samotné metódy boli utvárané a formované práve cez činnosť sovietskych poradcov, preto je nevyhnutné ich činnosť aspoň okrajovo vysvetliť. Dnes môžeme s určitosťou povedať, že vývoj ŠtB v prvej polovici 50. rokov bol modelovaný podľa sovietskeho vzoru vďaka prítomnosti sovietskych poradcov. Poradcovia prišli údajne do

¹²¹ Porov. KUBÍČEK: op. cit., 45.

¹²² Porov. tamže. 44.

Československa na požiadanie Gottwalda a Slánskeho v roku 1949.¹²³ Súviselo to s tlakom ZSSR, vysporiadať sa aj v Československu podľa vzoru sovietskych nepriateľmi socializmu vo vnútri strany a v spoločnosti. Poradcovia disponovali neobmedzenou mocou, a mali neobmedzený prístup k vedúcim straníckym a štátnym činiteľom. Kritizovali prácu ŠtB ako príliš mäkkú a na ich podnet začala byť ŠtB tvrdšia a razantnejšia. „*Ruzynské šelmy (ŠtB) dokonale plnili svoje poslanie. Nechceli nijako zaostať za svojimi učiteľmi a inštruktormi, ktorí prišli z ríše Jozefa Stalina, aby nastolili svoje metódy v ČSR.*“¹²⁴ Mali výrazný podiel na politických procesoch a zločinoch v 50. rokoch – zasahovali priamo do procesov, do výsluchov a metódy gestapa zdokonaľovali rafinovanejšími spôsobmi nátlakov. Procesmi nesledovali zistenie skutočnej pravdy, ale priznanie sa k vopred stanovenému obvineniu.¹²⁵ Nástupom Chruščova v ZSSR sa počet poradcov v ČSR znižoval a zostali už len na najdôležitejších správach ŠtB a na krajskej správe MV v Bratislave. Dohodou z roku 1962 medzi ČSR a ZSSR ich pôsobenie zaniklo, na druhej strane touto dohodou došlo k tomu, že na MV začali pôsobiť namiesto poradcov predstavitelia KGB, ktorý prijali rolu „konzultantov“. Nové postavenie neznamenovalo stratu vplyvu sovietskych na ŠtB v ČSR. „*Ich názory, aj keď vyslovené iným spôsobom, boli vždy rešpektované.*“¹²⁶ Ešte v roku 1989 vypracovala ŠtB operatívny plán voči ilegálnym skupinám a režimu nepriateľským hnutiam v súčinnosti s KGB: „*Do konca augusta 1989 pripraviť návrhy na súčinné opatrenie s 5 správou KGB a do polovice roku 1990 pripraviť agentúrno-dôvernícku sieť.*“¹²⁷

Cieľom prvej kapitoly bola snaha predstaviť Štátnu bezpečnosť ako systém, ktorý sa vyvíjal a ktorého vývoj ovplyvnil koniec koncov aj samotnú spoluprácu. Rozdielny prístup k bezpečnosti v stalinistických rokoch a v období normalizácie a neskoršie zásadne menil aj prístup získavania spolupracovníkov a metódy ich získavania. V nasledujúcej kapitole sa predstaví nielen problematika samotnej spolupráce duchovných, otázky a neistoty, ktoré so sebou obnáša, ale aj metodiku získavania duchovných zo strany pracovníkov ŠtB.

¹²³ Porov. VAŠKO Václav: *Dům na skále. Církev vězněná. 1950-začátek 1960, Kostelní výdrž: Karmelitánské nakladatelství, 2008, 42 – 43.*

¹²⁴ TRSTENSKÝ Viktor: *Sila viery, sila pravdy, Bratislava: Senefeld-R, 1990, 270.*

¹²⁵ Porov. tamže. 43-44.

¹²⁶ PEŠEK Ján: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970, op. cit., 20.*

¹²⁷ ŽÁČEK Pavel: *V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície, op. cit., CXX.*

2. SPOLUPRÁCA KŇAZOV SPIŠSKEJ DIECÉZY S ŠTB

2.1. Otvorené otázky a neistoty spojené so spoluprácou kňazov

2.1.1. Registračné protokoly Štátnej bezpečnosti

Registračné protokoly sú väčšinou prvým odrazovým mostíkom pri zisťovaní toho, či niekto bol vedený vo zväzkoch ŠtB ako jej spolupracovník. Vieme, že na posúdenie miery spolupráce duchovných s ŠtB samotné registračné protokoly nepostačujú a je potrebná hĺbková analýza archívnych dokumentov a agentúrnych spisov. Ako teda autor postupoval pri skúmaní toho, kto vlastne v Spišskej diecéze s ŠtB spolupracoval? Prvým dôležitým krokom bola snaha vypracovať určitý zoznam kňazov registrovaných vo zväzkoch ŠtB. Ako jedna z možností dopracovať sa k určitému zoznamu bola lustrácia kňazov na základe schematizmov¹²⁸ katolíckej cirkvi. Tu ale autor narazil na prvý problém. V dobe komunizmu sa totiž nevedol a pravidelne nevydával schematizmus katolíckej cirkvi. V archíve biskupského úradu na Spišskej kapitule sa nachádzajú 2 schematizmy – jeden z 60. a druhý z 70. rokov. I samotné prepisy, škrtania a vymazávania mien v schematizme z 70. rokov naznačujú, že bol používaný viac krát ako jediná evidenčná kniha duchovných. Tieto dva schematizmy nepokrývajú kompletne celú dobu existencie komunizmu, hlavne nie prvé 50. roky. To malo za následok, že autor pri analýze archívnych dokumentov fondu OCT a KCT Ministerstva vnútra v Košiciach, našiel viacero mien duchovných, ktorí neboli vedení ani v jednom z týchto schematizmov ale fungovali v praxi ako kňazi Spišskej diecézy. Obdobne tomu bolo aj pri štúdiu zväzkov agentov a prenasledovaných osôb, vo zväzkoch ktorých sa taktiež našli mená kňazov, ktorí neboli vedení v schématicizme, ale pôsobil v diecéze. Celkovo na vypracovanie zoznamu duchovných boli použité 3 schematizmy – z 60., 70. a 90. rokov. Posledný slúžil práve na nájdenie tých duchovných, ktorí boli registrovaní v protokoloch koncom 80. rokov. Vypracovanie menného zoznam kňazov – tajných spolupracovníkov prebiehalo prebiehalo zadávaním mien všetkých kňazov v všetkých troch schématicizmoch do vyhľadávacieho programu v Ústave pamäti národa.

Druhý problém, ktorý sa tiež viaže na 50.roky je spojený so samotnými registračnými protokolmi. Registračné protokoly boli totiž zavedené v roku 1954, tajným rozkazom

¹²⁸ Kniha, kde sa evidujú všetci kňazi diecézy s uvedením dátumov narodenia a aktuálneho miesta pôsobenia.

MV Baráka, ktorý nariadil operatívnu evidenciu informátorov, agentov a rezidentov.¹²⁹ To znamená, že všetka evidencia tkz. tajných spolupracovníkov, ktorá je dostupná dnes na internete je od roku 1954. Komunistická štátna bezpečnosť však existovala od roku 1948 a i keď nedisponovala takým objemom spolupracovníkov ako v neskorších rokoch, od svojho začiatku využívala sieť spolupracovníkov. Roky 1948 až 1954 sú pre nás preto „hluchými“ rokmi, o ktorých nemáme prehľad o tom, kto bol tajným spolupracovníkom ŠtB. Tento problém samozrejme ovplyvnil aj samotný výskum spolupráce kňazov, a zistené počty kňazov, ktorí spolupracovali a ktoré autor bude prezentovať, nebudú kompletne a budú obsahovať určitú diery v prvých rokoch existencie komunizmu.

Ani samotné registračné protokoly však nie sú zárukou kompletnosti zoznamu spolupracovníkov ŠtB od roku 1954. Nie sú písané svedomite a obsahujú chyby, ku ktorým došlo pravdepodobne pri prepisoch mien. Chyby sa týkajú jednak mien, ktoré boli skomolené, ale aj zlých dátumov narodenia. Napr. Ovšonka Ján bol vedený v registračnom protokole s dátumom narodenia 13.01.1912 ale aj 12.01.1912 alebo Chyla Zaťko Emanuel bol narodený 28.12.1936 ale aj 27.08.1936. Pri dôkladnejšej analýze sa zistilo, že ide o toho istého človeka a teda chybný zápis v protokoloch. Autor bol preto nútený študovať prakticky všetky zväzky osôb, u ktorých sedelo meno a aspoň rok narodenia s menom a dátumom v schematizme katolíckej cirkvi a vyradovať tých, u ktorých sa nepotvrdilo, že bol kňazom ale len menovcom danej osoby. Zoznam duchovných Spišskej diecézy, ktorí sú vedení v registračných protokoloch, vytvorený autorom je preto orientačný ale zároveň prvý svojho druhu. Dá sa preto hovoriť o určitom najnižšie zistenom počte duchovných, ktorí sú v protokoloch registrovaní a ich celkový počet je s najväčšou pravdepodobnosťou omnoho vyšší.

2.1.2. Počty duchovných vedených v registračných protokoloch

Ako už bolo v poslednom odstavci zmieňované, presné počty duchovných vedených ako tajných spolupracovníkov sa nedá určiť z hore spomínaných dôvodov. Dá sa hovoriť o najnižšie zistených číslach spolupráce. Od zavedenia evidencie TS v registračných protokoloch – od roku 1954 do pádu komunistického režimu 1989 je v registračných protokoloch doposiaľ nájdených 70 duchovných Spišskej diecézy, ktorí sú registrovaní ako tajní spolupracovníci. U 65 sa podarilo zistiť identitu, päť tajných

¹²⁹ Podrobné informácie o typov zväzkov, ich evidencii, úprave a archivácii porov. ŽÁČEK Pavel: Agenturně-operativní svazky Státní bezpečnosti a jejich registrace, 1954 – 1957 In: Památ' národa, číslo 3, Bratislava: ÚPN, 2005, 4-11.

spolupracovníkov poznáme podľa krycieho mena a ich identita sa doposiaľ nezistila. U 30 tajných spolupracovníkov sa nachádzajú ich čiastočne dochované spisy, zväzky v ÚPN. Teda z 50 % sú zväzky úplne zničené buď prirodzenou metódou alebo umelou divokou skartáciou. Ani u jedného z nich sa nezachoval kompletný zväzok, ale všetky prešli určitým typom skartácie. Ak chceme vyjadriť percentuálne počet spolupracovníkov ŠtB vedených v registračných protokoloch z celkového počtu duchovenstva, tak v 70. rokoch tento počet sa pohyboval okolo 13,5 %. Teda z 222 duchovných vedených v Schématicizme katolíckej cirkvi bolo v 70. rokoch registrovaných 30 kňazov ako tajných spolupracovníkov ŠtB. V jednom prípade môžeme s určitosťou potvrdiť, že duchovný je síce vedený ako TS ŠtB, nikdy však ako duchovný Spišskej diecézy nijakú správu nepodal, dokonca bol vedený neskoršie ako nepriateľská osoba. Jedná sa o Pavla Janáča. Pavol Janáč síce mal so spoluprácou podľa zväzku ŠtB súhlasiť a preto zaviedla ŠtB na neho spis agenta. S veľkou pravdepodobnosťou pri stykoch s ŠtB buď nepochopil čo pod pojmom spolupráce ŠtB od neho konkrétne očakávala, alebo sa mohlo jednať o chvíľkové zlyhanie, keďže témou tesne pred zaviazaním k spolupráci bola jeho prílišná horlivosť v pastorácií medzi mládežou. Hneď po získaní k spolupráci sa mala konať prvá kontrolná schôdzka, na ktorú ale neprišiel a medzitým sa o kontaktovaní s ŠtB zmienil ako OCT tak i ďalším osobám. V očiach ŠtB išlo o dekonšpiráciu – prezradenie spolupráce a ŠtB s ním túto spoluprácu ukončila.¹³⁰ Pavol Janáč je najkratšie evidovaným tkz. tajným spolupracovníkom. Registrovaný koncom septembra 1970 a spolupráca ukončená začiatkom decembra 1970. V priebehu týchto 2 mesiacov nepodal ani jednu agentúrnú správu, ale naopak, o tom, že bol navštívený príslušníkom ŠtB sa zmienil ostatným osobám. Dodnes je žiaľ vedený v registračných protokoloch ako agent ŠtB i keď v porovnaní so skutočnými agentmi duchovnými, ktorí podávali agentúrne správy a vďaka niektorým boli perzekvované osoby, ním nikdy nebol.

Číslo 13,5 % spolupracovníkov zo všetkých duchovných zodpovedá približne stavu, ktorý uvádzala ŠtB podľa údajov náčelníka X. správy V. Stárka. V roku 1979 malo byť 11,4 % katolíckych duchovných agentmi ŠtB. Toto číslo je len určitým odhadom, predpokladá sa, že skutočné číslo sa pohybovalo okolo 20 až 25 %. Na porade k cirkevným otázkam na jeseň v roku 1981 zdelil náčelník Stárek, že ŠtB je v kontakte s každým piatym kňazom.¹³¹ Znovu treba pripomenúť, že počty registrovaných kňazov

¹³⁰ Porov. A ÚPN, Pavol Janáč TS „ONDREJ“, a.č. BB-A-86976.

¹³¹ Jaroslav Cuhra bol pri zverejnení údajov o kontakte každého piateho kňaza s ŠtB opatrný, pretože sa s údajmi náčelníka Stárka nedalo vyčítať, či započítal aj tkz. vplyvovú agentúru – členy PIT bez

ako TS ešte neznamenaajú, že boli aj aktívnymi a horlivými tajnými spolupracovníkmi. Slúžia skôr orientačne na vykreslenie plošného záberu, ktorý mala ŠtB v cirkvi. Ďalším podstatným prvkom je fakt, že Spišská diecéza sa rozkladala na území dvoch krajov – Stredoslovenského a Východoslovenského, ktoré boli samostatnými územnými jednotkami vzhľadom na plánované aktivity ŠtB. Počet 13,5 % preto nepredstavuje cieľ jedného náčelníka jedného kraja, ale skôr zhodu náhod, že duchovní jednej diecézy ale dvoch rôznych krajov, ktoré sa nezhodovali územne s diecézami, zodpovedajú plánu získaných agentov na Slovensku.

2.1.3. Sú agentúrne zväzky tajných spolupracovníkov dôveryhodné?

2.1.3.1. *Problém skartovaných zväzkov*

Druhým problémom pri posudzovaní spolupráce duchovných s ŠtB je samotná existencia agentúrnych zväzkov. Dnes je jasné, že posudzovanie miery spolupráce sa nemôže diať na základe registračných protokolov, plošne ale musí sa uskutočňovať prípad po prípade a analyzovať individuálne. Tu môžeme naraziť ale na podstatný problém. Nie všetky zväzky agentov existujú, niektoré boli skratované úplne, niektoré čiastočne a niektoré proste zmizli. Akým spôsobom sa skartovali zväzky? Štátna bezpečnosť poznala dva spôsoby skartácie dokumentov – *prirodzený* a *divoký*. Prirodzená skartácia sa uskutočňovala priebežne počas celej doby komunizmu. Z archívu sa skartovali vyradené spisy. Zväzky sa väčšinou ukladali do archívu na určitú dobu a potom sa skratovali. Spisy tajných spolupracovníkov boli uložené do archívov alebo priamo skratované väčšinou z dôvodu smrti, dekonšpirácie, odmietnutia spolupráce, emigrácie atď. Živý neskartovaný zväzok obsahoval návrh na získanie k spolupráci, verbovku - priebeh získania spolupracovníka, memorandum o získaní, niekedy aj podpis a prehlásenie TS k spolupráci, zložku agentúrnych správ, finančnú zložku, previerky TS a výslednú správu. Po prirodzenej skartácii vo zväzku ostal zoznam dokumentov (obsah), tiskopisy, prehľad znalostí agentúry, návrh na zavedenie zväzku.¹³² Teda agentúrne správy a finančná zložka sa vždy skartovali. Divoká skartácia sa previedla začiatkom decembra 1989 rozkazom I. námestníka ministra vnútra gen. Alojzom Lorencom. Proti všetkým interným pravidlám sa vzťahovala aj na živé zväzky.

závažného prijatia spolupráce s ŠtB. Ďalším spochybňujúcim znakom mala byť prestárlosť agentúry. Porov. CUHRA Jaroslav: *Katolícka cirkev prelomu 80.let v diplomových prácich príslušníkov ŠtB*, op. cit., 11.

¹³² Porov. ŽÁČEK Pavel: *Registrace, vedení a archivace svazku ve směrnících čs. komunistické rozvědky* In: *Paměť národa*, číslo 2, Bratislava: ÚPN, 2006, 55-65.

V závere týchto pokynov sa nachádzala veta, ktorá označovala dôvody masového ničenia zväzkov: „*Je potrebné postupovať tak, aby na útvaroch nezostali materiály, ktoré by mali vzhľadom na súčasnú situáciu kompromitujúci charakter.*“¹³³ Dôvodom bol predvečer pádu komunistického režimu a pre ŠtB sa stala otázka agentúrnej administratívy veľmi citlivou. Druhá najvyššia hlava po gen. Lorencovi pplk. Chovanec príčiny divokej skartácie odôvodnil tým, že došlo jednak k zmene ústavy a vnútorno-politickej situácie a preto práca stratila opodstatnenie. Skladovanie nepotrebného materiálu sa stalo zbytočným, ale aj z stupňa neregulovateľnosti spoločnosti, čiže z obáv, ktoré napr. nastali pri prevrate v NDR, kedy došlo k obsadeniu budovy a zabráneniu skartovania dokumentov. Podľa vyjadrenia pplk. Chovanca išlo o ochranu životov a zdravia agentúrnej siete a nechceli opakovať chyby z roku 1968.¹³⁴ I keď sa vyjadril, že o skartáciách nič nevedel, samotné triedenie a skartáciu komentoval vo svojom denníku slovami: „*je prevádzaná pravidelne a v širšom rozsahu*“.¹³⁵ Divoká skartácia prebiehala potajomky tak, že o tom nevedel ani nový minister vnútra. Skartovalo sa prakticky všade – krematóriá, vysoké pece Východoslovenských železiarní ale aj futbalové ihriská. Ničenie najdôležitejších zväzkov sa uskutočnilo medzi 1. až 8. decembrom 1989. Agentúrne spisy aktívnych duchovných Spišskej diecézy sa však skartovali až do 12. decembra 1989.¹³⁶ A i keď najvyšší predstavitelia bezpečnosti ukončili svoje funkcie v polovicike januára 1990, nájdeme prípady duchovných, ktorých zväzky boli skartované ku koncu januára 1990, teda už dávno po oficiálnom nariadení o zákaze skartácií – príklad Jozefa Kullu, vedeného ako TS BRATKOV.¹³⁷

Dnes sa v archíve ÚPN nachádza torzo 30 zväzkov duchovných – na ktorých ŠtB viedla agentúrne spisy. Všetkých 30 prešlo určitým typom skartácie. Nedopatrením sa zachovali zväzky TS, ktoré boli po prirodzenej skartácií zabudnuté v archíve a neboli úplne zničené (približne 5 zväzkov). Práve v týchto zväzkoch sa zachovalo najviac materiálov. Ostatné zväzky boli živé zväzky agentov činných v koncom 80. rokov. Zachovali sa z nich len torzá, neobsahujúce žiadne agentúrne správy, ktoré agenti mali podávať. Čo v nich dnes môžeme nájsť je obsah bývalého zväzku s názvami dokumentov, ktoré obsahoval, návrh a plán získania kandidáta tajnej spolupráce (ďalej

¹³³ Porov. ŽÁČEK Pavel: V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície, Bratislava: ÚPN, 2006, CXXV.

¹³⁴ Porov. tamže. CXXVII.

¹³⁵ Tamže.

¹³⁶ Viď registračné protokoly a záznamy o skartáciách.

¹³⁷ Porov. registračné protokoly, skartácia- Kulla Jozef TS „BRATKOV“, A ÚPN, a. č. BB - A- 89641

KTS), priebeh verbovky, niekedy ale aj vyhodnotenie agenta za určité obdobie. Z obsahu sa dá vylúštiť, na koho mohol TS podať nejakú informáciu, koľko krát mohol získať odmenu, čo viedlo TS k ukončeniu spolupráce. Čo tvorilo konkrétny obsah správ, to nezistíme. A tu nastáva podstata druhého problému výskumu spolupráce duchovných spojeného so skartáciou zväzkov. Môžeme na základe skartovaných zväzkov vôbec hovoriť o tom, že niekto kolaboroval s ŠtB, keď vieme iba to, že je registrovaný ako agent a máme k dispozícii zväzok, kde nám chýbajú „rukolapné dôkazy“ – agentúrne správy a ktorých obsah nemôžeme vyhodnotiť? Niektorí žijúci duchovní sú si toho vedomí a tento fakt využívajú na obhajobu toho, že nikdy nijaké správy nepodávali.

2.1.3.2. *Rekonštrukcia zväzkov*

Autor sa pokúsil o čiastočnú rekonštrukciu zväzkov a hlavne agentúrnych správ tajných spolupracovníkov s cieľom zistiť, čo bolo ich obsahom. Nepodarilo sa rekonštruovať kompletne a ucelene ani jeden zväzok agenta, podarilo sa ale získať ucelený prehľad o práci niektorých agentov a hlavne o závažnosti obsahu správ, ktoré podávali. Preniknúť hlbšie do správ agentov a získať určitý ucelený prehľad niektorej periódy spolupráce sa podarilo u 9 agentov. Veľkou pomocou bol výskyt vyhodnotenia tajného spolupracovníka vo zväzku agenta. Vyhodnotenie zväčša obsahovalo informácie, do akých akcií bol nasadený tajný spolupracovník, koľko správ podal, a či tieto správy boli pre ŠtB bezpečnostného charakteru a prispeli k realizácii (trestnému stíhaniu) nejakej osoby. Pri samotnej rekonštrukcii sa autor opieral o dve dôležité pramene – zachované zväzky nepriateľských, preverovaných osôb a výročné správy ŠtB na krajských a okresných úrovniach, ktoré sa zachovali v najlepšom stave v bývalom Východoslovenskom kraji a asi len zázrakom alebo nedopatrením neboli zničené. Vo zväzkoch „nepriateľských“ osôb („reakčných“ duchovných) sa zachovali kópie agentúrnych správ tých tajných spolupracovníkov, ktorých origináli boli vo zväzkoch agentoch skartované. V fondoch KS ZNB Košice nájdeme okrem výročných správ týždenné informácie o štátnobezpečnostnej situácii za obdobie 1975 až 1979. Obsahujú týždenné zvodky – výťažky z agentúrnych správ TS. Skrz tieto dva pramene sa podarilo získať ucelený prehľad o tom, do ktorých akcií a proti komu boli TS nasadzovaní, a hlavne, čo bolo obsahom správ, ktoré sa ŠtB snažila skartovať.

Aj napriek čiastočnej rekonštrukcii aktov musíme pristupovať k obsahu agentúrnych správ veľmi opatrne a dôkladne ich analyzovať. TS sa snažili počas konšpiratívnej práce

v sieti ŠtB nezanechať nijaké stopy. Nielen že nechceli podpísať zväzok o spolupráci, ale odmietli aj písať agentúrne správy vlastnoručne. Všetky agentúrne správy, s ktorými sa autor stretol pri výskume spolupráce kňazov Spišskej diecézy, sú správami, ktoré po uskutočnení schôdzky s agentom, spísal sám operatívny pracovník ŠtB.¹³⁸

V skúmaných zväzkoch duchovných sa odráža zreteľne perspektíva operatívneho pracovníka. Záviselo od neho, ako precízne zadokumentoval rozhovory a poznatky získané z stretnutia s TS, čo vyzdvihol a čo aj zamlčal. Pri analýze je preto potrebné zohľadniť, že takéto zväzky slúžili účelovej dokumentácii a cieľu, získať informácie určitého typu. Samozrejme treba podotknúť, že tento fakt nemá a nesmie slúžiť k bagatelizácii celej spolupráce – ako vymysleného a vykonštruovaného produktu pracovníkov ŠtB. To je práve to, čo sa snažia dosiahnuť niektorí tajní spolupracovníci. A to, že spolupráca nebola len vykonštruovanou fraškou, svedčia prípady prenasledovaných kňazov.

2.1.3.3. *Kvantita písania agentúrnych správ na úkor ich kvality*

Jeden z najzávažnejších problémov, s ktorým sa ŠtB stretávala počas celej doby jej existencie, bola masívna produkcia agentúrnych správ jej operačnými a riadiacimi pracovníkmi. Tento problém jasne odkrýva potrebu obozretnosti a určitého nadhľadu práve pri analýze agentúrnych správ od tajných spolupracovníkov. Operatívni pracovníci v snahe ukázať sa v dobrom svetle produkovali a uvádzali do agentúrnych správ aj to, čo vôbec nebolo predmetom štátno-bezpečnostného záujmu. Asi najlepšie tento problém vystihuje zápisnica z porady náčelníkov KS ŠtB v Košiciach konanej v roku 1977. *„V súčasnej dobe sa prejavuje stagnácia i čo do získavania informácií. Nevystihujú skutočný zámer, nie sú objektívnym ukazovateľom skutočnej operatívnej situácie. Zdá sa, ako keby bola snaha mať informácie za každú cenu. Pričom sa zabúda na obsahovú stránku, na význam a na to, ako túto informáciu použijem. Treba si uvedomiť, že nie získané informácie - ich počet je ukazovateľom operatívnej situácie, ale ich obsahová stránka a pramene získania predstavujú to, čo musí ŠtB zaujímať. Nás predsa nemôže zaujímať len počet závadných¹³⁹ osôb, ich pôvod a styky, ale ich*

¹³⁸ Príkladom je napr. vyhodnotenie TS „KAROL“: *„Názor operatívneho pracovníka je ten, že v danom prípade ide o čestnú osobu, z hľadiska ŠtB záujmov spoľahlivú, osobu, ktorá má dobrý vzťah k plneniu štatnobepečnostných úloh. Chybou u neho je, že správy nechce písať, iba podáva ústne.“* Porov. A ÚPN, memorandum o získaní TS „KAROLA“ Michala Kľučára, a.č. KE-A- 2406.

¹³⁹ Výraz závadných je z dielne vlastnej terminológie ŠtB a zahrňuje obdobne ako výraz reakční kňazi tých duchovných, ktorí sú v rozpore s zákonmi režimu, vyvíjajú protištátnu činnosť.

*skutočné zámery a názory.*¹⁴⁰ O závažnosti tohto problému, neefektívnosti práce svedčí aj štatistika, ktorá uvádza, že síce bolo za 4 mesiace získaných veľa správ – 3222, no obsahová stránka už nebola na takej úrovni. Z tohto celkového počtu bolo využitých len 186 správ, teda necelých 6 percent obsahovali také informácie, ktoré mali štátno-bezpečnostnú hodnotu.¹⁴¹ Náčelník ŠtB preto odôvodnene kritizoval tento stav. „*My sme sa už naučili získavať poznatky, a že nemôžeme sa odnaučiť, aby sme nepísali také informácie, ktoré nemajú cenu, ktoré sú len na príťaž orgánovi. Takéto správy sa ukážu ako kvantita, ale ako kvalita nie, je tu vysoký odpad, ktorý je v našej spoločnosti odsudzovaný, je to práca na sklad. A nám musí ísť o jednu vec, nerobiť si prácu na sklad, ale vytvárať hodnoty, ktoré je možno urýchlene realizovať.*“¹⁴² Zmieňovaný problém svedčí o povrchnosti v písaní správ, o ich tendenčnosti a preto sa vyžaduje veľká obozretnosť v analýze obsahu správ. Mnoho agentúrnych správ je písaných slovníkom ŠtB: TS podal správu o *reakčnej* činnosti kňaza. Tvrdil, že naďalej *vývíja protištátnu činnosť*. Takýto obsah správ iba dokazuje, že správu napísal a naformuloval podľa vlastných predstáv pracovník ŠtB a nenachádza sa v nej minimum informácie od TS. Tento slovník ŠtB je potrebné správach filtrovať, porovnávať obsah správ s výročnými správami, týždennými zvodkami a ak to je možné, tak aj s žijúcimi osobami.

2.1.3.4. Existencia fiktívnych väzkov?

Plnenie plánov, ktoré si ŠtB zakaždým stanovila, závažne ovplyvňovalo chod a kvalitu práce bezpečnosti. Vykázanie dobrého počtu agentúrnych správ, získanie nových spolupracovníkov viedlo k udeleniu odmien, zvýšeniu hodnostného a otváralo možnosť kariérovému postupu. Naopak nesplnenie plánov mohlo mať na pracovníka aj neblahé následky. Problém mohol nastať, ak sa z nepredvídaných dôvodov musela ukončiť s TS spolupráca. Pracovníci ŠtB za každého strateného a vyradeného pracovníka museli nájsť nového TS, aby sa práca nevychýlila z kurzu. Príkladom odmietnutia ukončenia spolupráce nadriadeným pracovníkom ŠtB je aj prípad Jozef Vrbovského, reg. ako TS „VÍCHOR“. Nadriadený pracovník zamietol žiadosť o ukončenie spolupráce z dôvodu ohrozenia plnenia plánov, aj napriek tomu, že sa TS staval k spolupráci odmietavo: „*Vyhodnotenie je v protiklade s plánov úlohania na 1/4 rok 64. S prerušením zatiaľ*

¹⁴⁰ Žáček Pavel, *V čele ŠtB, Ústav pamäti národa*, Bratislava 2006, s. XL. taktiež A UPN, S-ŠtB Košice, *Zápisnica z porady u náčelníka Správy ŠtB Košice, konanej dňa 20.05.1977, 9.06.1977*, i.č. 1729.

¹⁴¹ Porov. tamže.

¹⁴² Tamže.

nesúhlasím. Je treba zlepšiť úlohanie a výchovu agenta.“¹⁴³ Príkladom snahy nájdania rýchlej náhrady nového TS je náhle ukončenie spolupráce TS „RUDA“. Duchovný Vetrík Rudolf, vedený v registračných protokoloch ako TS „RUDO“, poprel pri stretnutí s ŠtB v roku 1981 akúkoľvek spoluprácu s ňou a odmietol „konšpiratívne spolupracovať“. Operatívny dôstojník (ďalej OP) reagoval na túto skutočnosť návrhom na ukončenie spolupráce s TS a ten odôvodnil slovami: „Na základe týchto faktov, rovnako ako aj preštudovaním písomných správ vo zväzku vlastnoručných správ som zistil, že TS využíva skutočnosti, že k spolupráci sa nezaviazal písomne a i keď má slušné vystupovanie a chovanie k RO, tohto neinformuje pravdivo, zatajuje dôležité skutočnosti a nie je ochotný spolupracovať. Vzhľadom na zistené skutočnosti navrhujem ukončiť spoluprácu s TS.“¹⁴⁴ Ako náhradu za tohto „strateného“ TS navrhol OP evidovať 2 KTS do problematiky kat. cirkvi s cieľom „verbovky“ do 31.12.1981“ Pretože spolupráca s TS bola ukončená k 24.08.1981, mal na to pracovník ŠtB práve 4 mesiace. Takéto „tlaky“ na splnenie plánu pomáhali vytvoriť priestor pre zakladanie zložiek s tkz. fiktívnymi spolupracovníkmi (pracovník ŠtB založil umelo na niekoho zväzok tajného spolupracovníka). Doposiaľ sa nepodarilo hmatateľne dokázať existenciu fiktívnych zväzkov u duchovných Spišskej diecézy.¹⁴⁵ V dvoch prípadoch údajnej spolupráce duchovných Spišskej diecézy sa existencia tkz. fiktívnych zväzkov vysoko pravdepodobná. Jedná sa o už v úvode tejto kapitoly zmieňovaný prípad Pavla Janáča a prípad duchovného, ktorý si počas interviewu želal zostať v anonymite. (Prípad autor vyhodnotí v odstavci – reakcia duchovných na tajnú spoluprácu).

2.1.3.5. Sú teda agentúrne zväzky a správy v nich dôveryhodné?

I keď sa dnes s možnosťou existencie fiktívnych zväzkov stretáme, dokonca aj s argumentom toho, že boli zakladané hlavne kvôli tomu, aby si OP mohol v fiktívnom zväzku vykazovať finančné odmeny, ktoré nakoniec neudelil TS ale sebe, nemôže existencia potenciálnych individuálnych prípadov slúžiť k všeobecnému spochybneniu všetkých agentúrnych zväzkov. Spochybnila by sa tým existencia celej ŠtB a jej „úspešnej“ práce, ktorú počas 40. rokov precízne vykonala a ktorej „plodoch“ dnes

¹⁴³ A ÚPN, Jozef Vrbovský TS „VÍCHOR“, reg. č. BB-OZ-7997, a.č. BB-OZ-090111131.

¹⁴⁴ A ÚPN, Záznam o prevedení kontrolnej schôdzky, OS – 00627-81, Vetrík Rudolf, TS „RUDO“, a.č. BB-A-090111196.

¹⁴⁵ Všeobecne sa ale o existencii takýchto zväzkov dá hovoriť, potvrdzuje to aj historik Pešek: „Dochádzalo aj k prípadom vykazovania fiktívnych tajných spolupracovníkov, na čo vedenie MV reagovalo pritvrdzením kontrolných mechanizmov.“ Porov. PEŠEK Ján: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť Slovensku 1953-1970, Bratislava: Veda, 2000, 27.

svedčia hlavne jej obeť. Ak nejaké fiktívne vzťahy existovali, tak =predstavovali minoritu.

Problém skartácie je síce určitou prekážkou pri posudzovaní miery spolupráce ale tam, kde sa správy rekonštruovali krížovým porovnávaním správ od viacerých agentov, a z viacerých prameňov – poskytujú väčšiu istotu, že nie sú vymyslené, ale boli podané TS pri styku s OP.

Kde treba byť opatrným, je analýza samotných správ, ktoré sú v prevažnej väčšine podané pod zorným uhlom perspektívy OP. Tieto správy je potrebné filtrovať od ŠtB formulácií. Majú však výpovednú hodnotu o stretnutí sa s OP, o podaní správy OP, a po filtrácii aj o obsahu a závažnosti toho, čo ktorý TS podal. Sú preto dôležitým prameňom pri posudzovaní hĺbky spolupráce s ŠtB.

Tieto fakty potvrdzujú tézu, ktorá sa zmienila v úvode práce, že spolupráca duchovných sa nedá posudzovať paušálne, ale každý prípad sa musí skúmať jednotlivo a musia sa skúmať všetky zmieňované aspekty, ktoré zneisťujú objektivnosť spolupráce s ŠtB. Ďalšími aspektmi, ktoré otvoria ešte širší obraz o problematike spolupráce je proces získavanie agentov a príčiny, ktoré viedli duchovných k spolupráci. Neistoty v písaní vzťahov preto nepostačujú ako jediný argument na neskúmanie spolupráce, ale naopak volajú po analýze ďalších aspektov, ktoré nútia skúmať prípad po prípad a zohľadniť aj metodológiu ŠtB. Tá sa predstaví v nasledujúcich častiach.

2.2. Akých tajných spolupracovníkov poznáme a aké mali poslanie?

2.2.1. Poslanie tajných spolupracovníkov - kňazov

Úlohy, formy a metódy boja proti nepriateľovi štátu, ktoré bezpečnosť poctivo vypracovala, by jej boli k ničomu, ak by ich nemohla aplikovať v praxi. Aplikácia prostriedkov, samotná existencia bezpečnosti a kvalita práce záviseli na pravidelnom prísune informácií. Sieť tajných spolupracovníkov tvorila najväčší zdroj týchto informácií. Odôvodnenie potreby existencie tajných spolupracovníkov krásne zobrazil diplomant Štátnej bezpečnosti Žďárský. Pretože orgány ŠtB nemohli vlastnými silami zaistiť úspešnosť plnenia úloh v oblasti „reakčných“ osôb rím. kat. cirkvi, zapojili do tejto činnosti i občanov. Diplomant sa pri tom odvolával priamo na zakotvenie tohto poslanca v zákone: *“ ZNB spolupracuje pri plnení svojich úloh s občanmi a získava ich k aktívnej účasti na plnení úloh podľa tohto zákona. ”*¹⁴⁶ Pravidelný tok a prísun správ z prostredia biskupov, emigrácie, tkz. „reakčných kňazov, reholí a tajnej cirkvi mali slúžiť bezpečnosti na agentúrno – operatívne rozpracovanie „nepriateľov štátu, na rozkladné opatrenia a profylaktické akcie.¹⁴⁷ Podľa smerníc z 50.rokov sa agentúra (sieť tajných spolupracovníkov) považovala za „prvoradú a ostrú zbraň“ v boji proti triednemu nepriateľovi a podľa neskorších smerníc za hlavný prostriedok činnosti ŠtB. Práca s tajnými spolupracovníkmi mala byť hlavnou náplňou práce operatívnych pracovníkov – zamestnancov ŠtB.¹⁴⁸ Tajných spolupracovníkov mali využívať operatívni pracovníci k odhaľovaniu „podvratnej“ činnosti nepriateľských ideologických centier, ich domácim pomáhačom a „zbytku“ vnútorných nepriateľov. Možnosti využitia TS – kňazov boli širokospektrálne. V rámci legálnej cirkvi sa kňazská agentúra využívala hlavne k získavaniu kvalifikovaných poznatkov o „nepriateľskej činnosti cirkevnej hierarchie, predstaviteľov diecéz, ich prepojení na nelegálnu cirkev, zisťovanie nálady medzi klérom a názormi duchovných (napr. na hnutie Pacem in Terris - ďalej PIT). Tajní spolupracovníci sa mohli plne využívať aj k získavaniu poznatkov z porad dekanských rekolekcií (i keď tu si môžeme položiť otázku nakoľko to malo zmysel, keďže na každej porade bol prítomný OCT a režim mal

¹⁴⁶ ŽĎÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 134.

¹⁴⁷ Porov. DUBOVSKÝ Patrik: Archívne dokumenty k prenasledovaniu cirkvi v Archíve UPN in: Pamäť národa, číslo 3, Bratislava: ÚPN, 2006, 72.

¹⁴⁸ Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, op. cit., 156.

preto vždy prehľad o tom, čo sa na rekolekciách deje, a duchovní si dávali počas rekolekcií pozor), exercícií a porád ordinárov. Okrem kontroly týchto oficiálnych činností, toho, ako fungovala diecéza a cirkev, sa kňazská agentúra nasadzovala aj na získanie poznatkov o prevádzaní nedovolennej náboženskej činnosti kňazov v pastorácií ale aj mimo nej: tajné krsty, tajné vyučovanie náboženstva v súkromných bytoch. Veľmi dôležitou oblasťou boli informácie získané zo zahraničných cirkevných centier o ich pôsobení a ovplyvňovaní čs. občanov formou písomných stykov a zasielaním náboženskej literatúry. Tajní spolupracovníci boli schopní signalizovať príjazdy vatikánskych emisárov, kontrolovať ich činnosť a zámery. Rozhodujúcou úlohou tejto kňazskej agentúry (sieti tajných spolupracovníkov – kňazov) na poli zahraničných centier bolo odhaľovanie zdrojov, z ktorých boli na Slovensko zasielané finančné prostriedky. Zvlášť vytypovaní spolupracovníci sa využívali k zisťovaniu takých poznatkov, ktoré umožňovali a pomáhali bezpečnosti k zavedeniu a inštalácii vhodnej spravodajskej techniky. Posledným zameraním agentúry bolo poskytovanie informácií o záujmových osobách. Poznatky pomohli vybrať a vytvoriť si obraz o správnych potenciálnych kandidátoch tajnej spolupráce a dôverníkov.¹⁴⁹

Špeciálnu úlohu tvorila tkz. „vplyvová agentúra“. V praxi sa malo jednáť o TS, ktorí svojím postavením v spoločnosti, alebo ilegálnej skupine boli schopní ovplyvniť konanie, myslenie, činnosť záujmových osôb. V rámci legálnej cirkvi táto agentúra ovplyvňovala personálne zmeny v duchovnej správe, obsadzovanie exponovaných farností, typovanie a presadzovanie vhodných osôb do funkcií. Významná úloha spočívala práve v tom, že tam, kde pri oficiálnych konaniach medzi štátom a Vatikánom nemohol štát presadiť „svojich“ vytypovaných kandidátov do cirkevných funkcií, mohla bezpečnosť, ktorá mala agenta hlboko medzi vplyvnými a Vatikánu vernými duchovnými, ovplyvniť konania a možnú voľbu vo svoj prospech. Vplyvovú agentúru mohla bezpečnosť plne využívať aj pri zanášaní rozporov a dezinformácií do skupiny podzemnej cirkvi a prostredia laického apoštolátu prostredníctvom agenta, k ovplyvňovaniu konkrétneho zavádzania reforiem II. Vatikánskeho koncilu v diecéze.¹⁵⁰

Rozpätie tkz. vplyvovej agentúry bolo veľké a pôsobilo nielen v oficiálnych štruktúrach cirkvi – na kapitulárnych vikárov pri personálnych otázkach, ale hlavne aj v utajenom

¹⁴⁹ Porov. FILA Z.: Význam, úloha a ciele tzv. Východní politiky Vatikánu k zemím socialistického spoločenství a její uplatňování v brněnské diecézi. in: in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 120 – 122.

¹⁵⁰ Porov. tamže. 122 – 124.

prostredí podzemnej cirkvi, jej skrytých štruktúrach práve prostredníctvom nasadených agentov, ktorí nenápadne vplývali na svojich spolubratov, u ktorých požívali veľkú dôveru. Bohužiaľ mnohokrát práve naivita, podcenenie schopností ŠtB a slepá dôvera duchovných voči vlastným spolubratom, ktorí mohli byť predtým aj väznení a perzekvovaní, ale neskoršie zlomení a získaní pre spoluprácu s ŠtB, spôsobila, že ŠtB mala nielen o fungovaní „nelegálnych“ štruktúr cirkvi prehľad, ale ich aj ovplyvňovala.

2.2.2. Typy spolupracovníkov štátnej bezpečnosti

V dnešnej literatúre, médiách a na verejnosti sa často môžeme stretnúť so širokou paletou spolupracovníkov ŠtB od „agenta“ (A), cez „dôverníka“ (D), informátora (I), kandidáta tajnej spolupráce (KTS) k rezidentovi (R). Pri štúdiách zväzkov a archívnych materiálov dochádzalo mnohokrát k nesprávnemu pochopeniu alebo aj označeniu typu spolupráce, a tak sa stávalo, že spolupracovník ŠtB bez rozdielu toho, či to bol agent alebo dôverník bol zaškatuľkovaný do rovnakej skupiny „kolaboratórov“. Samotná bezpečnosť tým, že prechádzala vývojom, menila označenia typov spolupracovníkov a hlavne to, čo, pod týmito pojmami chápala.¹⁵¹ Určitá kostra však zostávala po všetky etapy jej vývoja rovnaká. Smernice pre prácu so spolupracovníkmi kontrarozvedky z roku 1978, ktoré platili až do pádu komunistického režimu v nadväznosti na smernice z roku 1972 prvý krát klasifikovali dve typy spolupracovníkov kontrarozvedky: *a) tajných spolupracovníkov a b) dôverníkov.*

Tajní spolupracovníci (ďalej TS) sa delili do 3 rôznych kategórií. Pred rokom 1978, a teda v starších smerniciach vystupuje ale aj štvrtá kategória tajného spolupracovníka, s ktorou sa stretávame aj v problematike spolupráce duchovných Spišskej diecézy. Celkovo môžeme preto hovoriť o 4 typoch tajných spolupracovníkov:

A) Rezident

Rezidentom bol zvlášť vybraný, odborne spoľahlivý tajný spolupracovník, ktorý mal riadiť viacej agentov a dôverníkov a ktorí mu boli pracovníkmi bezpečnosti zverení. Mohlo ísť aj o bývalého spoľahlivého pracovníka bezpečnosti, ktorý pracoval neskoršie v občianskom zamestnaní, alebo agenta, ktorý nebol získaný na základe kompromitujúceho materiálu.¹⁵² V prostredí katolíckej cirkvi sa teda jednalo o úplne

¹⁵¹ Prehľadný a kompletný vývoj kategórií spolupracovníkov vid'. GULA M.: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB v směrnících pro agenturní práci. In: Securitas imperii, Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu P ČR, 1994, 17.

¹⁵² Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 5.

zriedkavý prípad tajnej spolupráce, pretože nikto z duchovných nebol bývalým príslušníkom bezpečnosti, mohlo sa jednať len o prípad veľmi dobrého kňaza – agenta, ktorý nebol získaný na základe kompromitujúcich materiálov. Do úvahy by pripadala možnosť práce v zahraničí. S rámci Spišskej diecézy sa autor ale doposiaľ pri výskume so žiadnym rezidentom – kňazom nestretol.

B) Agent

Najčastejším a najviac skloňovaným typom tajného spolupracovníka medzi duchovnými Spišskej diecézy bol agent. Smernicami ŠtB bol definovaný ako ten, ktorý plní úlohy pri odhaľovaní, rozpracovávaní a dokumentovaní protištátnej trestnej činnosti a úlohy smerujúce k predchádzaniu a zabraňovaniu tejto činnosti. Bližšie zameranie TS – agenta je v smerniciach veľmi obsiahlo a podrobne rozpísané. Kopíruje ale „poslanie“ ŠtB, ktorá sa v dobe normalizácie (ako to už bolo v prvej kapitole zmieňované) mala zamerať na zahraničné rozvedky a emigrantské centrá a odhaľovanie jej domácich pomocníkov na území ČSSR. Agent mal takto prenikať do emigrantských centier (v prípade kňazov to bol Vatikán a slovenská cirkevná emigrácia) a zisťovať ich „spolupracovníkov“ na území republiky. Ďalším dôležitým zameraním bola pomoc pri pátraní po dôležitých osobách a pri spravodajskej previerke osôb. Ak bolo po niektorom kňazovi vyhlásené celoštátne pátranie, tak do činnosti boli aktivovaní aj agenti medzi duchovenstvom. Posledným zameraním boli úlohy preventívno-výchovného a rozkladného charakteru.¹⁵³

C) Držiteľ prepožičaného bytu

Držiteľ prepožičaného bytu (ďalej PB) bol TS získaný za účelom prepožičania bytu alebo miestnosti k uskutočneniu konšpiratívnych schôdzok pracovníka ŠtB s výhradne spoľahlivými tajnými spolupracovníkmi. Sám držiteľ prepožičaného bytu nemohol a nesmel zistiť totožnosť tajných spolupracovníkov, ktorí sa v jeho PB stretávali.¹⁵⁴ PB si niekedy ŠtB najímala a platila majiteľovi podľa zmluvy, ten sa naoplátku zaviazal bezpodmienečne utajiť, že byt používa ŠtB.¹⁵⁵ Tento typ spolupracovníka sa v oblasti spolupráce duchovných s ŠtB nevyskytol taktiež ani raz, prakticky nebola táto spolupráca ani možná – poskytnúť napr. faru na stretávanie sa ŠtB s inými TS bolo

¹⁵³ Porov . tamže.

¹⁵⁴ Porov. tamže.

¹⁵⁵ PEŠEK Ján, LETZ Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, op. cit., 158.

nemožné. Naopak, existovalo mnoho TS – agentov, ktorí sa stretávali s ŠtB v PB. Na území Spiša išlo napr. o chaty v oblasti Čingova, rekreačné zariadenia ale aj byty.

D) Informátor

V predošlých smerniciach MV vystupoval ešte jeden typ spolupracovníka, s ktorého kategóriou sa stretávame aj pri spolupráci duchovných s ŠtB. Bol ním informátor. V smerniciach z roku 1948 a 1954 bolo poslaním informátora pravidelne informovať o situácii u objektoch, o ktoré mala ŠtB záujem. Za agenta sa nepovažoval preto, lebo nemal dôveru nepriateľa. Po jej získaní a preniknutí do prostredia nepriateľa mohol byť preevidovaný na agenta. Týchto tajných spolupracovníkov bolo v prostredí duchovných málo a dajú sa spočítať na prstoch jednej ruky (plus mínus 5 informátorov vedených v registračných protokoloch).

2.2.2.1. *Problém štatútu dôverníka – bezvýznamní šachoví hráči?*

Štatút dôverníka je podľa smerníc bezpečnosti definovaný ako spolupracovník kontrarozvedky, nechápe sa ale ako štatút tajného spolupracovníka. Preto aj v tkz. registračných protokoloch bezpečnosti a v ponímaní dnešnej doby sa mu nepripisuje až taký význam, ako tajným spolupracovníkom, ktorých spolupráca je videná ako „kolaborujúca“, konšpiratívna a závažnejšia. V dôsledku toho nájdeme dnes na internete ÚPN v registračných protokoloch farebne odlišenú pozíciu medzi dôverníkom, kandidátom TS a tajnými spolupracovníkmi – agentom, rezidentom, držiteľom PB, ktorí sú označení farebne červenou farbou. Ako teda definujú funkciu dôverníka smernice MV? Dôverník mal byť spolupracovníkom, ktorý pomáha plniť čiastkové, pomocné a orientačné úlohy, ktoré súviseli s vyhľadávaním a objasňovaním protištátnej činnosti. Jeho úkolom bolo poskytovať poznatky, ktoré mali signalizovať nepriateľskú činnosť, charakterizovať všeobecne situáciu okolo skúmaného „objektu“ a doplňovať údaje k preverovaným osobám. Typickým bola charakteristika duchovného pri jeho previerke na kandidáta tajnej spolupráce. Spoločne ako tajný spolupracovník, aj dôverník musel prejsť určitou previerkou pred tým, ako bol získaný k spolupráci. Na rozdiel od TS však jeho styk s bezpečnosťou bol nepravidelný a nebolo vyžadované písanie správ ním podaných. Jeho práca nesmela nahradzovať prácu tajného spolupracovníka. Ak sa však ukázal ako spoľahlivý, mohol byť časom získaný čiže preevidovaný za agenta.¹⁵⁶ Ak teda zhrnieme stručne rolu dôverníka, tak to bol človek, ktorý pomáhal bezpečnosti sa

¹⁵⁶ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 6.

orientovať v prostredí, aby lepšie chápala súvislosti a mohla nasadzovať správnych agentov – TS. Samotné smernice kontrarozvedky na konci pasáže o dôverníkovi ešte raz prízvukujú, že dôverník nemá nahradzovať tajných spolupracovníkov a nesmie plniť úlohy týkajúce sa rozpracovávaní štátnobezpečnostných prípadov.¹⁵⁷ Jeho úloha mala byť preto orientačná, nápomocná a vykresľujúca situáciu. Rekonštrukciou zväzkov a akcií, ktoré bezpečnosť viedla na prenasledované osoby, nás správy podané niektorými dôverníkmi prijímajú sa zamyslieť nad skutočným statusom dôverníka. Správy, ktoré podali niektorí dôverníci – boli totiž obsahovo tak závažné, že nemali s funkciou dôverníka ako nápomocnej osoby nič spoločné. Ich správy prevyšovali závažnosťou obsahu diametrálne správy niektorých agentov, nehovoriac o agentoch, ktorých fungovanie ako agentov bezpečnosti je pochybné a dodnes sú vedený vo zväzkoch ŠtB ako „kolaboranti“. Štatus dôverníka „iba kontaktnej osoby s ŠtB“ by sa mal preto naozaj prehodnotiť a pri individuálnom prístupe by možno nestálo za zlé, zvýrazniť niektoré mená v registračných protokoloch na rozdiel od mien agentov na skutočne farebne – červené.

V priebehu 70. rokov bolo evidovaných najmenej 10 dôverníkov – duchovných Spišskej diecézy. Číslo nebolo malé, ak porovnáme, že v tom istom období bolo vedených 30 duchovných ako tajných spolupracovníkov ŠtB, tak dôverníkov bolo v pomere k tajným spolupracovníkom 1 : 3. Príkladom toho, čo znamená podať závažné správy bol dôverník Jozef Debnár („MIRO“), ktorý bol až oveľa neskoršie preevidovaný na agenta. Správy podané dôverníkom „MIROM“ mohli postačiť napr. na evidovanie Kavoňa ako nepriateľskej osoby a jeho agentúrne rozpracovanie.¹⁵⁸ Príkladom ešte hodnotnejšej informácie podanej bezpečnosti je správa od dôverníka Martina Števčeka (neskoršie preregistrovaného na informátora).¹⁵⁹ Takto podané hĺbkové správy sa nenachádzali ani u skutočne zaregistrovaných agentoch. Jednoznačne sa nejednalo o správy, ktoré podľa smerníc o štatúte dôverníka majú mať len pomocný – informačný charakter, ale o správy, na základe ktorých mohla ŠtB získavať konkrétne dôkazy o ich „trestnej činnosti“.

¹⁵⁷ Tamže.

¹⁵⁸ TS „MIRO“ podal takto správy o tom, že na jeho izbu si privádza mládež z Starej Lubovne, ktorú sa snaží získať pre nelegálnu cirkev. Okrem popisu osôb spomínal, že keď Kavoň sa zamkne na izbe, tak počuť klepanie písacieho stroja. Jedenkrát sa dôverníkovi podarilo vniknúť do jeho izby a zbadal na písacom stroji rozmnoženú reláciu vatikánskeho rozhlasu. Súčasne mal používať magnetofón, z ktorého tieto relácie opisoval a rozmnožoval. Porov. A ÚPN, Serafin Kavoň akcia „ZAPREDANEC“, KE-NO-10414, jed.číslo OS-00608/1978.

¹⁵⁹ Pri stretnutí s duchovným Rusnákom získal informáciu, že Gazda Jozef (akcia „GLÓRIA“) bol rád, že mu bezpečnosť pri domovej prehliadke nenašla magnetofónovú pásku o rozbití MHKD a založení DKO. Túto pásku podľa dôverníka má mať ukrytú u spoľahlivej osoby v Okolíčnom. Na otázku dôverníka, či Rusnákov kňaz Gazda dôveruje, povedal áno, ináč by mu takúto informáciu nezdelil.

Musíme podotknúť, že problém načrtnutý u štatútu dôverníka sa vyskytuje aj u kandidáta tajnej spolupráce - KTS. Stávalo sa totiž, že KTS svojou kvalitou práce (teda obsahom podaných správ už pri prvých spondovacích stretnutiach) prevyšoval TS, ktorý bol napr. získaný na základe kompromitujúcich materiálov. Tento fakt priznal aj samotný zástupca námestníka ŠtB Chovanec: „Kladne treba hodnotiť aj postoj niektorých KTS, ktorí už počas styku pred verbovkou odovzdávajú konkrétne poznatky o činnosti osôb.“¹⁶⁰

2.3. Získavanie a riadenie tajných spolupracovníkov

Štátna bezpečnosť pri boji s „podvratnou činnosťou cirkvi“ využívala tkz. ofenzívnu metódu – cestu agentúrneho prenikania. Pod týmto pojmom rozumela získavanie tajných spolupracovníkov z prostredia „protivníka“, teda priamo z prostredia katolíckej cirkvi. Cieľom malo byť získavanie hodnoverných konkrétnych informácií o metódach a formách činnosti, cieľoch a organizácii protivníka ale aj snaha ovplyvňovať osoby z prostredia „nelegálnej cirkvi“ cez nasadených agentov.¹⁶¹ K prenikaniu do prostredia cirkvi využívala dva metódy. Buď nasadila už získaného agenta, čo nebola ale vždy tá jednoduchšia forma, alebo sa snažila získať nového tajného spolupracovníka priamo z okruhu osôb observovanej osoby, alebo skupiny.

Nasadenie už získaného agenta znamenalo, že ŠtB po zistení tkz. nelegálnej činnosti určitej skupiny duchovných alebo duchovného, nasadila už existujúceho agenta. V praxi táto metóda sa aplikovala častejšie ako snaha získať agenta z konkrétnej bunky nelegálnej cirkvi. Príkladom je nasadenie TS „FRANTIŠEK“ do okruhu osôb okolo Jána Magu, ktorý vydával samizdatové časopisy, viedol vzdelávacie krúžky, aktivizoval sa v diecéze atď. TS „FRANTIŠEK“ nepatril do kruhu osôb Jána Magu. Preto bol oddelením ŠtB presne vypracovaný plán, ako si postupne získa dôveru Magu, cez čo k nemu prenikne.¹⁶² Pri nasadení už existujúceho agenta musel mať operatívny pracovník bezpečnosti (ďalej OP) dostatok informácií o tom, aká „nepriateľská“ činnosť sa prevádza, aké osoby sa na nej podieľajú. Tieto informácie mali slúžiť k vybraníu takého agenta, ktorý svojimi skúsenosťami a postavením v nelegálnej cirkvi má predpoklady ku kontaktu s jednotlivou osobou a k získaniu jej dôvery. Bezpečnosť si bola vedomá, že nasadením agenta - duchovného z legálnych štruktúr cirkvi získa pri

¹⁶⁰ ŽÁČEK Pavel: V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície, op. cit., XXIII.

¹⁶¹ Porov. KUBÍČEK: op. cit., 46.

¹⁶² Regeca Michala vedeného vo zväzkoch ŠtB ako TS „FRANTIŠEK“ vo zväzku Jána Magu, A ÚPN, Ján Maga, a.č. KE-A-11667.

jeho zaúkolovaní¹⁶³ na predstaviteľov nelegálnych cirkevných štruktúr len okrajové informácie. Vedela, že nasadenie agenta rehoľníka do prostredia laického apoštolátu, alebo laika na tajného biskupa môže vzbudiť prílišným „nie prirodzeným“ záujmom pozornosť prostredia, čo by mohlo viesť k dekonšpirácii agenta.¹⁶⁴ Preto sa snažila získavať nových tajných spolupracovníkov priamo z prostredia observovanej skupiny alebo osoby. Proces hľadania nového kandidáta bol však procesom pomalým, riadil sa presnými postupmi a pravidlami získania nového tajného spolupracovníka. Snaha bola získať nového TS, ktorý bude spoľahlivý. Preto sa ŠtB koncom 70. a začiatkom 80. rokov začala opierať o výsledky psychológie. Nároky sa však kládli aj na samotných pracovníkov ŠtB, pretože oblasť práce s katolíckou cirkvou bola špecifická, a všeobecne platné metódy sa museli prispôbiť práci „čisto v nepriateľskom území“. To sa nezaobišlo bez chýb. Samotný proces získania a riadenia tajného spolupracovníka pozostával z dvoch základných fáz. Prvá časť sa venuje výberu duchovného – kandidáta, procesu stretávania, previerky a završuje sa verbovkou, teda získaním tajného spolupracovníka. Zaverbovaním a získaním agenta sa spolupráca nekončí, skôr naopak začína.

2.3.1. Využitie psychológie v metódach ŠtB

V dobe normalizácie a hlavne v 80. rokoch začala ŠtB intenzívnejšie využívať poznatky z rôznych vedeckých disciplín, medzi nimi aj z psychológie. Úmysel bol jasný - poznatky z psychológie mali prispieť k odstráneniu nedostatkov, problémov a skvalitneniu práce s TS. V rámci implementácie psychológie do práce s TS, kládla bezpečnosť najväčší dôraz na poznatky psychológie v oblasti využitia správnej motivácie. Ako sama píše „*bez poznania motívov ľudského chovania a konania je rozvedná práca skôr náhodnou, ako vedomou činnosťou.*“¹⁶⁵ Využitie všetkých foriem, metód a postupov na zistenie motívov, malo byť pre ŠtB predpokladom pre prijatie tajnej spolupráce. Psychológia a hlavne operatívna psychológia mala pomáhať svojimi poznatkami OP, pri kontaktoch s kandidátmi spolupráce a agentmi získavať nad svojím náprotivkom teoretickú prevahu. Súčasne psychológia mala pomáhať pri správnom

¹⁶³ Terminológia ŠtB – znamená poveriť TS úlohami, ktoré má v blízkej dobe splniť.

¹⁶⁴ Porov. tamže. 47-48.

¹⁶⁵ Porov. A ÚPN: KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 137-138.

výbere, typovaní, získavani a výchove tajného spolupracovníka.¹⁶⁶ Pokým v 50. a 60. rokoch ŠtB nekladla poznanie osobnosti TS až taký veľký význam (TS sa získavali prevažne na základe kompromitujúcich materiálov), v 70. a hlavne v 80. rokoch došlo k zásadným zmenám. Vznikom vysokej školy Zboru Národnej Bezpečnosti v 70. rokoch sa ŠtB začala venovať aj „po vedeckej stránke“ procesu získavania TS a práce s tajnou agentúrou. Vznikali rôzne štúdie a podstatná časť z nich sa zameriavala na proces získavania tajných spolupracovníkov, časť z nich aj zo psychologického hľadiska. Je preto badať obrat v prístupe práce od ignorovania jednotlivca – (tajného spolupracovníka), presadzovania vlastných cieľov a predstáv, k taktickému prístupu získavania jednotlivca s cieľom navodenia čo najpozitívnejšieho prístupu k spolupráci. Dôvod bol jednoduchý a vyplýval hlavne z praxe. Častý úbytok spolupracovníkov v 50. a 60. rokoch, ich nespoľahlivosť, videla štátna bezpečnosť v zlom zameraní na cieľ a v zlej motivácii. V 70. rokoch dochádzalo k prehodnoteniu spôsobu, akým získavala ŠtB svojich agentov v minulosti. *„Niekedy bola sieť budovaná na kompromitujúcich materiáloch, kde vzťah operatívneho pracovníka k TS bol na vzťahu pán – sluha. Tento vzťah nie je možné budovať dnes, keď sieť je budovaná na základe dobrovoľnosti.“*¹⁶⁷ Dá sa povedať, že to bola v tom čase prelomová zmena v spôsobe získavania agentov, kde sa počet získaných agentov na základe kompromitácie znížil na nepatrné množstvo a v 70. a 80. rokoch boli agenti získavani na základe rôznych iných motivačných a nie zastrahujúcich pohnútok navonok. Samozrejme to nevylučuje, internú existenciu strachu kandidáta pri kontaktoch s ŠtB.¹⁶⁸

Na poli získavania TS za pomoci psychológie hral kľúčovú úlohu pojem spoľahlivosti kandidáta. Pracovníkmi ŠtB vznikali rôzne štúdie, ktoré mali implementovať poznatky psychológie do smerníc pre prácu s kontrarozviedkou, ale aj existujúcich učebných osnov. Poručík Jozef Harich sa zaoberal práve touto myšlienkou. Vo svojej práci kritizuje definíciu spoľahlivosti nielen v smerniciach pre prácu s kontrarozviedkou, kde je chápaná povrchno bez konkrétneho obsahu, ale aj vo vyučovacích textoch ŠtB.

¹⁶⁶ Porov. A ÚPN: por. HARICH Jozef: Psychológia spoľahlivosti, ľudského výkonu na úseku tajnej spolupráce, fond diplomové práce VŠ ZNB, 1981, s. 4.

¹⁶⁷ Porov. A MV, Fond A9 – sekretariát námestník MV plk. Záruba, *Rozbor práce štátnej bezpečnosti v problematike cirkvi a siekt vo východoslovenskom kraji 1967*, i.č 65.

¹⁶⁸ TS „ZDENO/SPRÁVCA“ koncom 70. rokov pri stretnutiach s ŠtB na zmysel spolupráce uviedol, že nechce nikoho provokovať, aby sa následne tá osoba dostala do basy. (TS to hovoril na základe vlastnej skúsenosti). Na to reagovala ŠtB tým, že v tú dobu sa pracovalo inakšie, a možno že to bolo tak nutné. ŠtB bol ubezpečený, že nikdy od neho nebude žiadané, aby niekoho provokoval, a že v ČSSR je teraz takéto niečo trestné. TS „ZDENO“ to však nestačilo a odvolával sa nato, že ŠtB by ho posielala tam, kam by mu to jeho svedomie nedovoľovalo. ŠtB reagovala, že ak vznesená požiadavka sa bude TS vo svedomí priečiť a nebude mu po vôli, tak to nebudú od neho vyžadovať, na to mu dávajú čestné slovo. A ÚPN, Marek Michal TS „ZDENO, SPRÁVCA“, reg.č. BB-A- 328, a.č. BB-A-83794.

V nich sa spoľahlivosť mala chápať ako tá, ktorá vylučuje možnosť zrady a dekonšpirácie TS pri chybných konaniach TS. Spoľahlivý TS mal uvedomele, zainteresovane pri práci s ŠtB mať vytrvalosť, pevnosť, disciplínu. V niektorých ďalších vydaniach učebných textov sa mala spoľahlivosť spájať s motiváciou, ktorá mala byť jej predpokladom. Takéto chápanie por. Harich ostro kritizoval, pretože spoľahlivosť spájaná s motiváciou, ako predpokladu prijatia a utajenosti spolupráce nezaručovalo, že kandidát spoluprácu nezradí.¹⁶⁹ „*Spoľahlivosť nemôže byť chápaná iba ako záruka, že tajný spolupracovník nezradí, spoluprácu prijme kladne a bude utajená.*“¹⁷⁰

Smernice a učebné texty sa mali príliš fixovať na to, že spoľahlivosť mala byť zárukou stopercentného správneho výberu kandidáta v budúcnosti. Malo sa ale zabúdať na to, že spoľahlivosť mala byť len určitým predpokladom toho, čo bude TS konať v budúcnosti, s tým že bola podmienená časom a prostredím. Por. Harich varoval pred spoľahlivosťou ako budúcou vlastnosťou TS. Spoľahlivého kandidáta malo byť možné určiť iba jeho spätnou reflexiou. Východiskom pre správne chápanie spolupráce malo byť zohľadnenie dynamickosti spoľahlivosti, teda zohľadnenie dynamického vývoja kandidáta spolupráce. „*Aj samotný TS nie je nemenný, ale je v neustálom pohybe, naberá na skúsenosti, remotivuje sa alebo demotivuje.*“¹⁷¹ Vo svojich štúdiách venovala ŠtB veľkú pozornosť vonkajším a vnútorným predpokladom k spolupráci. Iba ten kandidát mal byť vhodný, u ktorého sú zladené vonkajšie podmienky a vnútorné predpoklady. V rámci vnútorných podmienok zohľadňovali diplomanti ŠtB aj okamžité stavy agenta a súčasne zisťovali situačné motívy kandidáta. „*Aby sa predišlo predpokladu zlyhania, je potrebné zistiť u kandidáta situačné motívy...Chyby ako napr. nesprávna a nedostatočná motivácia, chýbajúce skúsenosti, poruchy psychických procesov mali za následok nesprávne ohodnotenie kandidáta.*“¹⁷²

Aké riešenie teda navrhovala štúdia por. Haricha pri výbere správneho spoľahlivého TS? Spoľahlivosť sa chápala ako súčasť vhodnosti kandidáta TS a mala byť na nej priamo závislá. Vhodnosť, ako to už bolo zmieňované, bola determinovaná vonkajšími a vnútornými predpokladmi. Medzi vonkajšie patrilo vzťah TS k prostrediu kde žije, pracuje a má plniť operatívne možnosti. Medzi vnútorné predpoklady, ktoré sa mali pri výbere vodného kandidáta zohľadniť, patrili motivácia, skúsenosť, individuálne zvláštnosti psychických procesov, schopnosti a charakter. Teda nie len motivácia, ale

¹⁶⁹ Porov. A ÚPN, por. HARICH Jozef: Psychológia spoľahlivosti, ľudského výkonu na úseku tajnej spolupráce, fond diplomové práce VŠ ZNB, 1981, s. 22-24, 47-49.

¹⁷⁰ Tamže. 49.

¹⁷¹ Tamže. 43.

¹⁷² Tamže. 46.

vonkajšie podmienky a vnútorné predpoklady vhodnosti TS mali tvoriť ako komplex základu predpokladanej spoľahlivosti TS.

Z predošlej štúdie por. Haricha vidieť zásadné pokusy sa na výber KTS nepozerať len povrchno, ale hĺbkovo, kde pri výbere správneho TS mala zohrávať dôležitú úlohu psychológia. Žiaľ takýto komplexný proces výberu sa nepresadil na lokálnych úrovniach okresných oddelení ŠtB, kde ešte aj v 70. a 80. rokoch bojovali jednotlivé oddelenia s nízkou vzdelanosťou ŠtB pracovníkov. Proces výberu TS sa preto na lokálnych úrovniach uchýľuje iba k povrchnému skúmaniu motívov, na základe ktorých by OP mohol kandidáta TS získať, nezohľadňujúc mnohokrát vonkajšie a vnútorné procesy kandidáta, dynamiku vývoja a procesov.

2.3.2. Nároky na pracovníkov ŠtB pri práci s agentmi

2.3.2.1. Špeciálne predpoklady potrebné na prácu s agentmi

Tak ako sa vyvíjala sama ŠtB, tak sa vyvíjala metóda práce s TS. Na rozdiel od 50. a 60. rokov, keby bola spolupráca s TS poznačená brutalitou, tvrdosťou a jednostrannou snahou získavať informácie, sa proces riadenia v 70. a 80. rokoch mal zakladať na dobrom, obojstrannom a kvalitnom vzťahu OP s TS. Tento obojstranný, „kvalitný“ vzťah vyžadoval kladenie primeraných nárokov nielen na „ideálneho“ TS, ale aj kladenie správnych nárokov na riadiaceho operatívneho pracovníka. Na úseku práce s cirkvou, ktorá od počiatku totality bola nepriateľom štátu, bolo stanovenie správnych nárokov na obidvoch stranách (OP a TS) o to dôležitejšie. Práca v oblasti katolíckej cirkvi bola špecifická už len pre jej samotné postavenie, ktoré mala počas komunizmu – ako hlavný nepriateľ štátu. Operatívni pracovníci, ktorí tajných spolupracovníkov riadili a udržiavali s nimi kontakt, museli byť na prácu s TS – duchovnými vybraní za predpokladu splnenia určitých špecifických zručností. Medzi základné predpoklady patrila znalosť cirkevnej problematiky, „priemerne hlboké“ znalosti teologických otázok a diferencovane vo vzťahu k TS mať aj primeraný fyzický vek.¹⁷³ Ešte pred získaním k spolupráci mal operatívny pracovník pristupovať k osobe duchovného mimoriadne citlivo (zo strany OP, ktorý mal pracovať na úseku cirkvi sa vyžadoval predpoklad určitej citlivosti na senzibilné zaobchádzanie s TS – kňazom). Medzi základné odporúčania vypracované bezpečnosťou z oboru psychológie patrila potreba vžitia sa do vnútorných rozporov odohrávajúcich sa v osobe duchovného a ktoré boli

¹⁷³Porov. FILA Z.: Význam, úloha a ciele tzv. Východní politiky Vatikánu k zemím socialistického společenství a její uplatňování v brněnské diecézi. in: in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 117.

spôsobené spoluprácou – napr. rozpor medzi nutnosťou poskytovať pomoc a neochotou stať sa agentom inštitúcie, ktorá potiera náboženskú ideológiu, rozpor medzi ochotou slúžiť „pokrokovým politickým cieľom“ a obavou pred kompromitáciou v cirkevnom prostredí, rozpor medzi záporným cieľom práce tajného spolupracovníka a možnosťou získať niektoré výhody.¹⁷⁴ Predpokladom úspešnej spolupráce TS bolo vybudovanie vzájomného vzťahu medzi riadiacim operatívnym pracovníkom a TS. Bezpečnosť sa dokonca zmieňuje o vzájomnom „obojsstrannom rešpektovaní záujmov“, za predpokladu dodržiavania zásad spolupráce a plnenia úloh. „*Nie je dobré a v praxi sa neosvedčilo striktné vyžadovanie splnenia úloh od TS, bez ohľadu od získaných motívov.*“¹⁷⁵ Je skutočne zamyslenia hodné ako významne apelujú diplomanti ŠtB v svojich prácach na ľudský prístup k TS, varujú pred strohým udeľovaním úloh a vyžadovaním ich splnenia.¹⁷⁶ Operatívni pracovníci museli dbať rovnako o to, aby pri spolupráci s TS nedošlo k zníženiu osobnej dôstojnosti tajného spolupracovníka – duchovného a zľahčovaniu jeho náboženského presvedčenia. Diplomanti a doktorandi Vysokej školy Zboru národnej bezpečnosti vo svojich prácach na základe dlhoročných pracovných skúseností varovali, že nedodržiavanie týchto zásad môže viesť k poklesu aktivity TS a až k ukončeniu spolupráce.¹⁷⁷

S výberom správneho operatívneho pracovníka úzko súvisí aj problém výmeny OP. Práve v oblasti cirkvi boli TS veľmi citliví na ich zmenu. „*Prax ukázala, že najlepšie výsledky získali tí spolupracovníci, ktorí boli počas doby ich činnosti riadení tým OP, ktorý ich získal k spolupráci.*“¹⁷⁸ Existovali aj prípady, kedy po výmene operatívneho pracovníka došlo k zhoršeniu alebo ukončeniu spolupráce. V Spišskej diecéze sa zachoval záznam o zmene operatívneho pracovníka a následnom zhoršení spolupráce u žijúceho TS „PAVOLA“. Nový OP hodnotil prácu s ním ako nízku, z dôvodu zmeny OP. Ako cieľ si nový OP stanovil upevniť v prvom rade dôveru medzi ním a TS a vybudovať neformálne vzťahy na odstránenie „*chytráčenia zo strany TS*“.¹⁷⁹ Smernice pre prácu s kontrarozvedkou preto nariaďovali, aby k zmene OP dochádzalo čo najmenej, prakticky iba vo výnimočných a zdôvodnených prípadoch a za súhlasu príslušného náčelníka.¹⁸⁰

¹⁷⁴ Porov. tamže.

¹⁷⁵ Tamže.

¹⁷⁶ Treba podotknúť, že sa jedná o prístup a metódu z 70. a 80. rokov, na rozdiel v 50. a 60 kde sa tajní spolupracovníci získavali prevažne na kompromitácii.

¹⁷⁷ Porov. tamže. 119.

¹⁷⁸ Tamže. 118.

¹⁷⁹ A ÚPN, TS „PAVOL“, reg. č. BB-A-16264, a. č. BB-A-14571.

¹⁸⁰ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 16.

Čo sa vlastne za týmto vzťahom medzi OP a TS a nevhodnosťou výmeny OP skrývalo? Subjektívne vnímanie spolupráce zo strany TS sa cielene manipulovalo zo strany OP. OP využívajúc výsledky operatívnej psychológie sa snažili vytvoriť taký vzťah medzi nimi a TS, ktorý by viedol k splneniu nimi požadovaných cieľov. K tomu nepostačovali len hmotné výhody a odmeňovanie tajných spolupracovníkov. Aktívnym pestovaním vzťahu k TS, sa snažila ŠtB vytvoriť optimálnu motiváciu u TS. „*TS nemal pristúpiť k spolupráci iba formálne, ale mal sa „získať“ predovšetkým osobne.*“¹⁸¹ Dnes môžeme typ tohto vzťahu medzi TS a OP prirovnať k modelu pripútavania zákazníka zo strany veľkých firiem. Cez firemné akcie, výlety, pikniky sa dlhodobo vytvorí priateľský vzťah medzi obchodníkom a zákazníkom, ktorý prináša vernosť zákazníka výrobcovi. Vyvolanie osobno-priateľskej atmosféry v prostredí tajnej totalitnej polície mal za následok, že TS vnímali OP ako svojho priateľa a pomocníka.¹⁸² Zmena operatívneho pracovníka, mohla mať na tomto podklade dramatický dopad na celú spoluprácu a v niektorých prípadoch mohla viesť aj k jej ukončeniu. Problém narušenia spolupráce nájdeme aj pri študovaní zväzkov TS v Spišskej diecéze. Výmena OP viedla u niektorých k naštreniu spolupráce. I keď sa pôvodný OP zaručil novému, že TS je spoľahlivý, alebo sa zaručil TS, že nový OP bude pokračovať vo zvyknutom pracovnom postupe, spolupráca sa u niektorých duchovných oslabila a niekedy viedla k ukončeniu.¹⁸³

2.3.2.2. *Problémy a nedostatky pri práci s TS na strane OP*

Aj napriek snahe ŠtB vytvoriť dokonalú spoluprácu medzi OP a TS, potýkala sa Štátna bezpečnosť na poli práce s tajnými spolupracovníkmi – kňazmi od počiatku svojej existencie až do jej konca, so závažným problémom nízkej úrovni vzdelania operatívnych pracovníkov oproti stupňu vzdelania katolíckych duchovných. Tento problém sa aj napriek predstavám ŠtB o správnom výbere OP určite odzrkadlil aj v „primitívnom správaní“ pracovníkov ŠtB pri komunikácii s TS. Rok 1958 hodnotila ŠtB z pohľadu dosiahnutých výsledkov ako veľmi aktívny rok. Nedostatky sa však vyskytli

¹⁸¹ KERZ-RUEHLING Ingrid, PLÄNKERS Tomas: Verräter und Verführte. Eine psychoanalytische Untersuchung Inoffizieller Mitarbeiter der Stasi, Berlin: Ch.Links Verlag, 2004, s. 133.

¹⁸² Porov. tamže.

¹⁸³ Pri odovzdaní TS Jozefa Mrovčáka, ktorý bol získaný vojenskou kontrarozvedkou počas jeho vojenskej služby vojenským OP do rúk štátnej bezpečnosti, sa už nepodarilo obnoviť pôvodnú spoluprácu. Pretože si svoje povinnosti a úkoly počas vojenskej služby plnil svedomite, prejavila o neho neskôršie záujem aj ŠtB. Spolupráca sa však po skončení základnej vojenskej služby nikdy reálne nezačala, a aj napriek snahe ŠtB, Mrovčák ako TS pre ňu nikdy nepodal nijakú správu. ŠtB nakoniec s ním spoluprácu ukončila a neskôršie sa z neho stala nepriateľská osoba. Porov. A ÚPN, Jozef Mrovčák, TS „RUDOLF“, reg.č. BB-I-790.

ako na stránke prístupu operatívnych pracovníkov k práci, tak aj v ich úrovni vzdelania.¹⁸⁴ Závažným bodom kritiky zo strany krajského vedenia bola nízka vzdelanostná úroveň riadiacich pracovníkov. Vedením ŠtB boli preto prijaté opatrenia, ktoré znamenali reorganizáciu a sprísnenie kontroly vzdelania OP. Bol vypracovaný presný zoznam stupňov a úrovne dosiahnutého vzdelania u OP. Novoprijatí OP boli posielaní najprv na krajské správy a až po získaní skúseností a odbornej školy boli prevelení na okresné oblasti MV. Nováčikom boli pridelení tútori, ktorí im poskytovali odbornú pomoc. Boli zavedené pravidelné mesačné kontroly na okresných pracoviskách, na ktorých náčelníci krajov prejednávali jednotlivé prípady. Súčasne náčelníci okresných veliteľstiev, ktorí nemali prax na krajských správach, boli na ne prevelení a až po jednom mesiaci a absolvovaní stáže na všetkých oddeleniach boli navrátení späť na ich okresné pracoviská.¹⁸⁵

Badateľné problémy s nízkou vzdelanosťou nastali aj v 70. rokoch, kedy došlo k tzv. generačnej výmene – prirodzený postupný odchod „budovateľskej“ generácie príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti (ďalej ZNB), ktorá nastúpila do zboru 1945 – 1952. Právnické vzdelanie pre vyšetrovateľov, ktorý ukladal zákon, sa nepovažovalo za dostatočné. Niektorí absolvovali rôzne kurzy na pôde právnických fakúlt v Prahe a v Bratislave. Tieto kurzy sa chápali ako náhradné vysokoškolské vzdelanie. V roku 1973 vznikla Vysoká škola ZNB, absolventom sa po 4 ročnom štúdiu udeľoval titul JUDr. Avšak realita stavu vzdelanosti bola ešte žalostnejšia. Do funkcií sa dostávali náčelníci, ktorí nemali ani strednú školu s maturitou, dokonca vyskytol sa aj prípad náčelníka, ktorý si musel dorábať základnú školu.¹⁸⁶ Generačná výmena sa dotýkala aj Košického kraja. V roku 1973 v ňom pracovalo až 45 % mladých príslušníkov, čo bola takmer polovička. Vedenie reagovalo tým, že jednotliví pracovníci sa vysielali do škôl základnej, kriminálno-právnej, odbornej v ZSSR a starší pracovníci absolvovali krátkodobé politické kurzy v Krajskej politickej škole v Košiciach.¹⁸⁷ Správa košického krajského vedenia ŠtB v roku 1974 aj napriek pochvale splnenia cieľov dokazuje, že ani

¹⁸⁴ Porov. A ÚPN, Fond A9 – sekretariát námestníka MV plk. Záruba, *Správa o činnosti KS MV Banská Bystrica za rok 1958 a plán práce na rok 1959*, i.č 11.

¹⁸⁵ Porov. tamže.

¹⁸⁶ Štúdia Radoslava Ragača skúmala vzdelanie 9 riadiacich pracovníkov správy ŠtB v Banskej Bystrici. Výsledky boli skutočne žalostné. Ich pôvodné profesie boli robotnícke, nik z nich predtým nepracoval v riadiacej pozícii. Do zložiek ZNB nastupovali mladí, po vojenskej základnej službe. Kariérov postupovali v funkciách od referentov až do riadiacich funkcií, ktoré dosiahli kombináciou vzdelania a odslúžených rokov. Maximum dosiahnutého občianskeho vzdelania pred vstupom do ŠtB malo byť stredoškolské s maturitou. V polovici prípadov bola úroveň dosiahnutého vzdelania ešte nižšia, jeden dokonca dorábal aj základnú školu. Porov. RAGAČ Radoslav: *Kolektívny portrét vedenia správy ŠtB v období normalizácie* in: *Pamät' národa*, číslo 4, Bratislava: ÚPN, 2005, 67.

¹⁸⁷ Porov. ŽÁČEK Pavel: *V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície*, op. cit., XVII.

v roku 1974 sa im tento problém nepodarilo preklenúť. Kontrola odhalila závažný problém nízkej vzdelanosti pracovníkov ŠtB. Previerka hlásila 34 % nekvalifikovaných nových pracovníkov na kraji, a až 44 % na okresných oddeleniach.¹⁸⁸ Výchova na lokálnej úrovni sa mala uberať smerom skvalitnenia prípravy operatívneho pracovníka na schôdzky s TS, tak aby OP vedel, čo od agenta chce a môže požadovať. Schôdzky sa mali preto uskutočňovať za účasti náčelníka oddelenia alebo oboru. Vyplývalo to zo zistených skutočností, že OP sa nevenoval dostatočnej príprave na schôdzky, úlohy nedomyslel dokonca, pretože TS síce správy prinášali, ale boli nepotrebné bez štb. charakteru.¹⁸⁹ Z kontroly práce vo Východoslovenskom kraji na úseku práce s cirkvou, došlo vedenie ŠtB k záveru, že v roku 1975 bolo uskutočnených síce veľa schôdzok, ale získalo sa málo správ – štatisticky to vychádzalo tak, že na získanie jednej agentúrnej správy, potreboval operatívny pracovník uskutočniť 2,8 schôdzok. V prvom polroku takto jeden operatívny pracovník uskutočnil 47 schôdzok, a v jednom týždni iba 7. Najhoršia kritika sa zniešla na dĺžku práce, teda na dĺžku hodín, ktoré OP strávil na schôdzkach s TS. Z predpokladu, že jedna schôdzka mala trvať jednu hodinu sa zistilo, že operatívny pracovník ŠtB sa činnosti schôdzok venoval iba 7 hodín v mesiaci, čo bolo šokujúco nízke číslo.¹⁹⁰ Analýzou týchto dokumentov môžeme badať veľkú diskrepanciu medzi predstavami a teóriami vedenia bezpečnosti o správnom riadení TS a praxou operatívnych príslušníkov na okresoch, ktorá bola ďaleko vzdialená od „správnej teórie“ vypracovanej hlavnou správou ŠtB a prácami absolventov VŠ ZNB. Pozoruhodné sú aj inštrukcie, ktoré mali zlepšiť morálno-politický stav pracovníkov bezpečnosti. Jedna poukazovala priamo na výchovu k nenávisti.¹⁹¹ Nariadenia stavali príslušníkov ZNB do určitého pomysleného spoločenského skleníka režimu. Príslušník ŠtB sa totiž nesmel v súkromí stýkať s osobami, o ktorých vedel, že sú odporcami svetového komunizmu, hrozila by totiž ujma dôležitého záujmu služby alebo by sa poškodilo dobré meno ZNB. Teda styky s kňazmi a duchovnými mohol mať OP iba cez sieť tajných spolupracovníkov a cez spravodajskú techniku počas výkonu služby. Ak to malo byť mimo rámec jeho služby, musel to písomne nahlásiť.¹⁹²

Dôležitosť nápravy zlej kvality práce, resp. dôležitosť a nutnosť mať kvalifikovaných pracovníkov preto vystupovala do popredia hlavne v oblasti práce s rím. katolíckou

¹⁸⁸ Porov. tamže, XXIV.

¹⁸⁹ „*Riadiaci orgán by nemal ísť na schôdzku bez dôkladnej prípravy, ktorá by bola prekonzultovaná s náč. oddelenia alebo oboru.*” Tamže, XLII.

¹⁹⁰ Porov. A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Rozbory vo vedení správy ŠtB za rok 1975*, inv. č. 1645.

¹⁹¹ „*Po stránke odbornej vychovávať a viesť podriadených k nenávisti voči nepriateľom komunizmu...*”

Porov. ŽÁČEK Pavel: V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície, op. cit., XXVII.

¹⁹² Porov. tamže. XLVI.

cirkvou. Bezpečnosť vedomá toho, že „protivník“ prezentujúci sa v mnohých prípadoch osobami, ktoré boli odborne a teoreticky na vysokej úrovni kvalifikácie, je o krok v pred a snažila sa reagovať príslušnými nariadeniami: „*Je rovnako nutné mať na zreteli, že v radách protivníka pôsobia prevažne osoby s vysokoškolským vzdelaním. Toto vzdelanie plne využívajú pre realizovaní svojich zámerov...Iba kvalifikovaný OP môže s úspechom riešiť náročné úlohy..., pretože tajní spolupracovníci z prostredia rim. kat. cirkvi sú v mnohých prípadoch vysokoškolsky vzdelané osoby, ktoré disponujú bohatými teoretickými a praktickými životnými skúsenosťami.*“¹⁹³

2.3.2.3. Chyby operatívnych pracovníkov pri poznávaní osobnosti TS

Štátna bezpečnosť v procese výberu a hľadania „ideálneho kandidáta“ upozorňovala svojich pracovníkov aj na omyly a chyby, ktorých sa pri získavaní agentov dopúšťali. Týkali sa hlavne úrovne vypracovania určitého vzťahu a nebezpečenstva prílišnej naviazanosti OP na TS, alebo naopak, nebezpečenstva budovania častých a unáhlených predsudkov o osobe TS. Opatrnosť sa vyžadovala pri budovaní vzťahu medzi OP a TS na *emocionálnej úrovni*. TS mohol mať s OP spoločné záujmy a tým si mohol získať náklonnosť OP. Operatívny pracovník mohol veľmi rýchlo začať hodnotiť TS tendenčne a pozitívnejšie, ako tomu v realite mohlo byť. Kritika na emocionálnej úrovni sa týkala ale aj neobozretnosti, pri ktorej OP v snahe dosiahnuť cieľ, odmeny, splniť úkol menej vnímal negatívne tendencie TS, nedoceňoval ich, alebo dokonca zámerne prehliadal. S tým súvisel už v tejto kapitole zmieňovaný problém kvantity správ na úkor kvality, alebo problém existencie možných fiktívnych vzťahov. Medzi časté chyby OP pri práci s KTS alebo TS sa považovalo aj *zjednodušovanie* faktov. OP mali niekedy tendenciu vysvetľovať zložité prejavy chovania TS povrchnými úsudkami. Týkalo sa to zaužívaných predstáv OP o skupine, z ktorej KTS alebo TS pochádzal.¹⁹⁴ Je zaujímavé ako napr. doktorant VŠ ZNB Ing. Kořisko vo svojej práci práve v tomto bode upozorňoval na neprofesionalitu prílišnej fixácie OP na obecné predstavy a prizvukoval brať vážne na vedomie individualitu osobnosti. Snaha o opravdivé poznanie osoby TS sa týkala aj kritiky určitej projekcie OP predstáv do osoby TS. V tomto bode varoval Kořisko pred premietaním predstáv, názorov, citov OP do osoby TS a prizvukoval

¹⁹³ FILA Z.: Význam, úloha a ciele tzv. Východní politiky Vatikánu k zemím socialistického společenství a její uplatňování v brněnské diecézi. in: in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 114, 117.

¹⁹⁴ Porov. A ÚPN: KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 100.

poznávanie opravdivej individuality TS. Zameranie sa na individualitu osobnosti v praxi ŠtB nebolo časté, skôr sa stretne s jej opakom, teda s ignorovaním jednotlivca ako osoby a plošným hodnotením na základe skupín, z ktorých TS pochádzal.¹⁹⁵ So zjednodušovaním súvisel aj problém *unáhlených záverov*. Z dôvodu nedostatku času ku skúmanej osobe a nedostatku informácií, OP sa uchýľovali k unáhleným záverom o osobe bez kontroly, či použitá informácia takýto záver OP pripúšťala. Problém unáhlených záverov v praxi znamenal, že OP si na základe prvých informácií vytvorili o TS určitý názor, ktorý však po získaní ďalších informácií, nebol schopný zmeniť. Inými slovami, OP si vytvoril o TS predstavu na základe prvého dojmu. Ak mu bola osoba sympatická, mal tendenciu ju posudzovať lepšie ako tú, ku ktorej od prvej chvíle cítil nesympatiu.¹⁹⁶

2.3.3. Odkiaľ sa mali získavať „ideálni“ agenti v Spišskej diecéze?

Aký kňaz bol pre ŠtB zaujímavý? Dávala prednosť pri výbere intelektuálom, alebo kňazom žijúcim na dedine? Z štúdia aktov sa nedá určiť, že prioritou výberu mali byť práve duchovní – inteligencia. V tomto smere neexistoval nijaký ideálny model kňaza. Výber tajného spolupracovníka bol čisto selektívny. Teda ak niektorý kňaz bol klasifikovaný ako „reakčný“, ŠtB chcela o ňom vedieť všetko. Zistila si okruh osôb – duchovných, ktorými sa obklopoval a z tohto okruhu začala hľadať možného potenciálneho tajného spolupracovníka. Inteligencia, alebo jednoduchosť dedinského farára nehrali primárnu úlohu, podstatné bolo, že tento kandidát spolupráce mal možnosť preniknúť k nepriateľskej osobe, získať si jeho priazeň a dôveru. Podobne tomu bolo aj u tajných spolupracovníkov vyučujúcich na teologickej fakulte. Na fakulte pôsobili poväčšine duchovní s vyšším teologickým vzdelaním, a ak mala ŠtB o niekoho záujem, tak sa zamerala na okruh osôb, ktoré ju obklopovali.

V prípade získania nového spolupracovníka z radov blízkych osobe, ktorá je v očiach ŠtB podozrivá z „reakčnej“, protištátnej činnosti, operatívny pracovník (OP) na základe situácie, charakteru činnosti podozrivej osoby a jej stykov, začal s procesom výberu a vytypovania osôb, u ktorých bol predpoklad získania k spolupráci.¹⁹⁷ V praxi to

¹⁹⁵ Porov. tamže. 100-102.

¹⁹⁶ Porov. tamže.

¹⁹⁷ Proces získavania agenta sa delil na dve hlavné štádiá. *Prípravná časť* zahrňovala výber okruhu osôb, typovanie kandidáta a jeho previerku. *Vlastné získavanie tajného spolupracovníka* znamenalo vypracovanie typu motívov, na základe ktorých bol kandidát získaný k spolupráci. Porov. ŽĎÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 135.

znamenal, že pracovník bezpečnosti z správ od ďalších agentov, z informácií od pomocných orgánov bezpečnosti, skúmal okruh podozrivého napr. „reakčného“ kňaza, jeho priateľov, známych a začal vypracovávať zoznam duchovných, s ktorými sa stretáva, má v nich dôveru a u ktorých si myslel, že by ich presvedčil na spoluprácu. Títo kňazi ani v najmenšom v prvotných fázach nevedeli, že ŠtB si ich vytypovala ako potenciálnych kandidátov a viedla na nich zväzok kandidáta tajnej spolupráce (ďalej KTS). Ak sa ŠtB zmieňuje o ideálnom type agenta, tak tým ma v prvom rade na mysli nájdenie typu duchovného, ktorý by bol spoľahlivý – politicky, ale vedel aj preniknúť hlboko k nepriateľskej osobe. Vytvorenie spoľahlivého, ideálneho typu agenta v prostredí rím.kat. cirkvi bolo veľmi zložité, pretože v ňom bol vymedzený okruh osôb, z ktorých mohla bezpečnosť typovať kandidáta. *“Tento obmedzený okruh osôb je daný tým, že sa v prevažnej miere jedná o osoby s vyhranenými negatívnymi ideologickými postojmi a tým, že do problematiky rím. kat. cirkvi sa preniká iba získavaním agentúry z tohto prostredia”*.¹⁹⁸

a) *Kandidát tajnej spolupráce z radov „svetských“ duchovných*

Štátna bezpečnosť z hľadiska spoľahlivosti považovala za „najideálnejšie typy“ – svetských duchovných. Pod týmto pojmom chápala diecéznych duchovných, ktorí mali dobrý vzťah k socialistickému zriadeniu a spolupracovali so štátnymi orgánmi určenými pre cirkev. ŠtB mala na mysli prevažne členov „pokrokovej“ organizácie *Pacem in terris*. Členstvo v PIT spojené s kladnými morálnymi a charakterovými vlastnosťami malo poskytovať záruky spoľahlivosti. Žiaľ pre bezpečnosť bol tento najideálnejší typ na TS v praxi prakticky nevyužiteľný. Kladný postoj duchovných angažovaných v proštátnych cirkevných zoskupeniach vzbudzoval u ostatných duchovných (hlavne „reakčných“ duchovných) a veriach veľkú nedôveru.¹⁹⁹ Často si vyslúžili prívlastok „červených kňazov“. Bezpečnosti neunikla ich kritika zo strany Vatikánu verného duchovenstva. Duchovní v PIT boli charakterizovaní ako tí, ktorí *„paralyzujú cirkev z vnútra a podľa členov tajnej cirkvi a laického apoštolátu nerobia nič pre pravú cirkev, iba opravujú kostoly pre komunistov”*.²⁰⁰ Z tohto dôvodu nemohli byť využiteľní tam, kde by ich bezpečnosť najviac nasadzovala. Dnes prevláda názor, že pomaly každý, kto

¹⁹⁸ ŽĎÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: *Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb*, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 135.

¹⁹⁹ Tamže. 136.

²⁰⁰ Tamže.

sa angažoval v PIT bol aj agentom ŠtB, alebo ako to niektorí povedia – „donášal“. Niektorí dnes žijúci kňazi, ktorí sú vedení v registračných protokoloch ŠtB ako jej spolupracovníci, pri reakciách na svoje zapletenie do osídíel ŠtB upriamujú pozornosť práve na to, že skutoční agenti boli duchovní v PIT, a oni boli len nevinnými obeťmi totality.²⁰¹ Tento aspekt sa v praxi úplne nepotvrdil. Práve z vyššie uvedeného dôvodu nedôvery, ktorú požívali členovia PIT v cirkvi a u „reakčného“ duchovenstva, a čoho si bezpečnosť bola vedomá, neboli využívaní pre služby kontrarozvedky tam, kde to bolo najviac potrebné a kam smerovalo celé jej úsilie – boj proti nelegálnym štruktúram cirkvi a „reakčnému“ duchovenstvu. Tajní spolupracovníci, ktorí boli členmi PIT sa primárne nasadzovali na odkrývanie nepriateľskej činnosti vo vnútri spolku *Pacem in Terris*.

Kriticky treba poukázať na to, koho chápala ŠtB pod pojmom svetských duchovných (členov PIT) – ako najideálnejších kandidátov pre tajnú spoluprácu. Pod pojmom svetských duchovných videla ŠtB všetkých diecéznych kňazov. Pretože svetskí duchovní boli v ponímaní ŠtB automaticky činní aj v PIT, znamenalo by to, že všetci diecézni kňazi boli členmi PIT, čo však nebola pravda. V Spišskej diecéze účinkovalo mnoho diecéznych kňazov, ktorí nimi neboli. V 70. a 80. rokoch na území Spišskej diecézy v okresoch Poprad, Stará Ľubovňa bolo členstvo v PIT nízke, dokonca úplne ignorované. Existovala tu preto aj druhá skupina diecéznych kňazov, tí, ktorí neboli členmi v PIT. Práve oni sa ale stali stredobodom záujmu o získanie k spolupráci, pretože mali najbližšie možnosť preniknúť do prostredia nelegálnej cirkvi. Nutné je ale podotknúť, že kvôli kontaktom na nelegálnu cirkev, boli títo kandidáti v očiach ŠtB bigotne nábožensky založení, preto ako najlepšiu cestu ich spoľahlivého získania, mala byť ich kompromitácia porušením CIC.²⁰²

b) Kandidáti z radov rehoľníkov

Bezpečnosť pristupovala k získaniu agentov z radov rehoľníkov špecifickým spôsobom. Videla v nich tvrdých nepriateľov socialistického zriadenia, ktoré im prakticky vzalo možnosť legálneho pôsobenia. Spoluprácu s nimi podľa názoru ŠtB bolo možné iba vynútiť, teda „ideálny kandidát na agenta“ sa mal získavať pod hrozbou použitia

²⁰¹ AGENT XY, ktorý v liste zaujal stanovisko k svojej registrácii ako agenta ŠtB, spoluprácu jednoznačne poprel aj napriek tomu, že sa vo zväzku zachoval jeho písomný súhlas k spolupráci. Súčasne sa vyjadril, že ak sa hovorí o agentoch, tak to boli väčšinou duchovní, ktorí pôsobili v PIT. Vid' – ako reagovali na spoluprácu duchovní.

²⁰² Tamže.139.

kompromitácie. Operatívni pracovníci boli upozorňovaní na to, aby kompromitujúci materiál bol natoľko závažný, aby duchovný spoluprácu neprezradil. Možnosť využitia rehoľníkov mala byť širokospektrálna. Práve „vd'aka“ tomu, že boli zakázaní, mali v očiach podzemnej cirkvi dôveru. Predstava preto bola o ich nasadzovaní nielen do prostredia tajných rehoľných komunít, existujúcich kláštorov, ale aj do prostredia laického apoštolátu a podzemnej cirkvi.²⁰³

c) *Kandidáti z radov bohoslovcov CMBF*

Snaha o získanie ideálnych spolupracovníkov už z radov bohoslovcov existovala od počiatku zavedenia centrálného štátneho seminára v Bratislave a v Litoměřiciach. Táto snaha rástla ale v 70. a hlavne 80. rokoch. V uvedených desaťročiach sa bezpečnosť potýkala s narastajúcim problémom – vysokým vekom agentov.²⁰⁴ Sieť spolupracovníkov mala vysoký vekový priemer (spolupracovníci získaní ešte v 50. a hlavne 60. rokoch) slúžili dlhú dobu, a tým, že sa noví hľadali veľmi obtiažne, získavaná agentúra starla, strácala u mladej generácie dôveru, pretože nebola jej rovesníkom. *„Je treba získavať agentúru z okruhu uchádzačov a študentov Cyrilometodskej bohosloveckej fakulty. Aktuálna agentúra je zastaralá, neperspektívna, sú problémy v získavaní novej...“*²⁰⁵

Vysoký vekový priemer agentúry tvorili väčšinou kňazi vyšších cirkevných pozícií (vikári, okresní dekaní). Títo boli ale skompromitovaní aj ich prorežimovským postojom, účasťou na PIT. Mladí kňazi, ktorí naviazali na „reakčné“ hnutie DKO, nemali v nich dôveru. Aby bezpečnosť získavala prehľad o „reakčných“ kňazoch, musela si agentúru vybudovať aj medzi mladými duchovnými. Ich získaním a výchovou by „prerazila“ v novej generácii aj prenikla hlbšie do cirkvi. Nová agentúra mala byť otázkou mladých duchovných a bohoslovcov. Ich ďalšie použitie malo byť oveľa širšie nech už stávajúcej agentúry a zvlášť u agentúry pôsobiacej u PIT. *„Mladí duchovní môžu jednak prenikať do nelegálnej cirkvi, na druhej strane je možné sa zamerať na ich využitie v rámci legálnej hierarchie, podporovať rast ich kariéry a presadzovať ju vo*

²⁰³ Porov. tamže. 137.

²⁰⁴ Výročná správa v roku 1975 za Východoslovenský kraj sa zmieňuje práve o aktuálnom probléme vysokého veku duchovných – *„Treba však povedať, že agentúrna sieť po tejto problematike sa grupuje prevažne z starších ľudí a možno povedať, že je prestarlá.“* Porov. A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Rozbory vo vedení správy ŠtB za rok 1975*, inv. č. 1645.

²⁰⁵ ŽDÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: *Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb*, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 137.

vopred vybraných funkcií.“²⁰⁶ V roku 1984 sa síce podarilo rozšíriť agentúrnu sieť, jej stav sa ale neodrazil na počte kvalitných ŠtB. poznatkov, ktorých bolo málo. Situačná správa z roku 1984 to zohľadňuje a snaží sa prijímať protiopatrenia: „Najväčšie rezervy sú v problematike rim. kat. cirkvi, kde je značná časť agentúry prestarlá a stratila dôveru u reakčného kléru, najmä z radov mladých duchovných. V roku 1984 sa síce podarilo rozšíriť agentúrnu sieť, jej stav sa neodrazil v počte štb. poznatkov.“²⁰⁷

Bezpečnosť sa preto snažila kontaktovať mladých študentov stredných škôl, o ktorých vedela, že sa budú hlásiť na bohoslovecké štúdiá a získať ich k spolupráci ešte pred nástupom na fakultu. Po nástupe na fakultu nastali v procese získania agenta – bohoslovca značné problémy. Bohoslovec bol ovplyvňovaný pedagógmi fakulty, ale i samotnými študentmi. „Problém“ bol nielen v názorovom ovplyvnení, ale aj v možnosti kontaktovania. Na vychádzky chodili študenti vždy v doprovode ďalšieho bohoslovca, odlúčenie mohlo vzbudzovať pozornosť, a ďalšie kontakty by preto neboli možné. Bezpečnosť „bojovala“ s veľmi krátkym časovým priestorom od prvého kontaktu až po nástup kandidáta na štúdium teológie. Ďalším problémom bolo, že osoby, ktoré na štúdium doporučila, neboli prijaté, a naopak tie, ktoré neodporučila, sa poväčšine prijímali.²⁰⁸ Celú problematiku sa snažila preklenúť využitím priaznivých podmienok, ktoré sa jej vyskytli, pri nástupe kandidátov štúdiá alebo bohoslovcov na základnú vojenskú službu. Ako sa zmieňuje samá bezpečnosť, počas doby 2 rokov vojenskej služby má dostatok času nielen na správny výber kandidátov spolupráce, ale aj na ich politické školenie. „Vojenský spôsob života umožňuje pozorovať kandidáta na tajnú službu prakticky nepretržite....V priebehu vojenskej služby sú vytvorené podmienky k získaniu kompromateriálov na bohoslovcov a ich zadokumentovanie...obzvlášť pri porušovaní Corpus iuris canonici... toto porušovanie ho kompromituje v celej cirkvi.“²⁰⁹

²⁰⁶ CUHRA Jaroslav: Katolícka cirkev prelomu 80.let v diplomových prácich príslušníkov ŠtB, op. cit., 5-9.

²⁰⁷ Bezpečnosť preto navrhla prehodnotiť reálne možnosti efektívnejšieho využitia agentúry po problematike rim. kat. cirkvi: „Neperspektívnu agentúru, ktorá stratila v nepriateľskom prostredí dôveru a možnosti prenikania pre vysoký vek vyhodit', vyradiť zo siete a nahradiť novozískanými TS. Zvýšiť obsluhu agentúry v schôdzkových bytoch a počet TS podávajúcich vlastnoručné správy. Dodržať zásadu, aby príprava riadiaceho pracovníka na schôdzku s agentúrou, tak ako aj výsledky a opatrenia boli prejednané s príslušným náčelníkom oddelenia.“ ŽÁČEK Pavel: V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície, op. cit., 58.

²⁰⁸ ŽDÁRSKÝ J.: Boj orgánů ŠtB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 138.

²⁰⁹ Tamže.

Príklad snahy získania TS cez prostredie vojenskej služby a následnej snahy využitia kandidáta spolupráce na Cyrilometodskej bohosloveckej fakulte (CMBF) bol prípad duchovného Jána Kekeľáka. Už počas výkonu vojenskej služby bol kontaktovaný vojenskou kontrarozviedkou a styky boli aj s ŠtB v Hradci Králové. Počas týchto stykov sa mal správať bezprostredne, ochotne odpovedať na kladené otázky a mal prejavovať ochotu udržiavať konšpiračné kontakty aj po prihlásení na CMBF. (Autor upozorňuje, že touto formuláciou nebola myslená výslovná ochota spolupracovať, ale ochota sa s ŠtB stýkať). V priebehu štúdia však už sám pracovníka ŠtB nekontaktoval a ďalšie kontakty s OP odmietol, pretože po ročnom pobyte na fakulte mal iné predstavy a jednal by tým proti svojmu svedomiu.²¹⁰ Pri neskoršom kontaktovaní ŠtB v snahe získať ho k spolupráci ako duchovného Spišskej diecézy, a jej dotazovaní na dôvody odmietnutia kontaktov počas štúdia na CMBF, KTS vtedy uviedol, že na CMBF bol prísny režim, vzájomná kontrola, a obával sa, aby jeho styky s orgánmi ŠtB neboli prezradené. TS „MARTIN“ mal byť nakoniec získaný ŠtB k spolupráci v apríli 1989. Treba ale podotknúť, že nepodal žiadnu správu štb. charakteru. V registračných protokoloch je vedený ako agent ŠtB, pre pasivitu TS, ale aj blízky koniec režimu však skutočným agentom nebol.²¹¹

2.3.4. Proces získania kandidáta TS k spolupráci

Proces získania nového kandidáta spolupráce s ŠtB začal vypracovaním zoznamu potenciálnych kandidátov na spoluprácu. Ako to už bolo zmieňované, KTS ani nevedeli, že sú potenciálnymi kandidátmi spolupráce a že ŠtB na nich zaviedla zväzok agenta. Po vypracovaní určitého zoznamu, nasledovala tkz. „previerka“ KTS. Podklady k previerke sa získavali tromi spôsobmi – administratívnou previerkou, kontrarozviednymi prostriedkami a osobným stykom s kandidátom. Administratívna previerka využívala oficiálne a polooficiálne pramene – služobné hodnotenia, správy a povesti o výrokoch duchovného.²¹² Posudok o duchovných zasielal väčšinou okresný cirkevný tajomník (OCT) štátnej bezpečnosti. Pri previerke kandidáta cez kontrarozviedku sa využívali správy od už fungujúcich spolupracovníkov ŠtB – dôverníkov a tajných spolupracovníkov. Dá sa povedať, že duchovní – TS takto nepriamo a nevedome svojimi správami napomáhali k získavaniu nových duchovných. Tam, kde bezpečnosť nemala TS, ktorý by podal informácie o kandidátovi, nasadzovala

²¹⁰ A ÚPN, Ján Kekeľák TS „MARTIN“, reg. č. KE-A-20780, a.č. KE-A-12286.

²¹¹ Porov. tamže.

²¹² Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 6.

spravodajsko - technické úkony, ktorých funkcia a možnosti boli opísané v predošlej kapitole. Poznatky získané touto cestou sa zakladali do osobného spisu kandidáta až kým sa nepredložil návrh na spoluprácu. Touto previerkou, ktorá musela trvať len nevyhnutnú dobu, skúmal OP postavenie KTS v cirkvi, vzťah k náboženstvu, prejavy náboženského fanatizmu a či sa podriaďuje regulám duchovného kňazského alebo rehoľného života. Okrem „politicko-cirkevnej línie“ skúmala bezpečnosť aj pozorovací zmysel osoby, ako si všíma zmeny na predmetoch a chovaniach ľudí. Na základe týchto poznatkov OP zhodnotil predpoklady spolupráce, možné reakcie pri rozhovoroch a konaniach s KTS. Táto „fáza“ preverovania slúžila aj na vypracovanie predpokladaných motívov, na základe ktorých mohol OP získať KTS k spolupráci.

2.3.4.1. *Spôsob a miesto kontaktovania kandidátov spolupráce*

Veľký význam pri výbere určitej osoby k spolupráci kládla bezpečnosť osobnému poznaniu a naviazaniu kontaktu s KTS. Operatívny pracovník sa musel rozhodnúť, akú metódu prvého kontaktu využije – otvorenú, kedy sa predstaví osobne KTS ako pracovník ŠtB alebo skrytú (v slovníku ŠtB „predkrytú“) – kedy pracovník bezpečnosti pod „hlavičkou“ pracovníka inej organizácie naviaže s KTS kontakt. Tá druhá metóda bola dôležitá v tom, že kandidát ani nevedel, že je kontaktovaný ŠtB. Stávalo sa, že kňazov na farách kontaktoval OCT v doprovode „nejakej“ osoby, o ktorej duchovný nemusel vedieť, že ide o pracovníka bezpečnosti.²¹³ Druhú metódu, pri ktorej bezpečnosť neodkryla svoj prvotný zámer od počiatku, nazývala aj metódou postupného pripútavania. Častými stykmi a získaním dôvery zo strany kandidáta odkryla bezpečnosť kandidátovi postupne svoje zámery. Kandidát získal „dôveru“ v bezpečnosť natoľko, že časom pristúpil k spolupráci s bezpečnosťou ako jej „rovnocenný“ partner. V praxi využívala bezpečnosť oboje metódy. Písomná forma kontaktovania kandidáta sa prejavila ako neosvedčená, pri ktorej hrozila dekonšpirácia. Podľa jedného diplomanta štátnej bezpečnosti sa ukázalo totiž cirkevné prostredie zvláštne v tom, že administrátor kontroluje poštu svojho kooperátora, vyšší cirkevní hodnostári kontrolujú poštu svojich podriadených a podriadení musia informovať o svojom pohybe svojich nadriadených.²¹⁴ K tejto reflexii bezpečnosti musíme podotknúť, že i keď správca fary predstavoval pre mladého kňaza určitého principála, a otázka oboznámenia o odchode

²¹³ Tento aspekt sa potvrdil vo výpovediach niektorých agentov, ktorí zaujali stanovisko k spolupráci. Vid' odstavec – Ako reaagovali na spoluprácu duchovní.

²¹⁴ FILA Z.: Význam, úloha a ciele tzv. Východní politiky Vatikánu k zemím socialistického společenství a její uplatňování v brněnské diecézi. in: in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 116.

z fary sa diala hlavne z praktických – pastoračných dôvodov, prípady kontroly pošty sa museli diať ojedinele a je nemožné ich zovšeobecňovať. Je zaujímavá ale veľká obozretnosť bezpečnosti a prehľad o každodenných „rutinách“ kňaza.

Dôležitý a citlivý význam pre bezpečnosť zohrávalo preto miesto kontaktovania. Duchovní tvorili určité špecifikum agentúry, v mieste pôsobenia boli medzi obyvateľstvom a veriacimi známi, preto malo byť miesto pohovoru veľmi citlivo zvážené s prihliadnutím na situáciu. Ako najvýhodnejšie sa javilo uskutočnenie pohovoru mimo budovu bezpečnosti. Bezpečnosť formy, ktoré sa pravdepodobne v praxi aplikovali v iných sekciách, a cez ktoré predvolala kandidáta písomne na oddelenie pasov a víz, k evidencii obyvateľstva, kde ho nakoniec kontaktovala samá bezpečnosť, vyhodnotila z dôvodu prezradenia kňaza – spoznania inou predvolanou osobou ako nevhodné na úseku cirkvi (znalosť blízkych, ktorí napr. vedeli, že KTS nemá dôvod k návšteve budovy a orgánov bezpečnosti).²¹⁵ Krajne nevýhodné a takúto formu kontaktovania odmietajúce z dôvodu prezradenia mali byť stretnutia v reštauráciách a vinárňach. Bezpečnosť si uvedomovala, aké vzбудenie pozornosti by vyvolala návšteva vinárne a reštaurácie kňazom. Ako možnosť stretnutia práve v oblasti s katolíckymi duchovnými sa volilo napr. *referentské vozidlo*, to znamená, civilné auto zastavilo kňaza, pracovníci bezpečnosti s ním v tomto aute odišli a počas cesty sa uskutočnil prvý kontakt. Typickým boli stretnutia v prírode, mimo mestá a obce, dokonca na vzdialených motorestoch. Ako krajne prípustné sa považovalo kontaktovanie duchovného na *farskom úrade* za predpokladu, že tam pôsobí sám, a boli dodržané prvky konšpirácie.²¹⁶ Zo zachovaných zväzkov spolupracovníkov ŠtB vplýva, že v praxi aj napriek odmietaniu kontaktovania kandidátov v budove bezpečnosti, predvolávala ŠtB viacero kňazov písomne alebo telefonicky na *oddelenie pasov a víz*. Mimo budovu Zboru národnej bezpečnosti boli napr. duchovní z Popradského okresu

²¹⁵ Porov. tamže.

²¹⁶ Kontaktovanie duchovného sa dialo väčšinou pri dodržaní maximálnej ostražitosti. KTS alebo TS nešiel priamo do budovy bezpečnosti, ale mnohokrát mal vystúpiť v inej dedine, ísť ďalej autobusom, alebo bol vyzdvihnutý autom ŠtB. Kontaktovanie TS „KAROL“ s cieľom získať ho k spolupráci je ukázkové, ako ŠtB postupovala. „*Za účelom prevedenia verbovky Michala Kľučára bol navštívený ...plk. Novákom. Po príchode do jeho bytu som zistil, že menovaný je len sám doma. Pri tomto som sa mu slušne pozdravil a požiadal ho o rozhovor. Ochotne ma prijal...z časti bolo na ňom badať prekvapenie, lebo nevedel o čo ide. Avšak po dlhšom rozhovore účel návštevy mu bol vysvetlený...V rozhovore mu bolo hovorené, že s ním potrebujeme dlhšie pohovoriť o problémoch a informáciách z pracoviska týkajúcich sa jeho osoby. Bolo mu vysvetlené, že tento pohovor nemôže byť uskutočnený v jeho byte...Bola mu daná legenda, že keď menovaný pôjde z Námestova dohovorovým autobusom, aby vystúpil v obci Lokca, kde menovaný nie je známy a šiel smerom Or. Podzámok za dedinu, kde ho bude na vhodnom mieste čakať osobné auto, s ktorým sa dovezieme na dohovorené miesto t.j. do Dolného Kubína. Pri tomto sám naniesol, že už v minulosti takýto pohovor s orgánmi MV mal.*“ A ÚPN, Michal Kľučár, TS „KAROL“, reg. č. KE-A-6485.

kontaktovaní v budove letiska Poprad, reps. kontaktovaní a požiadaní o príchod do budovy letiska, alebo sa k účelom stretnutia využívali aj hotel Grand a hotel Esperanto v oblasti Vysokých Tatier. Na Spiši to boli *rekreačné oblasti* Čingova a Slovenského raja, chaty, motoresty na Branisku, ale aj napriek kritike ŠtB zmieňované samotné farské úrady, či využitie referenčného motorového vozidla. Treba skutočne podotknúť, že len ťažko si môžeme predstaviť, čo sa mohlo odohrávať v prvotnej chvíli, ak bol duchovný zastavený na ceste autom ŠtB a bol požiadaný, aby si do neho nastúpil, mal sa stretnúť niekde v lese v rekreačnej oblasti s ŠtB alebo bol písomne predvolaný na oddelenie pasov a víz a skončil v kancelárii náčelníka ŠtB. I keď ŠtB zakaždým vystupovala na takýchto rozhovoroch priateľsky, možné variácie toho, čo by sa mohlo stať, prebehli kňazom istotne hlavou. Príkladom je predvolanie duchovného Fedora Lejšu (neskoršieho dekana v Spišskej Novej Vsi) na oddelenie pasov a víz, kedy bol po príchode zavedený do kancelárie náčelníka ŠtB, kde spolu uzavreli spoluprácu. Operatívny pracovník o jeho reakciách v spise poznamenal: „*Po príchode do miestnosti prejavoval známky bojzlivosti, nespokojnosti a do určitej miery bolo na ňom badať nervozitu*“.²¹⁷ Tieto známky neistoty sa vyskytovali u viacerých kňazov! Zmieňované zaužívané miesta sa využívali nielen k prvému kontaktu s KTS, ale aj neskoršie k pravidelnému kontaktu s tajným spolupracovníkom alebo dôverníkom. Napríklad TS „PIŤO“ bol kontaktovaný ŠtB na pravidelnom mieste – v rekreačnom stredisku Miľava. „*Bolo vopred dohodnuté periodicky zaužívané stretnutie s menovaným*“.²¹⁸ Pri samotnom viazacom akte prišiel autom na verejné parkovisko, odtiaľ prestúpil do referenčného auta ŠtB, s ktorým bol dopravený do areálu kúpeľov Vyšné Ružbachy.²¹⁹ Neskoršie, keď sa získaný tajný spolupracovník prejavil ako spoľahlivý, podávanie správ a kontakt s ŠtB sa uskutočňoval v tkz. *konšpiračných* (ďalej KB) a *prepožičaných* (ďalej PB) bytoch a miestnostiach, ŠtB zriadených za účelom zabránenia prezradenia vzájomných stykov.²²⁰ Snaha bezpečnosti bola znížiť riziko stretávania sa s duchovnými na farách a s dôležitými TS sa stretávať zásadne v PB a KB.²²¹ Pri otázke

²¹⁷ Porov. A ÚPN, Lejša Fedor, TS „TATRY“, reg. č. A-KE-8257, a.č. A-KE-11590.

²¹⁸ A ÚPN, TS „PIŤO“, reg. č. KE-A-10778.

²¹⁹ Cestou bol náčelníkom skupiny ŠtB dotazovaný, či ho nikto nesledoval pri nastupovaní do ich auta. KTS prehlásil, že sa o stretnutí nikomu nezmiňoval, a taktiež nezistil, aby ho niekto v kritickom čase sledoval. Po príchode ŠtB urobila obhliadku miestnosti – bola ňou knižnica kúpeľov. Porov. tamže.

²²⁰ Prepožičaným bytom – PB mohla byť aj miestnosť v práci, byt, chata, objekt, ktorý vlastnil oprávnený majiteľ. Ten ho prepožičal k užívaniu pracovníkom ŠtB. Avšak jeho užívanie muselo byť majiteľom bytu pred známymi a rodinou prísne skryté. Konšpiračný byt KB bol na rozdiel od PB v majetku štátnej bezpečnosti. Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 18.

²²¹ „*Vzhľadom k tomu, že niektorí TS sa v niektorých prípadoch obsluhujú na farách a bytoch, obmedziť takéto schôdzkovanie na minimum, z hľadiska konšpirácie. Za týmto účelom, vytvárať podmienky, aby*

posudzovania miery spolupráce duchovného s ŠtB, hraje preto zmienka o návšteve konšpiračných bytov podstatný význam. V konšpiračných bytoch sa totiž uskutočňovali schôdzky s významnými a dôležitými agentmi. „PB a KB sú využívané výhradne k schôdzkam s úplne spoľahlivými a dôkladne preverenými tajnými spolupracovníkmi.“²²² Pri analýze zväzkov duchovných Spišskej diecézy, sa stretávanie v PB a KB vyskytovalo vo veľmi malom počte. Význam spočíva ale v tom, že týchto tajných spolupracovníkov využívaním PB a KB „zasväcovala“ bezpečnosť hlbšie do tajov konšpiračných metód a praktík kontrarozviednej činnosti. Toto „zasvätenie“ bolo späté so školeniami resp. poučeniami o užívaní týchto bytov. Títo spolupracovníci dnes preto len ťažko môžu poprieť „spoluprácu“ s ŠtB.²²³ Okrem doposiaľ zmieňovaných spôsobov a miest kontaktovania TS, treba zmieniť určitú špecifickú formu kontaktovania TS. Tajnými spolupracovníkmi sa stávali aj kňazi vo výkone trestu. ŠtB využívala samotný fakt, že duchovní sú vo výkone trestu odsúdení na dlhé roky odňatia slobody (prevažne v 50. a 60. rokoch) a možnosťou spolupráce im ponúkala skrátenie trestu a skoré prepustenie na slobodu. Takto bol napr. na odsúdeného Jozefa Mrovčáka nasadený vo väzení agent. Získal si veľkú dôveru odsúdeného a podával dôležité správy o kontaktoch, a plánoch Mrovčáka s podzemnou cirkvou. Po prepustení Mrovčáka z väzenia sa dosiahlo prepustenie TS „ALEXANDRA“ na slobodu, s cieľom podávania ďalších dôležitých správ.²²⁴ Za priaznivú možnosť získania duchovných k tajnej spolupráci sa považovalo prostredie základnej vojenskej služby. Kňaz alebo bohoslovec bol odlúčený od svojich predstavených a okruhu blízkych osôb, ktorí na neho vplývali v sterilnom a prísnom prostredí kasární. Počas dvoch rokov vojenskej služby režim „nalieval“ do hláv filozofiu marxizmu a leninizmu. Bolo to ale aj obdobie striktného plnenia vojenských rozkazov. V tomto prostredí sa získavali ľahšie aj tajní spolupracovníci. Predvolanie vyšším dôstojníkom vojenskej polície, sa len ťažko dalo odmietnuť. Rozhovory ako obrana štátnej hranice pred útokmi a útekmi alebo ochrana muničných skladov sa chápali „ako povinnosť“. Pod týmto ideologickým rúškom službe vlasti sa získavali aj duchovní alebo bohoslovci počas vojenskej služby. Príkladom

TS, ktorí sú preverení, boli obsluhovaní výlučne v KPB.“ Porov. A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Rozbory vo vedení správy ŠtB za rok 1975*, inv. č. 1645.

²²² Porov. tamže.

²²³ Zachované hodnotiace správy takto napr. dokumentujú využívanie schôdzkovej miestnosti u agenta „KAROL“ – Michala Kľučára. „*Legenda pre TS KAROL, ktorý dochádza do schôdzkovej miestnosti „HEJBAROK“ – JALČ: V prípade, že TS KAROL po príchode, resp. odchode zo schôdzkovej miestnosti by sa náhodne stretol s osobou, ktorá by sa ho pýtala, čo tu robí, zdôvodní nasledovne – Je to chata môjho príbuzného Jalča z Košíc, ktorý ma požiadal, aby som mu na ňu občas dohliadol a vyvetral.*“

A ÚPN, Michal Kľučár, TS „KAROL“, reg. č. KE-A-6485.

²²⁴ Porov. A ÚPN, Jozef Mrovčák, TS „RUDOLF“, reg.č. BB-I-790.

získania je už vyššie zmieňovaný duchovný Jozef Mrovčák, ktorý na začiatku svojej kňazskej služby nastúpil na vojenskú službu, počas ktorej bol získaný k tajnej spolupráci s vojenskou kontrarozvedkou. Počas jej spolupráce mal údajne podať podstatné poznatky k osobe ďalšieho vojaka. Pretože si svoje povinnosti a úlohy plnil svedomite, prejavila o neho neskoršie záujem aj ŠtB. Spolupráca sa však po skončení základnej vojenskej služby nikdy reálne nezačala, a aj napriek snahe ŠtB, Mrovčák ako TS už nie vojenskej kontrarozvedky, ale ŠtB nikdy nepodal nijakú správu. ŠtB nakoniec s ním spoluprácu ukončila a neskoršie sa z neho stala nepriateľská osoba.²²⁵

2.3.4.2. *Viazací akt – „verbovka“ a problém podpísania spolupráce*

Operatívny pracovník po preverke KTS, vypracoval návrh na získanie konkrétneho KTS k spolupráci. Tento návrh obsahoval dôvody, prečo si zvolil tohto kandidáta, jeho charakteristiku, motívy získania k spolupráci a postup ako OP prevedie viazací akt (v slovníku ŠtB označovaný ako „verbovka“). Samotná verbovka musela byť vykonaná najneskôr do 30 dní po schválení návrhu náčelníkom. Miesto a konanie viazacieho aktu zodpovedalo miestam, na ktorých došlo k predošlým kontaktom KTS s ŠtB pri zachovaní utajenia. Stávalo sa, že OP pri verbovke sprevádzal aj iný pracovník bezpečnosti. Počas viazacieho aktu sa postupovalo veľmi opatrne. U tajných spolupracovníkov, ktorí sa získali na základe kompromitujúcich materiálov, sa zaznamenával priebeh celej verbovky nahrávacou technikou.²²⁶

Veľmi dôležitým bodom pre lepšie pochopenie spolupráce duchovných s ŠtB bolo nariadenie v smerniciach MV o získavaní k spolupráci, ktoré nedovoľovalo pri viazacom akte odhaliť všetky úmysly ŠtB: *„Pri viazacom akte a inštruktáži sa neodhaľujú všetky formy a metódy práce a záujmov kontrarozvedky, postupuje sa v rozsahu výhradne nutnom pre počiatočnú spoluprácu a prihliada sa k úlohám, ktoré bude TS v počiatku spolupráce plniť.“*²²⁷ Táto taktika kopíruje aj opatnosť u prvých kontaktoch s KTS. V oboch prípadoch odkrývala bezpečnosť, to, čo vlastne spolupráca znamená a čo od tajného spolupracovníka očakáva opatrne, postupne a nie úplne. Až po získaní k spolupráci a prvých úlohách a osvedčení o spoľahlivosti bola celá spolupráca odhalená. ŠtB mala na to svoje dôvody. Prvým bola neistota, či KTS pri predstretí otázky byť spolupracovníkom ŠtB predsa len neodstúpi. Bezpečnosť by tým prezradila svoje formy a metódy práce, kandidát, ktorý nebol viazaný mlčanlivosťou to mohol

²²⁵ Porov. tamže.

²²⁶ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 8.

²²⁷ Tamže.

neskoršie vyzradiť. Druhým bola samotná špecifickosť prostredia katolíckej cirkvi. Bezpečnosť sa bála, že ak odkryje celú podstatu spolupráce s ŠtB, duchovný sa dostane do konfliktu so svojím poslaním kňaza a spoluprácou a od spolupráce odstúpi. *„Dôležité je preveriť, ako sa KTS prejavuje v určitých situáciách. Ako sa vyrovnáva s otázkou boja motívov, t.j. náboženského presvedčenia a budúcej spolupráce s orgánmi kontrarozviedky.“*²²⁸ Pri návrhu o možnej spolupráci sa preto hovorilo iba to najnutnejšie.

Príkladom je už zmieňovaný prípad Jozef Mrovčáka, ktorý síce je veľmi špecifický, ale zobrazuje taktiku rozviedky pri viazacom akte. Jozef Mrovčák nikdy nebol reálne tajným spolupracovníkom ŠtB. K spolupráci bol získaný vojenskou kontrarozviedkou (ďalej VK), počas jeho vojenskej služby. ŠtB si zväzok informátora VK previedla pod svoju správu. Pri stretnutí s Mrovčákom mu len oznámila, či mi nebude vadit' sa ďalej stretávať s tým, že dôjde k zmene riadiaceho pracovníka z vojenského na operatívneho pracovníka štátnej bezpečnosti. O mesiac až dva nato, Mrovčák vďaka „reakčnej“ kázni, sklamaniu neumožnenia študovať v zahraničí a snahy odísť študovať do Kanady, začal byť bezpečnosťou preverovaný, až bol na neho zavedený zväzok nepriateľskej osoby. Podstatné ale je, ako ho získala vojenská kontrarozviedka k spolupráci. Stratégia bola veľmi taktická. *„Do poslednej chvíle si nechávajte možnosť od veci takticky odstúpiť, aby mu nebol jasný celý spôsob práce a potom prípadne spoluprácu odmietol... Môžete samozrejme zdôrazniť, že nič, čo by bolo v budúcnosti požadované, by nebolo v rozpore s jeho presvedčením...“*²²⁹

Neodkrytie úplnej pravdy (neskoršie bude zmienka o tkz. zdanlivom cieli) nielen že dáva do otázky vedomia alebo nevedomia o spolupráci nové svetlo, ale malo za následok aj neúspešnosť verboviek. O tomto probléme sa zmieňuje výročná správa o agentúrno operatívnej činnosti ŠtB v Východoslovenskom kraji za rok 1963. Ak zistili kandidáti, o čo ide, nechceli ďalej pokračovať v kontaktoch s ŠtB. Boli získavaní i kandidáti, u ktorých vôbec neboli predpoklady k spolupráci z dôvodov nízkej kvality, nezájmu o spoluprácu. Pri samotných verbovkách dochádzalo k tomu, že KTS sa prejavil ako schopný, ale keď vycítil z obsahu rozhovorov čo sa tým sleduje, prejavil

²²⁸ Porov. KUBÍČEK: op. cit., 48.

²²⁹ A ÚPN, Jozef Mrovčák TS „RUDOLF“, reg.č. BB-A-790.

neochotu sa ďalej stýkať s riadiacim orgánom. Kandidáti sa hneď v prvých počiatkoch zmienili o styku s ŠtB, na základe čoho musel byť styk s kandidátmi prerušený.²³⁰

2.3.4.3. Prípady tkz. TS Juraja Baka a problematika nevedomosti o spolupráci

Príklad toho, že KTS pri kontaktoch s ŠtB a samotnom viazacom akte presne nevedel, o čo ide, nájdeme u Juraja Baka. Juraj Bak bol ako jezuita v 50. rokoch odsúdený pre protištátnu náboženskú činnosť. Po amnestii pracoval vo výrobe, kde si ho ŠtB vyhládla ako vhodného kandidáta na rozpracovávanie jezuitov. V príprave na prvý kontakt s tkz. KTS pracovník ŠtB sa zmieňuje o postupe a taktike rozhovoru, ktorý s Bakom plánuje previesť. Bak mal byť kontaktovaný pracovníkom ŠtB, ktorý ho mal poznať ešte z čias jeho vyšetrovania! Rozhovor sa mal niesť na tému vyrovnanía sa s jeho odsúdením a protištátnou činnosťou. Operatívny pracovník sa takticky zmienil počas rozhovoru, či Bak ostal verný svojej domácej. Jemný náznak kompromitácie, dania najavo, že ŠtB vie o kandidátovi i viacej. „*Tým sa sleduje, aby Bak vedel, že pracovníci ŠtB sú informovaní o jeho milostných vzťahoch*“. K tejto otázke sa ale v rozhovore zámerne OP nechcel vracáť. KTS malo byť naznačené, že ak mu to nebude vadit', príležitostne by si s ním znovu pohovorili. Juraj Bak už pri prvých rozhovoroch s ŠtB predniesol, že by rád vedel, za akým účelom sa s ním ŠtB stýka – majú orgány ŠtB na neho podozrenie, ktoré si overujú formou styku, alebo podozrenie na inú osobu. – overenie jeho názoru kvôli minulosti. „*Ide len o otázky informatívneho charakteru, alebo sú voči nemu nejaké výhrady*“? Inapriek týmto jeho nejasným otázkam bezpečnosť navrhla na ďalšom stretnutí vykonať verbovku – viazací akt, u ktorého chcela na jeho otázky reagovať. Pri verbovke neprišlo nikdy k priamemu vysvetleniu spolupráce. OP odpovedal na otázky z poslednej schôdzky tak, že zo strany bezpečnosti je potrebné vykonávať určité „konzultácie“ s ním o činnosti rehole jezuitov, aby sa veci správne posúdili a vyvodili objektívne závery. V rozhovore mu bolo takticky nadnesené, či by bol ochotný aj v budúcnosti informovať a konzultovať otázky, na ktoré bol dotazovaný, či by sa to nepriečilo jeho svedomiu. Pri tom aby mal na mysli, že ide o určité prevencie v záujme celku spoločnosti. KTS reagoval, že ak sa tým sleduje určitá prevencia, tak to je veľký ideál, najmä ak slúži záujmu spoločnosti a on sám nemá voči takej pomoci nijakých námietok. Po tomto stretnutí bol Juraj Bak vedený ako tajný spolupracovník na báze jezuitov v Spišskej diecéze. Od podpísania sľubu spolupráce

²³⁰ Porov. PEŠEK Ján: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953-1970, op. cit., 27 a A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Správa o agentúrno-operatívnej činnosti KS MV Východoslovenského kraja za rok 1963*, inv. č. 85.

bezpečnosť ustúpila. O mesiac neskôr, keď „bol už“ Juraj Bak tajným spolupracovníkom, sa stretol Bak nevediac s priateľom, ale agentom ŠtB, ktorému sa zmienil, že si dáva pozor, lebo ho doma navštevujú orgány ŠtB. Poznamenal, že nevie, čo od neho chcú!²³¹ Nielen, že Bak nevediac vyzradil a dekonšpiroval spoluprácu, ale ani už ako registrovaný agent ŠtB nevedel, čo ŠtB od stretnutí s ním sleduje. TS bol známy svojou úprimnosťou už z čias vyšetrovacej väzby. V záznamoch ŠtB sú zmienky, že počas „spolupráce“, o ktorej ani nevedel, čo ňom ŠtB sleduje, mal podať poznatky štb. charakteru a to bol dôvod, prečo ŠtB s ním nadviazala znovu kontakt aj v dobe normalizácie. Po určitej dobe však musela ŠtB spoluprácu ukončiť, z dôvodu odmietania spolupráce a vyzradenia toho, že je pravidelne navštevovaný ŠtB. Problematika takéhoto štýlu kontaktovania duchovných v prvotnej fáze, kde je mnoho nejasností o tom, aký cieľ sleduje ŠtB nie je ojedinelá, a vyskytuje sa u duchovných častejšie.²³²

2.3.4.4. *Problém podpísania spolupráce*

Akt zaviazania k spolupráci sa mal bezprostredne spájať so súhlasom kandidáta. Tento sa mal spečatiť podpísaním spolupráce. Pokým smernice z roku 1962 určovali, že získaný tajný spolupracovník zásadne podpisuje písomný záväzok o spolupráci, smernice z roku 1978 už toto striktné nariadenie neobsahovali.²³³ V bode prvom síce tajný spolupracovník potvrdzuje svoju spoluprácu podpisom alebo ho napíše sám rukou, z druhého bodu vyplýva, že písomný záväzok sa nevyžaduje v prípade, keby jeho podpis mal ohroziť dobrý vzťah samotnej spolupráce. V tomto prípade mal postačovať ústny súhlas.²³⁴ Z 28 existujúcich zväzkov v archíve UPN, v 15 prípadoch duchovní podpísali spoluprácu. Prakticky ďalších 50 percent duchovných túto spoluprácu odmietlo podpísať, v niektorých prípadoch, hlavne kde pri spolupráci bolo badať neistotu a strach, od tohto požiadavku odstúpila i samotná bezpečnosť. Dôvod odmietnutia spolupráce bol veľmi jednoduchý. Duchovní sa báli prípadnej kompromitácie s cirkevnými predstavenými alebo ostatnými kňazmi, ak by sa spolupráca z nejakých dôvodov vyzradila. Bezpečnosť poväčšine odmietnutie podpísať spoluprácu akceptovala. Zo skúseností, ktoré mala, vedela, že tento fakt nemusí

²³¹ Porov. viazací akt a kontaktovanie Juraja Baka. A ÚPN, Juraj Bak TS „ONDREJ“, reg. č. BB-A-3002, a.č. BB-A-90716.

²³² Vid' prípad Pavla Janáča, o ktorého nevedomosti o „prijatí“ spolupráce bolo zmieňované na začiatku kapitoly.

²³³ Porov. PEŠEK Ján, LETZ Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, op. cit., 158.

²³⁴ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 9.

ovplyvniť spoluprácu, ba práve naopak: „*Sú prípady, kedy TS nepodpísal prehlásenie o spolupráci a po celé dlhé roky bol dobrým TS a na druhej strane, po podpísaní spolupráce nepracoval kvalitne alebo v krátkej dobe po viazacom akte ukončil spoluprácu.*“²³⁵ Výhodnosť akceptovať nepodpísanie spolupráce a ani ju nevyžadovať pri verbovke malo aj iné dôvody – náhly strach KTS a neočakávané ukončenie spolupráce.²³⁶ Je zaujímavé ako problém na strane duchovných reflektovala bezpečnosť: „*Pravdepodobne sa tu jedná o určitú psychickú zábranu, ktorá je vyvolaná tým, že agenti vedia, že pracujú nielen proti nepriateľskej osobe, ale aj proti cirkvi ako celku. Pri žiadosti o podpísanie spolupráce si tento fakt zvlášť uvedomujú v celej jeho šírke.*“²³⁷

Samozrejme fakt, že duchovný spoluprácu nepodpísal, mu slúžil a slúži dodnes ako jeden z argumentov, že s ŠtB nikdy nespolupracoval. Príkladom je duchovný Vetrík Rudolf – TS „RUDO“, ktorý spoluprácu nepodpísal s odôvodnením, že dáva čestné slovo a to musí stačiť. Samozrejme, že Štátna bezpečnosť skúšala získať aspoň nejaký podpis duchovného, ktorý odmietol podpísať spoluprácu. Jednou z možností bolo podpísanie poučenia o vycestovaní agenta do zahraničia. Ani to však Vetrík Rudolf nepodpísal: „*Inštruktáž k ceste do kapit. zahraničia si prečítal a usmieval sa. Potom povedal, že je to napísané veľmi dobre, podľa toho sa bude aj správať. Odmietol však túto podpísať, a to preto, že jeho podpis nech nefiguruje na takomto tlačive...treba mu veriť, tak ako to povedal pri získaní k spolupráci.*“²³⁸ Po dvoch rokoch bezpečnosť nebola s prácou TS spokojná, a preto v roku 1981 na schôdzke s TS mal operatívny pracovník zistiť postoj agenta k spolupráci. TS využil fakt, že spoluprácu nepodpísal a tú celkovo poprel: „*TS uviedol, že Kustru pozná, prišiel s ním do styku, ale k žiadnej konkrétnej dohode s orgánmi ŠtB sa nechcel priznať... Na základe týchto faktov, ako aj preštudovaním písomných materiálov vo zväzku vlastných správ som zistil, že TS využíva skutočnosti, že k spolupráci sa nezaviazal písomne, neinformuje pravdivo a nie*

²³⁵ FILA Z.: Význam, úloha a ciele tzv. Východní politiky Vatikánu k zemím socialistického spoločenství a její uplatňování v brněnské diecézi. in: in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 118.

²³⁶ „*Duchovný rehoľník a agent, predával operatívne pracovníkovi hodnotné správy. Pri žiadosti aby podpísal spoluprácu toto odmietol, chcel ju ukončiť a od tej doby má s ním spolupráca isté problémy.*“ ŽDÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 141.

²³⁷ Tamže.

²³⁸ A ÚPN, Vetrík Rudolf, TS „RUDO“, reg. č. BB-A-9351, a.č. BB-A-0901111.

*je ochotný spolupracovať s ŠtB.*²³⁹ V skutočnosti podal Vetrík Rudolf preukázateľne závažné správy na Serafína Kavovňa.²⁴⁰

Je zamyslenia hodný postoj niektorých tých duchovných, ktorí pri odmietnutí podpísať záväzkov o spolupráci, dali „slovo kňaza“ a to malo z ich postavenia a štatútu kňaza bezpečnosti vierohodne postačovať. Duchovný Špiriak Ján TS „JANO“ odmietol podpísať predložený, strojom napísaný záväzkov o spolupráci, s tým, že nie je potrebné robiť takéto záväzky, nakoľko, keby nechcel s bezpečnosťou spolupracovať, nebol by s nimi vôbec hovoril. *„ako čestný človek a kňaz môže zodpovedne prehlásiť a dať slovo, že ústny súhlas k spolupráci dodržiám.*“²⁴¹ Aj správy, ktoré mal neskoršie už ako získaný TS podať (podal správy na Jozefa Gazdu a okruh ľudí okolo neho, Jozefa Bieláka, Andreja Filipeka), podal ústne, a napísané správy od OP odmietal podpisovať, ako dôvod uvádzal obavy o svoju existenciu a morálne zásady kňaza.²⁴²

Vo výpovediach týchto duchovných badať veľký vnútorný paradox. Na jednej strane dávajú ŠtB ústny súhlas - „slovo kňaza“, ktoré má mať postačujúcu vierohodnú morálnu hodnotu, na druhej strane neskoršie, pri odmietaní podpísať agentúrne správy nimi podané, argumentujú obavou byť kompromitovaní z dôvodu morálnych zásad kňaza, ak by ich spolupráca vyšla navonok. Tieto poznatky preukazujú, že niektorí duchovní si boli podstaty spolupráce s ŠtB vedomí, resp. pri konfrontácii so spoločnosťou predpokladali, že by táto spolupráca nebola hodnotená pozitívne.

2.3.5. Riadenia a výchova tajného spolupracovníka

Získaním tajného spolupracovníka (ďalej TS) - duchovného na základe určitých motivačných pohnútok sa problematika spolupráce duchovných nekončí, skôr naopak, začína sa modelovať a nadobúda určitú formu. „Kvalita“ spolupráce TS sa dnes neposudzuje podľa toho, aká úspešná bola verbovka agenta (akt zaviazania k spolupráci) a či bol duchovný získaný na základe hmotných výhod, ideologického presvedčenia alebo kompromitácie. Je pravdou, že nastolenie správnych motívov u verbovky, na základe ktorých sa na začiatku spolupráce získal TS, tvorilo záruku

²³⁹ Počas jeho fungovania ho bezpečnosť hodnotila ako priemerného spolupracovníka. Získal si dôveru rehoľných sestier v Ružomberku, ku ktorým podal niekoľko poznatkov, ako aj na Kútника zo Sliachov, konkrétne o kontaktoch, ktoré mal Kútnik na Poľsko. Správy mal podávať ústne a na základe týchto správ nedošlo k realizácii nijakých osôb. Porov. tamže.

²⁴⁰ Agentúrna správa podaná Vetríkom Rudolfom: *„Vetrík Rudolf navštívil Kavovňa. Ten sa ho opýtal, či prišiel ako špicel ŠtB alebo ako oltárny brat. Vetrík Rudolf na to, že ako oltárny brat. Kavovňa sa TS „RUDO“ zdôveril, že práve rozmnožuje na pís. stroji náboženskú literatúru. Túto činnosť nerobí len on, ale aj Ing Sedláčková a rehoľné sestry, ktorým sa dá veriť. Rozmnožené náb. materiály dováža do okresov SNV, Poprad, Lubovňa.“* A ÚPN, Serafín Kavovňa, a.č. KE-NO-10414.

²⁴¹ A ÚPN, Špiriak Ján, TS „JANO“, reg. č. BB-A-11659, a.č. BB-A-14216.

²⁴² Tamže.

spoľahlivej a kvalitnej spolupráce. Ak sa spolupráca ale neriadila správne, hrozil jej rýchly úpadok a zánik. To mohlo viesť k povrchnému podávaniu správ, laxnosti zo strany TS alebo k rýchlemu ukončeniu spolupráce, čo si bezpečnosť želala asi najmenej. Riadiace orgány ŠtB kládli preto veľký dôraz na správne riadenie získaných tajných spolupracovníkov. Čo takýto proces riadenia tajných spolupracovníkov vlastne obnášal? V nasledujúcej časti bude predstavený samotný proces riadenia TS, teda ktoré základné body zahrňoval, a v čom bol proces riadenia katolíckych kňazov špecifický od iných tajných spolupracovníkov. Toto špecifikum bude predstavené na problematike odmietania TS písať vlastnoručné správy a problematike odmeňovania duchovných. Záver sa bude venovať problematike ukončenia spolupráce TS - duchovných a otázke, nakoľko mali duchovní možnosť od spolupráce odstúpiť a nakoľko to bolo nemožné.

2.3.5.1. *Riadenie tajného spolupracovníka*

Riadenie agenta sa definovalo ako široká a mnohostranná činnosť OP, ktorá sa skladala s niekoľko prepojených úsekov – pravidelné stretávanie, stanovenie úloh, výchova, kontrola a odmeňovanie. Riadenie v praxi znamenalo stanoviť agentovi úkol a vysvetliť mu možné spôsoby jeho splnenia.²⁴³ Tieto úlohy mali byť konkrétne, museli byť na schôdkach riadne vysvetlené a prekonzultované, ako aj najvhodnejšie formy ich splnenia tak, aby TS pochopil, čo sa od neho vyžaduje.²⁴⁴ V praxi sa osvedčila ako najlepšia metóda, keď OP postavil agentovi úlohu a agent sám navrhol, ako ho bude plniť.

Okrem stanovenia úloh, mal OP na starosti aj výchovu tajného spolupracovníka. Táto výchova spočívala viacmenej v „upevňovaní“ jeho prorežimovského postoja. V tomto bode treba skutočne podotknúť, že aj u kňazov, ktorí mali zo spolupráce určité hmotné výhody, teda ťažili z danej situácie, sa napriek správam OP o jeho kladných, zlepšujúcich postojoch k socialistickej vlasti, nedá hovoriť o skutočnom vnútornom „ideologicko-politickom“ presvedčení agenta. V správach je badať skutočné rozpory medzi tým, ako sa pri tkz. výchovnom rozhovore s OP o „socializme agenti vyjadrili“ a tým, čo si mysleli ako kňazi – duchovní pri rozhovoroch s inými duchovnými. Tkz. výchovný rozhovor viedol OP väčšinou na 2 témy – správne chápanie medzinárodných, vnútropolitických otázok a reakcie na nesprávne politické názory a postoje TS.

²⁴³ ŽDÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 142.

²⁴⁴ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 11.

U duchovných sa tieto rozhovory väčšinou upierali smerom na politické otázky vzťahov cirkvi a Vatikánu, svätenia nových biskupov atď. Analýzou správ a výskytom diskrepancie môžeme potvrdiť určité taktické manévry duchovných. Duchovní sa snažili ŠtB navonok uistiť o „politickej spoľahlivosti“ tým, že láska k socialistickej vlasti je dôležitá a neupadnúť do zbytočného tieňa upodozrievania. Na druhej strane zdieľali vlastný názor, ktorý prejavili navonok medzi duchovnými a ktorý nezodpovedal tomu, čo nájdeme v posudkoch OP o ich politickej spoľahlivosti. Je otázne, prečo tento kontrast ostal OP nepovšimnutý, keďže práve od správ iných agentov mala ŠtB prehľad o ich výrokoch a názoroch v súkromí.

a) schôdzky a stretávanie

Základ kvalitného riadenia predurčovalo kvalitné vedenie schôdzky OP s TS. Schôdzka sa väčšinou skladala z 3 fáz: zahájenia, konania a ukončenia. Zahájeniu schôdzky prikladala bezpečnosť veľkú pozornosť, pretože od zahájenia záviselo vybudovanie vzťahu, dôvery a vytvorenia prevahy v jednaní zo strany OP. Už samotné podanie ruky, ktorým sa mala schôdzka začať, tvorilo významný fakt. Pre OP znamenalo spätnú väzbu. Mohlo byť totiž váhavé, vyhybavé, úzkostlivé a sebavedomé. Spotená alebo chladná ruka odrážala psychický stav agenta. Rozhovor mal začať OP na indiferentnú tému, ktorá nevyvolávala zábrany hovoriť, a ku ktorej mal TS čo povedať. Tým sa sledovali reakcie TS, ale aj snaha dosiahnuť určité uvoľnenie v rozhovore a odstránenie napätia. Pri stretnutí sa sledoval celkový charakter tela, spôsob príchodu na schôdzku, oblečenie, reč tela. V zahájení schôdzky mal OP pri zistení negatívnych prvkov u TS úkol odstrániť jeho nervozitu, napätie a dosiahnuť upokojenie a uvoľnenie. V samotnom priebehu schôdzky pri zistení rozporov u TS sa malo pristupovať k ich objasneniu ale tak, aby sa nenarušil vytvorený psychický kontakt, ale „*ani sa nenechať vodit' za nos*“.²⁴⁵ Subjektívnym meradlom nesprávneho vedenia schôdzky s TS zo strany OP mala byť jeho sebareflexia. Ak sa OP pri vedení schôdzky zamyslel nad vecou, ktorá s ňou nesúvisela, nezapamätal si niektorú informáciu, alebo sa necítil po jedno až dvojhodinovej schôdzke unavený, znamenalo to, že schôdzka bola vedená nesprávne.²⁴⁶ Z celkového času schôdzky mal OP hovoriť prevažne iba 1/3 a ostatný čas mal prenechať TS. Bezpečnosť sa riadila heslom – „*čím viac bude hovoriť TS, tým viacej sa*

²⁴⁵ Porov. A ÚPN: KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 133.

²⁴⁶ Porov. tamže.

dozvieme a získame informácií“.²⁴⁷ Operatívni pracovníci často v rozhovore mlčali. Mlčanie bolo určitým tlakom, aby TS sám rozviedol to, čo ešte nepovedal. Dôležitým bodom pri vedení rozhovoru, bolo zistenie, či TS hovorí pravdu. Ak mal TS na otázku odpovedať slovnou obranou, vyhýbavými odpoveďami a prekrútením rozhovoru na inú tému, pričom došlo k zmene hlasu, tempa reči, držania tela, červenania a častejšieho prikyvovania, bezpečnosť z toho vydedukovala, že TS nehovorí pravdu. V takomto prípade napr. ŠtB používala náhly prechod v rozhovore, pri ktorom TS napr. prerušila a vrátila ho k pôvodnému tématu. Tento spôsob označovala ako nátlakový spôsob: *„využívame moment prekvapenia, zámerne uvedieme do rozporu to, čo povedal a nútime ho rozhovor objasniť*“.²⁴⁸ Záver schôdzky sa ukončoval takisto určitým rituálom. To, že sa schôdzka mala blížiť ku koncu, mal dať OP najavo väčšinou 5 až 10 minút pred koncom schôdzky.

b) Podávanie písomných správ

Agentúra mala byť od počiatku vychovávaná k podávaniu písomných správ. Smernice pre prácu s kontrarozvedkou poznali 2 spôsoby podávania správ – písomné a ústne. Pri ústnych správach si OP mohol buď robiť okamžité poznámky, alebo rozhovor nahráť, alebo ústnu správu spísať po stretnutí s TS.²⁴⁹ Podľa vyjadrenia diplomantov ŠtB to mali byť práve písomné správy, ktoré upevňovali tajnú spoluprácu s kontrarozvedkou, a hlavne tých TS, ktorí sa získali na základe kompromitujúcich materiálov.²⁵⁰ V praxi sa však vyskytovali prípady, kedy pri vyvíjaní nátlaku na písomné podávanie správ došlo k ukončeniu spolupráce. Z tohto dôvodu ani smernice pre prácu písomné odovzdávanie správ neprikazujú, skôr naopak, prenechávajú v tejto veci veľkú voľnosť tajnému spolupracovníkovi, ktorý tieto správy spísané po stretnutí s OP nemusel ani podpisovať.²⁵¹ Je pravdou, že TS sa snažili počas konšpiratívnej práce v sieti ŠtB nezanechať nijaké stopy. Nielenže nechceli podpísať zväzok o spolupráci ale odmietli aj písať agentúrne správy vlastnoručne.²⁵² Podľa predstáv a smerníc ŠtB mali tajní

²⁴⁷ Porov. tamže.

²⁴⁸ Upozornila pritom, že nie každá obrana vznikla z témy rozhovoru, ale možným rušivým faktorom mohlo byť aj nevhodné miesto, v ktorom schôdzka prebiehala. Porov. tamže.

²⁴⁹ Porov. tamže. 131.

²⁵⁰ ŽDÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 144.

²⁵¹ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 11.

²⁵² Typickým príkladom odmietnutia podpísať spoluprácu ale aj podpisovanie správ bol Jozef Debnár TS „MIRO“. Zo strany OP sa uskutočnili viaceré pokusy, aby TS podpísal agentúrne správy, zakaždým to však odmietol, nakoľko takáto forma by mu komplikovala život a strácal by čas, ktorý vo funkcii

spolupracovníci podávať správy písomne. Tohto problému si bolo vedomé aj ústredie vo Východoslovenskom kraji. Kpt. Chovanec preto nariadil, aby k 30.04.1987 písalo až 70% agentúry vlastnoručné správy.²⁵³ To sa však nenaplnilo. Všetky agentúrne správy, s ktorými sa autor stretol pri výskume spolupráce kňazov Spišskej diecézy, sú správami, ktoré po uskutočnení schôdzky s agentom spísal sám operatívny pracovník ŠtB.²⁵⁴ Dnes nevieme presne určiť, koľko TS v Spišskej diecéze podávalo správy i písomne. Dôvodom je agresívna divoká skartácia koncom 80. rokov. Nenájdenie písaných ručných agentúrnych správ však nepotvrďuje to, že žiaden z 67 TS Spišskej diecézy, vedených v registračných protokoloch, nepísal vlastnoručné správy. Z torza 30 zachránených z časti skartovaných zväzkoch agentov ŠtB sa v 6 zväzkoch agentov nachádza poznámka o tom, že agent podával vlastnoručné správy. Koľko ich ale bolo skutočne, sa dnes už nedozvieme.²⁵⁵ Vyskytli sa aj prípady, kedy OP spísal obsah stretnutia s TS, a spísanú správu nechal podpísať spolupracovníkovi. Takúto formu podpisovania správ napr. využíval Emanuel Chyla vedený v reg. protokoloch ako TS „OSKÁR“, pretože sám odmietal písať správy alebo Findura Gejza – TS „OCTAVIA“.²⁵⁶

Štúdium agentúrnych správ, ktoré neboli napísané samotným TS alebo ním dodatočne podpísané, vyžaduje obozretnosť. V agentúrnych správach, ktoré spísal po stretnutí s TS operatívny pracovník, sa odzrkadľuje perspektíva samotného pracovníka bezpečnosti. Záviselo od neho, ako precízne zdokumentoval rozhovory a poznatky získané zo stretnutia s TS, čo vyzdvihol a čo aj zamlčal. Obsah agentúrnej správy je preto potrebné hodnotiť pozorne a filtrovať ho. Obsah agentúrnej správy je preto potrebné hodnotiť pozorne a filtrovať ho. Príkladom je správa od TS „MILANA“: „*TS MILAN podal informáciu, že koncom decembra 1978 sa uskutočnilo stretnutie duchovných u rím. kat. kňaza Patakyho v Podolinci...Vedúce slovo mal na tomto posedení „reakčný“ rím. kat. duchovný P.P., ktorý radil prítomným duchovným, ako majú*

okresného dekana nemá. TS pripomenul dokonca sám ŠtB, že jeho správy sa nakoniec vo svojej pravdivosti vždy potvrdili. Porov. A ÚPN, Jozef Debnár TS „MIRO“ a.č. BB-A-15310.

²⁵³ Porov. ŽÁČEK Pavel: V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície, op. cit., LXX.

²⁵⁴ Príkladom je napr. vyhodnotenie TS „KAROL“: „*Názor operatívneho pracovníka je ten, že v danom prípade ide o čestnú osobu, z hľadiska ŠtB záujmov spoľahlivú, osobu, ktorá má dobrý vzťah k plneniu štatnobezp. úloh. Chybou u neho je, že správy nechce písať, iba podáva ústne.*“ Porov. A ÚPN, memorandum o získaní TS „KAROLA“, a.č. KE-A-2406.

²⁵⁵ Autorovi sa podarilo nájsť len jednu vlastnoručnú originálnu správu tajného spolupracovníka, ktorý podával správy písomne, ale ide o kňaza Košickej diecézy: „*TS „HVIEZDA“ bol získaný k spolupráci v roku 1967...V priebehu roku 1985 podal 27 agentúrnych vlastnoručných správ...*“ Porov. A ÚPN, Plán zamerania a kontroly Andrej Grivalsky TS „HVIEZDA“ na rok 1986, a.č. KE-A-11170.

²⁵⁶ A ÚPN, Chyla Emanuel TS „OSKAR“, reg.č. BB-A-14436, a.č. BB-A-0112939 a Findura Gejza TS „OCTAVIA“, reg. č. KE-A-6242.

*pracovať a akým spôsobom majú podchytiť čo najviac občanov a mládeže, aby sa títo vyhli vplyvu ateizmu...*²⁵⁷ V agentúrnej správe, ktorú síce podal TS, ale spísal pracovník ŠtB, sú použité formulácie, ktoré by tajný spolupracovník konkrétne TS „MILAN“ nikdy nepoužil - napr. výrok „reakčný duchovný“ je z dielne ŠtB a TS - kňaz by pravdepodobne svojho spolubrata takto nikdy neoznačil. Je možné, že P.P. sa vyjadril, akým spôsobom hľadať dobrých katolíkov a veriacich do laického apoštolátu - LA, a takých, ktorí by LA praktizovali tajne. Istotne ale nebolo úmyslom P.P. mať prednášku o tom, ako „sa vyhnúť vplyvu ateizmu“. Pracovník ŠtB to mohol prekrútiť, jeho výroky a činnosť predstaviť ako protištátne a „reakčné“ a takto dokázať nadriadenému, že pracuje na správnom prípade a ospravedlniť aj svoje ďalšie kroky. V skúmaných zväzkoch duchovných sa odráža zreteľne perspektíva OP. Pri analýze je preto potrebné zohľadniť, že takéto zväzky slúžili účelovej dokumentácii a cieľu, získať informácie určitého typu. Samozrejme treba podotknúť, že tento fakt nemá a nesmie slúžiť k bagatelizácii celej spolupráce – ako vymysleného a vykonštruovaného produktu pracovníkov ŠtB. To je práve to, čo sa snažia dnes dosiahnuť niektorí tajní spolupracovníci a spoluprácu s ŠtB plošne bagatelizovať.

c) *Previerka TS*

Povinnosťou operatívneho pracovníka bolo raz za určité obdobie vykonať previerku tajného spolupracovníka. Cieľom kontroly sa mala získať záruka, že TS svoje úlohy plní čestne a hlavne, že predáva pravdivé informácie, svoju spoluprácu nevyzrádza a neinklinuje k nepriateľskej činnosti. Na overenie a kontrolu činnosti sa podobne ako pri previerke kandidáta TS používala primárne sieť existujúcich agentov, správy podané TS sa porovnávali s inými správami, resp. druhí TS boli dotazovaní na preverovaného tajného spolupracovníka. V prípade podozrenia, sa nasadzovala aj spravodajská technika - kontroly pošty, odpočúvania a sledovania.²⁵⁸ Ani tí najlepší a najspoľahlivejší tajní spolupracovníci sa nevyhli kontrole. V prostredí katolíckej cirkvi pri práci s TS duchovnými to bolo o to primárnejšie. Už len samotné kúpenie nového auta, zaslanie určitých peňazí z cirkevných inštitúcií z zahraničia na podporu kňaza vyvolali u bezpečnosti podozrenie a následnú previerku TS.²⁵⁹

²⁵⁷ A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Týždenné informácie o štátnobezpečnostnej situácii 1,2,3 odboru S ŠtB za rok 1979*, inv. č. 1758, číslo OS – 002-53 - 1979.

²⁵⁸ Tamže. s. 13.

²⁵⁹ Príkladom je najspoľahlivejšie hodnotený tajný spolupracovník Košického kraja v 70. rokoch, duchovný Košickej diecézy Andrej Grivalsky – TS „HVIEZDA“. Mal záľubu v motorizme, a tak

d) *Odmeňovanie duchovných TS*

Spolahliví spolupracovníci, ktorí sa osvedčili v praxi, sa v záujme udržania dobrých kontaktov odmeňovali. Smernice pre prácu s kontrarozvedkou považovali odmeňovanie TS za súčasť výchovnej práce, pričom druh odmien a ich množstvo záviselo od splnených úloh, ich dôležitosti a iniciatíve TS. Samotný druh a výšku odmeny navrhoval OP s prihliadnutím k mentalite a povahovým vlastnostiam TS. Bezpečnosť poznala dve formy odmien – hmotnú a morálnu. Morálna odmena znamenala určitú pochvalu TS.²⁶⁰ Pri hodnotení práce TS, boli OP upozorňovaní na aplikovanie príliš necitlivej kritiky pri nesplnení úloh TS. Hrozil totiž opačný výsledok namiesto motivácie, hrozila demotivácia. Neobjektívnosť v hodnotení TS mohla viesť k pasivite pri plnení ďalších zložitejších úloh.²⁶¹ Hmotná odmena sa uskutočňovala buď predaním vecnej odmeny alebo finančnej hotovosti. Finančné odmeňovanie slúžilo ako doplňujúci prostriedok rozvinutia pracovných kvalít. Pri odmenách formou peňazí upozorňovala bezpečnosť na udeľovanie neopodstatnene vysokých odmien, ktoré mohli mať opačný - demoralizujúci účinok, znižovanie pracovitosti a vzbudenie pozornosti, ak by výdaje prevyšovali normálny príjem TS.²⁶² Táto finančná hotovosť sa dávala TS buď pravidelne, jednorázovo alebo vopred po dohode s TS.²⁶³ Diplomanti ŠtB na základe skúseností z praxe, upozorňovali vo svojich prácach na veľkú opatrnosť pri odmeňovaní duchovných TS. Podľa ich skúseností, TS z radov kňazov totiž v zásade odmietali odmeny. V praxi sa mali stávať prípady, kedy ponúknutá odmena, mala za následok narušenie vzájomných vzťahov, dokonca aj snahu o ukončenie spolupráce. Bezpečnosť bola preto opatrná, a volila cestu udeľovania vecného daru, zvýhodnenia TS vo funkcii, jeho preložením na lepšiu farnosť.²⁶⁴ Prečo však podľa vyjadrení bezpečnosti malo dôjsť k odmietnutiu odmeny a následnému zhoršeniu alebo až ukončeniu spolupráce TS? Znamenalo to, že až pri udelení odmeny tajný spolupracovník zistil, čo sa „spolupracou“ myslí a ŠtB nechcela takéto osvetlenie skutočného významu spolupráce pripustiť? Istotne nie. Jednou z možností mohol byť strach TS z väčšieho pripútania sa

častejšie predal staré a kúpil si nové auto. Aj keď to bol najlepší spolupracovník čo do kvality podaných správ, bezpečnosť ho nechala viac krát preveriť nie len cestou tajných spolupracovníkov, ale aj nasadením kontroly pošty a telefónneho odposluchu. Porov. A ÚPN, Andrej Grivalsky – TS „HVIEZDA“, reg.č. KE-A-6961, a.č. KE-A-11170.

²⁶⁰ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 17.

²⁶¹ Porov. A ÚPN: KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 122.

²⁶² Porov. tamže.

²⁶³ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 11.

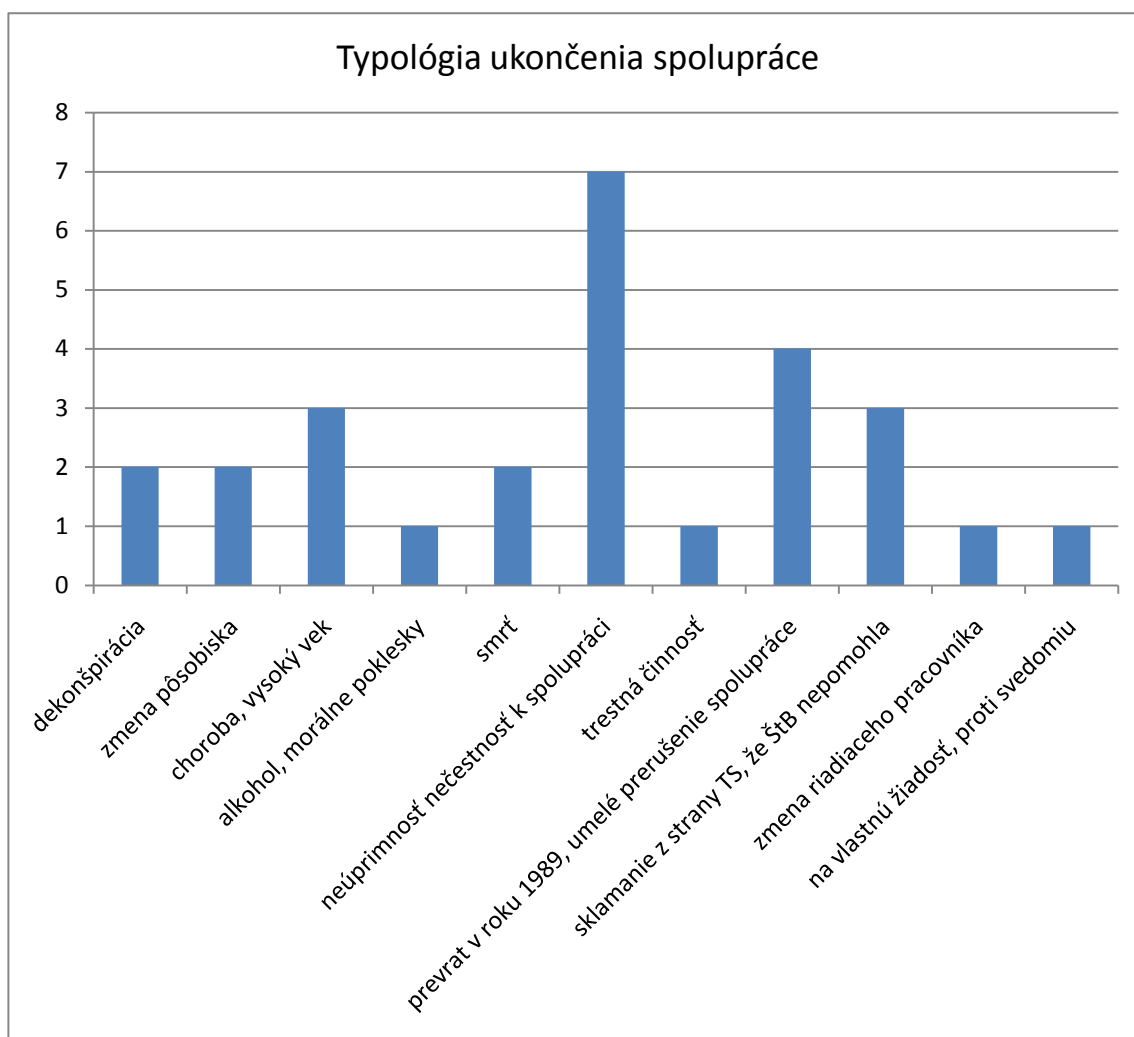
²⁶⁴ FILA Z.: Význam, úloha a ciele tzv. Východní politiky Vatikánu k zemím socialistického spoločenství a její uplatňování v brněnské diecézi. in: in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 119.

do osídel bezpečnosti a nemožnosti z nej vycúvať, alebo strach z „rýchlejšej a ľahšej“ možnej kompromitácie v cirkvi. To by ale nasvedčovalo tomu, že duchovní, ktorí prijali hmotné odmeny, si boli plne vedomí toho, čo spolupráca s ŠtB obnáša aj po morálnej stránke.

V prostredí spolupráce duchovných s ŠtB v Spišskej diecéze sa v 9 zistených prípadoch prijatia – udelenia finančnej odmeny tajným spolupracovníkom nepotvrdil ani jeden prípad jej odmietnutia alebo následku narušenia a ukončenia spolupráce z dôvodu udelenia finančnej odmeny. Pri odmeňovaní TS bola ale ŠtB aj tu opatrná a volila svoju cestu. Väčšina odmien totiž bola daná tajným spolupracovníkom pri príležitostiach ich jubileí – kňazských alebo životných. Odmeny predstavovali vecné dary, ale aj finančné obnosy. Čo je možné a dá sa zatiaľ pripustiť len ako možná teória, je existencia fiktívnych odmien. OP mohli vlastným obohatením vykázat vo zväzku agenta udelenie odmeny, tú však nemuseli udeliť jemu, ale sebe. Možnosť takýchto manipulácií v praxi sa nedá vylúčiť, pretože podpisovanie prijatia odmien sa u kňazov nevyžadovalo. Autor zistil výskumom a interviewom s tajnými spolupracovníkmi v jednom prípade možný rozpor medzi udelením odmeny zo strany ŠtB a zo strany TS. V spise TS, žijúceho kňaza Spišskej diecézy je zmienka, že mu zo strany ŠtB bola udelená dva krát vecná odmena. TS sám o udelení vecného daru nikdy nevedel, zistil to až pri nahliadnutí do vlastnej zložky po sprístupnení zväzkov ŠtB. Podľa jeho vyjadrenia bol navštívený operatívnym pracovníkom v nemocnici, keď sa liečil, a tam mu bezpečnosť ako chorému pacientovi priniesla „fľašu“. ŠtB to ale v spise, ktorý na neho viedla, vykázala ako prijatie odmeny.²⁶⁵

²⁶⁵ Rozhovor bol uskutočnený s TS, dnes žijúcim kňazom v Spišskej diecéze, ktorý si prial zostať v utajení.

2.3.6. Ukončenie spolupráce

Graf č. 1 - Príčiny ukončenia spolupráce duchovnými. Analýza vykonaná na 16 zväzkoch, v ktorých sa dal typ ukončenia zistiť. Osa x zobrazuje rôznych typ ukončenia spolupráce, osa y počty duchovných

Smernice pre prácu s kontrarozvedkou poznajú aj možnosti ukončenia spolupráce s TS. Návrh na ukončenie spolupráce predchádzal určitému schvaľovaciemu procesu. Operatívny pracovník predložil návrh na ukončenie spolupráce s TS s výstižným uvedením dôvodov. Návrh nakoniec schvaľoval náčelník, ktorý predtým schválil jeho získanie k spolupráci. Ak došlo k ukončeniu spolupráce s TS, bezpečnosť nemala povinnosť zdeliť TS dôvody, pre ktoré s ním ukončila spoluprácu. V praxi to znamenalo, že ak ŠtB ukončila spoluprácu so žijúcimi duchovnými, zo strany duchovných sa prerušil kontakt s ŠtB, v niektorých prípadoch sa bezpečnosť s TS stretla, a požiadala ho o podpísanie záväzku mlčanlivosti. Kedy vlastne ŠtB prerušila spoluprácu s TS? Jednoduchým a nekomplikovaným dôvodom bola buď smrť tajného spolupracovníka alebo ťažká choroba, ktorá mu bránila v podávaní správ. Stávalo sa aj, že po premiestení duchovného do iného kraja a okresu, neprejavila príslušná pobočka

o TS záujem, a tak s ním bola spolupráca ukončená. Komplikovanejšie prípady nastávali vtedy, ak s TS musela byť ukončená spolupráca z dôvodov vyzradenia spolupráce – dekonšpirácie, z emigrácie do zahraničia, z aktivít v podzemnej cirkvi, laickom apoštolátu, alebo aktivít, ktoré tvorili podstatu „trestnej činnosti“. Vyskytli sa aj prípady neúprimnosti a nečestnosti, ináč povedané ŠtB kontrolou TS zistila, že nehovorí pravdu a zamlčuje dôležité informácie.²⁶⁶ V týchto prípadoch muselo nastať ukončenie spolupráce, čo ale obnášalo riziko, že TS dodatočne prezradí spoluprácu. Okrem toho sa spolupráca mohla ukončiť, ak TS splnil úlohy, pre ktoré bol získaný k TS a nebolo možné ho využívať aj naďalej, ak sa neosvedčil a nespĺňal predpoklady, kvôli ktorým sa získal k spolupráci.²⁶⁷ Najmenej chápala a akceptovala ŠtB ukončenie spolupráce z dôvodu vlastného odmietnutia duchovného spolupracovať s bezpečnosťou. V týchto prípadoch mala bezpečnosť snahu vyvinúť všemožne úsilie, aby TS od odmietnutia spolupráce odstúpil. V 70. a 80. rokoch sa bezpečnosť snažila prísť na koreň odmietnutia spolupracovať a podľa možností nanovo motivovať agenta k spolupráci s ŠtB tak, aby agent predovšetkým dobrovoľne a chcene pristúpil nanovo k spolupráci. Opak citlivého prístupu k TS, kde sa hľadala možnosť motivácie spolupracovníka predstavovali 50. a 60. roky. V tomto období volila bezpečnosť „najľahšiu cestu“ udržania agenta, ktorý nechcel ďalej spolupracovať – násilné, často cez vydieranie a tlak presadzované upevnenie spolupráce. Ukázkovým príkladom tohto násilného postupu a snahy čo najdlhšie udržať TS pri spolupráci, bol prípad Jozefa Vrbovského, vedeného v reg. protokoloch ako TS „VÍCHOR“. TS „VÍCHOR“ získala ŠtB k spolupráci použitím strachu, vydierania a kompromitácie, štýlom, aký bol typický pre 50. a 60. roky. I keď bol TS súdne trestaný pre aktivitu v organizácii „RODINA“, pre styky a pomáhanie sa skrývajúcejmu Štefanovi Nahálkovi a pre úzku spoluprácu s biskupom Vojaššákom, kvôli čomu bol tiež izolovaný a odvedený do internačného tábora, navrhla ŠtB získať Jozefa Vrbovského k spolupráci. Dôvod bol jednoduchý –

²⁶⁶ Príkladom je Marek Michal, TS „ZDENO“. Po odsúdení a vlastných skúsenostiach s bitím v 50. rokoch ho chcela ŠtB získať v 60. rokoch k spolupráci. Zo skúseností z minulosti sa bál provokácie zo strany ŠtB. Po niekoľkých odmietaniach nechcel dostať ľudí do basy a tým, že sa to prieči jeho svedomiu, pristúpila ŠtB na ľahkú formu stretávania a plnenia úloh a so stretávaním súhlasil. Po neskoršom konflikte s OCT a podozrenia z písania protištátnych letákov odmietal ďalšie styky s ŠtB, lebo ju podozrieval, že sa konfliktami u OCT stojí ona sama a že z protištátnych letákov vyšetruje aj jeho. Z tohto dôvodu odmietal ďalej s ŠtB spolupracovať. Bol jedným z mála TS kňazov, u ktorých aspekt svedomia hral dôležitú úlohu a volil formu kompromisu, pri ktorom podával len tie najnevyhnutnejšie správy a chránil ostatných ľudí. Marek Michal trval na svojom bezpodmienečnom ukončení všetkých stykov s ŠtB. Spolupráca bola zo strany ŠtB ukončená kvôli neúprimnosti a zamlčovaniu dôležitých údajov od TS. Ukončenie spolupráce nemalo nijaký perzekučný dopad na TS. Porov. A ÚPN, Marek Michal TS „ZDENO“ reg. č. BB-A-83794.

²⁶⁷ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 17.

počas pôsobenia biskupa Vojtaššáka požíval jeho dôveru, pracoval ako archivár na biskupskom úrade a mal styky na „reakčných duchovných“. Avšak tkz. TS „VÍCHOR“ získaný k spolupráci v roku 1954 po zmene pôsobiska a následnej zmene OP v roku 1960 začal odmietať spoluprácu. Z tohto dôvodu podal nový OP návrh na ukončenie spolupráce s TS „VÍCHOR“. Náčelník okresného oddelenia návrh na ukončenie spolupráce a archivovanie zväzku agenta schválil. Odmietavé stanovisko však prišlo z krajského oddelenia ŠtB v Košiciach. Krajský náčelník ŠtB nesúhlasil s uložením do archívu, pretože OP a okresné oddelenie v Levoči nevyužilo všetky možnosti aby bol menovaný donútený k spolupráci. Dôvodom nesúhlasu s ukončením spolupráce videl krajský náčelník v zlej práci s agentom. Agent nebol pravidelne obsluhovaný a hlavne v tom, že pracovníci ŠtB nevedeli doviesť menovaného k tomu, aby spoluprácu bral ako nutnosť, ináč by mu hrozilo väzenie.²⁶⁸ Krajské oddelenie navrhlo vykonať rozhovor s agentom a v prípade opätovného nezáujmu nájsť aktuálne kompromitujúce materiály (ŠtB sa zamerala na odkrytie možných morálnych slabostí, ktoré využila už pri jeho prvotnom získaní k spolupráci). Ak by to nepomohlo, malo sa pristúpiť k ďalšiemu kroku – kompromitácii pred ďalšími farármi. Častými návštevami Štátnou bezpečnosťou sa mala dosiahnuť strata dôvery u „reakčných“ duchovných a následné zamedzenie vplyvu na cirkevný život v jeho okruhu. Spolupráca s ním bola nakoniec pre neplnenie úloh ukončená v roku 1964, po opakovaných viacerých žiadostiach operatívnych pracovníkov z dôvodu údajného „alibizmu“ agenta TS „VÍCHOR“. Po ukončení spolupráce sa s „bývalým TS“ uskutočnilo stretnutie, na ktorom sa písomne zaviazal k mlčanlivosti a nehovoreniu o veciach z doby spolupráce.²⁶⁹ Zmieňovaný prípad vykresľuje typické praktiky 50. a 60. rokov. Samozrejme, že vedúci činitelia ŠtB neboli spokojní s ukončením spolupráce ani v 70. a 80. rokoch.²⁷⁰ Neaplikovali však na udržanie spolupráce násilie a kompromitáciu, pretože vedeli, že by to nevedlo k spoľahlivej a pozitívne motivovanej spolupráci. Rozhodnutie TS poväčšine rešpektovali, a ani v jednom prípade ukončenia spolupráce duchovných v Spišskej diecéze sa nepotvrdili následné reštriktívno-perzekučné opatrenia zo strany ŠtB, skôr naopak, našli sa prípady, kedy duchovní sami odstúpili od spolupráce. Ich odstúpenie nemalo pritom žiaden represívny postih. Bezpečnosť ich po ukončení spolupráce

²⁶⁸ Porov. A ÚPN, Jozef Vrbovský TS „VÍCHOR“, reg. č. BB-OZ-7997, a.č. BB-OZ-090111131.

²⁶⁹ Porov. tamže.

²⁷⁰ V prípade Emanuela Chylu Zaťka, s ktorým ŠtB prerušila spoluprácu kvôli vyhýbaniu sa spolupráci si vyslúžil operatívny pracovník pri podaní návrhu na ukončenie spolupráce s TS kritiku. Náčelník ŠtB pri schválení ukončenia spolupráce Chylu Zaťka svojmu podriadenému, ktorý ju predkladal, kriticky napísal, „nie je dobrá práca, keď je treba spoluprácu ukončiť.“ A ÚPN, Chyla Emanuel TS „OSKAR“, reg.č. BB-A-14436, a.č. BB-A-0112939.

monitorovala ako ostatných duchovných. V Spišskej diecéze sa z 30 zväzkov nachádzajúcich v archíve ÚPN podarilo určiť v 16 prípadoch príčiny ukončenia spolupráce. Znázorňuje to aj hore uvedená tabuľka. Najväčší počet ukončených spoluprác (celkovo 7) bolo z dôvodov *neúprimnosti a nečestnosti* tajného spolupracovníka voči ŠtB. Dnes môžeme pod týmto pojmom vidieť pozitívny znak, pretože neúprimnosť a nečestnosť znamenala, že TS sa spolupráci vyhýbali, stretávali sa s ŠtB len vtedy, keď to bezpodmienečne vyžadovala, a predovšetkým zatajovali niektoré dôležité informácie, a teda neinformovali bezpečnosť „objektívne“. Je to pozitívny znak hlavne preto, že TS sa snažili nájsť nejaké východiská z tajnej spolupráce a formou nehovorenia úplnej pravdy nepriamo vyjadrovali svoj nesúhlas k spolupráci a snažili sa chrániť ostatných natoľko, nakoľko sa len dalo. S týmto typom ukončenia spolupráce úzko súvisí aj ďalšia. Je s ňou úzko prepojená. Príčina *sklamania* TS z toho, že ŠtB nepomohla naplniť a zrealizovať ich predstavy (snaha o štúdium v zahraničí, získanie štátneho súhlasu), tak ako si to oni predstavovali sa ako dôvod ukončenia spolupráce práve zo strany TS vyskytol u 3 agentov. Sklamanie z nezrealizovaných cieľov viedlo k strate motivácie podávať správy. Mohlo sa to týkať aj agentov, ktorí na začiatku spolupráce horlivo podávali správy. V 3 prípadoch musela bezpečnosť ukončiť spoluprácu z dôvodu *choroby a vysokého veku* TS a v 2 prípadoch v dôsledku *smrti* agenta. S 2 agentmi rozviazala ŠtB spoluprácu v dôsledku *dekonšpirácie* – duchovní sami vyhradili v prostredí, že ŠtB sa ich snažila získať (získala) k spolupráci (prípady Pavla Janáča a Juraja Baka). *Zmena pôsobiska*, čiže preradenie duchovného na inú faru viedlo k ukončeniu spolupráce u 2 agentov – duchovných. Svojím premiestnením stratili možnosť stretávať sa s kňazmi, o ktorých javila ŠtB evidentný záujem, a na novom pôsobisku sa v ich okruhu nikto „reakčný“ nenachádzal, resp. po premiestnení do iného okresu nejavilo príslušné okresné oddelenie ŠtB o agenta záujem. Nedá sa presne vyčíslieť, koľkí duchovní „fungovali“ v agentúre ŠtB až do prevratu v roku 1989, a teda nedá sa presne zistiť, u koľkých TS sa spolupráca ukončila nútene, *v dôsledku doby pádu režimu*. Oficiálne žiadosti operatívnych pracovníkov o ukončenie spolupráce kvôli zmene politického režimu sa potvrdili v 4 prípadoch. Spolupráca ukončená v dôsledku *alkoholizmu a nemravnosti* sa potvrdila u jedného agenta. Zmieňovaný problém sa mal natoľko prejaviť v kvalite spolupráce, že mu znemožňoval plniť ŠtB úlohy. U ďalšieho TS sa v dôsledku *zmeny operatívneho pracovníka*, narušil vzájomný vzťah dôvery ale aj určitej naviazanosti TS na osobu OP natoľko, že s novým OP už agent nevedel pracovať a spolupráca sa

následne ukončila. Vyskytol sa aj prípad tkz. *začínajúcej trestnej činnosti*, teda duchovný začal vyvíjať aktivitu, vznikalo veľké podozrenie z „protištátnej činnosti“, a preto sa spolupráca ukončila a zväzok TS sa previedol na zväzok nepriateľskej osoby. Zo všetkých typov ukončenia spolupráce sa nezmienila vlastná žiadosť a naliehanie duchovného agenta o ukončenie spolupráce z jeho *vlastného presvedčenia, nesúhlasu a konaniu proti svedomiu*. Tento podstatný aspekt akým je konanie proti svojmu svedomiu zohralo úlohu u zmieňovaného Jozef Vrbovského. I keď v záverečnej správe sa ako dôvod uvádza jeho alibizmus, TS „VÍCHOR“ pre stretnutiach s ŠtB niekoľko krát dal najavo, že tento typ práce a požadovaných úloh je proti jeho svedomiu.²⁷¹ Treba podotknúť, že podobne ako tomu bude v dôvodoch a motívoch ktoré viedli TS k pristúpeniu na spoluprácu aj ukončenie spolupráce nesprevádzal jeden ale niekedy viacero dôvod. Napríklad ukončenie spolupráce s Jozefom Mrovčákom bolo spôsobené nielen preto, že Jozef Mrovčák nepodával objektívne, pravdivé správy a teda bol „nečestný“, ale aj v tom, že došlo k zmene jeho pôsobiska, čo sťažilo nasadenie agenta a plnenie úloh, ktoré od neho ŠtB požadovala a koniec koncov aj kvôli tomu, že sám TS sa v ŠtB „sklamal“. ŠtB mu totiž neumožnila študovať v zahraničí, čo si TS od spolupráce s ňou vyprosoval.²⁷² Spolupráca sa preto prerušovala alebo ukončovala z viacerých súbežne existujúcich príčin. Celkovo môžeme ale konštatovať, že prerušenie spolupráce sa uskutočnilo poväčšine zo strany ŠtB a len v ojedinelých prípadoch priamo tajným spolupracovníkom.

2.3.7. Zhrnutie

Proces výberu a riadenia TS nám prezrádza, že spolupráca katolíckych duchovných s ŠtB sa nezakladala iba na hrubom prístupe ŠtB k svojim spolupracovníkom - „obetiam“ režimu, na ich kompromitácii a z toho vyplývajúcej jednostrannej závislosti na ŠtB, ako to je mnohými bývalými TS dnes prezentované. ŠtB sa v posledných dvoch desaťročiach svojej existencie snažila vypestovať určitý vzťah medzi ňou a tajnými spolupracovníkmi. Tento prístup aplikovala na podkladoch nových psychologických výstupov. Svoju pozornosť venovala pravidelnému stretávaniu sa a správne vedeniu schôdzok. Vzťah medzi OP a TS založený nie na násilí, ale na snahe umožniť TS nájsť v procese spolupráce určité výhody a tým aj možnosti seberealizácie, smeroval k tomu, aby TS si vypestoval v spolupráci „pozitívnu motiváciu“, ktorú ŠtB prezentovala pod

²⁷¹ Porov. A ÚPN, Jozef Vrbovský TS „VÍCHOR“, reg. č. BB-OZ-7997, a.č. BB-OZ-090111131.

²⁷² Porov. Jozef Mrovčák, „RUDOLF“, reg. č. BB-A-790, a.č. BB-A-92156.

pojmom tkz. zdanlivého cieľa. „Mottom“ pre OP malo byť vžitie sa do vnútorných rozporov v osobe kňaza, zapríčinené spolupracou, a aplikovanie ľudského prístupu k duchovnému, ktoré nesmelo viesť k zníženiu ľudskej dôstojnosti a na základe toho vypracovať taký cieľ, ktorý by TS prijal, bol by pre neho motivujúci a pozitívny. „Pozitívna motivácia“ sa mala upevňovať utužovaním „priateľského“ neformálneho vzťahu medzi OP a TS. Tá bola pre ŠtB dôležitá, pretože poskytovala záruku spoľahlivej spolupráce agenta. TS mohol dokonca vidieť v OP svojho priateľa a pomocníka. V tomto smere sa zmena OP pripúšťala iba v nevyhnutných prípadoch. Takto nastavená spolupráca mohla poskytovať aj určité manévrovacie priestory TS. Niektorí TS našli v tkz. „citlivom“ prístupe ŠtB, ktorí ich nemal odstrašiť od spolupráce, určité slabiny, ktoré späťne využili. Nepodpísaním spolupráce, ale hlavne odmietnutím spísať alebo podpisovať agentúrne správy, TS chránili seba pred možným spätným vydieraním zo strany ŠtB ale aj pred možnou kompromitáciou zo strany cirkevného prostredia a cirkevných predstavených. Vedomosť toho, že nič nepodpisali, a že ŠtB na nich nič nemá, im poskytlo väčšiu slobodu upustiť od spolupráce s ŠtB. ŠtB akceptovala tieto ústupky za cenu neoslabenia spolupráce a nestratenia získaných TS duchovných. Je samozrejme otázne, nakoľko sa všetky smernice a teórie pre prácu so spolupracovníkmi dodržiavali aj v praxi na jednotlivých úsekoch. Vzdelanostné medzery v radoch riadiacich a operatívnych pracovníkov istotne neprispeli k skvalitneniu spolupráce, skôr naopak mohli viesť k laxnosti a ignorovaniu „citlivých“ postupov práce so spolupracovníkmi. Samozrejme v celom procese posudzovania spolupráce duchovných musíme mať na mysli, že snaha o ideálny „pracovno – priateľský vzťah“ na úseku práce s katolíckymi duchovnými nemohla byť nikdy dosiahnutá, pretože režim vystupoval v pozadí voči cirkvi ako k svojmu nepriateľovi a pod rúškom úprimného pracovného vzťahu sa bude vždy skrývať jednostranný úmysel bezpečnosti – rozložiť nepriateľské elementy vo vnútri cirkvi za pomoci tajných spolupracovníkov - kňazov. Samozrejme tento úmysel, mal zostať do určitej miery pred TS skrytý. Už v týchto vetách nachádzame pojmy tkz. „priateľského vzťahu“ medzi ŠtB a tajným spolupracovníkom v úvodzovkách. Bola skutočne ŠtB až tak milá? Istotne nie, hlavne ak si uvedomíme, že sa za ňou schovával tvrdý, nekompromisný a neľudský režim. Ako to teda s tkz. priateľským vzťahom bolo? ŠtB sa opieraním o poznatky psychológie snažila predstaviť spoluprácu tak, aby ju TS prijal s čo najmenšími problémami a tam, kde sa dá, aj s pozitívnym prístupom. K tomu zaviedla metódu skutočného a zdanlivého cieľa. Porovnaním príčin, ktoré mali viesť k spolupráci podľa

výkazov ŠtB s príčinami, ktoré viedli k spolupráci z pohľadu ŠtB, sa autor bude snažiť v nasledujúcej kapitole vykresliť, nakoľko sa pohľady oboch strán v spolupráci odlišovali, čo viedlo skutočne tajných spolupracovníkov – kňazov k spolupráci a predstaviť názory a reakcie niektorých dnes žijúcich duchovných na to, že sú vedení vo vzťahoch ŠtB ako jej tajní spolupracovníci.

3. PRÍČINY SPOLUPRÁCE DUCHOVNÝCH

3.1. Dôvody a motivačné pohnútky z pohľadu ŠtB

Smernice pre prácu s kontrarozviedkou z roku 1978 uvádzajú tri základné spôsoby získavania tajných spolupracovníkov: na základe ideových pohnútok, na základe materiálnych výhod a na základe kompromitujúcich skutočností.²⁷³ Podľa smerníc nemá mať žiaden z uvedených spôsobov prioritu, ale vychádzajúc z predpokladaného cieľa využitia TS, sa má zvoliť primeraná forma. Za základnú a najvhodnejšiu zásadu pri získaní tajných spolupracovníkov sa považuje podľa smerníc z roku 1978 zásada dobrovoľnosti zo strany TS. Predstavuje veľmi dôležitý bod, pretože síce ako bolo v predošlej vete zmieňované, žiadny z troch spomínaných spôsobov nie je umiestnený v hierarchickom systéme od najlepšieho k najhoršiemu, predsa sa zásada dobrovoľnosti uprednostňuje na prvé miesto. Slovné nie je formulovaná v žiadnej z troch zásad, obsahovo je však zahrnutá u spôsobu získania na základe ideových pohnútok. V čom je však dôraz na dobrovoľnosť zo strany TS dôležitý? Znázorňuje zmeny postoja a prístupu ŠtB v získavaní TS. V 50. a 60. rokoch sa TS získavali prevažne na základe kompromitujúcich materiálov, strachom a hmotnými výhodami. V 70. a 80. rokoch, počas ktorých ŠtB využívala metódy modernej psychológie sa snažila získať spoľahlivých, motivovaných TS tým, že boli získaní predovšetkým na zásele dobrovoľnosti. Tézy niektorých cirkevných historikov²⁷⁴, ako aj vyjadrenia

²⁷³ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 7.

²⁷⁴ Cirkevný historik Jozef Haľko sa síce vo svojom článku „Cirkev, agenti a ŠtB“ v úvode zmieňuje o viacerých základných možnostiach získania TS k spolupráci, neskôršie sa predsa len štúdia uberať jedným smerom – získanie duchovných na základe tlaku, vydierania, vychádzajúc zo štatútu cirkvi, ktorý sa jej dostal počas tvrdých 50. a 60. rokoch komunizmu. Autor tejto práce nepopiera tvrdosť doby stalinovských časov, ale prílišná fixácia ako to robí napr. Jozef Haľko na toto obdobie zatieňuje vývoj, ktorým prešlo Československo a teda aj to, že existovali voľnejšie periódy. Síce nástup normalizácie bol tvrdý, koniec 70. a hlavne začiatok 80. rokov vo všetkej zlobe režimu, ktorým disponoval, sa centroval nie na kompromitáciu a vydieranie kňazov, ale sa snažil o získavanie ľudí k spolupráci na báze „poskytnutia“ im určitých fiktívnych cieľov, z ktorých mohli profitovať aj TS. (Rozdiel medzi skutočnými a fiktívnymi cieľmi, diskrepancia medzi motívmi z pohľadu ŠtB a z pohľadu TS bude predstavená v nasledujúcom odstavci). Na jednej strane treba súhlasiť s tým, že v dobe režimu je otázka slobody maximálne potlačená a otázka „dobrovoľnosti“ je iná ako dobrovoľnosť mimo režimu, na druhej strane aj v dobe režimu nesie človek morálnu zodpovednosť za svoje skutky a režim ako takový nesmie paušálne všetko ospravedlniť. Je potrebné ale pochopiť snahu Jozefa Haľka upozorniť aj na temnú stránku režimu, ktorá v dobe škandálov spolupráce kňazov s ŠtB vybledla a dnes je zase tendencia postaviť paušálne všetkých kňazov pred múr kolaborantov a špicľov. Oproti prílišnej fixácii na 50 a 60. roky, autor na konci článku veľmi zdravo hodnotí potrebu sa so spolupracou kňazov vysporiadať a čistenie hnisavých rán minulosti vidí ako potrebné. Porov. HALKO Jozef.: Cirkev, agenti a ŠtB in: Impulz, číslo 1, Bratislava: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005

predstaviteľov cirkvi²⁷⁵ o tom, že duchovní získaní k spolupráci boli prevažne obeťami režimu, získaní k spolupráci na základe vydierania, navodenia strachu a kompromitácie, s vylúčením alebo pripustením minimálnej dobrovoľnosti nie sú preto úplne na mieste a stavajú celú problematiku do jedného smeru – obeť režimu.

Ako to už teda bolo zmieňované, ŠtB v 70. a 80. rokoch sa snažila získavať TS na základe ideových pohnútok, v ktorých mala dominovať dobrovoľnosť TS na základe politického presvedčenia. *„Ideovou pohnútkou je osobní přesvědčení získavaného tajného spolupracovníka o nutnosti boje proti vnejšímu u vnitřnímu nepříteli, vyplývající z marxisticko-leninského světónázoru, socialistického vlastenectví...“*²⁷⁶ Ak teda sa mali TS získavať na základe ideových pohnútok z dobrovoľného presvedčenia, tak na poli katolíckej cirkvi narazíme na zásadný problém. Tak ako režim chápal katolícku cirkev za svojho úhlavného nepriateľa, tak aj katolícka cirkev videla v komunistickom režime potlačovateľa a svojho prenasledovateľa. Získať duchovného na základe ideových pohnútok by bolo preto nemožné z oboch strán.²⁷⁷ Toho si boli napr. vedomí aj diplomanti ŠtB vo svojich prácach zameraných na získavanie agentúry medzi katolíckou cirkvou. *„Materialisticko- dialektický odraz skutečnosti je naprosto odlišný od idealistického odrazu cirkvi.“*²⁷⁸ Katolícku cirkev definovali ako stúpenkyňu idealistickej filozofie – novotomizmu, (teda videli ju iba ako filozofický smer) a nebolo možné hovoriť u katolíckej cirkvi o získavaní k tajnej spolupráci na základe ideových pohnútok. Aby tento problém preklenuli, zaviedli pojem získavania duchovných na základe lojality a vlastenectva. Duchovní získaní takýmto spôsobom mali mať záujem

²⁷⁵ KBS pripustila síce spoluprácu kňazov s ŠtB na rôznych úrovniach, snažila sa ju však obrátiť do roviny „obetí“ komunizmu. Porov. Oficiálne stanovisko biskupskej konferencie k spolupráci duchovných z 23.februára 2005 a neskoršie z 23.02.2007.

²⁷⁶ A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 7.

²⁷⁷ Výnimka patrí českému kňazovi Jindřichovi Holečkovi. I keď to nebol kňaz spišskej diecézy, ale pochádzal z Českej republiky, kde dnes aj žije, jeho prípad v dejinách spolupráce kňazov s ŠtB nemá obdoby a je skutočne ojedinelý, ak nie jediný. Jindřich Holeček bol v dobe normalizácie študentom dejín na Karlovej Univerzite, kde založil spolok horlivých marxistických študentov. K spolupráci s ŠtB pristúpil z ideologického presvedčenia ako marxistický študent. Po získaní k spolupráci a veľkej spokojnosti zo strany Štátnej bezpečnosti sa pod zámenkou konvertovania a obrátenia na vieru dal na štúdium teológie. Nebolo nič lepšie a rafinovanejšie ako získať ateistu pre boj proti cirkvi tým, že „konvertoval“ v jazyku ŠtB „infiltoval“ sa do nepriateľskej skupiny. Vďaka jeho podaným informáciám bola vykonaná napríklad veľká razia v ženskom kláštore v Kadani, kde boli zhabané tajné tlačiarenské stroje. Ako veľmi spoľahlivý agent bol vyslaný do Vatikánu, kde neskoršie ako „horlivý a zapálený“ študent teológie pracoval vo Vatikánskom rozhlase. Odtiaľ posielal za vysoké odmeny do ČSSR cenné informácie o emigrantoch, kontaktoch vat. rozhlasu na aktívnych veriacich v ČSSR atď. Dnes tento „horlivý študent marxizmu“ a bývalý agent žije v Českej republike ako rehoľník a pôsobí ako docent cirkevných dejín na Univerzite v Olomouci. Porov. Česká televize: Černí a černější, <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/407235100021005-cerni-a-cernejsi/>, 01.11.2007.

²⁷⁸ ŽDÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 140.

o pozitívne riešenie náboženských otázok v ČSSR tým, že sa nestotožňovali s konaním niektorých predstaviteľov nelegálnej cirkvi v ČSSR, politikou Vatikánu, činnosťou čs. cirkevnej emigrácie, podzemnej cirkvi a „reakčných kňazov“. Pod týmto tkz. pozitívom urovnania sporov sa snažila ŠtB navodiť motiváciu založenú na dobrovoľnom prístupe k spolupráci.²⁷⁹ „Lojalita a vlastenectví se shodují s ideovými pohnutkami jen v tom, že se jedná o dobrovolnou spolupráci“.²⁸⁰ Ak teda ŠtB videla v ideových pohnútkach zásadný problém na poli katolíckej cirkvi, a preferovala používanie pojmu vlastenectva a lojality, prečo z 19 skúmaných zväzkov duchovných Spišskej diecézy u 13 z nich vykázali operatívni pracovníci získanie kňazov k spolupráci na základe ideových pohnútkov? Toto povrchné vykázanie motívov zo strany OP malo pravdepodobne slúžiť ako dôkaz pre nadriadených o tom, že nimi získaní TS pristúpili k spolupráci dobrovoľne, sú spoľahliví a OP odvedli „verbovku“ kvalitne. Ak tých 13 zväzkov podrobíme hlbšiemu skúmaniu, zistíme, že ani v jednom prípade duchovný nepristúpil k spolupráci z presvedčenia o nutnosti boja proti nepriateľovi marxizmu... Možno u nepatrného percenta môžeme nájsť znaky patriotizmu a vlastenectva a niekde snahu o stabilizáciu sporov s Vatikánom v prospech uvoľnenia pomerov miestnej cirkvi. Formulácie o získaní duchovného na základe ideových pohnútkou treba brať s veľkou rezervou, pretože nezodpovedajú skutočnej realite získania duchovného, jeho motívov, ktoré ho viedli k spolupráci, ale zodpovedajú cieľom, a predstavám pracovníka ŠtB.

Ako druhú formu získania k spolupráci, niekedy chápanú ako podpornú formu k ideovým – vlasteneckým pohnútkam definovali smernice pre prácu s kontrarozviedkou – hmotné výhody. Išlo o finančné výhody, ukladanie vopred stanovených čiastok na jeho vkladnú knižku, vecné odmeny, alebo iné formy.²⁸¹ Na báze práce s katolíckou cirkvou videla bezpečnosť pod hmotnými výhodami prevažne možnosť umožniť záujemcovi študovať teológiu v ČSSR a v zahraničí, tajne vysväteným kňazom, pracujúcim v civilnom živote umožniť vstúpiť do pastorácie, ale aj udelenie určitých finančných odmien, vecných darov. I keď patrila pohnútkou udelenia súhlasu na štúdium, na výkon kňazského povolania k podstatným a často užívaným spôsobom, dôstojníci ŠtB nezohľadňujú vo svojich štúdiách a výskumoch hmotné pohnútky, ktoré prispeli zo strany duchovných k pristúpeniu k spolupráci. Tým sa myslela možnosť získania lepšej fary, karierový postup, vyriešenie interpersonálnych

²⁷⁹ KUBÍČEK: op. cit., 50.

²⁸⁰ ŽDÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 140.

²⁸¹ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 8.

sporov, prilepšenie životnej situácie udeľovaním finančných odmien, ľahké vyriešenie iných trestných činností a dopravných priestupkov, pomoc pri udelení väčšieho množstva devíz pri výjazdoch do kapitalistického zahraničia atď. U 19 zväzkov sa dá dnes určiť na základe akých pohnútok mala získať ŠtB z jej *perspektívy* kandidáta tajnej spolupráce. Okrem už zmieňovaných 13 získaných na základe povrchných ideologických pohnútkov, sa podľa správ ŠtB mali získať najmenej 6 duchovní na základe hmotných pohnútkov, z toho v dvoch prípadoch išlo o podporné motívy k hlavnému ideologickému motívu.

Tretím spôsobom získavania kandidáta TS k spolupráci je kompromitácia dotyčného. Smernice pre prácu s kontrarozviedkou pripúšťajú takéto získavanie iba v odôvodnených prípadoch.²⁸² Diplomanti ŠtB zmienovali využívanie kompromitácie v 70. rokoch iba u rehoľných kňazov a kňazov nelegálnej cirkvi. Smernice pod týmto pojmom chápali skutočnosti, ktoré ohrozujú povesť menovaného na verejnosti, zamestnaní, osobnom živote a činy, ktoré umožňujú postih, ale nesmie ísť priamo o porušovanie zákona, za ktoré by mu hrozil trestný postih. Konkrétne v oblasti katolíckej cirkvi kompromitácia vytvárala vzťah prinútenia a závislosti agenta na ŠtB. Akýkoľvek dobrovoľný súhlas a sloboda rozhodnutia tu teda nemali nijaké miesto a kandidáti spolupráce boli často tlačení do pomaly bezvýhodiskových pozícií. Nadriadení pracovníci ŠtB však upozorňovali, že len odôvodnený závažný kompromitujúci materiál, ktorý bude kompromitujúcim a dostatočne vytvárajúcim hrozbu aj pre kňaza samotného, ktorý nemá priateľský vzťah k ČSSR, má byť v praxi nasadzovaný, po tom, čo sa duchovný nedá získať na základe „ideologických pohnútkov“. Nedostatočný kompromitujúci materiál totiž nevytváral dostatočnú hrozbu, spolupráca sa odmietala a dochádzalo aj k dekonšpirácii metód ŠtB.²⁸³ Psychologicky sa mal pri kompromitácii vyvodíť motív strachu z možného trestu alebo spoločenského odsúdenia. Tento konflikt dvoch motívov sa zakladal na rozhodovaní medzi dvomi zápornými hodnotami – strachom z trestu a z prípadných negatívnych následkov tajnej spolupráce.²⁸⁴

Úsilím ŠtB nebola preto snaha o získanie duchovných na základe kompromitácie za každú cenu. Bola si vedomá toho, že takáto spolupráca sa nezakladá na „úplnej

²⁸² Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 8.

²⁸³ Porov. ŽDÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 140.

²⁸⁴ Porov. A ÚPN: KOŘÍSKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 42.

dobrovoľnosti“, ale je viac-menej nanútená. Nachádzame tu veľký posun v prístupe získavania agentov oproti 50. a 60. rokom, počas ktorých bola kompromitácia bežným prostriedkom získavania agentov a zakladala sa najmä na kompromitácii kňaza s porušovaním codexu kánonického práva. V praxi sa ale neosvedčila a ŠtB ju musela prakticky eliminovať. Násilie, nátlak sa ukázal ako kontraproduktívny, a samotné kontrolné orgány MV s nevôľou konštatovali, že príslušníci ŠtB na Slovensku „predvolávajú rôzne osoby na výsluch a na viazanie majú jedinú šablónu: „*predvolanej osobe ukážu rozkaz k zatknutiu a pohrozia jej, že tento rozkaz vyplnia, ak osoba nepodpíše spoluprácu*“.²⁸⁵ „*Současná praxe ukazuje, že nelze používat kompromateriálu, které se s úspěchem používali v 50. letech. Tehdy se jednalo o využívání materiálu, které svědčily o porušování ustanovení církevního práva ze strany duchovních. Šlo prevažně o porušování celibátu.*“²⁸⁶ Ak sa teda v 70. a 80. rokoch mali nasadzovať kompromitačné materiály tak nešlo o porušovanie celibátu, ale materiály, ktoré mali usvedčiť duchovného o jeho protispoločenskom konaní a na základe ktorých mu hrozilo odobratie štátneho súhlasu. Teda prakticky znemožnenie nielen výkonu práce, ale u duchovných aj znemožnenie seberealizácie. Aj tu však v praxi nastali problémy, pretože ŠtB musela konštatovať, že duchovní odmietali spoluprácu i za cenu stratenia štátneho súhlasu, alebo trestného postihu. „*Těmto osobám je známo, že v případě soudního pojednávání případu vyjdou s podmíněnými tresty odnětí svobody a z tohto důvodu prohlašují, že se raději nechají potrestat, než by přistoupili ke spolupráci.*“²⁸⁷

V 2 prípadoch spolupráce kňazov Spišskej diecézy s ŠtB sa bezpečnosť zmieňuje o jasnom získaní duchovných na základe tvrdej kompromitácie práve v 50. a 60. rokoch. V oboch prípadoch bola ale spolupráca ukončená v dôsledku tzv. „zlého prístupu k práci zo strany agentov“, teda vynútená spolupráca zo strany ŠtB nemala svoje plody. To, že ŠtB vykázala vo svojich spisoch len 2 prípady získania duchovných na základe kompromitačných materiálov neznamená, že všetci ostatní boli získaní na základe „hodnôt vlastenectva“ alebo materiálnych pohnútok.

Pri štúdiu získania TS vo zväzkoch ŠtB sa nám naskytá dôležitá otázka. Poznali pracovníci ŠtB skutočne osoby kňazov? Podarilo sa im skutočne odhaliť všetky

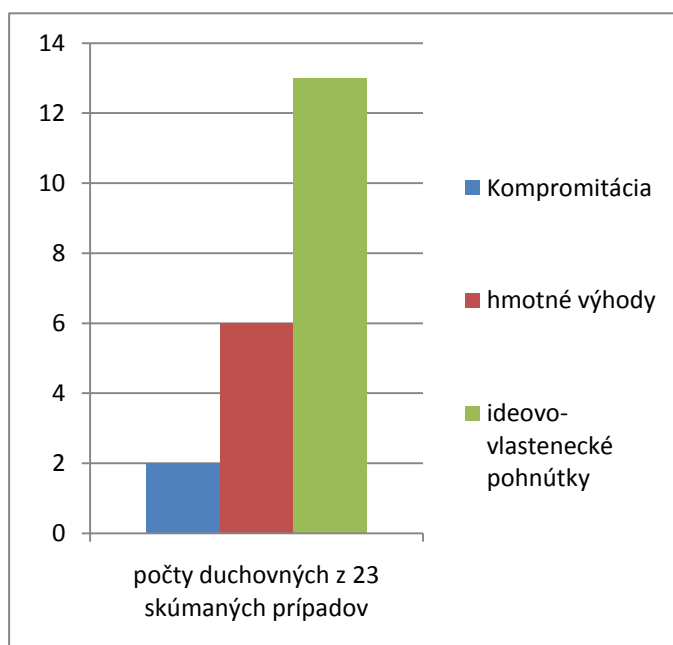
²⁸⁵ Porov. HALKO Jozef:: Cirkev, agenti a ŠtB in: Impulz, číslo 1, Bratislava: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005

²⁸⁶ ŽDÁRSKÝ J.: Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982, in: Securitas Imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů P ČR, 1999, 140.

²⁸⁷ tamže. 141.

determinanty, ktoré určovali ich osobnosť? Najdôležitejšie otázka sa týka ale vykreslenia motívov, na základe ktorých ich získala k spolupráci. Sú motívy, ktoré vykreslili jednotliví operatívni pracovníci ŠtB naozaj skutočnými príčinami, ktoré viedli duchovných k spolupráci s ŠtB? Skutočne až 13 z 19 duchovných boli presvedčení „ideológovia, marxisti, vlastenci“ alebo sa za týmto povrchným konštatovaním skrývajú hlbšie dôvody?

Ako sa neskoršie ukáže, existovali aj iné dôvody k spolupráci zo strany kňazov ako tri základné, vykazované ŠtB vo zväzkoch operatívnych pracovníkov. Medzi nimi boli prítomné aj motívy strachu, neistoty, ktoré však ŠtB nezohľadňovala, a mnohokrát u týchto duchovných vykazala povrchné získanie na základe „ideologických“ pohnútok.

Graf č. 2 - Typológia spolupráce z pohľadu ŠtB. Osa x zobrazuje typy získania duchovných ako to videla a vykázala ŠtB. Osa y zobrazuje počty duchovných

3.2. Diskrepancia medzi motívmi z pohľadu ŠtB a motívmi z pohľadu duchovných

Kritika povrchného vykazovania motívov operatívnymi pracovníkmi neobišla ani vlastné rady ŠtB. Poručík Kořísko sa vo svojej doktorandskej práci venoval práve problematike motívov získania k spolupráci zo psychologického hľadiska. Základ poznania motivácie človeka videl v dlhodobom pozorovaní jedinca. „*Hlavné motívy sú pre každého človeka príznačné a tvoria relatívne stálu štruktúru, na základe ich poznania, je možné predpovedať, ako sa človek zachová.*“²⁸⁸ Pri skúmaní možnosti získania k spolupráci mal operatívny pracovník zisťovať motivačné, vzťahové a charakterové vlastnosti osobnosti. Pri prvotných stykoch ŠtB s kandidátom spolupráce môžeme skutočne nájsť u previerok duchovných rozsiahlejšiu charakteristiku kandidáta od potrieb, záujmov, záľub, postojov, hodnôt ktoré zastával až k jeho charakterovým vlastnostiam. Táto analýza mala väčšinou slúžiť k určeniu, na základe čoho je možné získať kandidáta k spolupráci. Pravdepodobne chýbala týmto poznatkom potrebná analýza a správne vyhodnotenie, alebo to súviselo s plytkou vzdelanosťou OP a povrchnosťou ich práce. Na rozdiel od plytkosti praxi medzi OP, upozorňoval por. Kořísko, že nestačí zistiť, ktoré motívy determinujú správanie kandidáta, ale akú majú hierarchiu, ktoré motívy sú pre daného človeka rozhodujúce, ktoré sa u neho prejavujú dlhodobo, a ovplyvňujú jeho konanie v rôznych situáciách. Ako jeden z mála z prostredia ŠtB vyzdvihol por. Kořísko dôležitosť skrytých motívov konania človeka, ktoré človek môže zámerne skrývať a potlačovať, ale aj potrebu rešpektovania nielen pozitívnych ale aj negatívnych motívov.²⁸⁹ Preto vo svojej práci upozorňoval, že operatívnym pracovníkom nepostačujú bežné rozhovory ale dlhodobé pozorovanie, u ktorých je potrebné zistiť ako pozitívne tak i negatívne motívy.²⁹⁰ Poručík Kořísko nepriamo nastolil povrchnú typológiu motívov obsiahnutú v smerniciach kontrarozvedky a praktizovanú u svojich kolegov. Sám rozširuje motívy získania k spolupráci nie len na ideologické, hmotné a kompromitujúce, ale aj na motívy

²⁸⁸ A ÚPN: KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 40.

²⁸⁹ „*Verbovací motivace zpravidla není tvořena jen jedním motivem, ale působí zde řada motivů, které jsou uspořádány do určité struktury. Nestačí tudíž zjistit jen dílčí motivy, nýbrž odhalit celou strukturu verbovací motivace.*“ Tamže. 86.

²⁹⁰ Ak prevažujú pozitívne, tak získanie k spolupráci je reálne, ak sú ale pozitívne a negatívne motívy vyrovnané, tak nastáva podľa por. Koříska problém, pretože v tomto prípade musí OP ovplyvniť kandidáta v súlade s vlastnými záujmami. Teda typ verbovky – u ktorej sa majú presadzovať umelo čisto len záujmy ŠtB pod tlakom na kandidáta spolupráce rázne odmietol, pretože u nich hrozilo nebezpečenstvo neserióznosti a nespoľahlivosti. Porov. tamže. 87.

osobného priateľstva, túžba po dobrodružstve a snaha byť iný ako ostatní. Na rozdiel od smerníc a praxe OP nachádzame zmienku o širšej typológii motívov a o tom, že motívy neexistujú izolovane, ale pri rozhodovaní pôsobia kombinovane a prelínajú sa.²⁹¹ To, že hlbšie poznanie a širšia typologizácia pracovníkmi ŠtB nebola v praxi uplatňovaná svedčí o tom, že sa jeho závery v metódach práce nikde nepresadili, alebo tomu zabránil pretrvávajúci problém nízkej vzdelanosti pracovníkov OP.

V čom sa ale vyskytuje podstatný problém diskrepancie medzi pracovníkom ŠtB a spolupracovníkom kontrarozvedky?

Kandidát tajnej spolupráce bol vždy konfrontovaný so skutočným alebo zdanlivým cieľom, ktorý chcela ŠtB dosiahnuť jeho spoluprácou. Čo si môžeme predstaviť pod zdanlivým cieľom? OP sa v prípravnom štádiu (vypracovanie možných motívov získania kandidáta) pred stretnutím s KTS snažil prezentovať cieľ spolupráce tak, aby sa prispôbil kandidátovi, teda vytvoril takú dispozíciu, ktorá by uľahčila prijatie spolupráce.²⁹² Ludovo povedané, prezentovať spoluprácu „na tácke“ tak, aby kandidátovi zachutila a ciele boli dosiahnuteľné. Cieľ, ktorý si mal KTS stanoviť, mal pôsobiť ako intenzívny motív.²⁹³ Čo viedlo ŠtB k prispôsobeniu cieľa spolupráce kandidátovi tak, aby ju akceptoval? Jedným z možných dôvodov mohol byť fakt, že ŠtB bola vnímaná obyvateľstvom ako tá, ktorá síce vie všetko a je mocná, ale aj ako tá, ktorá je nemorálna, odpudzujúca. Spolupráca s ŠtB nebola samozrejmosťou, ale pomaly každý, kto s ňou spolupracoval, musel počítať s odmietnutím v spoločnosti, ak by spolupráca vyšla najavo. Nie bezdôvodne sa dodnes tradujú slová ako eštabák, špicel, udavač, ktoré nesú v sebe nemorálny podtón. O to horšie sa vnímal a dodnes vníma kontrast spolupráce s ŠtB v prostredí katolíckej cirkvi, ako nositeľke morálnych hodnôt. O to ale precíznejšia bola snaha ŠtB stanoviť kňazom - kandidátom spolupráce ciele tak, aby ich prijali a akceptovali. Práve v prostredí katolíckej cirkvi a spolupráce duchovných hral aspekt predstavenia tkz. zdanlivých a nie skutočných cieľov dôležitú úlohu. Aby nedošlo k „naľakaniu“ kandidáta, ŠtB nepredstavila svoje zámery a ciele jasne, ale preformulovala a podala ich tak, aby ich duchovný akceptoval. Predstaviť cieľ spolupráce ako pomoc v boji proti náboženskej ideológii na čele s „reakčnými kňazmi“ tým, že kandidát bude o nich podávať príslušné správy, by sa istotne nestretlo

²⁹¹ Porov. tamže.

²⁹² MÜLLER-ENBERGS Helmut: Warum wird einer IM? Zur Motivation bei der inoffiziellen Zusammenarbeit mit dem Staatssicherheitsdienst. In: Zersetzung der Seele: Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi, Hamburg: Rotbuch Verlag, 1995, s. 110.

²⁹³ Porov. A ÚPN: KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 126.

s úspechom u katolíckych kňazov. Preformulovať ale ciele napr. ako pomoc pri dosiahnutí dohody medzi ČSSR a Vatikánom tým, že sa eliminujú prekážky (napr. „reakční duchovní, alebo tajná cirkev) na ceste k mieru a pokoju, na ceste k novým biskupom. Snaha netrestať a neposielať do väzenia ale radšej pomôcť preventívne predchádzať trestnej činnosti, tým, že sa ŠtB pomôže informáciami, „neznelo“ pre niektorých duchovných až tak neprijateľne. Skôr naopak, niektorí v tom videli aj správnu vec, boli presvedčení, že konajú niečo hodnotné, čo pomôže.²⁹⁴

V 2/3 prípadov rozhovorov ŠtB s kandidátmi spolupráce sa rozhovor začal naučenou schémou otázok a očakávaných odpovedí KTS: Ako prvá sa položila otázka, ako vidí KTS prácu vo svojej farnosti. Hneď potom prešla ŠtB takticky na konštatovanie toho, že v okolí kandidáta žije viacero kňazov, ktorí nie sú v súlade záujmov socialistickej republiky. Tu nechávala ŠtB priestor na to, aby KTS zaujal k tomu stanovisko a konkretizoval, kto by to mohol byť. Duchovní väčšinou súhlasili a opísali situáciu v susedných farnostiach. V tejto situácii ŠtB sa takticky zahrála na mierumilovnú organizáciu, ktorej úmyslom nie je činnosť týchto „reakčných“ duchovných hneď trestať, lebo ich činnosť je na hrane so zákonom, ale trestaniu preventívne predchádzať a k tomu je potrebná činnosť každého čestného občana a teda aj kandidáta spolupráce. Až po tomto stanovení „zdanlivého cieľa“ pomôcť predchádzať protištátnej činnosti, sa navrhla kandidátovi možnosť spolupráce. Touto hrou medzi skutočným a zdanlivým cieľom spolupráce dochádza k vzniku dvojakej diskrepancii. Tá prvá medzi skutočným cieľom, ktorý sledovala ŠtB (skutočne odhaliť a potrestať nepriateľov režimu) a zdanlivým, naivne predstaveným cieľom, ktorý sa vzbudil u TS s cieľom motivovať a presvedčiť ho spolupracovať. Obe strany, ŠtB ako aj TS, mohli viesť k spolupráci rozličné dôvody a motívy. Druhá diskrepancia sa potvrdila už v analýze samotných vzťahoch tajných spolupracovníkov, v analýze toho, na základe akých motívov vykázala ŠtB – operatívny pracovník získanie konkrétneho kandidáta spolupráce. Napr. duchovný Marek Michal, aj napriek tomu, že ŠtB vedela o jeho súdnom trestaní v 50. rokoch a strachu počas vtedajšieho vyšetrovania, ktorý bol prítomný aj pri „verbovke“ kandidáta, v jeho zväzku vykázal OP svojmu nadriadenému, že Marek Michal bol

²⁹⁴ Rozhovor s 2 čelnými predstaviteľmi PIT v ČSSR, ktorí si žiadali byť nemenovaní. Praha, rok 2007. Ako dôvod aktivity v PIT uvádzajú možnosť oficiálne publikovať, sociálne pomáhať chudobnejším kňazom – oprava farností, účasť na vedeckých kongresoch v zahraničí, spolupráca s predstaviteľmi smeru Teológia oslobodenia v latinskej Amerike, udržiavanie „určitých normálnych“ vzťahov medzi Cirkvou a štátom. Kňaz ktorý si prial byť nemenovaný bol hrdý na svoju činnosť, pretože v nej videl možnosť maximálnej realizácie aktivít, ktoré považoval za prospešné pre Cirkev v ČSSR.

získaný na základe dobrovoľnosti.²⁹⁵ Podobne tomu bolo aj u kňaza Tomana – TS „DANIEL“. Síce OP konštatuje, že kandidát Toman je pri rozhovore rozrušený, v správe o získaní k spolupráci OP napísal, že TS získal na základe ideologických pohnútok.²⁹⁶ Je skutočne otázne, prečo to operatívny pracovník buď nevidel alebo nechcel vidieť, nebol si vedomý tohto rozporu už v samotnej správe o získaní agenta, ktorú čítal aj jeho nadriadený. Šlo im o pozitívne vykázanie získania agenta na základe dobrovoľnosti, teda preukázať jeho spoľahlivosť a vlastnú kvalitu práce nadriadeným? Nedá sa to vylúčiť. Žiaľ tieto postoje skresľujú výpovednú hodnotu motívov, ktoré vykazuje ŠtB vo zväzkoch pri získaní TS.

Takýchto prípadov sa medzi kňazmi Spišskej diecézy vyskytuje skutočne mnoho. Obdobne tomu bolo aj u duchovných, ktorých prvotným motívom k spolupráci bola snaha získať štátny súhlas. Operatívni pracovníci ako dôvody ich spolupráce uviedli ideologické a vlastenecké pohnútky.²⁹⁷ Dnes je zrejme, že vykazovanie motívov pracovníkmi ŠtB sa neriadilo presnými kritériami, ale v praxi záviselo od ľubovôle pracovníka ŠtB. Podobne ako sa vyžaduje opatrnosť pri skúmaní agentúrnych správ TS a obsahu zväzku agenta, aj pri skúmaní motivácie agenta je badať perspektívu operatívneho pracovníka a nie skutočné príčiny spolupráce duchovných. Aj v tomto prípade sledoval vlastný cieľ.

Dôvod, na základe ktorého sa získal KTS k spolupráci, ho neformoval počas celej doby spolupráce. Dnes je dokázané, že dôvody v priebehu spolupráce nestáli izolovane, ale modifikovali sa a prelínali v rôznych kombináciách.²⁹⁸ Modifikácie prebiehali vzhľadom na okolie, ale aj na samotnú osobu TS. To, že tajný spolupracovník bol získaný na základe príslubu miesta v pastorácii neznamena, že ho to sprevádzalo počas celej doby spolupráce. Udeľovanie výhod, možnosť získania lepšej fary mohli byť len ďalšími motívmi na životnej ceste TS. TS získaný na základe kompromitácie mohol v neskoršej fáze zistiť, že spolupráca „nie je až tak zlá“ a mohol v nej nájsť pre svoj život určité výhody. Skúmanie postojov TS malo byť podľa vypracovaných teórií a štúdií ŠtB ustavičnou úlohou operatívnych pracovníkov v procese spolupráce. Tajná služba mala reagovať na zmeny postojov, hodnôt u TS počas jeho spolupráce, a tieto zmeny sa snažila zahrnúť do skutočného alebo „zdanlivého“ cieľa spolupráce tak, aby

²⁹⁵ Porov. A ÚPN, Marek Michal „ZDENO“, „SPRÁVCA“, a.č. BB-A-83794.

²⁹⁶ Porov. A ÚPN, Jozef Toman, TS „DANIEL“, reg. č. K-A-11543.

²⁹⁷ Porov. prípady Senaja Albína a Vladimíra Martinického. A ÚPN, Senaj Albín, TS „SVATOPLUK“, „ŠTEFAN“ a.č. KE-A-10783, Vladimír Martinický, TS „RUBÍN“ a.č. BB-A-01116801.

²⁹⁸ Porov. A ÚPN: KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 54.

zmena úloh a povinností zohľadňovala zmeny postojov a správania TS a tým ho aj naďalej motivovala.²⁹⁹

3.3. Typológia príčin spolupráce duchovných

Pri téme spolupráce katolíckych kňazov s ŠtB sa mnohým ľuďom vynorí otázka, u ktorej hľadajú odpovede na príčiny spolupráce duchovných. Skúmaním záznamov o získaní k spolupráci a záznamov o ukončení spolupráce vo zväzkoch agentov ŠtB sa prišlo na to, že motívy na základe ktorých chceli získať ŠtB duchovného sú mnohokrát nepostačujúce, povrchné a nezodpovedajú skutočným pohnútkam duchovných. Autor sa hlbšou kritickou analýzou zachovaných spisov agentov, skúmaním agentúrnych správ, ktoré sa zachovali vo zväzkoch nepriateľských osôb a na podklade prvých štúdií o motívoch, ktoré mohli viesť k spolupráci samých spolupracovníkov tajnej polície pokúsi vypracovať typológiu spolupráce duchovných – TS ŠtB. Táto typológia sa bude opierať o už existujúce štúdie z tejto problematiky v Nemecku³⁰⁰ ale aj o rozpory, ktoré sa našli vo zväzkoch ŠtB (napr. prípad kňaza Tomana), ďalej o hĺbku a povahu podaných správ nájdených vo zväzkoch prenasledovaných osôb a koniec koncov aj výpovede jedného z oslovených žijúcich kňazov TS. Úmyslom nie je snaha vytvoriť katalóg motivácií, na základe ktorého by sa mohli jednotliví kňazi zaškatuľkovať, predstaviť širšiu paletu motívov, ktoré TS viedli k a počas spolupráce. Tie majú pomôcť pristupovať ešte viacej citlivo k tématike spolupráce duchovných. Typológia spolupráce duchovných s ŠtB sa dá takto rozčleniť do 5 oblastí. Ako bude neskôršie predstavené, k cieľu, ktorý svojím rozhodnutím spolupracovať sledoval duchovný, mohlo viesť viacero motívov. Preto sa niektoré motívy spolupráce v zameraní na cieľ budú prelínať. Opirajúc sa o Behnkeho a Fuchsa definíciu motivácie, pod pojmom motív autor rozumie dôvod, príčinu, ktorá viedla k správaniu, konaniu, ktoré povzbudzovalo, udávalo smer k dosiahnutiu cieľa.³⁰¹ Pretože za rozhodnutím spolupráce nestál jeden,

²⁹⁹ MÜLLER-ENBERGS Helmut: Warum wird einer IM? Zur Motivation bei der inoffiziellen Zusammenarbeit mit dem Staatssicherheitsdienst. In: Zersetzung der Seele: Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi, Hamburg: Rotbuch Verlag, 1995, s. 122.

³⁰⁰ Prvé štúdie o hlbších príčinách a dôvodoch, ktoré viedli ľudí k spolupráci s Stasi, vyšli v SRN. Zameriavajú sa na komplexnosť vedomých a nevedomých motívov, ktoré na rozdiel od povrchných motívov Stasi, viedli skutočne k spolupráci s tajnou službou. Porov. BEHNKE Klaus, FUCHS Jürgen: Zersetzung der Seele. Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi, Hamburg: Rotbuch Verlag, 1995 a KERZ-RUEHLING Ingrid, PLÄNKERS Tomas: Verräter und Verführte. Eine psychoanalytische Untersuchung Inoffizieller Mitarbeiter der Stasi, Berlin: Ch.Links Verlag, 2004.

³⁰¹ Motivácia má podľa ich definície zahŕňať všetky procesy, ktoré sa dajú opísať hovorovo vôľou, úsilím, prianiami, nádejmi, túžbami, ťažkosťou, obavami, afektmi, pudmi, návykmi, tiesňami, chcením, záujmami a pocitmi. Motivácia z tohto zorného uhla pohľadu predstavuje súhrn všetkých motívov, ktoré pôsobia v jednaní človeka. Motívom sa rozumie dôvod, príčina správania, konania

ale niekedy viacero motívov – zväzok motívov, príčiny niektorých motívov sa budú aj prelínať.

3.3.1. Vydieranie a strach

3.3.1.1. Vydieranie

Ako najčastejšie skloňovaná príčina pristúpenia k spolupráci sa v cirkevných kruhoch, medzi cirkevnými historikmi uvádza buď *vydieranie* alebo v reči ŠtB kompromitácia. Autor tejto práce úmyselne rozlíši príčiny spolupráce – vydierania od strachu. Všetky vydierania boli späté so strachom pred diskreditáciou z dôvodu morálnych pokleskov (ženy, homosexualita, alkoholizmus), ale aj hrozbami väzenia, stratou štátneho súhlasu, represiou rodinných príslušníkov, z vlastnenia náboženskej literatúry a teda protištátnej činnosti. Strach, že morálne poklesky a porušovanie noriem sa môžu dostať na verejnosť a môže byť aj sankcionovaný, tvorilo silný motív, aby človek so spoluprácou súhlasil. Významom pre motivovanie kandidáta na základe kompromitujúcich materiálov nebolo úplne porušenie nejakej normy. Podstatné pre pracovníkov bezpečnosti bolo zistiť, či je možné vzbudiť u kandidáta vedomie následkov skutku - nehanebnosť, podlosť, nepríjemnosť a následné vyvolanie snahy o odstránenie týchto negatívnych následkov.³⁰² U katolíckych kňazov bol o to silnejší, že zverejnenie morálnych pokleskov a nedodržiavanie noriem predstavovalo aj porušovanie *Codex iuris canonici* a tým sa kňazi dostávali aj do konfliktu s cirkevnými predstaviteľmi, a morálnymi pokleskami aj do konfliktu s veriacimi. Ako to však bude neskôršie uvedené, vyskytli sa aj prípady získania k spolupráci na základe strachu bez toho, aby spolupracovníci boli vydieraní. To, čo tkz. kompromitácia alebo vydieranie z pohľadu ŠtB znamenala, bolo podrobne opísané v predošlom odstavci. Potrebné je ale poznamenať, že u vydierania stávala bezpečnosť duchovného do konfliktnej situácie, z ktorej bolo len jediné východisko – buď duchovný pristúpi na spoluprácu, alebo bude niest' následky vydierania. I keď celkovo môžeme povedať, že odmietnutie spolupráce, ale aj jej ukončenie neznamenal automaticky represívny postih v prípade motívu strachu hral tento aspekt podstatnú úlohu. Duchovný nevedel predvídať, či odmietnutie spolupráce a následné použitie kompromitujúcich materiálov predsa len nebude mať dopad na jeho osobný a profesionálny život.

človeka a pôsobí buď vedome alebo nevedome. Porov. BEHNKE Klaus, FUCHS Jürgen: *Zersetzung der Seele. Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi*, Hamburg: Rotbuch Verlag, 1995, s. 107.

³⁰² Porov. BEHNKE Klaus, FUCHS Jürgen: *Zersetzung der Seele. Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi*, Hamburg: Rotbuch Verlag, 1995, s. 117.

V snahe zlomiť kandidáta spolupráce, nasadzovala bezpečnosť v 50. a 60. rokoch viacnásobné vydieranie. O veľmi tvrdom osude svedčí už zmieňovaný prípad Jozefa Vrbovského TS „VÍCHOR“. Po ročnom pobyte vo väzení a prepustení ho ŠtB kontaktovala. Začala ho vydierať tým, že má na neho poznatky o jeho členstve v krúžku rodina, a tým, že bol vedúcim krúžku laického apoštolátu. Bol odvezený autom preč a rozhovor bol vedený formou vypočúvania. V prípade, že by nepristúpil na spoluprácu, malo mu byť dané jasne najavo, že bude uväznený. Celkovo použila ŠtB vydieranie z protištátnej činnosti, hrozbu väzenia a porušovanie celibátu udrzovaním milostných stykov s veriacou z Kežmarku. Duchovného tento nápor zlomil a podpísal spoluprácu.³⁰³

Vyskytol sa aj prípad, kedy sa TS získal k spolupráci v 60. rokoch nie kompromitáciou, avšak pre nespoľahlivosť a neochotu bola s ním spolupráca ukončená. Neskoršie pre určité machinácie s farskými peniazmi, bol bezpečnosťou znovu nakontaktovaný. Cieľom bolo zistiť, či má obavy z jeho činnosti, pri predložení anonymného listu, ktorý bol na neho zaslaný.³⁰⁴ I keď sa mu ŠtB priamo nevyhrážala trestným postihom a sám TS prosil ŠtB aby sa to veriaci nedozvedeli, predstavuje táto situácia taktiež klasický prípad vydierania.

Z dochovaných zväzkov agentov ŠtB boli v Spišskej diecéze získaní 4 duchovní aplikovaním vydierania, z toho 2 prípady v 50. rokoch a 2 prípady začiatkom 80. rokov (tam už ale bezpečnosť bola opatrná). Rozmusovi Štefanovi TS „MAREK“ síce dala najavo, že vlastní brožúrku s protištátnym charakterom, nechcela ho úplne „vyplašiť“ a preto vstúpila do roly tej, ktorá dokáže aj „pomôcť“. V prípade pristúpenia na spoluprácu mu bola ochotná zabezpečiť lepšiu faru.³⁰⁵ I keď TS spoluprácu prijal pod podmienkou, aby sa o tom nedozvedeli iní kňazi, predsa hlavnou príčinou spolupráce bolo vydieranie a strach z možného väzenia alebo straty štátneho súhlasu.

3.3.1.2. *Strach*

Strach patrí medzi hlavné príčiny duchovných, ktorí sa rozhodli pre spoluprácu s ŠtB. V 23 skúmaných prípadoch, sa prítomnosť strachu potvrdila najmenej u 9 duchovných, teda sprevádzal najväčšiu skupinu duchovných. Bol prítomný u tých, ktorí boli priamo pri viazacom akte vydieraní – predstava toho, že ŠtB pozná možné slabiny kandidáta,

³⁰³ „TS nevie pochopiť, že spoluprácu musí brať ako nutnosť, ináč mu bude hroziť väzenie.“. Porov. A ÚPN, Jozef Vrbovský TS „VÍCHOR“, reg. č. BB-OZ-7997, a.č. BB-OZ-090111131.

³⁰⁴ Porov. A ÚPN, František Jasečko, TS „BRANISLAV“, reg. č. KE-I- 9578.

³⁰⁵ Porov. A ÚPN, Rozmus Štefan, TS „MAREK“, reg. č. KE-A-15569, a.č. KE-A-11013.

bola reálna. Prítomný bol ale aj tých, ktorí neboli kompromitovaní, ale samotná prítomnosť a kontaktovanie bezpečnosťou ich veľmi rozrušilo a vystrašilo. Práve pri motíve strachu je badať rozporuplnosti v spisoch duchovných. ŠtB si v 80. rokoch nerada priznávala, že získala agenta kňaza na základe strachu a preto v agentúrnych zväzkoch môžeme prevažne nájsť, že boli získaní na základe dobrovoľnosti, pomocou použitia kompromitujúcich materiálov. V spisoch sa ŠtB pri verbovke zmieňuje, že kandidáti boli značne rozrušení, bojzliví. Mätúce vyhlásenia kandidátov o pokrokovom socializme a kritike Vatikánu využívala ako párne argumenty toho, že ich získala na základe ideologicko – vlasteneckom, teda na základe dobrovoľnosti. Príkladom je už v práci zmieňovaný prípad Fedora Lejšu TS „TATRY“, ktorý pri predvolaní na ŠtB javil známky neistoty a strachu, alebo napr. Jozefa Tomaňa TS „DANIEL“, ktorý bol počas rozhovoru s ŠtB bojzlivý a vystrašený. Paradoxom je, že i keď obaja spoluprácou súhlasili, ŠtB vykázala ich získanie na základe dobrovoľnosti a ideologických pohnútok.³⁰⁶ Pocity strachu prežívali ale aj tí, ktorí neboli pri spolupráci vydieraní, ale tým, že boli v 50. a 60. rokoch odsúdení a súdne trestaní, pri neskoršom kontaktovaní bezpečnosťou sa cítili neisto, nevedeli, či ide o ďalšiu provokáciu zo strany ŠtB s cieľom dostať ich do väzenia. U TS „ZDENA“ ŠtB konštatovala: *„Pretože v minulosti bolo na ňom použité násilie, dostal veľký strach a bál sa hlavne provokácie. Spoluprácu nechcel prijať ale ani ju kategoricky neodmietol. Prehlásenie o spolupráci na podpis mu nebolo dané, pretože by dostal ešte väčší strach a celá vec by*

³⁰⁶ Na Lejšu Fedora bol vedený zväzok agenta ŠtB od roku 1971 pod krycím menom „TATRY“, reg. číslo KE-A-8257.³⁰⁶ Bol jedným z mála kňazov, ktorý svoj zväzok spolupracovať s ŠtB napísali a podpísali ručne.³⁰⁶ Samotná verbovka – teda zaviazanie kandidáta k spolupráci, bola prevedená v budove ZNB³⁰⁶ v Sp.Novej Vsi s kpt. Eliášom Špakom. U verbovky TS „TATRY“ je pozoruhodná problematika motivácie zo strany ŠtB a motivácie zo strany kandidáta tajnej spolupráce. I napriek tomu, že kpt. Špak v správe uvádza, že sa Lejša dostavil na schôdzku so znakmi bojzlivosti, nespokojnosti a nervozity, uvádza v memorande, ktoré bolo spísané až o rok neskoršie, že kandidát bol získaný k spolupráci na základe dobrovoľnosti – teda na základe ideologických pohnútok. Dôvody podávania správ od TS Tetry boli hlbšie a nepramenili z motívov na základe dobrovoľnosti. V prvotnej fáze počas jeho účinkovania v Žehre a na BU bol nasadený na kap. vikára Ligoša, ktorého ŠtB rozpracovávala v OZ „ORDINÁR“. V rámci tejto akcii mal podať veľmi hodnotné správy, kde došlo aj k realizácii jednej osoby. Oddelením ŠtB v Spišskej N. Vsi bol preto hodnotený ako veľmi dobrý spolupracovník, ktorý si plní svoje úkoly k spokojnosti a prejavoval sa ako charakterný a úprimný TS s dobrým pomerom k orgánom ŠtB.³⁰⁶ Po príchode do okresu St. Ľubovňa mala ŠtB o jeho prácu záujem. Hneď od začiatku bol „zaúkolovaný“ na Serafína Kavoňa, Pánčiho, Koromháza, Hasaja a Trstenského. Porov. A ÚPN, arch. číslo KE-A-11590.

Aj keď Jozef Tomáš u styku s ŠtB vyzdvihol socializmus ako pokrokové zriadenie a potrebu hľadania dialógu, postačovalo to ŠtB na to, aby vykázala získanie kandidáta na základe ideologických pohnútok. Na konci verbovky sa zmieňuje, že kvôli rozrušenosti kandidáta, nevyžadovala od neho podpísanie záväzku k spolupráci. Je otáznne, nakoľko predostrela ŠtB spoluprácu TS „DIANIEL“ tak, že vedel o čo ide a nakoľko považoval rozhovory za výsluchy, keďže záväzok mu nikdy nebol daný. Počas prvých 2 rokov podal ŠtB len ústne správy informatívneho charakteru, spolupráca sa ale údajne z dôvodu morálnych pokleskov a alkoholizmu natoľko zhoršila, že ŠtB s ním spoluprácu ukončila. Porov. A ÚPN, Jozef Toman, TS „DANIEL“, reg. č. K-A-11543.

sa skomplikovala.“³⁰⁷ Ako mohol pôsobiť strach a skúsenosť väzenia na spoluprácu? Boli väznení spolupracovníci spoľahliví, upevňoval tento fakt a strach spoluprácu na dlhú dobu, alebo človeka skôr zlomil v slabej chvíli k súhlasu so spoluprácou a neskôršie nebol silným dôvodom naďalej spolupracovať? Štatisticky sa táto vec nedá nijako preukázať, pretože sa vyskytli obe varianty. Práve s Marekom Michalom, vedeným ako TS „ZDENO“ musela byť nakoniec spolupráca ukončená, pretože bol neúprimný a zamlčoval dôležité údaje.³⁰⁸ Na druhej strane smutným paradoxom je práve existencia prípadov, kedy TS boli väznení v 50. rokoch a neskôršie získaní k spolupráci. Správy, ktoré podávali, mali pre ŠtB štátnobezpečnostný význam, to znamená, že prispeli k realizácii niekoľkých osôb. V Spišskej diecéze je známy prípad Jozef Debnára a z Košickej diecézy Ondreja Grivalského. Obaja boli v 50. rokoch väznení, ale počas obdobia komunizmu sa z nich stali spoľahliví agenti, ktorých neskôršia spolupráca spočívala v iných dôvodoch ako práve strachu (riešenie osobných konfliktov, pomsty, finančné zabezpečenie). Ondrej Grivalský TS „HVIEZDA“ dokonca vystupuje vo výročných správach ŠtB ako jeden z najkvalitnejších agentov na pôde katolíckej cirkvi vo Východoslovenskom kraji. V tomto prípade môžeme skôr hovoriť o ľudskej tragédii: ŠtB ho najprv zlomí vo väzení v 50. rokoch, a keď sa z neho dostáva, pravdepodobne z skúseností, ktoré s režimom zažil, pod strachom a možným vydieraním pristupuje na spoluprácu. Tragédiou je ale aj to, ak niekto nájde v spolupráci možnosť profitu a takto sa „spolupráca ako obeť režimu“ mení na prominentnú spoluprácu, v ktorej dotyčný nájde možnosť vlastnej sebarealizácie, finančných výhod a ktorého správy boli závažného charakteru a mali priamy dopad na mnohých rehoľníkov, veriacich, ale aj na spojky v zahraničí a postupne sa mení na jedného z najlepších TS, o čom svedčia správy na rôznych úrovniach ŠtB v kraji a štáte.³⁰⁹

3.3.2. Sklamania, životné krízy

Ak boli niektorí OP dobre školení, tak dokázali správne „odchytiť“ kandidáta TS v jeho životnej situácii ale hlavne v životných krízach a získať ho k spolupráci. Niektoré povahové vlastnosti kandidáta – ako napr. introvert, bojazlivý človek mohli byť sami o sebe podkladom úspešnej motivácie, iné mohli tvoriť vhodné pozadie. Kandidáti

³⁰⁷ Marek Michal bol v roku 1952 odsúdený na 3,5 roka iba kvôli tomu, že dal Naháľkovi 200 korún, čo ŠtB klasifikovala ako trestnú činnosť. Pri viazacom akte viac krát prejavil nejasné stanovisko. Ak by ho posielali niekde, kde to jeho svedomie nebude dovoľovať, tak tam nepôjde. Na návrh hesla sa zarazil ale nakoniec so spoluprácou súhlasil. Porov. A ÚPN, Marek Michal TS „ZDENO“, „SPRÁVCA“, a.č. BB-A-83794.

³⁰⁸ Porov. tamže.

³⁰⁹ Porov. výročné správy ŠtB za východoslovenský kraj v 70. rokoch.

mohli v spolupráci nájsť spôsob vlastnej sebarealizácie, ale i kompenzovať pocity menejcennosti.³¹⁰ Pracovníci ŠtB využili aktuálne stavy KTS, a ak tie vyjadrovali pocity sklamaní, dokázali im cez spoluprácu ponúknuť perspektívu. Sklamanie pri riešení personálnych otázok diecézy, uprednostnenie iného kandidáta na miesto farára, získanie lepšej fary iným, ale aj osobné životné krízy a sklamaní z nedosiahnutých cieľov mohli byť dôvodom získania k spolupráci. ŠtB túto chvíľku mohla využiť a vstúpiť do života kandidáta ako pomocná ruka, ktorá si všíma jeho problémy a chce mu pomôcť. Samozrejme, že pracovník ŠtB sledoval týmto krokom svoj vlastný cieľ, ponúknutie tohto zdanlivého cieľa mohlo nabudiť „pozitívny“ motív k spolupráci na strane duchovných. V pasáži o problémoch a nedostatok práce OP s TS ale aj u ukončenia spolupráce sa načrtol problém výmeny OP u TS za iného. Tento problém práve súvisel s vybudovaním určitého vzťahu, väzby medzi OP a TS: pocity istoty, bezpečia, pomocnej ruky nepredstavovali síce hlavný motív spolupráce s ŠtB, uľahčili ale vybudovať vzťah vzájomnej dôvery, na ktorom mohli obe stránky ďalej stavať,³¹¹ pocit nemožnosti sa realizovať u tých, ktorí roky čakali na štátny súhlas, ktorý im OCT nechcel udeliť a ktorí videliu OP osobu, ktorá im pomôže. Senaj Albín, TS „SVATOPLUK“ od prijatia spolupráce očakával pomoc zo strany ŠtB, pretože už dlhú dobu sa nachádzal mimo pastorácie. Spoluprácou chcel sledovať vlastný cieľ – získať opätovne štátny súhlas. Na ponuku spolupráce zo strany ŠtB mal reagovať slovami: „*TS „SVATOPLUK“ sa vyjadril, že od doby, od ktorej sa stretáva s ŠtB sa cíti vyrovnanejší, lebo sa môže otvorene vyjadrovať.*“³¹² S obdobným pocitom povšimnutia, pochopenia, možnosti realizácie opätovným nasadeným do pastorácie reagoval aj iný TS pri stretnutí s ŠtB: "*Konečne, že ste prišli, už 10 rokov sa o mňa nikto nezaujímal*".³¹³

³¹⁰ Porov. A ÚPN: KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 89.

³¹¹ Motiváciu na základe osobných vzťahov nenájdeme v smerniciach pre spoluprácu s kontrarozvedkou. Predstavuje ju však poručík Skořisko vo svojej doktorandskej práci. Doktorand ŠtB videl v tejto forme budovanie určitých „priateľských vzťahov“ medzi TS a OP, založených na forme vzájomných sympatií. Čiastkovými zložkami tejto motivácie mohli byť rôzne citové vzťahy, povahové vlastnosti a podobne. Dôležitým bodom bolo upozornenie, že i keď získanie na základe osobných sympatií mohlo byť reálne, nesmel to byť jediný motivačný činiteľ, ale musel byť podporený iným, spravidla hmotnými alebo ideologickými pohnútkami. Porov. A ÚPN: KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 88.

³¹² A ÚPN, Senaj Albín, TS „SVATOPLUK“, „ŠTEFAN“ a.č. KE-A-10783.

³¹³ A ÚPN, Vladimír Martinický, TS „RUBÍN“ a.č. BB-A-01116801.

3.3.3. Dobrý úmysel a politické presvedčenie

3.3.3.1. *Dobrý úmysel*

Ak si kriticky vezmeme pod drobnohľad motív získania kandidáta spolupráce na základe ideologických pohnútok, zistíme, že sa ŠtB snažila získať v 70. a 80. rokoch väčšinu kňazov na základe navodenia určitého „dobrého úmyslu“, teda nechať spolupracovníka ŠtB veriť v to, že jeho spolupráca napĺňa dokonca pozitívny cieľ a je hodnotná. V tomto duchu prebiehala väčšina verboviek, ktorej metóda bola opísaná v časti – Diskrepancia medzi motívmi z pohľadu ŠtB a motívmi z pohľadu duchovných. ŠtB veľmi dobre vedela, že pracuje s jej úhlavným nepriateľom, a preto by bolo veľmi ťažké nájsť presvedčeného marxistu a obhájcu režimu. Rozhovory preto viedla takticky tak, že predstavila cieľ spolupráce pozitívne: pomôcť ŠtB preventívne predchádzať trestnej činnosti, ona nie je tá, ktorá chce posielat' niekoho do väzenia. Spoluprácou s ŠtB mohol duchovný zabrániť tomu, aby jeho spolubrat bol pre nerozvážnosť trestne stíhaný. Druhým taktickým pozitívnym nasmerovaním mala byť snaha prispieť spoluprácou k zlepšeniu postavenia miestnej oficiálnej cirkvi, ktorá trpela „nesprávnou politikou Vatikánu“ (podporovanie podzemnej cirkvi). Podávaním správ na „reakčných kňazov“, presadzovateľov myšlienok Vatikánu, mohli duchovní prispieť k „urovneniu“ pomerov. Aj keď tieto myšlienky znejú absurdne, našli sa skutočne duchovní, ktorí nesúhlasili s politikou Vatikánu, ani s „reakčnými kňazmi a ich novými pastoračnými metódami. Mysleli si, že vykonávať iba štátom povolenú činnosť prispeje k zabráneniu perzekúcie cirkvi. V podávaní správ mohli takto vidieť zabránenie prilievania oleja do ohňa – radšej eliminovať pár jedincov, ako ohroziť celkové postavenie v cirkvi. Tento postoj reprezentovali väčšinou okresní dekaní a niektorí kapitulárni vikári.

Tajnému spolupracovníkovi Jurajovi Bakovi mala byť spolupráca predstavená práve na podklade pozitívnej pomoci pri prevencii a pomoci spoločnosti a cirkvi ako celku. Dnes sa nedá zistiť, či jeho odpovede, ktorými súhlas s prevenciou spolubratou ako s ich perzekúciou boli opatrné, pretože bol v minulosti väznený. Ale tento motív dobrého úmyslu podporila ŠtB aj kompromitáciou jeho údajných milostných stykov s gazdinou. Tieto aspekty ho mohli viesť k tomu, že sa snažiť stavať do svetla toho, ktorý je verný republike. Na otázku ŠtB, či by bol ochotný aj v budúcnosti informovať a odpovedať na otázky ŠtB potom, čo mu spoluprácu predstavila ako snahu prevencie a nie trestanie v záujme celku spoločnosti, mal odpovedať TS kladne: „*ak sa tým má sledovať prevencia, tak to je veľký ideál, ktorý musí podporiť vlastnou činnosťou, najmä ak má*

služít celku společnosti. Pokud budú jeho informace služít celku společnosti a nebudú škodit osobám, které sa nedopúšťajú trestnej činnosti, tak sa cítil povinný ich podať, pretože ináč by mu to svedomie vyčítalo.“³¹⁴

Samozrejme existovali aj „dobré úmysly“ v osobných rovinách, kedy duchovný sa rozhodol spolupracou pomôcť blízkej rodine, či už finančne, medicínsky, zabezpečením dobrého miesta pre štúdium blízkych atď. Títo duchovní mohli byť týmto „dobrým úmyslom“ natoľko zaslepení, že nevideli skutočný rozmer spolupráce.

Do skupiny spolupráce s dobrým úmyslom môžeme zaradiť nie len tajných spolupracovníkov, ale aj niektorých oficiálnych spolupracovníkov s režimom – členov Mierového hnutia kat. duchovenstva, ale duchovných hnutia PIT. Mnohí sa snažili práve členstvom a prácou v PIT realizovať aj povolanie kňaza – zasadením sa o svetový mier, spolupodieľať sa na teológii oslobodenia v rozvojových krajinách, ale aj snahou prispieť k zmierneniu prístupu štátu k cirkvi. Niektorí členovia PIT svoje členstvo obhajovali tým, že i keď si boli vedomí zla režimu, mohli pomôcť opracovať kostoly, prispieť k vytlačeniu základných náboženských kníh a takto „udržovať chod cirkvi pri živote“. V tomto videli určité menšie zlo.³¹⁵

3.3.3.2. Politické presvedčenie

Asi najmenšiu skupinu kňazov tvorili tí, ktorých viedol k spolupráci ideál socializmu.³¹⁶ Vyskytoval sa skôr v 50. a 60. rokoch, hlavne u tých, ktorí sa zapojili do budovania MHKD, teda do oficiálnych proštátnych cirkevných štruktúr, ojedinele aj neskôršie pri PIT. Niektorí z jeho členov boli aj tajnými agentmi ŠtB. Tvorili ale minoritu všetkých možných motívov získania k spolupráci. Príkladom môže byť možno Stanislav Mikuláš vedený vo zväzkoch ako TS „CYRIL“, ktorý svojím verným postojom k socializmu, plnením úloh tajného agenta bol dva krát navrhnutý za vikára Spišskej diecézy.³¹⁷ Je otázne, či za týmto politickým presvedčením hľadal výhody režimu (dodnes sú známe

³¹⁴ K celému prípadu je potrebné poznamenať, že Baj Juraj skutočne do poslednej chvíli nevedel, čo vlastne ŠtB svojimi kontaktmi s ním sleduje a na otázky konštatovania ŠtB odpovedal buď diplomaticky, alebo úprimne: ak sa tým myslí dobro celku...tak áno. A ÚPN, Juraj Bak, TS „ONDREJ“, a.č. BB-A-90716.

³¹⁵ Rozhovor s 2 čelnými predstaviteľmi PIT v ČSSR, ktorí si žiadali byť nomenovaní. Praha, rok 2007.

³¹⁶ Tvorí asi najmenšiu časť všetkých získaných kňazov. Výnimku skutočne presvedčeného marxistu predstavuje už v práci zmieňovaný český duchovný Jindřich Holeček.

³¹⁷ Štátnou správou bol hodnotený veľmi pozitívne: „Od roku 1951 se zapojoval do všech akcí, které organizoval Ústřední akční výbor sl. národní fronty. V současné době je místopředsedou diecézního mírového výboru. Na poradách aktivně vystupuje a usměřňuje vhodným způsobem činnost duchovních podle požadavků státní správy. Orgánům státní správy vychází i jinak ochotně vstříc.“ Porov. PEŠEK Ján, BARNOVSKÝ Michal: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970, Bratislava: Veda, 1999,141-142.

jeho morálne poklesky počas účinkovania v Spišskej Novej Vsi), alebo išlo o zapáleného nadšenca socializmu. Pri opätovnej ponuke na miesto kapitulárneho vikára Mikuláš „nemilo prekvapil“ štátnu správu, pretože ju odmietol s odôvodnením, že mu nebude poskytovať toľko výhod, ako doterajšie miesto dekana v Sp. N. Vsi.

Duchovný Rudolf Vetrík vedený v zozname ŠtB ako TS“ RUDO“ cítil zase voči štátu a teda aj ŠtB povinnosť sa odvdáčiť. Síce cez spoluprácu s ŠtB chcel skôr sa vyrovnat' s problémom sekty Svedkov Jehovových, voči štátnej správe cítil akúsi povinnosť odvdáčenia sa.³¹⁸ Na otázku ŠtB, či je ochotný pomáhať orgánom ŠtB odpovedal kladne: „*keď pomáha mestský národný výbor v Lieskovej, prečo by nepomáhal aj on orgánom ZNB. Prežil dosť v rodine, vie aký je život ťažký a tento ho naučil odhaľovať všetky nečestné, špekulačné a iné trestné veci.*“³¹⁹

3.3.4. Osobné záujmy

Osobné záujmy ako dôvod prístupu k spolupráci predstavujú celok rôznych motívov, ktorými tajný spolupracovník sledoval dosiahnutie vlastných jemu potrebných cieľov. Do tejto skupiny spadajú aj smernicami pre prácu s ŠtB zmieňované materiálne výhody a hmotné pohnútky. Ich pojem však nevystihuje túto oblasť komplexne. Okrem kariéry a finančného prilepšenia existovali aj iné motívy. Samozrejme všetky osobné motívy boli zamerané na jeden cieľ – osobu tajného spolupracovníka. U tohto dôvodu spolupráce bol vo výslní sám TS a potreby, sloboda, ciele ostatných a spoločenstva upadli do úzadia. Stávalo sa tak, že osobné záujmy TS prevalcovali životný priestor ostatných. Štúdium zväzkov a agentúrnych správ tajných spolupracovníkov rozčlenil autor osobné záujmy a pohnútky k spolupráci do šiestich základných podskupín.

3.3.4.1. Záujem študovať teológiu na CMBF ale aj doktorát v zahraničí

Ponuka štúdia teológie na bohosloveckej fakulte záujemcom o kňazstvo v dobe normalizácie ale aj ponuka hlbšieho vzdelávania, doktorátu na fakultách v zahraničí, neskoršieho pôsobenia na teologickej fakulte mohlo byť párnym motívom k podpísaniu spolupráce. V Spišskej diecéze sa vyskytli dva prípady získania k spolupráci buď za použitia tkz. podporných motívov štúdia v zahraničí a miesta vyučovania na fakulte, alebo zmieňované ciele boli priamou príčinou spolupráce. Jánovi Kekel'ákovi, vedenému v reg. protokoloch ako TS „MARTIN“ mala ŠtB v prípade súhlasu so

³¹⁸ „TS sa pýtal, čo má vraj robiť, ako sa má zachovať? Či bezpečnosť zaujímajú aj také veci ako je činnosť náboženských siekt.“ A ÚPN, Záznam o prevedení kontrolnej schôdzky, OS – 00627-81, Vetrík Rudolf, TS „RUDO“, a.č. BB-A-090111196.

³¹⁹ Porov. tamže.

spoluprácou ponúknuť miesto učiteľa na CMBF UK v Bratislave. I napriek tomu, že disponovala aj kompromitujúcimi materiálmi, tieto neboli nasadené, pretože kandidáta spolupráce chcela „pozitívne“ motivovať. „TS „MARTIN“ bol získaný s tým, že sa mu pomôže získať post farára a jeho túžba vyučovať na CMBF.“³²⁰ Okrem toho, aj v tomto prípade sa ŠtB stavala do svetla tej, ktorá pomáha a vie aj odmeniť. Aby si kandidát vytvoril s ŠtB vzťah dôvery, mal mu byť na dopravnom inšpektoráte odpustený dopravný priestupok.³²¹ Ďalším príkladom je proces získania k spolupráci Jozefa Mrovčáka. Pochybnosť a nevedomosť spolupráce boli už opísané. Okrem neistoty celej verbovky, o tom, nakoľko Mrovčák presne vedel o čo ide, mal obsahom rozhovoru byť aj jeho záujem o štúdium teológie v Ríme. ŠtB túto vec pri rozhovore nevyklúčila a sľúbila Mrovčákovi, že sa preto bude snažiť niečo urobiť. Paradoxom je, že práve jeho protištátne zameraná kázeň mala za dôsledok zhoršenie celej situácie, čo spôsobilo niekoľkonásobné odmietnutie možnosti študovať v zahraničí. Odmietnutie štúdia viedla k prerušeniu kontaktov s ŠtB zo strany Jozef Mrovčáka.³²²

3.3.4.2. *Odpustenie priestupkov a netrestanie pre trestný čin*

V predošlom odstavci už zmieňovaný podporný motív odpustenia prečinov voči „spoločenskému poriadku“ sa nasadzoval rozdielne: ako podporný motív – kde ŠtB zohrala úlohu tej, ktorá dokonca pomôže aj tam, kde by nemusela, napr. v zmieňovanom prípade TS „MARTINA“; ako vydieranie – prečin, na ktorý sa zabudne, ak kandidát pristúpi na spoluprácu - prípad TS „BRANISLAVA“ (ŠtB tým, že kandidát pristúpi na spoluprácu na oplátku ponúkla, že zabudne na podozrenie z trestnej činnosti – machinácií majetku v predošlej farnosti).³²³

3.3.4.3. *Skrátenie trestu alebo prepustenie z väzenia*

Existencia tajných agentov medzi väzňami je známa od počiatku obdobia komunizmu. Týmto tajným spolupracovníkom, ktorí boli denne vystavení prísnemu režimu, násiliu väzníc, bola často ponúknutá možnosť určitých výhod v prípade spolupráce, buď materiálnych, väčšej voľnosti, alebo aj prerušenia alebo dokonca skrátenia trestu. Ak išlo už o psychicky zlomeného človeka vo väzení, tak jeho spoluprácu treba brať

³²⁰ A ÚPN, Ján Kekeľák TS „MARTIN“, reg. č. KE-A-20780, a.č. KE-A-12286. TS „MARTIN“ mal byť nakoniec získaný ŠtB k spolupráci v apríli 1989. Treba ale podotknúť, že nepodal žiadnu správu štb. charakteru. V registračných protokoloch je vedený ako agent ŠtB, pre pasivitu TS, ale aj blízky koniec režimu však skutočným agentom nebol.

³²¹ Porov. tamže.

³²² Porov. Jozef Mrovčák, „RUDOLF“, reg. č. BB-A-790, a.č. BB-A-92156.

³²³ Porov. A ÚPN, František Jasečko, TS „BRANISLAVA“, reg. č. KE-I- 9578.

skutočne s rešpektom. Jozef Mrovčák, ktorý bol neskoršie odsúdený, bol vo väzení nakontaktovaný TS „ALEXANDROM“. TS sa ponúklo, že ďalším podávaním kvalitných správ na Mrovčáka bude podmiennečne prepustený z väzenia. TS bol prepustený, navštívil známeho Mrovčáka, ktorým predal jeho zašifrované správy.³²⁴

3.3.4.4. *Snaha získania štátneho súhlasu*

Tento dôvod rozhodnutia spolupracovať s ŠtB má veľa spoločného so životnou krízou, sklamaním kandidáta spolupráce. Duchovní, ktorým bol odňatý štátny súhlas, pracovali poväčšine dlhé roky vo výrobe. Okrem tých, ktorí sa dokázali seberealizovať a pastoračne tajne pôsobiť medzi pracujúcimi, boli aj tí, ktorých jedinou možnou seberealizáciou bolo spätné oficiálne účinkovanie v pastorácii. Mnohí odobratím štátneho súhlasu vnútorne trpeli. Boli medzi nimi aj tí, ktorí boli tajne vysvätení a v rokoch 1968-69 sa prezentovali na verejnosti s nádejou, že im bude oficiálne udelený súhlas.

V 70. rokoch a 80. rokoch sa za najčastejšiu formu perzekúcie a vydierania považovalo odobratie štátneho súhlasu na rozdiel od éry Gottwalda. Situácie kríz a úzkostí po odobraní súhlasu dokázala bezpečnosť využiť a ponúknuť duchovným cieľ. Aj keď ŠtB vykazovala ponuku udelenia štátneho súhlasu ako tkz. „materiálnu pohnútku“, duchovní, ktorí spoluprácu slepo prijali, sledovali vlastný osobný cieľ - získať štátny súhlas k vykonávaniu svojho povolania a seberealizácie. Priame získanie spolupráce na základe udelenia štátneho súhlasu sa potvrdilo u dvoch duchovných Spišskej diecézy.³²⁵

3.3.4.5. *Lepšia faru, post, funkcia v diecéze, participácia na moci*

Spolupráca s ŠtB žiaľ ponúkala aj presadenie tých cieľov, ktoré sa nedarilo duchovným presadiť u vlastných predstavených. Kde TS narazili na nepochopenie predstavených, tam narazili na „pochopenie“ bezpečnosti – ponuka lepšej fary, kariéry v cirkvi, participácia na moci bola určitým vodítkom pristúpenia k spolupráci. Nemuselo sa jednať o prvotnú príčinu získania k spolupráci. Kariéra, participácia na moci, „odmeny“ za vykonanú prácu a vernosť tvorili často sprevádzajúce, podporné motívy, ktoré TS mali motivovať spolupracovať aj naďalej. Účinkovanie v PIT, dobrá spolupráca so štátnymi orgánmi, spokojnosť zo strany bezpečnosti viedli k tomu, že väčšina okresných dekanov v období komunizmu bola dosadená na ich posty okresnými

³²⁴ Porov. Jozef Mrovčák, „RUDOLF“, reg. č. BB-A-790, a.č. BB-A-92156.

³²⁵ A ÚPN, Senaj Albín, TS „SVATOPLUK“, „ŠTEFAN“ a.č. KE-A-10783, A ÚPN, Vladimír Martinický, TS „RUBÍN“ a.č. BB-A-01116801.

cirkevnými tajomníkmi za súčinnosti ŠtB. Väčšina z nich pôsobila pod kňazským rúchom ako dôverníci, alebo tajní spolupracovníci ŠtB (Lejša, Klubert, Debnár, Mikuláš, Letanovský, atď).

3.3.5. Konflikty a pomsta

Existencia plurality názorov, rozdielnych predstáv a cieľov sa vyskytuje v každej spoločnosti, organizácii, spolku alebo spoločenstve. Z nich vyplývajúce konflikty sú ich bežnou súčasťou. Otázne vždy je, ako sa tieto konflikty riešia a odstraňujú. V homogénnom prostredí katolíckych duchovných, spolunažívanie viacerých duchovných na jednej fare – mladšie generácie so staršími, rôzne politické a teologické názory vyvolávali taktiež spory a konflikty. Štátna bezpečnosť o existencii týchto konfliktov veľmi dobre vedela. Kandidátovi spolupráce sa nepriamo ponúkala ako tá, ktorá ich pomôže vyriešiť. Najčastejšie spory existovali medzi kňazmi, ktorí boli politicky angažovaní, účastní hnutí Mierového duchovenstva, Pacem in Terris a kňazmi, ktorí tieto spolky ostro kritizovali. Spory sa prenášali do každodenného života. Kňazom aktívnym v spolkoch bolo vyčítané, že sú červení a kolaboranti, červení zase vyčítali tým druhým, že rozbíjajú jednotu a naštrbujú citlivé vzťahy medzi cirkvou a štátom svojím „reakčným“ správaním. Duchovný Spes Maxmilian TS „MILAN“ v správe na kňaza Koromháza uviedol: *„Koromház útočil na Lejšu, pretože je v PIT, vyjadril sa, že všetci v PIT sú zradcovia, zapredanci a spolupracujú s komunistami.“*³²⁶ Pocit frontálneho útoku od spolubratov pociťovali samozrejme kňazi organizovaní v MHKD a PIT. Štátna bezpečnosť dokázala veľmi takticky využiť obsah rozhovoru s kandidátom spolupráce na to, aby predstavila zmysel a cieľ spolupráce (zdanlivo) tak, aby bol pre kandidáta prijateľný. Tak tomu bolo aj v oblasti osobných konfliktov medzi kňazmi. Ak sa duchovný postťažoval na niektorých kňazov, bezpečnosť podala cieľ spolupráce takticky tak, aby z neho vyplývala, že tento konflikt je aj konfliktom spoločnosti a kandidát ho môže pomôcť vyriešiť. Duchovný TS „PAVOL“ sa pri rozhovoroch postťažoval na niektorých kňazov, medzi iným i na kňaza Milana Štefana, ktorý mal viesť ohováračskú kampaň voči inému kňazovi a tým mu poškodil a ukrivdil. ŠtB túto informáciu využila a ihneď zakomponovala ako možnosti spolupodieľať sa na zabránení takýchto aspektov: *„V tejto súvislosti bolo kandidátovi poukázané, že takí kňazi ako Milan nielenže útočia na pokrokových kňazov, ale ovplyvňujú aj veriacich a orientujú ich proti nim a štátnej správe. Kandidátovi bolo poukázané, že títo reakční duchovní*

³²⁶ A ÚPN, Spess Maxmilian, TS „MILAN“, a.č. BB-A-090110824.

*získavajú aj mladých neskúsených veriacich, neuvedomujúc si protispoločenský charakter svojho konania. Naša spoločnosť nemá záujem takého osoby trestne stíhať, avšak je potrebné, aby orgány boli včas informované o podobnej činnosti a mohli preventívne predchádzať porušeniu zákona. Nakoľko s tým kandidát súhlasil, bola mu nadnesená otázka spolupráce, ktorú prijal kladne.*³²⁷

Veľmi častý bol konflikt medzi farárom a mladým kaplánom. Mladí kapláni, zapálení po vysviacke, hlavne tí, ktorí boli vysvätení vo voľnejších rokoch 1968-69 a tesne po nich, nadviazali na ideu zakázaného Diela koncilovej obnovy a aktivitu vyvíjali hlavne v pastorácii. Prílišná náboženská aktivita, stretávanie sa laikov na farách, premietanie filmov a debatné krúžky neboli po vôli starším kňazom. Niekedy mohlo ísť aj o závisť, pocity menejcennosti, hlavne ak sa veriaci stretávali prevažne s mladými duchovnými. Inokedy to mohol byť strach z toho, aby prílišná aktivita kaplánov nepostihla aj farára, dekana, ktorý zodpovedal za farnosť. Tieto konflikty a následné podávanie správ na mladých kaplánov boli častým obsahom správ podaných Fedorom Lejšom ale aj Jozefom Debnárom. Obidvaja zastávali funkciu okresných dekanov. Najtragickejším na tom všetkom ale mohlo byť, ak sa tieto nevyriešené konflikty riešili formou pomsty. Štúdiom aktov prenasledovaných osôb sa dnes dozvedáme aj o prípadoch, kedy sa konflikty riešili pomstou - podávaním správ ŠtB. *„Dôverník hovoril, že zlých kňazov sme sa už zbavili a prišli rozhodne lepší. Potom hovoril o Pačnárovi, že by bolo potrebné ešte toho sa zbaviť, nakoľko zase múti vodu medzi rim. kat. duchovnými v okrese...Ing. Sedláčková dochádza ďalej na byt k rehoľným sestram v Ružomberku, od ktorých dostáva strojom rozmnožený materiál. Hovoril, že by bolo potrebné urobiť domovú prehliadku...Podal už toľko poznatkov k Sedláčkovej, a o činnosti v nelegálnej cirkvi a nič sa s týmito osobami nerobí.*³²⁸ Správy boli omnoho obsiahlejšie. Inému kaplánovi vnikol do izby, a podal ŠtB správy o tom, že rozmnožuje náb. relácie na písacom stroji atď.³²⁹

³²⁷ A ÚPN, Skurčák Jozef TS „PAVOL“, reg. č. BB-A-16264, a.č. BB-A-14571.

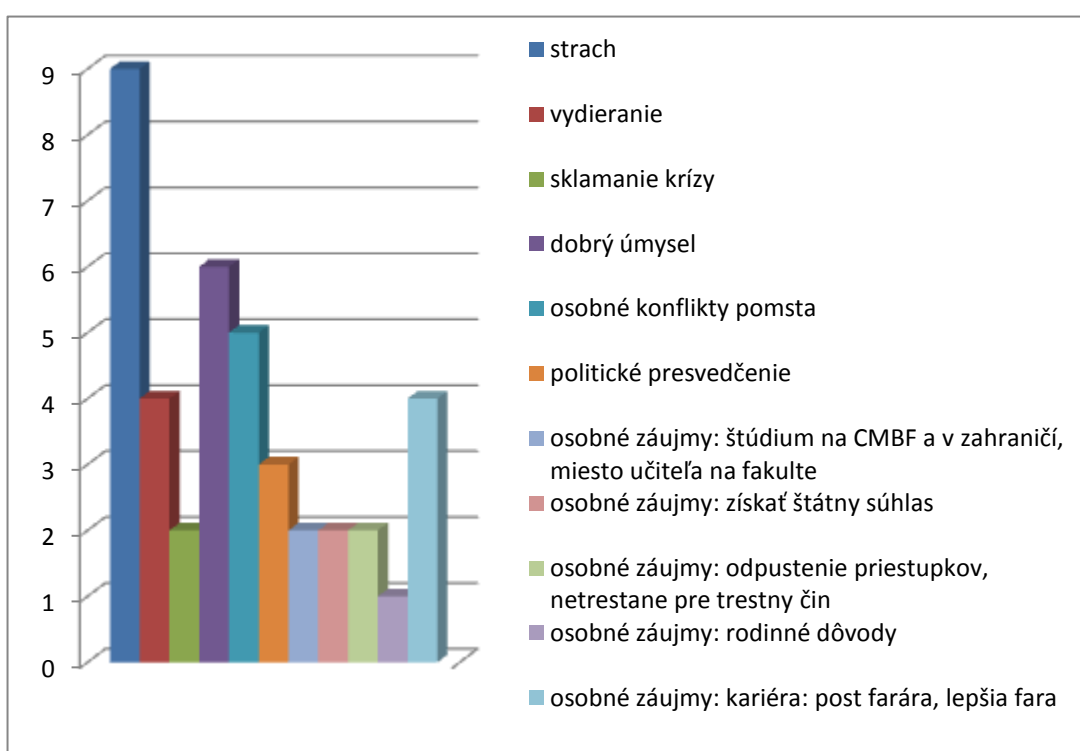
³²⁸ A ÚPN, Jozef Debnár, TS „MIRO“, reg. č. BB-A-3684, a.č. BB-A-15310.

³²⁹ Porov. A ÚPN, Serafín Kavoň akcia „ZAPREDANEC“, a. č. KE-NO-10414.

3.4. Výsledky analýzy motívov spolupráce

Porovnaním motívov vykázaných ŠtB a motívmi, ktoré viedli k spolupráci samých duchovných môžeme ešte raz vidieť už jasne zmieňovanú diskrepanciu príčin spolupráce s ŠtB. Ak berieme odmeňovanie za spoluprácu s určitou rezervou, pretože duchovní si poväčšine odmenu nevyžiadavali sami, ale bola udeľovaná bezpečnosťou a im už bola len predaná, tak na prvom mieste príčin, ktoré viedli alebo sprevádzali spoluprácu prevládal predsa len strach v počte 9 prípadov, na rozdiel od motívov vykázaných ŠtB, kde na prvom mieste panovali „ideologické pohnútky“. Takisto nemôžeme povedať, že tento strach úmyselne, priamo vzbudila ŠtB, stálo by to proti tvrdeniu, že v neskorších obdobiach obmedzovala kompromitáciu a snažila sa TS motivovať formou tkz. pozitívnych zdanlivých cieľov. Úmyselné vzbudenie strachu cez ŠtB sa udialo v 4 prípadoch a to vydieraním. Jednalo sa skôr o strach nepriamo vzbudený a prítomný u samých tajných spolupracovníkov. Zohrával ale dôležitú úlohu pri pristúpení k spolupráci. Samozrejme tento fakt nemá a nesmie slúžiť k ospravedlneniu spolupráce kňazov, ale má slúžiť k lepšiemu pochopeniu situácie, počas ktorej sa odohrávali kontakty s ŠtB a získavanie k spolupráci. Na druhej strane podáva jasný dôkaz o tom, že rozhodnutia sa odohrávali nie v slobodnej spoločnosti, ale v totalitnom štáte, ktorý nepoznal rešpektovanie osobnej slobody a každé mylné rozhodnutie, krok, mohol mať za následok perzekúciu. Druhé miesto v štatistike zaberá motív tkz. dobrého úmyslu. Potvrdil sa v 6 skúmaných prípadoch. Ani v tomto prípade sa nejedná o samovoľné „vyhľadanie spolupráce“, ale o chytenie kňazov do vopred pripravenej slepej kľučky. Rafinovaným navodením spolupráce ako niečoho hodnotného, čo pomôže spoločnosti, hlavne cirkvi a bude slúžiť nie k represii ale „zdravej prevencii“ sa dali zviazať na spoluprácu mnohí duchovní. V subjektívnej rovine pocity dobrého konania mnohokrát neodhadli mieru následkov, ktoré so sebou priniesla spolupráca a správy nimi podané. Smutné tretie miesto v 5 prípadoch obsadili duchovní, ktorí sa spoluprácou snažili riešiť svoje vzájomné osobné konflikty, z ktorých niektoré nadobudli formu pomsty. Tá predstavuje formu vedomej spolupráce s cieľom jej využitia ako nástroja na riešenie svojich konfliktov mocenským spôsobom a poškodením oprotistojacej obete. U 4 spolupracovníkov hrali pri získaní k a počas spolupráce významnú úlohu kariérovu-materiálne pohnútky. U nich ako aj u ostatných osobných záujmov spolupracovníci prijali spoluprácu poväčšine vedome ako prostriedok na dosiahnutie pre nich pozitívneho cieľa.

Výsledky analýzy jasne naznačujú, že najväčšia cieľová skupina kňazov - spolupracovníkov je tá, u ktorej prevládal strach vzbudený cez kontakt s Štb. Aj keď táto analýza vznikla skúmaním zachovaných zväzkov v ÚPN a nezobrazuje všetky prípady spolupráce počas celej doby existencie tajných spolupracovníkov, jej výsledok jasne preukazuje, že prevažná väčšina duchovných spoluprácu nikdy nevyhľadávala, nepristúpila k nej s nadšením, ako to uvádzajú správy OP o ideologických pohnútkach, ale naopak, spolupráca predstavovala pre nich záťaž, pocit strachu, existenciu rôznych konfliktov, s ktorými sa museli duchovní vysporiadať. Tento aspekt sa musí pri skúmaní problematiky spolupráce kňazov zakaždým zohľadniť.

Graf č. 3 - Typológia spolupráce. Zobrazuje počty spolupráce duchovných v Spišskej diecéze na základe hĺbkovej analýzy zväzkov. Osa x vyjadruje typy spolupráce duchovných, osa y zobrazuje počty duchovných

3.5. Reakcie duchovných k vlastnej spolupráci

Po prevrate a nastolení demokracie neprebehlo v Spišskej diecéze vysporiadanie sa so spoluprácou duchovných v jej vnútri. Tajní spolupracovníci duchovní prakticky dodnes mlčia a k spolupráci sa nechcú vyjadrovať. Po zverejnení tzv. Cibulkových zoznamov v 90. rokoch, registračných protokolov v 2004 prebehla určitá prvá vlna lustrácií o minulosti svojich spolubratov zo strany niektorých kňazov, či už tých, ktorí sa cítili byť prenasledovaní ŠtB, alebo mladých kňazov, ktorým „čierna minulosť“ ich oltárnych spolubratov nie je ukradnutá a i keď privátne, predsa požadujú vysporiadanie

sa s touto bolestnou stránkou minulosti katolíckej cirkvi. Vyskytli sa aj prípady duchovných, ktorí sú vedení v registračných protokoloch a po zverejnení zoznamov sa zoznámili osobne s obsahom zväzkov. Druhou vlnou požadujúcou stanovisko k spolupráci bolo škandalózne prezradenie spolupráce emeritného biskupa Sokola s ŠtB cez médiá. To viedlo k prebudeniu „spiaceho vulkánu“ a rôznym obvineniam. Potreba a požiadavka vysporiadania sa s minulosťou bola znovu aktuálna nie len u arcibiskupa Sokola aj u rádových diecéznych kňazov. Niektorí duchovní už vtedy museli zaujať k svojej spolupráci stanovisko. Našlo sa len málo kňazov, ktorí sa k spolupráci priznali sami a verejne.

Na území Spišskej diecézy dnes žije 18 duchovných, ktorí sú vedení v registračných protokoloch ŠtB ako jej tajní spolupracovníci. Autor oslovil 15 žijúcich duchovných s prosbou o možné zaujatie stanoviska k ich vlastnej spolupráci. V troch prípadoch bolo od kontaktovania duchovného upustené z dôvodov vysokého veku a zlého zdravotného stavu duchovných. Autor na oslovených kňazov koncipoval list, v ktorom predstavil problematiku a cieľ výskumu a pri prísľube úplnej anonymity poprosil duchovných o to, aby nenechali zväzkom ŠtB povedať posledné slovo. V liste bolo predstavených 5 okruhov, ktoré boli pre vedecký výskum relevantné a na ktoré sa duchovní mohli vyjadriť buď písomne, alebo osobným stretnutím a autorom. Témy boli nasledovné:

- Prečo ste sa otvorili snahe ŠtB Vás kontaktovať a nahovoriť na spoluprácu?
- Čo bolo obsahom rozhovorov s pracovníkmi ŠtB?
- Vedeli ste o tom, že ste vedený ako tajný spolupracovník ŠtB?
- Ako ovplyvnili kontakty s ŠtB Váš život?
- Ako posudzujete a hodnotíte dnes Vašu predošlú činnosť tajného spolupracovníka?

Z 15 odoslaných listov, reagovali na problém vedenia ich mien v registračných protokoloch 6 duchovných, čo je veľmi nízke číslo. Štyria odpovedali formou listu a dvaja poprosili o osobné stretnutie.

Autor v práci predstaví a analyzuje odpovede šiestich duchovných. Autor prísľúbil osloveným kňazom úplnú anonymitu, a preto ich použité krycie mená sú úplne fiktívne a nezakladajú sa na skutočnosti. Ak by sa náhodou stalo, že pod týmto krycím menom existuje nejaký duchovný v realite, tak nejde o túto osobu. Autor u niektorých duchovných porovná obsah zväzku v archíve s vlastnými výpoveďami kňazov a kvôli zachovaniu anonymity a zabráneniu prezradenia identity sa autor nebude môcť

odvolávať v citácii na príslušné zväzky agentov, nachádzajúce sa v archíve. Ich obsah bude prezentovaný, ale bez citácie. Po predstavení toho, čo sa nachádza o danom tajnom spolupracovníkovi vo zväzkoch ŠtB, autor predstaví a analyzuje stanovisko konkrétneho duchovného.

3.5.1. Reakcie

TS „PALKA“:

Zväzok TS „PALKA“ sa v archíve ÚPN nenašiel a predpokladá sa, že bol skartovaný. Nedá sa preto vychádzať zo žiadnych informácií a porovnať ich s vyjadrením TS v liste. Odpoveď TS „PALKA“ na prosbu o zaujatie stanoviska k jeho registrácii k zväzkoch ŠtB je z dňa 20. januára 2010 a je písaná veľmi zvláštnym štýlom. Pisateľ nedodržiava myšlienkový postup, nasledujúca veta nenadväzuje na predošlú a hlavne, odpovede na otázky sú napísané len z polovičky, vety sú takto poloopené ako keby si záver myšlienky a teda aj stanovisko k odpovedi na otázku mal čitateľ listu urobiť sám. Odpoveď teda znie tak, ako keby sa ani netýkala stanovenej problematiky. Napríklad na otázku, či TS vedel o tom, že je vedený ako TS u ŠtB, bola odpoveď nasledujúca: *„Nie nevedel som, že... Už ma to ani netrápi. Prečo? Hlúpe a provokačné poznámky od pár jedincov? Nech si myslia, čo chcú. Sú obdarovaní rozumom a slobodnou vôľou.“* Ešte pozoruhodnejším je, že TS sa v napísaných odpovediach stráni – vyhýba napísaniu slova „ŠtB“. Je to strach z možnej kompromitácie a preto necháva odpovede otvorené? Alebo sa za týmto „fenoménom“ skrývajú neprijemné spomienky na minulosť? To sa bohužiaľ nedozvieme. Na otázku, ako ovplyvnili kontakty s ŠtB jeho život, odpovedal TS poloopene a s vynechaním slova ŠtB: *„Kontakty s...“ Neviem o nijakých.* Pripustil, že okolo jeho osoby bolo napätie na Okresnom národnom výbore, o iných napätiach však nič nevedel. Podobne tomu bolo aj na otázku, čo bolo obsahom rozhovorov s pracovníkmi ŠtB? *„Nerozprával som sa so žiadnymi „pracovníkmi...““.* Aj keď sa snaží nejasne vyjadriť svoje miesto vo vtedajšej dobe na strane tých, ktorí počas komunizmu prijímali členky reholí a poskytovali duchovné cvičenia. Aj napriek tomu je tento postoj vyjadrený nejasne a chýba zreteľné vyjadrenie autora na ktorej strane stál. *„Bola to ťažká doba, nebál som sa jej, vedel som, na ktorej strane som...“* K stanoveným otázkam ohľadom možnej spolupráce zaujal TS stanovisko, v ktorom poprel akúkoľvek spoluprácu. Nikdy sa s ŠtB nestretol a o tom, že bol v tej dobe vedený ako TS nemal mať vedomosť. Svoje tvrdenie sa snažil v liste podložiť jeho štatútom kňaza a nemožnosťou spolupráce s ŠtB na základe toho, že niekto je kňaz. *„Myslíte si*

čo chcete, bol som a budem i naďalej kňaz..“ Svoj čistý štít podkladá tým, že nikto z tých, ktorí ho poznali a poznajú do dnešnej doby, nič na jeho adresu nepovedali. *„Takého ma poznali vtedy i kardinál XY, dnešní biskupi, veriaci.“* Práve to, že TS „PALKO“ viackrát udeľoval duchovné cvičenia malo byť zárukou jeho dôveryhodnosti. Tento argument vyzdvihol TS „PALKO“ pri zmieňovanej otázke, prečo sa otvoril novej spolupráci s ŠtB? *„Biskupom som už viackrát udeľoval duchovné cvičenia“*.

Otvorenosť postoje k jeho záznamu v registračných protokoloch je poznačený nedôverou, pretože pri predošlých osloveniach k zaujatiu postoja jeho spolupráce zo strany druhých mala byť jeho dôvera a otvorenie u štyroch z nich zneužitá. Ako sa sám vyjadril, je *„jednoduchý človečik“* a *„svet okolo bol a je dnes zlý“*. Aj to bol jeden z dôvodov, prečo sa k vedeckým prácam obdobného výskumu vyjadruje skôr opatrne - môžu byť totiž zneužitá a písané rôzne. *„Kto sa cíti fyzický silný, vie používať moc a jej silu aj s palicou.“* I keď pisateľ listu v prípade ďalších otázok dáva možnosť nakontaktovať sa na jeho osobu, pochybuje o jeho prínose a nemá záujem o to „aby bádateľ projektu ho ubezpečoval o jeho stanovisku k spolupráci..

TS „PALKO“ s pokojom v srdci napísal jeho negatívne stanovisko k spolupráci, popierajúc to, že je vedený v registračných protokoloch ŠtB ako tajný spolupracovník. Základ podložil už zmieňovaným štatútom kňaza, ktorý uskutočňoval duchovné cvičenia kňazom, rehoľníkom a aj biskupom, a tí do dnešných čias na jeho adresu nič nepovedali. Plne rešpektujúc vyjadrenie TS „PALO“ k jeho spolupráci, musíme dnes ale konštatovať, že práve o osoby, ktoré udeľovali duchovné cvičenia, ktoré mali kontakt tak na oficiálnu ako aj na skrytú cirkev a ktoré prijímali nových členov rehole, mala ŠtB enormný záujem. Získaním takto cenných ľudí mohla mať ŠtB prehľad o aktivitách oficiálnej ale aj skrytej cirkvi a dokonca cez spoľahlivých agentov na obdobných pozíciách cirkev aj ovplyvňovať v jej dôležitých rozhodnutiach. Argument byť kňazom, ktorý práve poskytovaním duchovných cvičení si zasluhuje dôveryhodnosť, je otáznym v problematike spolupráce s ŠtB a preto aj právom spochybniteľný.

TS „VLADO“

Zväzok tajného spolupracovníka sa v A ÚPN nenašiel, ale za to sa zachovali kópie správ, ktoré podával. Rekonštrukciou prípadu sledovania popredného teológa Spišskej diecézy - Jána Magu – akcia „SPEVÁK“, sa zachovali kópie správ TS „VLADA“ z roku 1984, ktoré mal podávať na neho, ale aj na Jozefa Jarába. Motív jeho pohnútok

z toho nevyčítame, ale je badať určité predsudky, možno existenciu starých konfliktov, zle pochopených a prijatých vecí voči obom sledovaným osobám. O čo presne išlo, a čo bolo príčinou spolupráce sa dnes nedozvieme. Nie je možné v tejto časti práce uviesť podrobný obsah všetkých správ nájdených vo zväzku Jána Magu. Jaráb ako aj Maga sa mali podľa správ TS „VLADA“ miešať do personálneho obsadenia diecézy (ovplyvňovať Garaja) a Garaj mal s nimi konzultovať dôležité otázky.³³⁰ Primárnym zameraním TS „VLADO“ mala byť preto snaha zistiť plány ich paralelného vedenia diecézy. Z tohto dôvodu mal prevziať riadenie TS „VLADA“ od operatívneho pracovníka z Popradu napr. Blanár z krajského oddelenia ŠtB v Košiciach. Je zrejmé, že išlo o dôležitý zámer, ktorému kládla ŠtB veľký význam a preto sa o prípad zaujímalo a riadilo ho priamo krajské vedenie ŠtB v Košiciach. Zmenu riadiaceho pracovníka prijal TS s nevôľou. Nájdeme tu náčrt už predtým spomínaného vytvorenia určitého vzťahu medzi OP a TS, od ktorého TS neskoršie nechceli upustiť, hlavne ak išlo o zmenu TS. *“Keď ho získaval k spolupráci npor. Holod, povedal mu, že stretávať sa bude len s ním, a bude dbať na to, aby ho poznalo čo najmenej ľudí. Skutočnosť je iná, okrem Holoda, s ktorým začínal, ho poznali Nováček, Babej, Januščák a ako šiesty Blanár. Toho času sa mu s Babejom veľmi dobre spolupracuje, dobre si rozumejú, nerád by sa s ním rozišiel.”* Nový OP v tom nevidel až taký problém, snaha bola totiž presmerovať prácu TS len na Jarába a Magu a získať si ich dôveru. TS „VLADO“ takúto zmenu odmietol, ako aj návrh šéfov ŠtB z kraja, aby stratégia získania dôvery spočívala v zmene jeho správania a postupnom „reakčnom“ vystupovaní. Dôvod bol logický, náhla zmena názorov TS by vzbudila medzi kňazmi pozornosť a nedôveru. TS navrhol cestu cez umenie (stretnutie s herečkou národného divadla, s ktorou sa TS ale aj Maga dobre poznal). Taktika bola naozaj rafinovaná. TS pozval Magu k sebe na faru a do kostola s prosbou o radu pri oprave kostola, pretože Maga bol členom liturgickej komisie. Pri návšteve Magu na fare a prehliadke jeho zbierky obrazov mu navrhol spoločné stretnutie a lístky na koncert v národnom divadle. Maga to z dôvodu pracovnej vyťaženia odmietol, s tým, že má tiež dobrého herca Valácha Gustava. Pri ďalšom stretnutí u Magu, kde bol prítomný aj Hanus, sa snažil TS vzbudiť dojem kňaza, ktorý nie je spokojný s socializmom, presne ako mu to odporúčali OP ŠtB. Maga sa však správal zdržanlivo a nie podľa očakávaní. Poznatky TS „VLADA“ si ŠtB overila aj

³³⁰ Tieto poznatky sa vyskytujú aj v iných archívnych dokumentoch –výročných správach ŠtB, vid'. odstavec Kapitulárni vikári v Spišskej diecéze. Na druhej strane sa tento aspekt poprel Mons. Jozef Jaráb, ktorý bol ŠtB prenasledovaný a vedení ako nepriateľská osoba. Rozhovor uskutočnený v roku 2010. Mons Jozef Jaráb poprel, aby medzi nimi a Štefanom Garajom existovali rôzne konflikty a hlavne to, že Magom bola budovaná paralelná tajná štruktúra diecézy.

cestou „DIAGRAMU“, teda z nainštalovaného odpočúvacieho zariadenia na fare u Magu. Pravdepodobne sa TS „VLADOVI“ nepodarilo získať dôveru Jána Magu, pretože v roku 1985 sa do akcie spevák nasadil nový TS „FILIP“. Zo správ hodnotnejšieho charakteru od TS „VLADA“ sa zachovala správa o distribúcii publikácie Mládnik, ktorú mal Maga spolu s ďalším rozmnožovať na písacích strojov a o premietaní videí na farách alebo súkromných bytoch. Tieto informácie mohli mať samozrejme aj ďalekosiahli dopad na sledovaných kňazov.

Zachované obsahy správ od TS „VLADA“ majú vysokú hodnotu, pretože u väčšiny oslovených kňazov sa správy nezachovali vôbec, a teda hĺbka obsahu a závažnosť správ sa dá určiť u ostatných len ťažko. Správy podané TS „VLADO“ pri styku s Magom na jeho fare boli preverované aj odpočúvacím zariadením nainštalovaným na fare u Jána Magu. Pretože správy z odpočúvania písal iný pracovník ŠtB ako správy, ktoré podal TS na stretnutí s OP, je vymyslenie obsahu správ spísaných operatívnym pracovníkom málo pravdepodobné. Správy sa navzájom porovnávali, čítal ich aj nadriadený OP, a rozpory by vzbudili pozornosť, a to si OP pri paralelnom odpočúvaní nemohol dovoliť. Samozrejme vyžaduje sa opatrnosť a potreba správy prefiltrovať od pojmov a slovníka ŠtB.

Ako sa ale v spolupráci vyjadril samotný TS „VLADO“?

K stanoveným otázkam sa TS v liste z dňa 12.januára 2010 odmietol vyjadriť. TS „VLADO“ dotknutý listom niekoľko krát naznačil, že sú aj šľachetnejšie výskumy na doktora teológie, ktoré ľuďom neubližujú. *„...preto som študoval teológiu, aby som hlásal ľuďom o Božej láske, odpúšťaní...nikdy som netúžil po tom, aby som robil doktoráty, pretože Boh tiež nemá doktorát.“* Možnosťou zaujať stanovisko k svojej registrácii sa cítil TS byť dotknutý v jeho osobných právach a spochybnil výskum ako taký, lebo ním sa už nič nezmení. *„Je to zabudnuté na smetisku dejín“.* Jeho písomná odpoveď formou listu bola jedným veľkým atakom. Z formy písania listu a útočenia sa dá nájsť jeho nepriame potvrdenie o spolupráci. *„Z Vášho listu som vydedukoval, že je vo Vás veľa pýchy (pýcha je jeden z hlavných hriechov), nemáte úctu k starším a ani k ľuďom, s ktorými si totalita zahrála svoje diabolské karty. Nie každý mal tú silu odolať „eštebákovi“ s namierenou pištoľou na hlavu a potom ešte sa aj nepodpísať, že ŠtB neexistuje a že som žiadneho „eštebáka“ nevidel a a ani za mnou nebol“.* Je potrebné brať jeho vyjadrenie o nátlaku s určitým rešpektom, všetkých spolupracovníkov vrátane seba označil ako obeť doby, s ktorými sa hrala diabolská hra, a teda poprel akúkoľvek zodpovednosť za skutky vtedajšej doby. Socialistickú ideológiu označil ako vraždiacu,

diabolskú a nedôveryhodnú v tom, čo mala po sebe zanechať. Očividne sa snažil spochybniť všetky správy zachované po bývalej ŠtB, a teda aj existenciu jeho zväzku. Spolupracovníkov ale aj seba označil ako tých, ktorým totalita poškodila, odkrývanie tejto špiny údajne nič nevyrieši.

Okrem toho, že autorovi výskumu odporúča popremýšľať o správnosti študovania teológie, pretože autorove správanie je podľa TS „VLADA“ *„veľmi blízke správaniu totalitných eštabákov a možno, keby ste žil v totalite bol by ste asi tiež „eštabákom“... prehodnoňte svoj život, bude to pre Vašu spásu užitočnejšie“*, sa najväčší paradox skrýva v poslednej vete listu, v ktorom nepriamo cituje výrok z biblie: *„Čo nechcete, aby ľudia robili Vám, nerobte ani Vy im. (Ježiš)“*. TS „VLADO“ sa cítil byť dotknutý v jeho osobných právach, súkromí. Žiaľ nepochopil obsah v predošlej vete zmieňovaného citátu, ktorý sa skôr vzťahuje na tajných spolupracovníkov, ktorí podávaním správ, zasahovali do súkromia iných, ovplyvňovali ich životy a spôsobovali bolesti. TS sa postavením do role obete režimu, úplne potlačil a poprel mieru zodpovednosti za možnú spoluprácu a dôsledky tejto spolupráce. Žiaľ, s kým si totalita zahrala diabolské karty sú práve obete režimu a obete správ duchovných agentov ŠtB, teda prenasledované osoby, ktoré sa nebáli bojovať a trpieť.

TS „ŠIMON“

Na tajného spolupracovníka Šimona sa zachoval v A ÚPN zväzok agenta. TS „ŠIMON“ mal byť podľa zväzku získaný k spolupráci v roku 1983. V budove letiska sa mal viesť s ŠtB rozhovor na kňazov v jeho okolí. Téma sa viedla na spevácky krúžok, ktorý v tej dobe organizovali Maga, Olos, Jaráb. TS načrtol nespokojnosť s rozpormi, ktoré sa počas týchto stretnutí vyskytli, a kedy sa jednotlivé skupiny mali hádať pre rôzne výklady encyklik a realizácií záverov vatikánskeho koncilu. *„Najmä Maga a Jaráb v týchto rozhovoroch presadzujú svoje názory, voči ostatným kňazom sa stávajú skúsenejší a múdrejší.“* ŠtB využila skutočnosť, že TS „ŠIMON“ trápila situácia okolo jeho spolužiaka, ktorému hrozila suspenzácia kvôli určitým obvineniam zo strany určitého farára, ktorý bol v očiach ŠtB „reakčný“ a protisocialisticky založený, a rozhovor obrátila bezpečnosť na týchto „reakčných“ kňazov. Aj tento kandidát mal byť získaný na základe toho, že je lepšie trestnej činnosti a porušovaniu zákona predvídať a upozorniť na podozrivé konanie. TS „ŠIMON“ súhlasil so spoluprácou, s tým, že informovaním sa bude predchádzať trestnej činnosti a aj s tým, že v kladnom prípade mu i bezpečnosť môže pomôcť, ak to bude potrebovať. Vo zväzku ŠtB sa

nachádza aj vlastnoručne napísaný záväzok k spolupráci, podpísaný TS „ŠIMONOM“. Z obsahu zachovaného zväzku vyplýva, že TS „ŠIMON“ mal aj obdržať finančné alebo vecné odmeny. Či správy mali byť informačného – povrchného charakteru alebo šlo o hlbšie údaje, sa z zväzku TS nepodarilo zistiť. Správy sa mali ale týkať činnosti sestier sv. Vincenta, hlavne však Pánčiho, obdržaní väčšej sumy peňazí z západu u Jozefa Jarába a napr. o uchádzačovi o štúdium CMBF Róbertovi Brtkovi. V roku 1988 sa mala spolupráca podstatne zoslabiť z dôvodu zmeny operatívneho – riadiaceho pracovníka. Aké stanovisko k svojej registrácii ako agenta ŠtB zaujal sám TS „ŠIMON“? Odpoveď TS „ŠIMON“ v liste na stanovené otázky bola veľmi priateľská. Na list odpovedá rád, pretože sám považuje za potrebné prebádať minulé obdobie a vyhodnotiť ho. Je preto písaný otvorene. Spoluprácu s ŠtB úplne poprel. V liste z dňa 07. januára 2010 píše: *„Nemám s ničím problém, pretože nijaký u mňa nebol“*. Pozoruhodné sú jeho slová, ktorými sa pozerá na spoluprácu kňazov s ŠtB. *„Odsudzujem vedomú spoluprácu kňazov s ŠtB, ktorá poškodila iných a nemám pre nich nijaké pochopenie. Mne by sa táto spolupráca z princípu protivila a radšej by som zomrel, ako sa jej dopustil....Moja výchova a životný štýl spočíva na iných princípoch.“* Na otázku možného otvorenia sa pre kontaktovanie a spoluprácu reagoval TS tak, že ani nevedel, že ide o ŠtB. So všetkými kňazmi dekanátu sa mali v roku 1982 stretnúť s vedením mesta. Tam ho aj jeho spolužiaka oslovili a pozvali na kávu dvaja páni, ktorí sa mali predstaviť ako štátny dozor. Na otázku týchto dvoch pánov, či sa môžu stretnúť, ak by potrebovali nejaké informácie, mali odpovedať kladne. *„Obaja sme nevedeli, čo tým myslia, bavili sme sa na tom a boli sme z toho pojašení. ..Hovorili sme v tom duchu, že s ľuďmi sa radi stretneme, ved' na to sme tu.“* Je pozoruhodné, že duchovným pri stretnutí s cirkevným dozorom alebo ŠtB ostával natoľko entuziazmus, že mohli sa na tom baviť a byť z toho dokonca pojašení. V mnohých prípadoch skôr naopak, ŠtB využívala neistotu orientácie kňaza ako práve reagovať pre ich získanie do siete. Argument bavenia, pojašenosti pripadá teda celkom laxný. Najdôležitejším bodom v odpovedi TS na list autora je ale otázka podpisu spolupráce. Aj keď otázka podpisu spolupráce nebola autorom výskumu v liste na dotazovaných zahrnutá, TS „ŠIMON“ hneď v nasledujúcej vete uviedol sám, že nikdy nič nepodpisovali, eštebáci nič viac nechceli, to mal vedieť zaručene. Treba podotknúť, že ŠtB pri prvom kontakte nikdy kňaza nevedla ako agenta, ale ako to už bolo predtým zmieňované, dlhšiu dobu ako kandidáta spolupráce a až po jeho previerke, došlo k hlbšiemu predstaveniu toho, čo stretávanie má obnášať. To súhlasí aj so zväzkom ŠtB, v ktorom až v roku 1983 mal byť prevedený z kandidáta TS na agenta

prijatím spolupráce. Nie je pravda, ako to TS „ŠIMON“ v liste uvádza, že práve od prvého stretnutia v roku 1982 sú vedení on a jeho spolužiak v zoznamoch ŠtB ako agenti. Jeho spolužiak nebol nikdy vedený ako agent ale ako kandidát TS, teda na spoluprácu nebol nikdy získaný. A ako to už bolo zmieňované, registrovanie na agenta a vedenie TS v zoznamoch ako agenta nastalo až v roku 1983 po podpísaní spolupráce a malo sa odohrať nie pri káve s vedením mesta, ale po predchádzajúcom kontakte v budove letiska. Sám TS považuje jeho záznam v registračných protokoloch ŠtB za smiešny a absurdný. Čo teda znamená vlastnoručne veľkými písmenami napísané a podpísané prehlásenie o spolupráci? Je len málo pravdepodobné, že ide o list, napísaný pracovníkom ŠtB. Je možné, že TS má vedomie o podpísaní spolupráce pred 28 rokmi a sa už sám konfrontoval s jeho zväzkom po ich zverejnení a sprístupnení a preto sám v liste túto skutočnosť uvádza bez toho, že by to bolo tematikou otázok. TS „ŠIMON“ si spomína, že ani v rokoch 1987, keď prišiel za ním na faru cirkevný tajomník spolu s Krátkym, ktorý bol pracovníkom ŠtB, nemal mať podľa jeho vyjadrenia šajnu o ŠtB. Ich debaty mali byť bežné, priateľské. Krátky ho nemal nikdy navštíviť sám a iného člena ŠtB nepoznal a nevidel. Tento fakt môže zodpovedať skutočnosti, pretože preložením TS „ŠIMONA“ za farára do inej farnosti, došlo aj k zmene riadiaceho pracovníka. Práve zmenou riadiaceho pracovníka v roku 1988 (tak to uvádza vo zväzkoch ŠtB) sa mala spolupráca veľmi oslabiť, čo môže zodpovedať vyjadreniu TS „ŠIMONA“ o tom, že ich debaty boli priateľské a bežné, teda neniesli sa nejako v konšpiratívnom duchu.

V liste tak ako aj vo zväzku TS „ŠIMONA“ je pozoruhodný aspekt jeho spolužiaka. Jeho prítomnosť je prezenčná v celom liste vo zväzku. Téma získania k spolupráci je podložená tým, že TS „ŠIMONA“ trápili problémy jeho spolužiaka, čo mala ŠtB využiť a získať ho k spolupráci. Aj liste samotného TS je jeho prvý kontakt s ŠtB spojený s jeho spolužiakom aj keď na inom mieste a za iných okolností. Pozoruhodná je ale posledná veta v liste TS „ŠIMONA“. V nej totiž uvádza, že podobné stanovisko k celej problematike zdieľa aktuálne aj jeho spolužiak. Aj keď TS spoluprácu odmieta a svoju vlastnú poprel, zostáva vlastnoručné napísanie a podpísanie spolupráce veľkým otáznikom, ktorý zneisťuje hodnovernosť jeho vyjadrenia.

Na konci listu sa TS „ŠIMON“ pokúša bagatelizovať aspekt spolupráce kňazov v 80. rokoch. *„Myslím si, že iné je to u starších ročníkov, než u tých po 80. rokoch. To už bola iná doba a my sme boli kritickejší a slobodnejší.“* Tento aspekt sa v rozhovoroch s duchovnými vyskytuje častejšie. Žiaľ je to jeden z argumentov, ktorým sa niektorí

snažia zbagatelizovať vážnosť spolupráce aj v 80. rokoch, kedy síce režim bol mäkší, ale účinný so sieťou spolupracovníkov.

TS „KVETAK“

Zväzok TS „KVETAK“ sa nachádza v A ÚPN, je preskartovaný, ale zachoval sa priebeh „verbovky“, a základné údaje o cieľoch a nasadení spolupracovníka. TS mal byť získaný k spolupráci v roku 1976. V prostredí kúpeľov prebehla „verbovka“ kandidáta. Podľa vyjadrenia pracovníka ŠtB sa mal rozhovor uberať na tému „reakční kňazi“ – Bernard Pánči. Obaja pracovníci ŠtB šikovne viedli rozhovor tak, aby TS zaujal postoj k „negatívnej“ činnosti Bernarda Pánčiho. *„TS k tomuto nášmu požiadavku zaujal kladný postoj a z vlastnej iniciatívy navrhol, že nám v tomto smere bude pomáhať.“* TS podpísal prehlásenie a záväzok o spolupráci vlastným podpisom. Počas spolupráce navštevoval aj prepožičané byty PB, aby sa zachovala konšpirácia. Počas svojej spolupráce mal prijať viacnásobné finančné odmeny a vecné dary. Správy, ktoré mal podať TS „KVETAK“ a ktoré boli po stretnutí s ním spísané OP sa zachovali zo zväzkov Pánčiho, Chalupy, Sivčáka a rehoľných sestier. Obsahovo ide o správy závažnejšieho charakteru. Napr. po návšteve Sivčáka mal TS zdeliť ŠtB prekladanie a rozmnožovanie náboženskej literatúry Sivčákom u neho na fare, ktorú dostávajú z Poľska; kto bol podľa TS rozširovateľom plamfetu Charty 77; rozdávanie náboženských obrázkov rehoľnými sestrami, ktoré mali riadené kňazom mimo pastorácie alebo priamo rehoľou. Správa, ktorú podal TS na uchádzača o štúdium teológie Lomparta, mala následky, o ktorých si nebol TS asi ani vedomý. Lompart sa uchádzal o štúdium bohoslovnia za Spišskú diecézu, pre jeho protisocialistické názory mu to bolo znemožnené. TS „KVETAK“ informoval ŠtB o tom, že sa mu to podarilo cez Zoltána Beláka u Rožnavy. Reakcia a kroky ŠtB boli tie, že sa pokúsili zamedziť kompletne štúdiu Lompartovi. Obsah týchto správ mal samozrejme pre vtedy nábožensky činné osoby nepríjemné následky a mohol znamenať predvolanie, výsluchy, domové prehliadky, udelenie výstrahy, čiže represívny charakter.

Ako na spoluprácu a vedenie v registračných protokoloch reagoval TS „KVETAK“?

TS ako jediný zo všetkých oslovených a tých, ktorí zaujali stanovisko v liste, priznal svoju spoluprácu s ŠtB. V liste z 13. januára 2010 ako dôvod spolupráce uviedol rodinnú potrebu, ktorú sa však necítil byť povinný hlbšie rozoberať. Na otázku, či vedel o tom, že je vedený vo zväzkoch ŠtB odpovedal nielen v jednotnom ale aj v množnom čísle: *„Od začiatku sme vedeli, že sme vedení ako, akýsi spolupracovníci ŠtB.“* *„Dnes*

to je najťažšie a najtemnejšie obdobie môjho života, lebo to bol neustály pocit sledovania a strachu.“ V odpovedi TS je badať určitý rozpor, na jednej strane ho bolí obdobie jeho spolupráce, hodnotí ju ako zlú vec, trápi ho, že to už nemôže napraviť, a nechce túto ranu znovu otvárať. Na druhej strane ho teší, *„že som naozaj nikomu úmyselne neublížil a som spokojný vo svedomí, verím, že sa mi to podarilo.*“ Napriek spokojnosti vo svedomí, predsa hodnotí obdobie spolupráce ako zlé, a boľavé. Je pravdou, že mnohokrát TS nevedeli, aké následky môžu mať správy nimi podané, ktoré považovali za úplne informatívne.

Aj napriek určitej diskrepancii, si zaslúži TS „KVETAK“ rešpekt a vďaku, pretože ako jediný sa nebál otvorene priznať spoluprácu v liste autorovi výskumu, ktorého vôbec nepozná, vyjadriť svoje pocity a hlavne odsúdenie spolupráce z jeho dnešného pohľadu.

TS „MIŠO“

Zväzok TS „MIŠO“ sa po čiastkovej skartácii nachádza v A ÚPN. Podľa zväzku ŠtB mal byť získaný k spolupráci v roku 17.12.1981 v katastri Čingova. ŠtB mu pri stretnutí mala iba okrajovo nadniesť, čo pracovníkov ŠtB zaujíma po línií cirkvi s tým, či by nepristúpil na spoluprácu. Je veľmi otáznne, čo týmto „okrajovým nadnesením“ OP v skutočnosti myslel. Mohlo ísť o priamu ponuku spolupráce alebo spolupráca mohla byť nadnesená tak, že TS vôbec nemusel vedieť, čo sa tým jedná. Stávali sa prípady, že niekomu sa položila otázka, či je ochotný pomáhať pri ochrane socializmu, pomôcť predchádzať náznakom trestnej činnosti atď. Mnohí v naivite s tým súhlasili, pretože to videli ako niečo hodnotné a nie zlé. Vo zväzku TS „MIŠO“ nie je zmienka o tom, čo OP pod „okrajovým nadnesením“ v skutočnosti aj myslel. TS na to ale reagoval: *„ak sa vyskytnú v cirkvi negatívne javy, je ochotný ich o tom informovať“*. ŠtB bola skutočne veľmi opatrná. Aj pri snahe, aby TS podpísal spoluprácu, sa vyjadrovala veľmi nejasne, a z vysvetleného sa nedá presne určiť, čo vlastne OP naozaj chce. *„Bolo mu vhodným spôsobom nadnesené, že za účelom upevnenia vzájomnej dôvery je potrebné podpísať určité prehlásenie.*“ Vo výroku ŠtB nie je nijaká zmienka o podpísaní spolupráce! Podľa zväzku ŠtB sa mal TS vyjadriť, že s tým ráta, ale mal požiadať ŠtB aby ho o to nežiadala. Spoluprácu resp. určité prehlásenie o „dôvere“ mal teda odmietnuť a nepodpísať. Aj keď ŠtB kvôli charakteru osoby TS nechcela od neho v budúcnosti požadovať podpísanie spolupráce, náčelník 2. odboru ŠtB s tým však nebol spokojný a svojmu podriadenému nariadil, aby pri prvej schôdzke s TS rozobrané poznatky

spísal, a tkz. prvú správu od TS nechal ihneď podpísať „novému agentovi“ jeho krycím menom. Ani to sa ale pravdepodobne ŠtB nepodarilo.

Aké stanovisko zaujal k spolupráci TS „MIŠO“?

Ako jediný spolupracovník kontaktoval autora výskumu telefonicky s návrhom na osobné stretnutie. Rozhovor sa uskutočnil na fare TS dňa 18.01.2010. Stretnutie bolo na začiatku poznačené napätím, nedôverou TS voči autorovi výskumu, ale hlavne emóciami, ktoré sprevádzali TS až do konca rozhovoru. Emócie žiaľu, krivdy, bolesti, ale aj zlosti nad tým, že je vedený v registračných protokoloch ako TS. TS „MIŠO“ celú spoluprácu poprel a úmyslom stretnutia bolo dokázať, že je nevinný. Treba pripomenúť, že TS „MIŠO“ sa konfrontoval s tým, čo je obsahom jeho zložky ako agenta, cez farníka, ktorý jeho zväzok v ÚPN odfoťil. Rozhovor bol teda niečím ako obhajobou, pri ktorej TS „MIŠO“ bod po bode vyvracal fakty zo svojho zväzku.

TS „MIŠO“ tvrdil, že nijaké stretnutie na Čingove nikdy neexistovalo. ŠtB ho spolu s cirkevným tajomníkom navštívila na jeho fare pod zámienkou, či sa môžu porozprávať. Ani dátum stretnutia v decembri nemohol sedieť, pretože podľa TS v tej dobe bolo veľa duchovnej práce pred Vianocami a pravdepodobne spovedal. TS „MIŠO“ súhlasil s tým, či ho môžu ešte na fare navštíviť, argumentujúc, že fara je otvorená pre všetkých ľudí. Konkrétny pokus o dodatočné podpísanie spolupráce mal nastať, keď sa na žiadosť ŠtB stretli mimo faru, v aute ŠtB niekde pri lese u Levoči, pričom podpísanie prehlásenia o spolupráci TS „MIŠO“ odmietol. TS poprel aj prijatie akýchkoľvek vedomých vecných alebo finančných darov. Zmienku o prijatí vecného daru ako odmeny TS za jeho prácu, vyvrátil tým, že počas jeho hospitalizácie v nemocnici v Levoči ho navštívila ŠtB, ktorá mu priniesla fľašu nejakého alkoholu. Nikdy nemal ale prijať za tkz. spoluprácu žiaden dar, vecnú odmenu alebo finančnú hotovosť.

Najdôležitejší dôkaz o preukázaní nespôlupráce s ŠtB však má byť písomné prehlásenie tých troch pracovníkov ŠtB, ktorých mená sa vo zväzku TS nachádzajú, teda, ktorí jeho zväzok ako agenta viedli a prišli s nimi do kontaktu. TS „MIŠO“ ich po preštudovaní vlastného zväzku v roku 2005 navštívil a žiadal od nich vyjadrenie o tom, že nespôlpracoval s ŠtB. Všetci traja pracovníci ŠtB napísali vyhlásenie, že TS „MIŠO“ nikdy nespôlpracoval s bezpečnosťou ako agent ŠtB, resp. nepodával nijaké správy. Bývalý pracovník ŠtB referent npor. Michal Fabišík z Spišského Podhradia sa mal dokonca v roku 2005 vyjadriť: „*keby Fabišík mal TS „MIŠO“ viesť ako agenta ŠtB, musel by on – Fabišík všetko schváliť*“. Ak autor výskumu predložil TS „MIŠOVI“

otázku, prečo s týmito dôkazmi nejde pred súd, povedal, že čaká, pretože písomné svedectvo má údajne nižšiu hodnotu ako ústne a bývalí pracovníci ŠtB by mohli svoje písomné vyhlásenia odvolať. TS „MIŠO“ sa taktiež zmienil, že stretnutia s ŠtB sa mali viesť v duchu otázok, ako sa má, ale nikdy nie v duchu podávania správ na niekoho. Jedenkrát sa ho vypytovali na Jána Magu, čo on zásadne odmietol. Je zaujímavé, že TS „MIŠO“ sa zmienil o Jánovi Magovi, meno, ktoré sa v torzách jeho spisu vôbec nenachádza a nemal dôvod ho vôbec uvádzať. Autor výskumu našiel pol roka po stretnutí s TS „MIŠOM“ kópiu správy vo zväzku Jána Magu, spísanú npor. Fabišikom, ktorú mal ale podať TS „MIŠO“ o Garajovi a konzultácii personálnych otázok s Magom a Jarábom. Ak sa kópia správy, ktorú mal údajne podať TS na Magu v vecnom registri zväzku TS nenachádza, ale sám odmietal akékoľvek podanie informácií o Magovi a poprel akékoľvek podávanie správ, môže sa jednať o prvý dôkaz o existencii fiktívneho zväzku, resp. fiktívnej správy?

Prípady TS „MIŠA“ je skutočne ojedinelý. Kontaktovanie s ŠtB existovalo, to sa nedá poprieť. Spôsob, akým sa ŠtB snažila získať TS, bol však veľmi neistý. Vyjadrenia typu - „opatrne nadniesť ochotu pomôcť pri ochrane socializmu a predchádzať preventívne trestnej činnosti“, „vhodnou formou nadnesené podpísanie upevnenia vzájomnej dôvery“, svedčia o tom, že ani ŠtB nemala záujem priamo otvoriť TS „MIŠOVI“ podstatu spolupráce, a teda ani TS nemusel v prvotných fázach, keď už bol vedený ako agent ŠtB poznať jej skutočné záujmy. Samozrejme pri vyjadreniach TS „MIŠA“ treba mať na zreteli to, že všetky informácie z svojho spisu pozná, a teda vyvracia všetky fakty spisu krok za krokom svojimi argumentmi, ktoré pri vedomí toho, že sa z spisu nezachovalo viacej informácií, ani žiadne agentúrne správy, môžu predstavovať dodatočné prepracovanie určitých faktov v minulosti z pohľadu prítomnosti, tak aby to zapadalo do predstavy a pohľadu z dnešnej doby. Nevieme, akým spôsobom došlo k podpísaniu vyhlásenia pracovníkov ŠtB o tom, že TS nepracoval s ŠtB. Samotné vyjadrenie npor. Fabišika o tom, že TS „MIŠO“ nebol agentom je kontroverzné, pretože podľa zväzku to bol práve on, ktorý vykonal viazací akt za pomoci náčelníka okresu a na viazacom akte figuruje jeho podpis. TS neuviedol, či sa s bývalými pracovníkmi ŠtB stretol v roku 2005 spolu s právnikom, nevieme, nakoľko bolo jeho vystupovanie emotívne a teda nakoľko pracovníci ŠtB v dobe, keď sa otvorili archívy a sprístupňovali zväzky, nepodpísali to, čo sa od nich žiadalo za účelom, aby sami neboli neskoršie skompromitovaní. Buď npor. Fabišík dostal skutočne strach a klamal, aby kryl seba pred možnými následkami, alebo zväzok TS „MIŠA“ je úplne fiktívny a referent ho

založil a vykazoval, aby splnil plán, možno získal odmeny atď. Zarážajúce na stretnutí autora s TS „MIŠOM“ bolo prekvapenie TS „MIŠA“ keď zistil, že autor výskumu už jeho spis má dávno preštudovaný a nepotrebuje jeho zvolenie na štúdium zväzku. TS na túto skutočnosť reagoval otázkou, či autor má ten istý zväzok ako on, alebo má ešte viacej informácií, údajov ako on v svojej kópii zväzku, resp. či autor nenašiel pri výskume iné dodatočné informácie, správy. Táto neistota TS môže svedčiť o určitom vlastnom prepracovaní určitých faktov, fakt toho, že TS spoluprácu nikdy nepodpísal, že spolupráca mu bola nadnesená nejasne a skresľujúco, zostáva a je pravdivý, to sa nedá spochybniť

TS „PETER“

Na TS „PETER“ sa zachoval v ÚPN veľmi preriedený zväzok agenta. Zo samotného zväzku vyplýva, že prípad TS bol veľmi kontroverzný. Podľa vyjadrenia TS, situáciu nemal ľahkú už počas komunizmu. Samotná osoba TS sa nachádza v ťažkej situácii, pretože je dodnes kompromitovaná okolím. Pri nástupe do seminára mu problém spôsobovala komunistická minulosť jeho rodiny a hlavne jeho strýka, ktorý bol okresným cirkevným tajomníkom. Obvinenia kapitulárneho vikára po jeho vysviacke o tom, že spolupracuje s štátnou bezpečnosťou sa mali zakladať na tom, že mu boli často schválené cesty do zahraničia a iným duchovným nie. Samotný TS „PETER“ k tejto problematike sa vyjadril, že naozaj pri udeľovaní víz a náležitostí mu nikto nerobil problémy a nemal žiadne komplikácie, nedokázal to pochopiť. Tento poznatok sa vyskytuje aj vo zväzku TS, čo znamená, že tieto údaje sa zakladajú na pravde. Obvinenie zo spolupráce TS „PETRA“ s ŠtB a KGB pretrváva medzi kňazmi v diecéze až do dnes.³³¹ Paradoxom je, že tieto obvinenia sa dostali TS „PETROVI“ aj zo strany jedného nemenovaného biskupa Spišskej diecézy, ktorý mu mal otvorene jeho zapletenie s tajnou službou vyčítať. Paradox spočíva práve v tom, že to bola práve cirkevná hierarchia, ktorá urobila svojím vyhlásením o spolupráci kňazov s ŠtB hrubú čiaru minulosti a predsa v privátnej sfére túto problematiku rozoberá. V súkromí medzi kňazmi však podozrenia a konflikty pretrvávajú naďalej a je to len ďalším znakom toho,

³³¹ Kňaz „XY“ sa vyjadril, že bolo veľmi podozrivé, časté cestovanie TS „PETRA“ do zahraničia, hlavne ak druhým kňazom cesty umožnené neboli. K tomu malo dôjsť v zahraničí podľa vyjadrenia kňaza XY po stretnutí TS „PETRA“ s tajne vysväteným kňazom k jeho neskoršiemu uväzneniu KGB. Rozhovor s kňazom Spišskej diecézy, ktorý v tej dobe zastával určitú funkciu v správe diecézy, neskoršie vedený v zoznamoch ŠtB ako prenasledovaná – nepriateľská osoba. Rozhovor bol uskutočnený dňa 14. mája 2010. Kvôli zabráneniu ďalším možným konfliktom a sporom, meno duchovného zostane v anonymite.

že oficiálne stanovisko konferencie biskupov Slovenska nepostačuje a hnisavá rana minulosti zostáva nezahojená.

Čo sa teda nachádza vo zväzku TS „PETRA“? TS „PETER“ mal pristúpiť k spolupráci s ŠtB až po jeho suspenzácii (1976) generálnym vikárom a následnom spätnom uvedení do pastorácie (1979), teda až v roku 1983-84. Motív získania miesta v pastorácii preto nezohral význam. V samotnom zväzku TS nenájdeme dôvod, motív, na základe ktorého ho mala ŠtB získať k spolupráci. Nachádza sa len vyjadrenie o jeho odmietavom postoji k PIT a jeho súhlasu sa naďalej stretávať s ŠtB. Pretože TS „PETER“ bol veľmi zhovorčivý a schôdzka s OP sa mala veľmi pretiahnuť, podpísanie spolupráce sa malo uskutočniť až pri ďalšom stretnutí. Vo zväzku TS „PETRA“ sa nachádza podpísanie prehlásenia o spolupráci s Československou kontrarozviedkou, s krycím menom a dodržaním mlčanlivosti. Podľa dochovaných záznamov vo zväzku mal TS „PETER“ získať v rokoch 1987 a 1988 dva krát odmenu vo výške 500 Kčs.

Aké stanovisko k svojej registrácii ako agenta ŠtB a vlastnej spolupráci zaujal TS? Osobné stretnutie s TS „PETROM“ sa uskutočnilo 3. júna 2010 v mieste jeho terajšieho pôsobenia. TS PETER sa otázkam spolupráce s ŠtB zmieňoval len okrajovo a veľmi obsérne sa venoval jeho práci v podzemnej cirkvi. Vyhybal sa formulácie ŠtB a namiesto toho, používal formuláciu – „oni“. Ak sa téma autorom výskumu obrátila na jeho údajnú spoluprácu, odpovede boli krátke a neisté. Sám TS „PETER“ celú spoluprácu poprel. Vyhlásil, že vedome nikdy nič nepodpisoval a nikdy sa k ničomu nezaviazal. Na otázku autora, prečo sa nachádza v jeho zväzku vytlačené tlačivo o vedomom zaviazaní k spolupráci s československou kontrarozviedkou, o mlčanlivosti a o zvolení krycieho mena, ktoré stvrdil vlastnoručným podpisom, TS odpovedal, že nevie. Súhlasil s tým, že podpis odpovedá jeho podpisu, ale zmienil sa, že ak nastalo niekedy nejaké podpísanie nejakého papiera, tak to bolo podpísanie nejakého papiera pri výjazde do zahraničia, ktoré podpísal on a aj iný kňaz podzemnej cirkvi. Teda podľa TS sa malo jednať o zmieňované prehlásenie o vycestovaní. K tomuto vyjadreniu treba poznamenať, že na prehlásení o spolupráci sa jasne nachádzajú formulácie o spolupráci s čs. kontrarozviedkou, o konšpiratívnom používaní krycieho mena a prehlásení o mlčaní a na prehlásení nie je žiadna zmienka o vycestovaní do zahraničia. Cesty do zahraničia sa udiali v hojnej miere koncom 70. rokov a k spolupráci mal byť získaný až v rokoch 1983 – 84, teda pár rokov neskôršie, ako sa mala uskutočniť cesta, pred ktorou mal podľa vyjadrenia TS „PETRA“ podpísať nejaký papier. Teda informácie sú z časti rozporuplné.

Skutočne pozoruhodnú diskrepanciu nájdeme pri jeho opätovnom nástupe do pastorácie. Podľa zväzkov ŠtB mal TS „PETRA“ nasadiť do pastorácie generálny vikár, podľa vyjadrenia TS „PETRA“ to mala byť ale ŠtB, ktorá ho mala koncom 70. rokov kontaktovať a žiadať od neho jeho nástup do pastorácie pod nátlakom. Tento tlak mala údajne vyvinúť aj na generálneho vikára. TS „PETER“ mal údajne stáť pred voľbou buď prijme miesto kňaza v pastorácii alebo psychiatrická liečebňa. Ani v tomto svojom vyjadrení však TS nevidel nijaký rozpor. Údajne až po rozhovore s biskupom Ferancom, ktorý mu odporúčal nastúpiť do pastorácie, ale pod podmienkou, že sa bude vyhýbať akýmkoľvek kontaktom s kňazmi, pretože je v príslušnej diecéze upodozrievaný s spolupráce s ŠtB, nastúpil TS „PETER“ do pastorácie. Na otázku, čo asi mohla ŠtB sledovať tým, že ho chcela mať opätovne v pastorácii, sa nevedel vyjadriť. Táto skutočnosť vrhá určitý tieň na odmietavé stanovisko TS k jeho spolupráci.

TS „PETER“ sa so svojím zväzkom oboznámil, takže presne vedel, čo sa vo zväzku nachádza. Na svoju obhajobu použil práve „argument“, že by sám rád vedel, na koho mal podávať nejaké správy, keďže vo zväzku sa nič konkrétneho nenachádza – nezachovalo. V diecéze sa mal strániť kontaktom s kňazmi, takže nevie, na koho mal teda podávať správy. V samotnom zväzku sa podľa jeho vyjadrenia o tom tiež nič nenachádza.

Analýzou rozhovoru s TS „PETER“ nájdeme veľa rozporov. Existencia sporov, konfliktov medzi niektorými kňazmi a ním je veľmi prítomná. Dnes sa môžeme len domnievať, či tento fakt nebol náhodou motívom k novej spolupráci. TS „PETER“ dnes nemôže stavať na argumente, že vo zväzku sa nenachádza to, na koho mal podávať správy a že sám sa s kňazmi nestretával, teda nemal na koho podávať správy. Mal veľmi dobré kontakty na podzemnú cirkev, a teda kam by sa malo uberať možné podozrenie nie sú diecézni kňazi, ale duchovní podzemnej cirkvi. Ak sám bol aktérom podzemnej cirkvi, je priam otázne, prečo na neho neviedla ŠtB zväzok nepriateľskej osoby, ale len zväzok agenta ŠtB? Na otázku, kto teda mohol viesť na neho zväzok, uviedol, že v práci v podzemnej cirkvi pri vzdelávaní tajných teológov nasadila ŠtB do jeho skupiny údajne dvoch pracovníkov ŠtB, tí mali na neho podľa vyjadrenia TS zaviesť zväzok agenta. Priam rozporuplné je jeho tvrdenie, že nikdy nič nepodpísal a ak niečo, tak len pri výjazde do zahraničia. Tie sa totiž uskutočnili pár rokov pred jeho prístupom k spolupráci a tlačivo, na ktorom je jeho podpis nepojednáva o ceste do zahraničia, ale jasne uvádza súhlas spolupracovať konšpiratívne s československou kontrarozviedkou.

3.5.2. Analýza postojov duchovných

Zo šiestich odpovedí od kňazov, ktoré obdržal autor, jeden jediný duchovný priznal svoje zapletenie sa s komunistickou štátnou bezpečnosťou. Odsúdil svoju spoluprácu agenta a dnes sa na to pozerá ako na zlé obdobie, pevne veriac, že nikomu neublížil. V ostatných prípadoch duchovní popreli svoju spoluprácu ako tajných spolupracovníkov ŠtB. V jednom prípade je spolupráca skutočne pochybná a vyvoláva otázky, v ďalších štyroch pravdepodobná a vyvoláva údiv nad reakciami príslušných kňazov. Útok, varovania, moralizovanie nie je až tak prekvapujúce, pretože sa za tým viac menej skrýva priznanie duchovného k spolupráci, ale existencia vlastnoručného prehlásenia o spolupráci a súčasne úplne popretie vedomých stykov s ŠtB u TS „PETRA“ a TS „ŠIMONA“ („*predstavili sa nám ako cirkevný dozor*“) vedie k veľkej diskrepancii a otázke, čo sa môže za ňou skrývať?

K problematike spolupráce s tajnou službou zo psychologického hľadiska a výskytu diskrepancií v reakciách bývalých spolupracovníkov existujú významné štúdie nemeckých hlbinných psychológov. Štúdie sa systematizujú na problematiku motivácie a obranných mechanizmov človeka pri vyrovnávaní sa s pocitmi viny vlastného zapletenia s komunistickou tajnou službou. Ich výsledky na tomto poli poukazujú na to, že vyrovnávanie s pocitmi viny u TS sa odohrávalo už počas spolupráce formou určitej „schizofrénie“, ale aj po ukončení spolupráce jej úplným popretím.³³² Protirečenie medzi hlasom svedomia a požiadavkami Stasi sa TS pokúšali riešiť pomocou obranných mechanizmov. Dnes sa hovorí o tkz. „zmene identity“ „dvojitý identite“ alebo tkz. „schizofrénii“ počas spolupráce. Pri tejto zmieňovanej forme nevedomej obrany voči pocitom viny, dotyčné osoby zaujali počas spolupráce dve rôzne stanoviská voči realite. „*Zdvojenie* predstavovalo rozdelenie seba samého na dva nezávislé od seba fungujúce celky, ktoré medzi sebou nevstupovali do konfliktu. Aktom rozdelenia a zamlčania mohli existovať vedľa seba dve rôzne formy prežívania reality, bez toho, aby sa navzájom ovplyvňovali. Napr. keď TS sa nachádzal v observovanej náboženskej skupine, mal pocit toho, že patrí k náboženskej skupine a zabudol na tajnú spoluprácu. Pri stretnutí s OP sa ale identifikoval s záujmami tajnej služby. Keď sa tieto dve pohľady jednej reality nedokázali už udržať oddelene, boli si TS vedomí konfliktov v svedomí. To viedlo k odmietnutiu spolupráce, krízam osobnosti, alebo aj k pokusom

³³² Porov. KERZ-RUEHLING Ingrid, PLÄNKERS Tomas: Verräter und Verführte. Eine psychoanalytische Untersuchung Inoffizieller Mitarbeiter der Stasi, Berlin: Ch.Links Verlag, 2004, s. 143,147,229

o samovraždu.³³³ U TS duchovných sa stretne s častým aspektom alkoholizmu, ktorý počas spolupráce vznikol a ktorý v niektorých prípadoch viedol k ukončeniu spolupráce. U niektorých tento aspekt pretrval až do dnešnej doby. Ďalšia forma boja proti pocitom viny pozostávala z toho, že tajná spolupráca sa chápala ako niečo cudzie, oddelené od osobnosti TS, s ktorou človek (TS) nemal nič spoločné. Hovorí sa o „*nevedomej modifikácii minulosti – skrytí, potlačení spomienok*“.³³⁴ Spomienky podliehajú aktuálnym pocitom viny a hanby a dotýkajú sa bolestných situácií. Výsledky psychologických štúdií preukázali, že zistením a verejným odsúdením spolupráce po prevrate mnohí TS považovali za nutnosť ospravedlniť svoju spoluprácu čiastočne cez vytváranie určitých legiend. Disonancie medzi dnešnými postojmi a predošlými predstavami, stanoviskami sa riešili v prospech prítomnosti a TS si spätne nevedome vytvorili predstavy o tom, že nikdy nemysleli a nekonali inak, ale vždy v súlade s ich dnešnými postojmi. Na miesto skutočnej spomienky na nepríjemný zážitok prišla tak iná, ktorá je menej zaťažujúca a akceptovateľná pre súčasnú osobnosť.³³⁵ Jedná sa o spätné ale nevedomé prepracovanie minulosti z dnešnej perspektívy, dokonca vymazanie niektorých pasáží života z minulosti, hlavne tých, ktoré vyvolávali pocity viny natoľko, že TS sú schopní odprisahať, že s ŠtB nikdy nespolupracovali. Stávalo sa, že TS natoľko potlačili akúkoľvek spoluprácu, že z pohľadu dnešnej perspektívy považovali kontakty s tajnou službou za nereálne, neexistujúce. Takto sa mohli ľahko od svojich činov dištancovať. Minulosť sa predstavila pod zorným uhlom prítomnosti.³³⁶

Práve výskyt „modifikácie vlastnej minulosti v prospech prítomnosti“ v problematike popierania spolupráce duchovných by sa mal brať pri posudzovaní spolupráce duchovných viacej na zreteľ. TS môžu dnes skutočne odprisahať, že v minulosti nič nepodpísali a podkladať to výrokmi „*radšej by som zomrel ako sa jej dopustil*“ (TS „ŠIMON“), v svojom vnútri sú o nevinne hlboko presvedčení a vnímajú ich registráciu - agentov ŠtB ako krivdu. Potenciálnej modifikácie ich minulosti si však už nemusia byť ani vedomý, práve ak nastala tesne po prevrate, s odstupom času po 20. rokoch už si na to nespomenú a vnímajú svoj život v novej svetle, prispôsobenom dnešnej realite. Len ťažko sa dá preukázať takýto fenomén u niektorého spolupracovníka ŠtB, v žiadnom

³³³ Porov. KERZ-RUEHLING Ingrid, PLÄNKERS Tomas: Verräter und Verführte. Eine psychoanalytische Untersuchung Inoffizieller Mitarbeiter der Stasi, Berlin: Ch.Links Verlag, 2004, s. 143,147,229

³³⁴ Tamže.

³³⁵ Tieto náhradné spomienky boli určitým kompromisom v obranných mechanizmoch vlastného ja proti traumatizujúcim spomienkam. Porov. tamže. 229.

³³⁶ Porov. tamže.

prípade sa však nesmie ani zovšeobecňovať na všetky prípady tých, ktorí popreli spoluprácu s ŠtB. Zakaždým je potrebné osobné vyjadrenie daného TS, jeho porovnanie s existujúcim zväzkom, nájdením diskrepancií a možnými konfrontáciami s nimi. U tých TS, u ktorých sa zväzky ŠtB skartovali úplne sa modifikácia minulosti môže realizovať ľahšie, verejnosti chýba možnosť ich konfrontácie s nimi a TS sa naskytá možnosť určitého profitu a modifikácie vlastnej minulosti

ZHRNUTIE HISTORICKEJ ČASTI

Cieľom historického výskumu bolo hlbšie preniknutie do problematiky spolupráce katolíckych kňazov s ŠtB. Výskum sa od počiatku potýkal s ťažkosťami v rôznych smeroch, avšak pomohol dôjsť k hlavnej téze celej historickej časti: spolupráca duchovných sa nemôže posudzovať len na základe registračných protokolov, teda nie je možné na základe toho, že niekto je vedený ako agent ŠtB, tvrdiť, že tento kňaz aj skutočne ním bol, podával správy a „obdarit“ paušálne všetkých registrovaných TS nálepkou „kolaborant“ a zradca. Nebol agent ako agent, existovali rôzne hĺbky a dimenzie zapletenia a spolupráce s ŠtB. Ak k tomu pridáme fakt, že mnohé zväzky boli skartované, či už prirodzene alebo divoko, o to viacej nemôžeme posudzovať prípady tých duchovných, ktorých zväzky boli úplne zničené a štúdiom ostatných archívnych materiálov sa nič nedozvieme. Práve existencia tvrdej skartácie sťažuje pohľad na celú problematiku. Na druhej strane zo situácie skartovaných a preskartovaných zväzkov ťažia dnes aj niektorí tajní spolupracovníci a argumentujú, že žiadne správy nepodali, nikdy nespolupracovali a teda zväzky sú fikciou ŠtB. Žiaľ tento argument je plytký a nemôžu sa na základe neho spochybníť všetky zväzky, existencia tajných spolupracovníkov a samotnej ŠtB a teda aj perzekvovanej cirkvi. Preto je nevyhnutná analýza každého jedného jednotlivého prípadu osobitne. Kvôli komplexnosti problematiky nie je možné zhrnúť v závere kompletne všetky aspekty historickej časti. Ak sa preto pýtame ako vlastne postupovať pri posudzovaní spolupráce, môžeme zhrnúť základné aspekty, ktoré je nevyhnutné skúmať: fiktívnosť zväzkov a agentúrnych správ; kvantita správ namiesto kvality; objektívnosť správ a sledovanie vlastných cieľov ŠtB; ťažká skartácia a rekonštrukcia zväzkov, problematika podpisovania prehlásenia o spolupráci a popieranie spolupráce; vedomie o spolupráci a metóda postupného odkrývania cieľov; ústny súhlas a popieranie spolupráce; diskrepancia medzi povrchnými motívmi ŠtB a skutočnými motívmi duchovných; prítomnosť strachu v prevažnej väčšine verboviek; ukončenie spolupráce prevažne z nespoľahlivosti a laxnosti duchovných.

Fikcia alebo realita?

Agentúrne zväzky ŠtB nie je možné vyhlásiť za úplne nepravdivé a fiktívne a tým dokázať, že spolupráca duchovných je výmyslom a nezakladá sa na pravde. Analýza výročných správ ŠtB a ostatných archívnych prameňov Štátnej bezpečnosti nám poskytla obraz o kompletnom rozpracovaní všetkých oblastí Spišskej diecézy.

Výsledkom bolo zavedenie mnohých vzázkov nepriateľských osôb. Perzekúcia nepriateľských osôb - duchovných dosvedčuje, že práca a informácie tajných spolupracovníkov neboli fikciou, bola reálna, a aj napriek citlivosti prístupu k posudzovaniu spolupráce je fakt toho, že niektoré správy prispeli k znepríjemneniu životov svojich spolubratov, k odsúdeniu veriacich a kňazov reálny. Nikto preto nemôže vyhlásiť, že aparát ŠtB je jedným veľkým klamstvom a spolupracovníci ŠtB sú obeťami tohto klamstva. „Nepriateľ štátu“ nebol tiež fiktívny, ale existoval reálne a ŠtB ho silou mocou chcela zlomiť. K tomu jej slúžila sieť spolupracovníkov. Na druhej strane ak by nebolo režimu, nemali by sme dnes tajných spolupracovníkov. Spolupráca s ŠtB je teda produktom totality.

V čom ale spočíva opatrnosť? Aj keď smernice, metódy aparátu sú prísne, analýza archívnych dokumentov preukázala povrchnosť práce jej pracovníkov: práca ŠtB pozostávala z plnenia plánov a kariérového rastu. Ako sa „plnili“ plány počas komunizmu, vie dnes každý. Tomu sa nevyhlo ani ŠtB. Snaha o splnenie nariadení, plánov ale aj túžba po odmene a kariére mohli viesť jednak k tvorbe fiktívnych vzázkov, ale aj k tvorbe fiktívnych správ. Aspekt povrchnej práce, kvantity namiesto kvality agentúrnych správ potvrdili aj kontroly Štátnej bezpečnosti. Skúmaním spolupráce v Spišskej diecéze môžeme v pár prípadoch konštatovať povrchnosť vedenia vzázkou a pravdepodobnosť fiktívnej spolupráce: TS „PAVOL“ – Pavol Janáč, ale aj TS pod pseudonymom „MIŠO“. Obdobne tomu mohlo byť aj u Juraja Baka, u ktorého sa vyskytol aspekt nevedomosti toho, čo sleduje ŠtB stretávaním s ním (pritom už bol vedený ako agent ŠtB). Aká je teda výpovedná hodnota agentúrnych správ? Ak ich písal pracovník ŠtB, čo bolo vo väčšine prípadov spolupráce duchovných, tak v písaní agentúrnych správ sa preukázala perspektíva pracovníka ŠtB: frázy, formulácie správ naznačujú, že správy písal tendenčným štýlom, aby sa potvrdilo to, čo chcel správami počuť alebo aby preukázal nadriadenému, že pracuje poctivo na prípadoch. Ak sa ale takéto správy podpísali samým TS, čo sa v ojedinelých prípadoch stávalo, pridáva to na vierohodnosti správ a tendenčná perspektíva operatívneho pracovníka sa znižuje.

Pri skúmaní vzázkov agentov ŠtB je potrebné obsah ich údajov a dochovaných správ jednak filtrovať ale aj porovnávať jednak s ďalšími dokumentmi napr. výročnými správami, ale aj s vzázkami nepriateľských osôb a skúmať, či v periode, kedy podával TS správy, zosilnej aj tlak, vypočúvania, perzekúcia alebo odsúdenie nepriateľskej osoby. Štúdium vzázkov NO je nevyhnutné aj preto, lebo sa z ich obsahu dajú rekonštruovať správy agentov, ktoré sú v ich vlastných vzázkov zničené, čo môže

prispiet' k dokázaniu podávania správ u tých TS, u ktorých dnes v ich vlastných spisoch sa správy skartáciou nedochovali a ktorí dnes z toho ťažia a odvolávajú sa, že nikdy nespolupracovali.

Opatrnosť pri posudzovaní spolupráce dosvedčuje nielen povrchné vedenie a splňanie plánov, ale aj samotná metodológia získavania spolupracovníkov. Postupné odkrývanie cieľa kandidátovi spolupráce, metóda zdanlivých cieľov, ktoré viedli k spolupráci s dobrým úmyslom, naznačuje, že spolupracovníci ŠtB dlhšiu dobu nemuseli vedieť, že sú už vedenými a registrovanými agentmi. Analýzou listov, rozhovorom s kňazmi ale aj z štúdia niektorých aktov sa potvrdil aj ďalší aspekt, ktorý doposiaľ nebol známy: pracovníci ŠtB niekedy kontaktovali kňazov spoločne s okresným cirkevným tajomníkom. Bolo to rafinované. Kňaz poznal OCT a udržiavať si s ním dobrý kontakt bolo nevyhnutné z existenčných dôvodov (štátny súhlas), preto odmietnuť stretnutia s ním bolo nemožné. Teda ak OCT s niekým prišiel, kňaz sa stretnutiu s ním nevyhýbal, otvoril dvere, ale až potom, dodatočne sa jeden z nich mohol preukázať ako pracovník bezpečnosti. Čo z toho vyplýva? Ak sa pracovník bezpečnosti, ktorého kňaz spoznal pri styku s OCT opýtal kňaza, či je ochotný sa takto stretnúť aj naďalej a kňaz mu odpovedal kladne, mohlo sa stať, že kladná odpoveď kňaza sa už považovala za súhlas k spolupráci. Z odpovedí niektorých duchovných v listoch, sa črtá možná intuícia takéhoto prvého štýlu kontaktovania. Ak tomu tak bolo, tak získanie k spolupráci, teda prvotný akt súhlasu so spoluprácou je veľmi pochybný.

Ďalším aspektom pre citlivosť prístupu k tematike spolupráce je potreba diferenciácie medzi tými zväzkami, v ktorých TS vlastnoručne podpísali spoluprácu a medzi tými, ktorí podali len ústny súhlas. Ústny súhlas neznamena, že spolupracovník nikdy nespolupracoval a nemôže slúžiť ako dôvod k úplnému popretiu spolupráce, na druhej strane je predsa len niečím iným, ako u tých, ktorí podpísali vlastnoručne spoluprácu. Ústny súhlas mohol slúžiť jednak k taktickej opatrnosti a vypočítavosti, čo sa preukázalo u tých TS, ktorí spoluprácou sledovali vlastné osobné ciele, ale mohol slúžiť aj v niektorých ojedinelých prípadoch pri vykázaní fiktívneho zväzku. V prípadoch podpísania spolupráce sa nemôže konštatovať, že kandidáti nevedeli, čo od nich ŠtB chce a sleduje a podpísanie spolupráce, ak nebolo vynútené, dokazuje vedomie spolupracovníka o tom, čomu sa zaväzuje. Posledným aspektom je aspekt prijímania odmien a návštevy konšpiračných bytov. U spolupracovníkov, ktorí podpisovali prijatie odmien a navštevovali konšpiračné byty, nie je možné tvrdiť, že nikdy nespolupracovali, resp. že nevedeli, čo od nich ŠtB sleduje a chce. Odmien a návšteva

konšpiračných bytov predpokladajú akúsi hlbšiu rovinu zapletenia sa s ŠtB: návštevám konšpiračných bytov predchádzalo totiž školenie a stretávali sa tam prevažne dôležitejší agenti. Odmeny ak boli prevádzané vlastnoručnými podpismi, zvyšujú pravdepodobnosť obojstranného vzťahu medzi kňazom a ŠtB. Ak sa ale vykazovali bez podpisov, je ich stopercentnosť taktiež spochybniteľná – vid' prípad TS „MIŠA“ a jeho údajného odmeňovania.

Aký možný predbežný záver sa dá konštatovať? Prevažná časť zväzkov TS v Spišskej diecéze nie je fiktívna, ale nedá sa ich výpovedná hodnota zdogmatizovať z dôvodu hore uvedených aspektov.

Obete alebo kolaboranti?

Za tvrdením niektorých historikov, kňazov vedených ako tajných spolupracovníkov, ale aj predstaviteľov cirkevnej hierarchie (vyhlásenie KBS), ktoré stavajú spoluprácu a agentov do svetla „obetí“ režimu, získaných zlomením pod psychickým a fyzickým tlakom, vydieraním, sa skrýva snaha zníženia podielu zodpovednosti za spoluprácu. Často je podložená argumentom, že duchovným chýbala možnosť slobodného rozhodovania. Takáto argumentácia je tendenčná a opiera sa len o fakty a situáciu z 50. a 60. rokov, kedy sa skutočne cez fyzický a psychický tlak, väzenie získavali obeť režimu k spolupráci. Štúdiom metodológie získavania spolupracovníkov v 70. a 80. rokoch sa podarilo preukázať, že získavanie spolupracovníkov sa menilo od nátlaku, vydierania v 50. a 60. rokoch k motivácii na dobrý cieľ, profitovaniu ale aj minimalizácie vydierania v dobe normalizácie. Zmenila sa hlavne komunikácia a vedenie celého procesu riadenia TS. Bezpečnosť sa snažila predstaviť spoluprácu tak, aby kandidát slobodne, pozitívne namotivovaný súhlasil so spoluprácou. „Jemnosť“, opatrnosť v komunikácii s kandidátmi, snaha vzbudiť pozitívnu motiváciu u agenta nie je ale z dnešného pohľadu bezproblémová. Niesla totiž so sebou zakrývanie pravých úmyslov ŠtB, problematiku zdanlivých cieľov a nevedomosti o spolupráci. Dôvod bol jednoduchý – verbovanie agentov v nepriateľskom prostredí cirkvi nemalo kandidátov „vyplašiť“ ale postupne pripútať. Výskum túto tézu potvrdil: odkryli sa prípady predstavenia spolupráce kňazom ako „možnosti stretávania sa“, ako „otázky možnosti sa nabudúce porozprávať“. Skutočný význam spolupráce sa odkryl až oveľa neskôr. Z doposiaľ zmieňovaného vyplýva, že na základe zmeny taktiky získavania spolupracovníkov v 70. a 80. rokoch do roviny „pozitívnej motivácie“ nemôžeme súhlasiť s jednostrannou tendenciou predstavovania spolupracovníkov ako obetí režimu, na druhej strane skrývanie pravého cieľa spolupráce metódou postupného odkrývania

cieľov, nevedomosť o spolupráci, robí aj v dobe normalizácie z spolupracovníkov určité „obete“, nie však v zmysle obetí fyzického a psychického nátlaku ako to rada predstavuje cirkevná hierarchia, ale obeti novej, rafinovanej taktiky získavania spolupracovníkov, bez toho, že by vedeli, za akým účelom sa s nimi uskutočňujú schôdzky. Takáto nevedomosť sa potvrdilo v niektorých prípadoch duchovných Spišskej diecézy, sama o sebe sa taktiež nemôže paušalizovať.

Je možné hovoriť aj o spolupracovníkoch kolaborátoch?

Ak niektorý duchovný spolupracoval slobodne, lebo tým riešil niektoré svoje konflikty alebo sledoval naplnenie svojich túžob, osobných cieľov, tak áno. V spolupráci duchovných s ŠtB sa vyskytli aj prípady kolaborátrov. Avšak ako všade inde, aj tu sa vyžaduje maximálna obozretnosť. Záver poslednej kapitoly historickej časti tvorí totiž typológia možných príčin k pristúpeniu na spoluprácu. Jej analýzou sa prišlo k potvrdeniu určitej diskrepancie medzi motívmi, ktoré vykázala povrchne ŠtB a motívmi, ktoré mohli skutočne viesť duchovných k spolupráci. Ak by sme sa pridržiavali pravoverne toho, čo vykázala ŠtB pri akte verbovky, tak by 56 percent duchovných pristúpilo k spolupráci v 70. rokoch dobrovoľne, dokonca z vlastenecko-ideologických pohnútok. Väčšina z nich by sa dala označiť aj pojmom kolaboratér. Pri dôkladnejšej analýze viacerých prameňov, porovnávaním správ sa prišlo k tomu, že u väčšiny duchovných, teda aj u tých, ktorí mali prijať spoluprácu dobrovoľne prevládal pri stretnutí s ŠtB strach, nervozita a neistota. Strach prevládal u najväčšieho počtu duchovných – konkrétne v 40 percentách prípadov. Z tohto dôvodu sa spolupráca a možná „kolaborácia“ nemôže hodnotiť ani výlučne na základe toho, ako vykázal motív kňaza pracovník ŠtB. V tomto aspekte mohol totiž taktiež sledovať tendenčné ciele a plnenie plánov. Spolupráca z presvedčenia a dobrovoľnosti mala byť pre ŠtB „zárukou spoľahlivosti a kvality agenta“.

Jeden z ďalších pomerne podstatných aspektov, ktoré práve v prostredí spolupráce kňazov zmierňujú ich plošné odsúdenie alebo dokonca vrhajú lepšie svetlo na pochopenie tej doby, je analýza ukončenia spolupráce, teda dôvodov, ktoré viedli k ukončeniu spolupráce duchovných. Až v 43 percentách musela Štátna bezpečnosť ukončiť spoluprácu s duchovnými na základe ich neúprimnosti a nečestnosti k spolupráci a orgánom ŠtB. Ostatné typy a počty ukončenia spolupráce predstavujú minoritu. Ak teoreticky predstavovalo pristúpenie k spolupráci chvíľkový moment zlyhania, tak výsledky ukončenia spolupráce naznačujú, že v väčšine prípadov kňazi počas spolupráce s ňou dlhodobo nesúhlasili a aj keď ju prijali, viedla k povrchnej

spolupráci, poznačenej neúprimnosťou, nečestnosťou, teda k žiadnej aktivite, ale podávaniu alebo nepravd, alebo skreslených informácií.

Posledným aspektom v závere historickej časti je aspekt opatrnosti výpovedí žijúcich bývalých spolupracovníkov ŠtB. Mnohokrát slúžia výpovede týchto kňazov na potvrdenie alebo vyvrátenie pravdivosti toho, čo je vo zväzkoch. Výskum však narazíme na pro ale aj kontra v dôveryhodnosti ich výpovedí. Výskumom sa potvrdil možný výskyt prípadov kňazov, u ktorých môžeme predpokladať prepracovanie, pozmenenie vlastnej minulosti natoľko, že dnes nám môžu odprisahať, že s ŠtB nikdy nespolupracovali. Dvaja duchovní aj napriek vlastnoručnému podpísaniu prehlásenia o spolupráci akékoľvek prijatie, podpísanie spolupráce popreli. Jeden vyjadril dokonca vôľu radšej zomrieť, ako keby mal spolupracovať s bezpečnosťou. Za týmto odmietavým stanoviskom sa skrýva snaha vysporiadať sa s pocitmi viny. Nepokoj v svedomí viedol k vymazaniu tých strán života, ktoré spôsobovali TS nepríjemné pocity viny. Pri posudzovaní spolupráce žijúcich duchovných a ich výpovedí sa preto musí prihliadať na možnú modifikáciu a potlačenie nepríjemných spomienok natoľko, že bývalí spolupracovníci poprú akýkoľvek náznak spolupráce.

Historická časť nám pomohla odkryť fakty, okolnosti ale aj nejasnosti okolo spolupráce a rôzne aspekty, ktoré je potrebné pri analýze zohľadniť. Zistenie rôznych motívov, ktoré viedli k spolupráci duchovných, odkrýva pozadie ich uvažovania a úmyslov, ale samotné motívy ani iné historické fakty nestačia na posúdenie mravného konania človeka. Inšpirácia k tejto práci vznikla práve aj ako reakcia na mnohé morálne hodnotenia a odsúdenia niektorých katolíckych duchovných v médiách na Slovensku a v Českej republike. Avšak práve nálepka toho, že je niekto registrovaný ako TS nestačí na udelenie výsady „zradcu“, „kolaborátora“ a v tom obsiahnutom morálnom hodnotení a odsúdení človeka. Cieľom nasledujúcej etickej časti nebude nájsť recept na to, či spolupracovník „zhrešil“, ani nikoho odsúdiť alebo dokázať niekomu vinu ale poukázať aj na ďalšie aspekty z oblasti morálnej teológie a morálnej filozofie, ktoré sú nevyhnutné určenie morálnej kvality konania.

V morálnej teológii existuje viacero zorných uhlov, pod ktorými je možné skúmať konania človeka a teda aj spoluprácu duchovných (svedomie, morálne konanie a identita, zmierenie a vina ale aj téma etického kompromisu). Etická časť bude preto skúmať spoluprácu duchovných z pohľadu etického kompromisu. V živote človeka existujú rôzne krízové situácie a konflikty. Svedomie človeka hľadá z týchto konfliktov zodpovedné východiská. Sú však aj situácie – morálnej dilemy, v ktorých je aj sám

človek v svojom svedomí bezradný a hľadá určité oporné body, kritériá a princípy, podľa ktorých by sa mohol správne rozhodnúť. Základnou otázkou etickej časti bude preto nájdenie odpovedi na otázku, či existujú v objektívnom merítke kritériá, princípy, ktoré mohli pomôcť kňazom v konfliktných situáciách a ktoré predstavujú aj etický kompromis. Predstavovalo konanie spolupracovníkov etický alebo neetický kompromis? Mohli kňazi pod strachom pristúpiť k spolupráci, a súčasne si zaumieniť, že nebudú na nikoho nepodávať zlé správy? Je takýto kompromis správny? Môžeme pod tlakom vydierania a záchrany vlastnej kože pred väzením pristúpiť na spoluprácu a podávať správy na ostatných priateľov v tomto prípade spolubratov, s vedomím toho, že správy budú mať za následok ich uväznenie. Je argumentácia „radšej spolupráca ako väzenie oprávnená? Aké možnosti sa naskytajú človeku, ktorý sa ocitne v konfliktných situáciách a nevie akou cestou ísť?

Druhá časť tejto práce sa bude snažiť analyzovať konfliktné situácie kňazov a nájsť v nadväznosti na v tradícii morálnej teológie existujúce normatívne princípy východiská pre zodpovedné a oprávnené konanie v konfliktných situáciách, v ktorých sa ocitli kňazi, ale aj poukázať na hranice a nebezpečenstvá možných laxných argumentácií. Je možné, že etickým prístupom k problematike spolupráce sa potvrdia niektoré závery alebo sa prídajú k iným, aj opačným pohľadom na spoluprácu ako z historického pohľadu. Tam totiž, kde história na základe registrovania tajného spolupracovníka a analýzy dokumentov na základe faktov robí závery a hodnotí, teologická etika začína skúmať, a snaží sa vniknúť do dimenzie hĺbky ľudskej osobnosti, jeho konania, slabín a rozhodovaní.

ČASŤ B

**KATOLÍCKI KŇAZI AKO TAJNÍ SPOLUPRACOVNÍCI ŠTB
ETICKÁ PERSPEKTÍVA**

4. SPOLUPRÁCA DUCHOVNÝCH Z POHLĀDU MORÁLNEJ TEOLÓGIE

V historickej časti práce sa predstavili typy spolupráce zistené na základe výskumu zložiek agentov bezpečnosti ale aj na základe osobného vyjadrenia duchovných. Typologizácia sa založila na skúmaní motívov a príčin, ktoré viedli duchovných k spolupráci a podávaniu správ aj počas spolupráce. Preto je potrebné ešte raz zdôrazniť, že skúmanie spolupráce duchovných sa nezakladá iba na momente zlomenia, nahovorenia duchovného na spoluprácu, ale typologizácia sa týka aj príčin podávania správ počas spolupráce a to z patričného dôvodu: spolupracovník síce mohol byť získaný na základe vydierania, ale časom mohol nájsť v spolupráci aj určité výhody a podávanie správ v neskoršom období sa môže zakladať na úplne iných pohnutkách ako len na vydieraní. Etická časť výskumu bude čerpať z typológie spolupráce duchovných. K typológii situácií spolupráce duchovných je však potrebné sa vrátiť aj v etickej časti. Pohľad z uhla morálnej teológie a následná analýza situácií spolupráce je iná, ako v historickej časti. Síce sa zakladá spoločne s historickou na tom, aké záujmy, ciele mali spolupracovníci pri spolupráci, pohľad teológie je iný v tom, že skúma napr. aj kvalitu konania a záujmov duchovných. Tá pomáha jasne poukázať, že je rozdiel spolupracovať kvôli peniazom, kariére a spolupráce z dôvodu zabezpečeniu stability cirkvi, vernosti, fungovania farnosti alebo kvôli odvráteniu ešte väčších škodlivých následkov v morálnych konfliktkoch. V tejto kapitole sa preto uskutoční snaha analyzovať situácie spolupráce z zorného uhlu morálnej teológie. Táto analýza bude dôležitou preto, lebo bude zobrazovať, na aké hodnoty sa orientovali spolupracovníci pri spolupráci alebo ktoré hodnoty stále voči sebe v rozhodovaní v konflikte a mohli vytvárať morálny konflikt. Pokým v normálnej bežnej reči sa pojmom hodnota myslia ciele konania – dobrá, ktoré sa jednaním snažíme zrealizovať, teologická etika je špecifická tým, že sa rozlišujú tieto hodnoty na statky a hodnoty. Táto diferenciacia sa môže zdať pre laické oko smiešna a nepotrebná, avšak v niektorých princíp morálnej teológie tvorí základ pre rozhodovanie v konfliktnej situácii to, či cieľom konania je statok alebo hodnota, vernosť alebo kariéra. Pretože výskum spolupráce sa odohráva aj pod zorným uhlom teologickej etiky, ktorá na tejto diferenciacii zotrúva, bude sa v nasledujúcej podkapitole ale aj v celej štúdii na túto diferenciaciu prihliadať.

4.1. Typologizácia situácií spolupráce z etického hľadiska

4.1.1. Diferenciácia statkov a hodnôt v morálnej teológii

Pozostáva rozdiel pri rozhodnutí jednat' v tom, či sa rozhodnem pre spoluprácu z dôvodu kariéry alebo ochrany vlastného života? Existuje rozdiel medzi odmietnutím spolupráce z dôvodu preloženia na inú faru, väzenia alebo porušenia ľudskej dôstojnosti? Čo vlastne porovnávam voči čomu? Má diferenciácia toho, čo zvažujem svoje opodstatnenie? Určite áno. Pre správne pochopenie toho, čo voči čomu konkuruje navzájom v spolupráci duchovných, ale aj pre správnu aplikáciu princípov zvažovania statkov, hodnôt a cieľ, je nutné analyzovať a pochopiť, kedy v konkurenčných situáciách stoja voči sebe statky, kedy hodnoty, kedy je medzi nimi rozdiel, a kedy dochádza k zvažovaniu medzi fyzickými a morálnymi zlami.

Veľká nejednota panuje medzi morálnymi teológmi v tom, čo si máme predstaviť pod pojmom hodnota. Je to len statok alebo aj hodnota (v nemčine sa na tomto mieste vyskytuje často pojem „Wert“)? Pojem statky (*Güter*) sa často používa ako nediferencovaný nadradený pojem pre statky a hodnoty. Ak je v literatúre rozprava o zvažovaní statkov, tak v mnohých prípadoch sa tým myslí aj zvažovanie cieľ. Problematickejšie ale je, ak je reč o statkoch a pritom sú myslené hodnoty.³³⁷ Naopak stávajú sa aj situácie, keď je v rámci zvažovania zmienka o zvažovaní hodnôt a tým sú myslené aj niektoré statky.³³⁸ Ani najnovšie lexikóny kresťanskej morálky nie sú v definovaní toho, čo je statok a čo hodnota na tom lepšie.³³⁹ Tento problém

³³⁷ McCormik síce opodstatnene poukazuje na problém incommensurability niektorých hodnôt, bohužiaľ McCormik dal do jedného vrecu statky a hodnoty a všetky pomenúvava statkami, čím síce viaže na Schüllera, ale na rozdiel od neho vynecháva diferenciáciu pred-mravný, mravný a rozlišuje len medzi úžitkovými a základnými – fundamentálnymi statkami. Porov. McCORMICK Richard: Das Prinzip der Doppelwirkung einer Handlung, in: Concilium 12 (1976) 662 – 670.

³³⁸ V najnovšom vydaní Lexikónu pre teológiu a morálku je len nepatrná zmienka o mravných hodnotách mravných, ktoré sa majú rozlišovať od ostatných estetických, náboženských a ekonomických hodnôt. Porov. RÖMELT Josef: Wert in: KASPER Walter (ed.) Lexikon für Theologie und Kirche, zv. 10, Freiburg: Herder Verlag, 2001, 1107 – 1108 a HILPERT Konrad: Gut, das Gute in: KASPER Walter (ed.) Lexikon für Theologie und Kirche, zv. 4, Freiburg: Herder Verlag, 1995, 1113 – 1116.

³³⁹ Poriadny zmätok v nepresnosti prináša napr. Wolbert Werner v Novom lexikóne kresťanskej morálky. Rozlišuje totiž iba hodnotu v užšom a v širšom význame. „V užšom význame sa o hodnotení a hodnote hovorí vtedy, ak nejakému predmetu sa pripíše adjektív a teda hodnotíme určitú vec. Hodnota predmetu je pre človeka v tomto prípade príčinou o jeho usilovanie a dosiahnutie. V širšom význame označuje hodnota postoje, cnosti, ale tiež určité mravné presvedčenia a povinnosti, ktorým sa človek musí podriaďovať. Ako príklad záväznej podriadenosti uvádza lexikón mravné hodnoty.“ Existenciu ambivalentnosti chápania hodnoty v užšom význame priznáva samotný autor, keď tvrdí, že hodnota označuje na jednej strane vlastnosť predmetu, na druhej môže označovať aj samotnú vec. I keď sa autor postupne prepracováva k určitej diferenciácii medzi hodnotou a statkom a rozlišuje nakoniec medzi mravnými hodnotami, ktorých realizácia závisí výlučne od vôle človeka a nemravnými hodnotami, ktoré nevyjadrujú mravnú kvalitu človeka, celková charakteristika a hlavne diferenciácia medzi hodnotou (v jeho ponímaní mravnou hodnotou) a statkom (v jeho ponímaní nemravnou hodnotou),

nejednotnosti neľahčuje skúmanie problematiky spolupráce, ale naopak sťažuje hlavne, ak k rozdielnosti dochádza aj medzi významnými morálnymi teológmi.

Ako rozdielne sa používajú hodnoty a statky je viditeľné na príklade dvoch významných súčasných morálnych teológov – Franz Böckle a Bruno Schüller. Böckle definuje ako statky (*Güter*) všetky tie skutočnosti, ktoré neexistujú ako kvality vôle a sú ľudskému jednaniu vopred dané. Hodnoty (*Werte*) na rozdiel od toho definuje ako tie pojmy, ktoré sa vzťahujú ako určitý druh stereotypu na tie konania, ktoré realizuje hodnotu.³⁴⁰ To, že tieto pojmy nie sú dostatočne diferencované svedčí to, že v teoretickom náčrte hovorí už nie o statku ale o predmrvnej hodnote (*präsiitlichen Wert*) a teda dochádza k zámene pojmov. Böckle označuje život za konštitutívnu najvyššiu hodnotu, ktorá ma v konflikte pred každou inou hodnotou prednosť. Označenie života ako fundamentálnej „hodnoty“ (*fundamentalwert*) odporuje ale jeho vlastnej navrhutej terminológii (hodnotu kvalifikoval ako kvalitu vôle, život ňou ale nie je). V tomto súvisе napr. hovorí aj o ľudskej dôstojnosti ako o predmrvnej hodnote (*präsiitlichen Wert*) a vytvára takto ďalšiu terminologickú konfúziu.³⁴¹ Schüller na rozdiel od Böckle používa výlučne terminológiu mravná hodnota (*sittliche Wert*) a nemravná hodnota (*nichtsittliche Wert*). Tento pojmový pár používa tam, kde sa hovorí o statkoch ale aj o hodnotách. Jeho iná terminológia má však svoje opodstatnenie. Schüller sa stráni terminológii statok – hodnota, lebo nejasnosti, ktoré doposiaľ v diferenciacii a definícii panujú, majú svoj pôvod v zlej exegéze latinských pojmom niektorých teológov. Totiž scholastický teológovia a filozofi hovoria pri nie mravných hodnotách o bonum physicum a nemravných hodnotách o malum physicum. Ak sa podľa Schüllera bonum physicum preloží ako fyzický statok, tak nastávajú zásadné nedorozumenia a omyly. „Očividne sa potom mnohí snažia rozumieť pod statkami a zlami skôr telesnú a materiálnu sféru – zdravie, choroba, bohatstvo, chudoba a od nich odlišovať duševné a duchovné statky a zlá. Týmto spôsobom vyvstáva nebezpečenstvo netrafiť sa do pointy rozlišovania medzi mravným dobrom a nie mravným dobrom.“³⁴²

Toto exemplárne načrtnuté používanie pojmov statky (*Güter*) a hodnoty (*Werte*) v dielach obidvoch morálnych teológov ilustruje, ako to je ťažké konzekventne

hodnotu v užšom význame) je nejasná. Porov. WOLBERT Werner: Wert, in: ROTTER Hans, Virt GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 857-861.

³⁴⁰ Porov. BÖCKLE Franz: Fundamental-moral, München: Kösel-Verlag, 1985, 23 – 25.

³⁴¹ Porov. BÖCKLE: op. cit., 23 – 24.

³⁴² SCHÜLLER Bruno: Die Begründung sittlicher Urteile. Typen ethischer Argumentation in der Moralthologie, Düsseldorf: Patmos Verlag, 1973, 74 – 75.

používať precíznu pojmovosť. Ak zablúdime pohľadom do ďalšej literatúry, tak zistíme, že niektorí autori sa pri zvažovaní statkov zriekli používania pojmu hodnota (*Wert*), ostatné pojmy statok a hodnota striedajú ako synonymá a ani bližšie nešpecifikujú cez adjektíva mravný alebo nemravný.³⁴³ Tento proces sa zdá zdanlivo neproblematický, pokiaľ samotná diferenciácia medzi statkami a hodnotami nie je rozhodujúca pre samotné argumentovanie. A ide práve o to, byť na pozore, pretože to, čo platí pri zvažovaní nie mravných statkov, nemusí platiť v prípade mravných statkov – hodnôt.³⁴⁴ Presné definovanie toho, čo je statok a čo je hodnota, je ale dôležité pre neskoršiu analýzu princípov menšieho zla a dvojitého účinku, pretože tam dochádza aj medzi dnešnými morálnymi teológmi a morálnymi filozofmi k rozdielom pri stanovaní toho, čo sa dá ešte zväziť a čo nie a kedy má konanie primeranú príčinu voči svojmu cieľu a kedy už nie. Pokým totiž Wilhelm Korff pri zvažovaní statkov, hodnôt a cieľ za morálnu hranicu považuje neporušenosť najvyššej fundamentálnej mravnej hodnoty – ľudskej dôstojnosti, podobne sa vyjadruje aj Katarina Klöcker, tak Franz Böckle klasifikuje ľudskú dôstojnosť ako predmravný statok.³⁴⁵ A práve presné definovanie toho, čo vlastne ľudská dôstojnosť je, je dôležitým pri rozhodovaní v etických dilematických situáciách.

Aby sa predišlo nedorozumeniam, bude v tejto práci používaná terminológia Franz Böckleho, teda rozlišovanie medzi statkom a hodnotou. Používanie iba jedného pojmu a pričleneniu adjektívu – mravný alebo predmravný je nepostačujúci a problematický, pretože v mnohých konceptoch ak napr. u Maxa Schellera je hodnota centrálnym pojmom.

Ak sa pokúsime ešte raz zhrnúť základný rozdiel medzi statkom a hodnotou, tak hodnota je produktom našej vôle, je znakom slobodného sebaurčenia človeka. Teda ak konáme mravné úsudky o človeku, tak tým myslíme jeho vnútorný postoj, zmýšľanie. Vnútorným postojom, zmýšľaním, vôľou máme na mysli človeka ako osobu, ako subjekt v jeho slobodnom sebaurčení.³⁴⁶

³⁴³ Táto problematika sa zamotáva ešte viac, ak nejednotnosť rozlišovania medzi statkami a hodnotami sa netýka len pojmovosti, ale aj toho, ak autori používajú pojem statky (*Güter*), nie mravné hodnoty (*nichtsittliche, präsitliche Werte*) a mravné hodnoty (*Werte*). Dochádza totiž k tomu, že títo autori povýšili vyššie duchovné statky na úroveň hodnôt a prideliť im atribút nie mravnej hodnoty. Príkladom tohto zmätku je štúdia od teológa Giovanni Sala. Porov. GIOVANNI Sala: Die Entwicklung vernünftige menschlicher Einsichten: in: Concilium 12 (1976) 634 – 640.

³⁴⁴ Porov. KLÖCKER: op. cit., 167.

³⁴⁵ Porov. KORFF Wilhelm: Ethische Entscheidungskonflikte: Zum Problem der Güterabwägung, in: HERTZ Anselm, KORFF Wilhelm (Hg.), Handbuch der christlichen Ethik, Freiburg: Herder 1982, 80 a BÖCKLE: op. cit., 23 a taktiež KLÖCKER: op. cit., 270.

³⁴⁶ Porov. SCHÜLLER: op. cit., 74.

Základná diferenciácia medzi statkom a hodnotou spočíva v tom, že pod statkom rozumieme reálne skutočnosti, ktoré existujú nezávisle od osobného myslenia a chcenia a sú nášmu jednaniu vopred dané. Neexistujú teda ako kvality vôle a majú pred mravný charakter. Ich priame zranenie je v živote niekedy nevyhnutné. Christoph Horn v príručke etiky rozlišuje široké spektrum rôznych statkov, ktoré sú pre človeka objektom prianí. Vedľa základných statkov – život, zdravie, telesná psychická integrita existujú aj statky potrieb – potrava, oblečenie, ubytovanie, príjem, medicínske zaopatrenie, práva, kompetencie, danosti, vzťahy, sociálne uznanie, majetok, vzdelanie atd.³⁴⁷ Statky nemajú ale mravný náboj. To, že je niekto zdravý, nadaný, vzdelaný, bohatý ešte neznamená, že ho vďaka tomu môžeme automaticky považovať za mravne dobrého človeka. Ak vynášame mravné úsudky o ľuďoch, tak myslíme jeho vnútorné zmýšľanie, vnútorný postoj, jeho vôľu. Ako hodnoty preto označujeme určité stereotypné hodnotné postoje napr. cnosti, ktoré sú kvalitami vôle a neexistujú samy o sebe.³⁴⁸ Hodnota neexistuje bez mravne súdiaceho subjektu, teda neexistujú žiadne hodnoty samy o sebe. Súčasne hodnoty nie sú výsledkom noriem, nie sú tým, čo ospravedľňuje príčiny, ale sú ich základom. Pokým normy vyjadrujú stav budúci, hodnoty na rozdiel od nich vyjadrujú stav minulý.³⁴⁹ Hodnoty sú teda produktmi vôle a nesú v sebe určitý mravný náboj. Medzi základné patria cnosti – spravodlivosť, vernosť a solidarita. Spravodlivosť sa definuje ako pevné rozhodnutie vôle, každému dať to, čo mu patrí – (*jedem sein recht zu geben*). Vernosť je výraz pevného rozhodnutia, dodržať sľub.

Stanovenie definovania a rozdielu medzi statkami a hodnotami nepostačuje na vyjadrenie mravného súdu o konkrétnom jednaní. To, či napr. mierená strela policajta alebo trest smrti sú principiálne dovolené, sa musí vyjasniť v procese mravného posudzovania konania.³⁵⁰ Predtým ale, ako sa mravné posudzovanie konania bude skúmať pod zorným uhlom etických modelov zvažovania statkov, cieľ a uprednostňujúcich kritérií, je potrebné sa pozrieť na to, medzi čím sa duchovný pri návrhu na spoluprácu rozhodoval, čo stálo voči čomu, kde mohol duchovný vidieť konflikt, dilemu a ktoré statky tvorili cieľ konania.

³⁴⁷ HORN Christoph: Art. Güterabwägung, in: DÜWELL Marcus (ed.): Handbuch der Ethik, Stuttgart: Stuttgart-Weimer, 2006, 391 – 396.

³⁴⁸ Porov. BÖCKLE: op. cit., 260.

³⁴⁹ RIEDEL Manfred: Norm und Werturteil. Grundprobleme der Ethik, Stuttgart, 1979, 101.

³⁵⁰ Porov. BÖCKLE: op. cit., 260.

4.1.2. Typy konkurencie statkov a hodnôt v konfliktných situáciách

Historická časť predstavila typológiu príčin spolupráce duchovných z historického hľadiska. V jej pozadí stáli motívy a príčiny, ktoré mohli viesť duchovných k spolupráci. Avšak to, či sa niekto rozhodol pre spoluprácu na základe vydierania, kariéry atď. vôbec nepostačuje na určenie toho, či takéto konanie je mravne správne alebo nie. I keď niektoré motívy a príčiny konania korešpondujú s niektorými statkami, ktoré boli objektom konania, teda spolupráce alebo nespôlupráce, dôkladné znázornenie konfliktov statkov a hodnôt je potrebné. Presná analýza toho, k akým konfliktom a konkurencii cieľov, statkov a hodnôt mohlo pri jednotlivých typoch spolupráce dôjsť, je samozrejme nevyhnutná pre nájdenie správneho mravného východiska. V nasledujúcom odstavci sa preto bude venovať pozornosť základným situáciám, v ktorých sa duchovný rozhodoval pre spoluprácu a náčrtu toho, medzi čím sa kňaz musel ale chcel rozhodnúť. Pretože nikdy nebudeme presne vedieť, ako duchovní vnútorne zmýšľali, vymedzenie toho, medzi čím sa rozhodovali a kde mohli byť konflikty v rozhodnutí, sa bude pohybovať na teoretickej rovine v súčinnosti z výsledkov typológie príčin spolupráce, ktorá bola uskutočnená v historickej časti.

4.1.3. Situácia „VYDIERANIE“

Pri vydieraní sa pokúša vydierač, v tomto prípade ŠtB, obohatiť seba alebo tretiu osobu protiprávne, cez násilie alebo vyhrážanie sa citel'ným zlom určitej osobe ak nepristúpi na jeho požiadavky, teda na splnenie cieľa vydierajúceho. Vydieranie sa líši od nátlaku v tom, že nátlak nemá obohacujúci úmysel alebo sa nesnaží o škody na vlastníctve. Za protiprávny sa považuje tento skutok vtedy, ak účel – prostriedok relácia, čiže medzi nátlakovým jednaním (násilie, vyhrážanie) a účelom nátlaku je odsúdeniahodná.³⁵¹ Vydieranie, kompromitácia duchovného zo strany štátnej bezpečnosti znamenala snahu ŠtB vyvolať u kňaza strach, pritlačiť ho k múru a prinútiť k spolupráci. Nejednalo sa len o nátlak ale o snahu získať duchovného na spoluprácu. Nepristúpením na spoluprácu sa vydieraním spôsobila materiálna alebo duševná ujma. Cez nájdenie tkz. kompromitujúcich materiálov na osobu kňaza, ktoré sa týkali hlavne morálnej oblasti, sa mal u duchovného zlomiť možný odpor k spolupráci. Ak sa teda pozrieme na situáciu vydierania zo strany konfliktov, dochádza u nej k stretu záujmov. Môžeme teda tento konflikt definovať aj ako medziosobný konflikt? Na jednej strane stojí Štátna

³⁵¹ Porov. Erpressung, <http://de.wikipedia.org/wiki/Erpressung#Weblinks>.

bezpečnosť, ktorá sa snaží zrealizovať svoje záujmy cez kandidáta spolupráce a na druhej strane samotný duchovný, ktorého záujmy sa skrížili nedobrovoľne s záujmami bezpečnosti. Zdanlivo ide o medziosobný konflikt. Vychádzajúc z toho, že medziosobné konflikty sú podkladom pre medziosobný kompromis, v prípade spolupráce vydieraním o možnosti vyriešenia konfliktu cestou spoločenského kompromisu, nemôže byť zmienka. Pretože ak chápeme spoločenský kompromis ako snahu o vyrovnanie protichodných záujmov, za predpokladu čiastočného zrieknutia sa plného zrealizovania vlastných cieľov, tak takýto pokus by nenašiel na pôde totalitného režimu a hlavne totalitnej bezpečnostnej polície otvorené dvere. Pravý spoločenský kompromis by totiž požadoval čiastočné upustenie cieľov aj zo strany totalitnej polície, čo pre plne fungujúci režim je nepredstaviteľné. Konflikt medzi osobou kňaza a ŠtB je preto produktom primárneho vnútorného konfliktu, ktorý vyvolala v osobe kňaza ŠtB a ako taký je len sekundárne konfliktom na medziosobnej rovine. Vydieranie duchovného zo strany ŠtB predstavuje, ak sa to môže vyjadriť pozitívne „jeden z ukážkových prípadov dilematickej, konfliktnej situácie“. Pri posudzovaní tejto situácie je potrebné mať neustále na vedomí, že ide o situáciu, ktorú duchovný sám nikdy nevyhľadával, a teda bol do tejto situácie umelo postavený Štátnou bezpečnosťou. Vydieranie je vnútornou konfliktnou situáciou preto, lebo sa v nej musí človek rozhodnúť pre jednu z dvoch variant. Tretia cesta neexistuje. A dilematická je preto, lebo je jedno ako sa človek rozhodne, obe varianty môžu mať za následok zlo – fyzické, ale aj morálne (ich význam bude vysvetlený neskôr). Duchovný je preto ponechaný napospas sebe, a musí zvažovať, uprednostniť určitú alternatívu konania. Z tohto pohľadu sa javí vydieranie ako situácia, v ktorej primárne miesto dostáva hľadanie správneho etického intrapersonálneho kompromisu – teda nájdenie takého rozhodnutia podľa určitých uprednostňovacích princípov, ktoré je mravne správne a obhájiteľné.

Ako už bolo zmieňované, vydieranie znamená, že človeku hrozí nejaká sankcia, postih, nejaké zlo. Človek v strachu z vystavenia sa sankciám, čiže v určitom obrannom mechanizme voči sebe sa rozhodne radšej spolupracovať. Voči akým zlám, voči strate akých statkov sa duchovní bránili, ak sa rozhodli spolupracovať s ŠtB? Niektorí morálni teológovia sú dnes toho názoru, že len vedomá a dobrovoľná spolupráca sa môže morálne posudzovať. Vychádzajúc z historickej časti, môžeme hovoriť o piatich základných konfliktoch vydierania, teda o piatich základných typoch represíí, postihu, ktoré hrozili kňazom, pri nepristúpení na spoluprácu.

4.1.3.1. *„radšej spolupracovať ako sa nechať morálne zdiskreditovať“*

Zdiskreditovanie kňaza za jeho morálne poklesky bolo najčastejším typom kompromitácie a následného vydierania. Ak sa o kňazovi zistilo, že udržuje pomer s nejakou ženou, má s ňou dieťa, udržuje homosexuálny styk alebo sa oddáva alkoholu, tak to ŠtB poslúžilo ako páry dôvod mať kňaza v hrsti a kompromitovať ho. Vyskytol sa ale aj prípad, kedy ŠtB zistila, že kňaz nehospodáril poctivo, machinácie s peniazmi a tento aspekt použila pri kompromitácii a nahovorení na spoluprácu. Dôležitým je podotknúť, že kompromitácie predstavuje odhalenie chýb a prečinov duchovného s strany ŠtB, za ktoré si on môže sám a ktoré ŠtB len využila pre svoj ďalší prospech. V tom je kompromitácia odlišná od iných typov vydierania. Čo by kňazovi mohlo hroziť kompromitáciou? Duchovný mohol byť kompromitovaný pred svojimi cirkevnými predstavenými. Morálne poklesky totiž znamenali priestupok voči celibátu, voči CCI, čoho sa ŠtB veľmi rada chytala. Kompromitácia pred cirkevnou vrchnosťou by mohla predstavovať napomenutie, udelenie cirkevného trestu, preloženie na inú faru alebo v najhoršom prípade suspenzáciu. Jednalo sa teda o určité fyzické zlo a stratu nadobudnutých statkov – napr. postavenie, zamestnanie. Okrem toho mohla diskreditácia prebehnúť verejne, a to by malo dosah na spoločnosť veriacich, u ktorých by kňaz stratil nielen svoju autoritu ale aj dôveru veriacich. V prípade kompromitácie cez morálne poklesky môžeme teda hovoriť o strate materiálnych a duchovných statkov.

4.1.3.2. *„radšej spolupracovať ako byť odsúdený za protištátnu činnosť trestom smrti“*

V 50. rokoch minulého storočia bol komunistický režim najprísnejší. Politické procesy, ktoré boli prakticky na každodennom poriadku končili nielen dlhoročnými ak nie doživotnými trestami ale aj stratou života. Ak duchovní boli odsúdení v politických procesoch tak poväčšine proti úkladom proti republike. Teda hrozba straty života, ak človek nepristúpi na spoluprácu, sa síce nikdy v historickom výskume nepotvrdila (aktá a registračné protokoly z 50.rokoch neexistujú), teoreticky môžeme predpokladať, že pri výsluchoch, pri ktorých hrozili nielen väzením ale aj smrťou, je táto skutočnosť možná. Ak by teda hrozili kňazovi pri nepristúpení na spoluprácu stratou života, jednalo by sa o ohrozenie fundamentálneho statku – života.

4.1.3.3. *„radšej spolupracovať ako sa nechať zavrieť do väzenia“*

Bežným javom pri vydieraní bolo vyhrážanie sa väzením, ak by dotýčny nepristúpil na spoluprácu. Ako to už bolo zmienené v historickej časti, tento „fenomén“ sa vyskytoval častejšie v 50. a 60. rokoch a prípady vyhrážania uväznením sa potvrdili aj v prípade spolupráce duchovných s ŠtB. Uväznenie človeka predstavuje v skutočnosti ohrozenie ľudskej slobody. Ak by teda duchovný sa rozhodoval medzi spoluprácou alebo nespôlpracou, tak v hre by stálo porušenie jedného z jeho základných práv – práva na slobodu. V tomto prípade ide o právny statok (*Rechtsgut*).

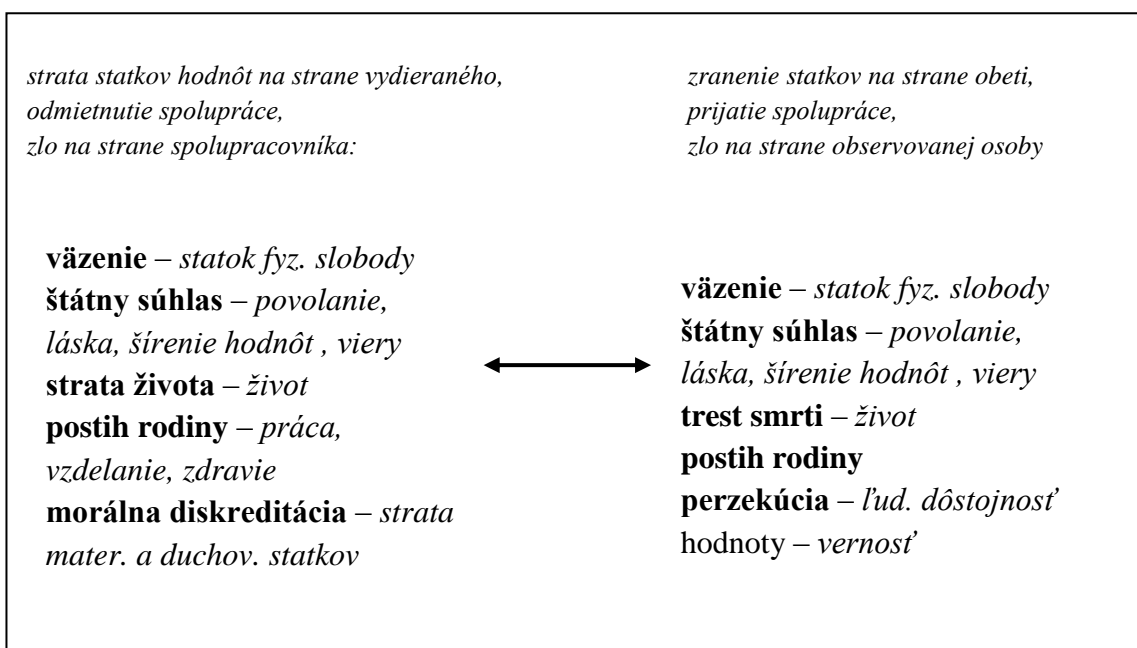
4.1.3.4. „radšej spolupracovať ako stratiť štátny súhlas“

Počas celej doby existencie bolo vykonávanie kňazskej služby úplne závislé na ľubovôli štátu, ktorý kňazom udeľoval tzv. štátny súhlas. Bez neho nemohol kňaz verejne fungovať a musel nastúpiť na vykonávanie inej práce. Síce existovala ešte možnosť tajného vykonávania svojej služby, kňazi sa tým ale vystavovali trestnému postihu z nelegálnej činnosti. Primárne sa strata resp. odobratie štátneho súhlasu považuje za stratu povolania, teda určitého statku. Ak ale kňaz videl v svojej službe nie len zamestnanie, ale aj povolanie, cez ktoré sa snaží evanjelizovať, upevňovať vieru a viesť ľudí k spásu, šíriť cnosti tak v tomto prípade už nadobúda jeho konanie určitý hodnotový charakter. Odobratie štátneho súhlasu by za takýchto okolností neznamenal iba stratu určitého statku.

4.1.3.5. „radšej spolupracovať ako pripustiť represiu blízkej rodiny“

Posledným typom vydierania, ktorý sa potvrdil v praxi, je vydieranie blízkych, rodinných príslušníkov osoby kandidáta spolupráce. I keď tento aspekt je v prostredí katolíckej cirkvi špecifický, duchovní nemali vlastné rodiny na rozdiel od evanjelickej alebo pravoslávnej cirkvi, v ktorých vydieranie vlastnej rodiny malo citelnejší zásah. Predsa však sa okruh vydieraných osôb týkal rodičov, súrodencov alebo ostatných príbuzných. Môžeme sa domnievať, že pod vydieraním rodinných príslušníkov sa mohlo jednať o nezískanie miesta na štúdium u súrodencov, strata práce, zdravotná stránka v rodine. Nepristúpenie na spoluprácu by malo za následok stratu materiálnych a duchovných statkov – napr. vzdelania, povolania. Tieto zmieňované následky sú škodami, ktoré hrozili kňazovi nepristúpením na požiadavky vydierania. Podstaty konfliktu v vydieraní ale spočíva v tom, že ich zabránenie sa mohlo udiť v réžii ŠtB iba za cenu pristúpenia na spoluprácu a podávania správ na osoby záujmu ŠtB, čo malo za následok zranenie statkov a hodnôt aj na strane observovaných osôb. Aké následky

malo podávanie správ v vydieraní ale aj celkovo bude prestavené na konci tejto podkapitoly.

Tabuľka 1 - zobrazuje dilematickú situáciu rozhodovania – nechať dopustiť zlo na sebe alebo spolupracovať a zapríčiniť zlo druhému a niesť následky

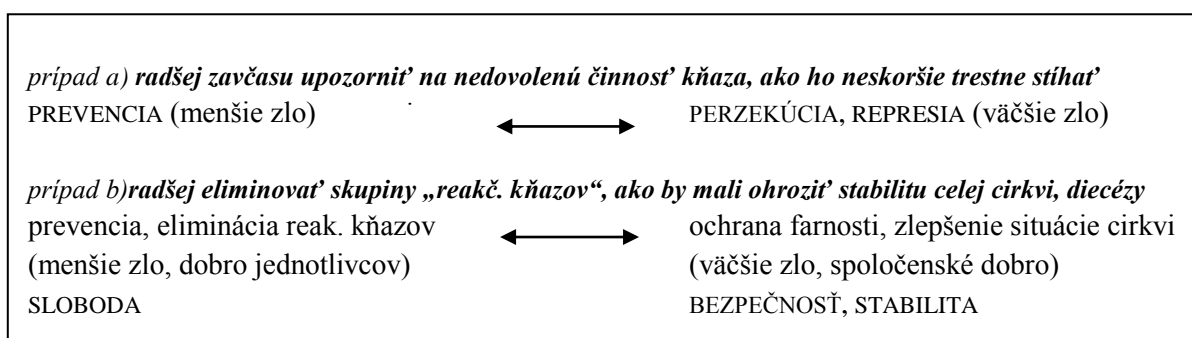
4.1.4. Situácia „DOBRÝ ÚMYSEL“

V predošlej časti sa znázornila spolupráca pod vydieraním. Teda ako to už bolo zmieňované, vydieranie predstavovalo dilematický konflikt rozhodovania medzi dopustením zla na seba alebo spolupráce a dopustením zla na ostatných duchovných – obeť spolupráce. Okrem takýchto skutočne dilematických situácií existovali aj iné typy dôvodov na základe ktorých sa duchovní rozhodli spolupracovať s ŠtB. Jedným z nich je aj spolupráca, kedy duchovní subjektívne verili, že spoluprácou nikomu neublížia, skôr naopak, pomôžu ostatným, dobru cirkvi a veriacim. Tento typ spolupráce nepredstavoval dilematický konflikt rozhodovania sa medzi dvomi zlemi, kde neexistovalo iné východisko a každé rozhodnutie, aj mlčanie bolo určitou odpoveďou pre ŠtB. V historickej časti sa znázornil určitý rafinovaný prístup získania spolupracovníkov. Spočíval v tom, že ŠtB sa snažila predstaviť spoluprácu ako niečo hodnotné, pozitívne. Cieľ bol jednoduchý – neodplášiť kandidátov spolupráce ale skôr naopak motivovať ich. Porovnaním zväzkov ŠtB môžeme dnes konštatovať, že v 70. a 80. rokoch sa ŠtB snažila získať spolupracovníkov práve na základe tohto cieľa a v niektorých prípadoch sa jej to skutočne podarilo. Kandidátovi spolupráce sa

spolupráca predstavila ako snaha pomôcť jeho spolubratom, ktorí majú tkz. „reakčné myslenie“. Aj samotná ŠtB sa klamne predstavila ako tá, ktorá už nie je mečom krutosti, ale tá, ktorá radšej preventívne upozorní, prevychová, ako by mala niekoho trestať. Niektorí duchovní na túto lešť naskočili a verili v to, že spoluprácou a informáciami o svojich spolubratoch dopomôžu k prevencii a zabráneniu represii a trestaniu svojho spolubrata, ktorý vystupoval v očiach ŠtB „reakčne“. Je otázne, či spolupracovníci skutočne vedeli, čo ŠtB pod pojmom prevencia myslí. Podávanie správ, ktoré mohli byť pre ŠtB zaujímavé, mohlo viesť k nielen k prevencii – (konkrétne predvolaniu, udeleniu výstrahy) ale i k represiam ako napr. domové prehliadky, vyšetrovacie väzby, preloženie na iné fary. Prvým príkladom spolupráce na základe dobrého úmyslu je teda snaha informáciami pomôcť k prevencii spolubrata a nie k jeho odsúdeniu a represii. Táto „pozitívna“ spolupráca sa mala riadiť podľa motta, spolupracovať, odvrátiť spolubrata od zlej „reakčnej“ cesty, radšej pripustiť prevenciu (menšie zlo) voči nemu ako represiu (väčšie zlo). Tento model sa môže rozvinúť aj širšie, v snahe pomôcť nie jednotlivcovi, ale celku. Existovali duchovní, ktorí sa na „reakčnú“ skupinu duchovných pozerali ako na tých, ktorí svojou činnosťou neprispievajú k pokoji už v i tak utlačanej cirkvi, ale skôr prinášajú väčšie problémy a prispievajú k destabilizácii situácie (jednalo sa väčšinou o názory okresných dekanov – väčšina vedených ako TS a predstaviteľov hnutia PIT). Svojou spoluprácou sústredili pozornosť preto na elimináciu určitej skupiny „reakčných“ duchovných. S zažmúrenými očami môžeme povedať, že aj oni sledovali svojou spoluprácou určité dobro (ich subjektívne videné dobro predstavovalo stabilizáciu situácie v diecéze, vedenie dialógu s štátom, získanie možnosti od štátu pre rozvíjanie činnosti v farnostiach, diecéze). V tomto ponímaní stáli voči sebe dve dobrá: dobro spoločnosti – cirkvi a dobro jednotlivca alebo určitej skupiny. Ináč sa dá táto situácia vyjadriť ako spor medzi stabilitou, pokojom, blahom, bezpečnosťou celej cirkvi a slobody jednotlivca alebo malej skupiny. TS, ktorí pristúpili na spoluprácu s takýmto zámerom, považovali stabilitu, pokoj celej cirkvi za väčšie dobro (opačne vyjadrené, ochrana pred väčším zlom) ako eliminácia v zmysle prevencie ale aj postihu voči skupine „reakčných“ kňazov – teda ohraničenie ich slobody (menšie zlo).

Hľadanie odpovedí nato, či sa u „dobrého úmyslu“ jednalo o zodpovedný a správny typ pristúpenia k spolupráci, či uprednostnenie menšieho zla v ponímaní niektorých duchovných, bolo správnym procesom zvažovania medzi statkami a zlami, či spoločenské dobro uprednostnené niektorými TS bolo správnym a zodpovedným riešením pri konkurencii dobier alebo či dobrom pre cirkev nesledovali duchovní skôr

egoistické vlastné ciele (strach o stratu pozície dekana, ak jeho kaplán vyvíja „reakčnú činnosť“), sa vynaloží snaha nájsť v nasledujúcej kapitole pri hľadaní zodpovedných princípov a ich hraníc pri spolupráci. I keď situácia dobrého úmyslu nepredstavuje morálnu dilemu, bude analyzované v nasledujúcej kapitole, ktorá bude riešiť morálnu dilemu vydierania z toho dôvodu, že argumentom pre áno v tejto situácii mohlo pre kňazov byť uprednostnenie tkz. menšieho zla. A pretože princíp menšieho zla bude tvoriť podstatnú časť ďalšej kapitoly, bude aj táto situácia v nej analyzovaná z pohľadu, či perzekúcia a eliminácia skutočne predstavuje eticky správne konanie a menšie zlo.

Tabuľka 2 - zobrazuje typy prístúpenia k spolupráci, na základe argumentácie dobrého úmyslu z pohľadu TS

4.1.5. Situácia „OSOBNÉ CIELE“

Dôležitú a nie zanedbateľnú skupinu spolupracovníkov predstavujú duchovní, ktorí pristúpili na spoluprácu z dôvodu sledovania vlastných cieľov. V slovníku ŠtB sa spolupracovníci chápali ako tí, ktorí boli získaní na základe „materiálnych pohnútok“. Tento pojem je však nedostačujúci, pretože nie všetky ciele TS znamenali automaticky aj dosiahnutie určitých materiálnych statkov. Je rozdiel, ak duchovný spolupracoval, pretože získaval finančné odmeny a tým, keď spoluprácou sledoval možnosť získať štátny súhlas a sebarealizovať sa ako kňaz medzi veriacimi. Na tomto prípade je badať, že pod osobnými cieľmi môžeme vidieť nielen materiálne statky, ale aj duchovné statky. Bližšia špecifikácia situácií, kedy kňazi spolupracovali na základe osobných cieľov je nevyhnutná.

V čom je ale situácia osobných cieľov odlišná od ostatných doposiaľ zmieňovaných situácií? V situácii osobných cieľov sa duchovný nenachádzal v dilematickej situácii zvažovania viacerých cieľov. Osobné ciele u TS kňazov nepredstavovali konanie, kedy duchovný nemal iné východisko, iba sa rozhodnúť medzi väčším alebo menším zlom. Nepredstavovali ani určitý „dobrý úmysel“. Aj keď samotný dobrý úmysel predstavuje určitý cieľ, konštelácia zvažovania na základe subjektívneho dobrého úmyslu „radšej

cieľ prevencia ako perzekúcia“ sa u spolupráce na základe osobných cieľov nevyskytuje. Rozdiel je aj v tom, že pokým sa u dobrého úmyslu v prvom zmieňovanom prípade jedná u dobrý úmysel, kedy duchovný v naivite veril v dobrú vec a pravý cieľ mu nebol odkrytý, u spolupráce s osobnými cieľmi, tieto predstavovali pravý skutočný cieľ spolupráce a konania. Preto predpokladáme, že duchovní vedeli, aké možné následky môže priniesť ich spolupráca na okruh ľudí, na ktorých podávali informácie. Tieto následky však prijímali ako prostriedok na dosiahnutie svojho cieľa. O aké konkrétne ciele vlastne šlo? V nadväznosti na historickú časť môžeme hovoriť o štyroch hlavných cieľoch.

Do prvej skupiny patrili duchovní, ktorí slobodne prijali spoluprácu, pretože od nej očakávali, že ŠtB im na oplátku umožní *študovať doktorát* v zahraničí alebo v ČSSR. Dnes sa nedá preniknúť do hĺbky duše spolupracovníkov a zistiť, či vzdelaním, doktorátom sledovali len možnosť sebarealizácie ich snov – byť akademickým pracovníkom alebo vzdelanie doktorátu nevideli ako posledný a primárny cieľ, ale ním sledovali aj hlbšie duchovné statky alebo niektoré cnosti. Prípad, kedy sa duchovný rozhodne spolupracovať, pretože vyšším vzdelaním a doktorátom môže lepšie pôsobiť v pastorácii, lepšie sprostredkovať zjavené pravdy veriacim a prispieť takto k lepšiemu fungovaniu diecézy, nemá za cieľ egoistické naplnenie vlastných predstáv a materiálnych statkov, ale sleduje určité vyššie duchovné statky a cnosti (viera). V praxi (historickým skúmaním) sa však takýto prípad spolupráce s vyšším zameraním nepotvrdil, preto sa analýza typu spolupráce na základe študovania bude zaoberať iba štúdium, ako primárnym a posledným cieľom, ktorý sa spoluprácou sledoval.

Druhú skupinu spolupracovníkov predstavujú tí kňazi, ktorým spolupráca mala umožniť dosiahnutie výlučne materiálnych statkov. Teológ Oto Mádr pomenoval tento typ spolupráce – prominentným.³⁵² Duchovným sa prístupím na spoluprácu prisľúbili možnosti *lepšej fary* z ďalekých lazov do centrálnějších farností, ale aj intervencia u cirkevného tajomníka s prisľubom vymenovania za farára, dekana alebo postupu do určitých funkcií v rámci diecézy a *budovania určitej kariéry*. Táto spolupráca bola často doprevádzaná aj udelením *finančných odmien*.

V niektorých prípadoch sa potvrdila spolupráca, od ktorej kňazi očakávali, že im pomôže získať späť *štátny súhlas*. Kňazi, ktorí stratili štátny súhlas, a nenašli možnosť sebarealizácie v normálnom živote s tajným pôsobením a výkonom svojho povolania,

³⁵² Porov. MÁDR: Soud, nebo milosrdenství, in: Teologické texty 2 (2003).

po určitom čase, niekoľkých rokoch podľahli frustrácii. ŠtB vidiac túto ich slabinu to využila a ponúkla im možnosť opätovného fungovania v pastorácii. Je zrejmé, že snaha získať štátny súhlas cez spoluprácu s ŠtB sa nediala hneď, ale väčšinou znamenala poslednú možnosť. Po opakovaných intervenciách u vikárov, cirkevných tajomníkov a neúspechu u nich, pristúpili niektorí kňazi na ponuku získania štátneho súhlasu cez spoluprácu. Ako to už bolo uvedené v historickej časti, je potrebné poznamenať, že táto skupina kňazov sa neobrátila na ŠtB s touto prosbou sama, ale boli primárne oslovení pracovníkmi ŠtB, odkiaľ vychádzala aj intervencia. Pri snahe definovať presne cieľ – *získanie štátneho súhlasu* narážame na problém definovania toho, či ide iba o získanie určitého materiálneho statku – výkon povolania alebo sa pod tým môžu vidieť aj hlbšie duchovné statky. Ak kňaz videl pod získaním štátneho súhlasu možnosť pôsobiť pastorálne medzi veriacimi, snažiť sa o upevňovanie viery, šírenie lásky a solidarity, tak cieľ spolupráce nadobúda – hlbší význam. Štátny súhlas bol určitým úkonom, ktorý sám o sebe znamenal umožnenie výkonu povolania duchovnému. Ak by sme za spoluprácou videli predsa len iné hlbšie ciele, ako získanie štátneho súhlasu, tak i štátny súhlas by predstavoval určitý ďalší prostriedok na ceste k dosiahnutiu konečného cieľa. Tým by sa ale musela ináč formulovať aj otázka. Nie, či konanie získať štátny súhlas cez spoluprácu je mravne správne, ale či realizovanie poslania kňaza, šírenie viery, lásky, hodnôt cez spoluprácu, cez získanie štátneho súhlasu je mravne správne. V takomto prípade by už ale štátny súhlas nebol cieľom ale prostriedkom. V našom prípade sa však jedná o tých spolupracovníkov, ktorých spolupráca potvrdená v historickej časti smerovala primárne k získaniu štátneho súhlasu a sledovali tým výlučne možnosť opätovného nasadenia a sebarealizácie.

Tieto typy spolupráce ako to bude ešte uvedené nepatria do typu etického dilematického kompromisu. Nedochoádza tu totiž ku konfliktu hodnôt a cieľ. I pri tomto type spolupráce sa musí ale hľadať odpoveď na otázku, či je eticky obhájiteľný a zodpovedný. Pretože ide o typ spolupráce, ktorý je dnes najviac tŕňom v oku spoločnosti, pri hľadaní kritérií mravného konania sa vyčlení miesto na jeho kritickú analýzu ale nebude predstavovať jadro skúmania v etickej časti. Pretože niektoré kritériá budúcich princíp menšieho zla a dvojitého účinku sa budú vzťahovať na odsúdenie spolupráce pri sledovaní osobných cieľov, bude tento typ okrajovo analyzovaný v budúcej kapitole aj napriek tomu, že nie je dilematickou situáciou.

<i>prostriedok:</i>	<i>osobné ciele:</i>
spolupráca	štúdium – <i>statok vzdelania</i> lepšia fara, kariéra, peniaze – <i>mater.statok,</i> <i>hodnoty?</i> štátny súhlas – <i>povolanie,</i> <i>hodnoty?</i>

Tabuľka 3 - zobrazuje spoluprácu ako prostriedok na dosiahnutie cieľov

4.1.6. Situácia „POMSTA“

Posledným typom spolupráce a príčinou posielania niektorých správ ŠtB bola pomsta niektorých TS za nevyriešené spory a konflikty. Tento typ spolupráce je špecifický preto, lebo nepredstavuje žiadne zvažovanie medzi statkami ani snahu o odvrátenie zla zvažovaním ziel. Spolupráca na základe pomsty nespadá ani do situácie, kedy jednaním sleduje dotyčný vlastný cieľ, dobro, statok alebo hodnotu a vyberá si na to prostriedok spolupráce. I keď sa pomsta vyskytla u minoritnej menšiny spolupracovníkov, predstavuje priamu a vedomú, dobrovoľnú voľbu zlého prostriedku na dosiahnutie zla – pomsty. Takýto typ konania, v ktorom duchovní riešili svoje konflikty touto cestou je preto odsúdenia hodným, predstavuje eticky nesprávne a morálne zlé konanie. Nebude predstavovať ani cieľ etickej časti práce, ktorá sa bude zaoberať problematickejšími aspektmi dilematických situácií.

4.1.7. Následky spolupráce na strane obetí

Doposiaľ sa predstavila typológia spoluprací z etického hľadiska, ktorej úmyslom bolo poukázať, aké ciele a motívy mali kňazi v jednotlivých typoch spolupráce. Realizácia týchto cieľov však so sebou priniesla aj škodu na strane nevinných ľudí. Čo presne mohlo zapríčiniť podávanie správ? K zraneniu čoho mohlo dôjsť?

4.1.7.1. Zranenie statkov ale aj hodnôt?

Pojem spolupráca s ŠtB sa dnes všeobecne chápe negatívne. Svoj súvis to má s celkovým negatívnym vnímaním slova kolaborácia, kolaboratér v slovenskom jazyku. Historicky sa tento pojem spája s kolaboráciou počas druhej svetovej vojny v Slovenskom štáte. V tomto význame osoby, ktoré „kolaborovali“ sa označovali

automaticky za kolaborátorov. Vo francúzskom jazyku môže byť pojem kolaborátor (*collaborateur*) používaný nie len negatívne, ale i neutrálne. Tento neutrálny význam sa presunul i do nemčiny (*Mitarbeiter*) a označoval výkon povolania zameraný na pomocné účely napr. pomocný duchovný, pomocný učiteľ. Patričný úrad, ktorý zastával, sa volal kolaboratúra. Používanie slova kolaborátor v negatívnom význame našlo v Európe svoju cestu počas vojen (napoleónska, prvá a druhá svetová). Znamenalo označenie pre tých ľudí, ktorí kolaborovali s nepriateľom. Vrchol negatívneho chápania získal nielen na Slovensku ale aj v celej európe počas druhej svetovej vojny a neskoršie počas komunistických ér. Kolaborátor – spolupracovník znamenal a doposiaľ reprezentuje skupinu ľudí, ktorí spolupracovali s režimom a spájajú sa preto priamo s zlom.³⁵³ V nadväznosti na doposiaľ predstretú analýzu pojmu kolaborátor, spolupracovník je preto zrejmé, že ak sa v dnešnej spoločnosti hovorí o spolupracovníkoch ŠtB, priraduje sa im automaticky negatívny štatus kolaborátorov a spolupráca, ktorej sa upísali sa automaticky odsudzuje ako paktovanie s čertom. Je však veľký rozdiel, ak niekto spolupracoval lebo sledoval vlastné ciele a niekým, ktorý pristúpil na spoluprácu s dobrým úmyslom.

Ako mohla byť ale chápaná spolupráca v očiach samotných spolupracovníkov, resp. tých, ktorí spoluprácu mali prijať? Vedeli, čo spolupráca obnáša? Dnes vieme, že sa vyskytli prípady, kedy duchovní do poslednej situácie nemali povedomie o tom, čo sleduje bezpečnosť pravidelnými stretnutiami. Určitú skupinu duchovných predstavovali aj tí, ktorí tvrdili, že pevne veria, že spoluprácou nikomu neublížili. Bohužiaľ sa medzi nimi našli takí, ktorí zotrávajú v domnienke, že nikomu neublížili, spôsobili nimi podanými správami značné morálne škody. Podstata vedomia toho, aké následky môže mať spolupráca, správy podané kňazmi je pre vyhodnocovanie a hľadania správnych mravných východísk veľmi dôležitá, pretože zobrazuje už spomínanú druhú stranu mince konfliktu, teda to, aké statky, hodnoty sa prijatím spolupráce zranili u obetí režimu.

Dnes je ťažké obhájiť argument toho, že kňazi skutočne nevedeli, aké následky môžu mať nimi podané správy. Počas doby komunizmu nastalo toľko perzekúcií v cirkvi, v ktorej sa aj sami pohybovali, že je vylúčené, aby pri podávaní obsahovo pravdivých, teda nie vymyslených správ, kňazi nemohli aspoň tušiť, aké následky môžu mať ich správy v okolí. Obetí v ich radoch bolo totiž dostatok. K tomu treba dodať, že observované osoby pochádzali z okruhu agenta, a teda nie je možné, aby si agent

³⁵³ Porov. <http://de.wikipedia.org/wiki/Kollaboration>

nevšimol zvýšení záujem ŠtB o observovanú osobu, častejšie predvolávanie, výsluchu, zmiznutie kňaza z fary (typické v 50. rokoch) alebo jeho odsúdenie. Teda argument toho, že agent podal len informácie, a nevedel ako s nimi naloží ŠtB a argument toho, že jeho podávanie správ nikdy nezpríčiniťo priamo perzekúciu observovanej osoby, nie je namieste.

Vychádzajúc z štúdia zväzkov prenasledovaných kňazov, archívnych správ, sa dajú dnes analyzovať následky podaných agentúrnych správ, získaných cez tajných spolupracovníkov. Z časti následky korešpondujú tým statkom a hodnotám, o ktoré mohli prísť kandidáti spolupráce pri vydieraní, ak by nepodpísali spoluprácu. V 40. a 50. rokoch mohli správy podané tajným spolupracovníkom dopomôcť k odsúdeniu človeka na dlhoročné väzenie a v niektorých prípadoch (kauzy duchovných) prispieť aj k vykonštruovaným procesom a takým obvineniam, ktoré mali za následok odsúdenie na smrť. Teda podávaním správ sa mohli zraniť základné fundamentálne statky – *život* a *sloboda*.

Avšak ak sa presunieme z osobnej roviny obetí správ podaných tajnými spolupracovníkmi, zistíme, že spolupráca mohla znamenať aj určitú zradu voči samotnej cirkvi a jej kresťanským myšlienkam. Totiž spolupráca duchovných sa prieči posolstvu a programu cirkvi, ako nositeľke mravných hodnôt. *Na rozdiel od politických kajčníkov se nesmíme báť priznání, že jsme někdy „kázali vodu a pili víno“.*³⁵⁴ Týmto bodom nie je myslená kolektívna vina z dôsledku nejakej participácie v jednom spoločenstve, ale skôr spoločnosťou mnohokrát ostro vyčítané zranenie, že kňazi ako hlásatelia morálnych hodnôt v tom, keď spolupracovali z ŠtB, úplne zlyhali. Samozrejme ide o paušálne odsúdenie, ale posudzujúc konkrétne prípady duchovných, je viditeľná diskrepancia medzi vernosťou k hlásaným evanjeliovým pravdám, hodnotám a tajnou spoluprácou. Na predostretú otázku, či spolupráca nesie so sebou niečo negatívne, musíme konštatovať, že v niektorých prípadoch predstavuje zranenie aj voči tak dôležitej hodnote, akou je *vernosť*. Súčasťou roviny hodnôt je aj otázka spravodlivého prístupu. Ak nadviažeme na problematiku definovania rozdielov medzi statkami a hodnotami u morálnych teológov, tak pod mottom „dať každému to svoje“ definovali hodnotu spravodlivosti. Ak sa pozrieme na konštaláciu celej spolupráce – ktorá pozostáva z zranení statkov a hodnôt, z prijatia zla buď na stránke spolupracovníka, v prípade vydierania alebo na stránke obeť, tak na všeobecnej rovine ide u spolupráci taktiež o zranenie hodnoty *spravodlivosti*. Posudzovanie toho, nakoľko bola

³⁵⁴ Porov. tamže.

spravodlivosť a vernosť zranená, závisí od konkrétnych prípadov spolupráce a nedá sa zovšeobecniť.

4.1.7.2. Zranenie ľudskej dôstojnosti?

Nespravodlivé uväznenie duchovného, celodenné vypočúvania, prehliadky bytov a pocit neustáleho strachu u tých, ktorí boli štátnou bezpečnosťou upodozrievaní z protištátnej činnosti znamená tvrdý zásah do slobody človeka. Týmto spôsobom sa zranil jeden z fundamentálnych ľudských statkov - sloboda. Ak sa však pozrieme na zmieňované následky spolupráce, tak sa môžeme pýtať, či nedošlo v niektorých prípadoch spolupráce aj k zraneniu ľudskej dôstojnosti? Zásah do súkromia duchovného, predvolávania, v 50. rokoch realizované celonočné vypočúvania, bitie znamenali len zásah a zranenie určitého statku alebo sa nimi závažne zranila ľudská dôstojnosť? Na to, aby si sme si mohli na túto otázku dať odpoveď je potrebné charakterizovať, čo vlastne ľudská dôstojnosť znamená. Vo všeobecnosti sa filozofická a náboženská tradícia zhoduje v tom, že pojem ľudská dôstojnosť vyjadruje hodnotu človeka v sebe samom. Je spojená s ľudským štatútom ako takým. Vzťahuje sa iba na tie znaky a schopnosti, ktoré sú späté s bytím človeka. Naproti tomu vlastnosti, ktorými sa ľudia od seba vzájomne odlišujú, ako napr. spoločenské pozície, pôvod, pohlavie, dispozície, vývojové stupne sa definujú ako podriadené ľudskej dôstojnosti. V tomto ponímaní znamená ľudská dôstojnosť rovnakú dôstojnosť všetkých ale súčasne nič špecifické osobe (teda, vyjadrujúce to, čím sa líši od ostatných).³⁵⁵ Ak by sa ľudská dôstojnosť chápala iba v miere aktuálnych duševných schopností alebo vedomých záujmov, tak potom by napr. spiaci človek nemal v sebe dôstojnosť, pretože aktuálne nevyužíva svoje duševné schopnosti.³⁵⁶ Ešte citelnejšie definuje ľudskú dôstojnosť Schüller i keď vychádza z iného kontextu. Ľudskú dôstojnosť chápe ako dôstojnosť, ktorá je vlastná každej osobe, čiže vyjadruje sebaúčelovosť (*Selbstzwecklichkeit*) alebo vlastnú hodnotu človeka, cez čo je biblicky povedané obrazom a podobnosťou Boha.³⁵⁷ Na základe toho, že je človek účelom samým pre seba je spravodlivé a potrebné, aby sme ho kvôli

³⁵⁵HILPERT Konrad: Menschenwürde in: HUNOLD Gerfried (ed.): Lexikon der christlichen Ethik, zv. 2, Freiburg, Basel, Wien: Herder Verlag, 2003, 1174.

³⁵⁶ Reakcia morálneho teológa Knauera na to, či ľudia v kóme majú ešte ľudskú dôstojnosť pri otázke eutanázie. Porov. KNAUER Peter: Handlungsnetze. Über das Grundprinzip der Ethik, Frankfurt am Main: Books on Demand, 2002, 135.

³⁵⁷ Porov. SCHÜLLER: Begründung sittlicher Urteile, op. cit., 321. Pred argumentáciou toho, že ľudská dôstojnosť je obrazom Boha, ako to traduje kresťanská a židovská tradícia, varuje Peter Knauer. Ak by to tak totiž bolo, bola by ľudská dôstojnosť poznateľná iba veriacim ľuďom a neveriaci by nemal možnosť ju spoznať. Porov. KNAUER: op. cit., 135.

nemu samotnému vážili a milovali. Obsah toho, čo je ľudská dôstojnosť je podľa Schüllera skrytý už biblickom výraze lásky k bližnému.³⁵⁸ Ak sa teda človek snaží o mravné zmýšľanie na základe nestrannej lásky k bližnému, tak vyjadruje tým svoju dôstojnosť. Táto snaha je teda aktom vôle. V čom spočíva teda ľudská dôstojnosť? Tým, že sa ľudia vzájomne uznávajú a považujú sa za seberovných, tým kreujú sami svoju dôstojnosť, teda sebaúčelovosť každého človeka.³⁵⁹ Vyjadrenia o nedotknutosti a nepredajnosti ľudskej dôstojnosti majú za cieľ cítiť si mravnosť bytia subjektu spolu s jeho osobným rozvojom, pritom ochranou pred útokmi štátu majú byť práve základné ľudské práva, stanovujúce hranicu zásahu štátu do sféry človeka. Aj keď pojem ľudskej dôstojnosti prispel k kryštalizácii spojitosti medzi právom a morálkou, subjektom a systémom, dodnes sa vyskytujú diferencované chápania toho, čo je vlastne ľudská dôstojnosť.³⁶⁰ Z týchto diferenciácií vznikajú aj nedorozumenia, a aj zneužitia pojmu ľudskej dôstojnosti pre vlastné argumentačné účely. Na jednej strane hrozí zneužitie zaprisahávania sa na prázdnu frázu, na druhej strane ako nebezpečenstvo asociatívneho používania pre všetko, aby sa z toho dalo vyvodiť platnosť všetkých noriem.³⁶¹ Práve pred nebezpečenstvom zneužitia pojmu ľudskej dôstojnosti varuje Bruno Schüller. Upozorňuje, že tam, kde ide o konkrétne obsahy toho, čo je mravne správne, je ľudská dôstojnosť síce nutné, ale nie postačujúce kritérium na určovanie mravne správneho konania. Tým vyjadril svoju kritiku voči tým deontológom, ktorí sa snažia už z mravného sebaurčenia človeka bezpodmienečne vyvodiť konkrétne partikulárne povinnosti a normy.³⁶²

Napriek existujúcim diferenciáciám predstavuje ľudská dôstojnosť morálnu schopnosť človeka ako takového jednať mravne dobre. I keď nepredstavuje posledné merítko pre to, či je konanie mravne správne, a nepostačuje na vyriešenie kontroverzných otázok, predsa obsahuje povinnosť chápať morálnosť človeka ako najvyššiu potencialitu,

³⁵⁸ SCHÜLLER: *Begründung sittlicher Urteile*, op. cit., 321.

³⁵⁹ WOLBERT Werner: *Menschenwürde*, in: ROTTER Hans, Virt GÜNTER (Hg.) *Neues Lexikon der christlichen Moral*, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 491.

³⁶⁰ Diferencie rezultujú z časti z teórii poznania, z časti z toho, ktoré vlastností charakteristické pre človeka vyjadrujú ľudskú dôstojnosť. V nadväznosti na stoický smer, argumentujúci tým, že človek má v kozme špeciálne postavenie, nadviazala teológia s jej prirodzenoprávnou argumentáciou. Ľudskú dôstojnosť definuje ako výraz toho, že človek je stvorený na obraz Boha a teda ľudská dôstojnosť je darom Boha a nie výsledkom ľudského úsilia. Kant zase definoval ľudskú dôstojnosť v spojitosti s ľudským rozumom. Tým sa javila ľudská dôstojnosť ako podstata. Ľudská dôstojnosť u Kanta preto pramení v morálnej schopnosti subjektu, v jeho úsilí. Porov. HILPERT: op. cit., 1173 – 1180 Schüller napr. vidí v ľudskej dôstojnosti obe aspekty ako kritériá pre dobro a zlo. „Zakaždým sa myslí to isté, takže ľudská dôstojnosť, natura humana a recta ratio sú navzájom vymeniteľné synonymá.“ Porov. SCHULLER: op. cit., 331.

³⁶¹ Porov. tamže.

³⁶² Porov. WOLBERT: op. cit. 493 ale aj SCHÜLLER: op. cit., 330 – 333.

a mieru ľudskej možnosti bytia a konania. Z tohto ponímania človeka a jeho morality a teda z tohto chápania ľudskej dôstojnosti je zrozumiteľné, prečo sa človek nikdy nesmie chápať len ako (*bloß*) prostriedok na dosiahnutie cieľa a nie ako účel konania.³⁶³ Z ľudskej dôstojnosti vyplýva aj rovnaké právo na blaho človeka (rovnaké právo na dosiahnutie statkov). V konflikte statkov, kedy ľudia v snahe o naplnenie ich blaha sa dostávajú do konkurencie statkov, je potrebné ich zvažovanie. Ako to je s ľudskou dôstojnosťou? Predstavuje statok alebo hodnotu? Ak by totiž bola len statkom, v konflikte by musela uvoľniť cestu hodnote. Niektorí morálni teológovia považujú ľudskú dôstojnosť za statok, iní za najvyššiu hodnotu. Nejednotnosť medzi morálnymi teológmi panuje teda nielen medzi rôznorodou terminológiou toho, či sa má hovoriť o statkoch alebo predmrvných hodnotách, ale dokonca aj v tom, čo je ešte statok a čo sa už považuje za hodnotu. Franz Böckle považuje ľudskú dôstojnosť za fundamentálny statok. Ľudskú dôstojnosť chápe v spojitosti s základnými ľudskými právami. A pretože tieto práva sa sťahujú na konkrétne statky – život, sloboda, ktoré nie sú kvalitami vôle, ale sú ľudskému jednaniu vopred dané, tak aj ľudská dôstojnosť v tomto svetle sa javí Böcklovi ako statok.³⁶⁴ Oproti tomu ostatní morálni teológovia, ako napr. Wilhelm Korff, Katarina Klöcker, Werner Wolbert ju definujú ako hodnotu. Wilhem Korff ako to bude ešte zobrazené, chápe vieru v ľudskú dôstojnosť a s tým spojené prikázanie úcty a lásky ako mravnú hodnotu.³⁶⁵ Klöcker charakterizuje ľudskú dôstojnosť ako hodnotu v spojitosti s základnými ľudskými právami v problematike terorizmu. V svojej štúdiu uvádza, že negatívny následok odstrelenia lietadla uneseného teroristami spočíva nie len v poškodení fundamentálneho statku života (strata ľudských životov v lietadle), ale aj v štátom legitimizovanom poškodení fundamentálnej hodnoty – ľudskej dôstojnosti (prikaz na odstrelenie lietadla a nevinných ľudí a odobratím práva na život).³⁶⁶ Väčšina morálnych teológov, v prípade konfliktu ľudskej dôstojnosti s nejakým statkom, sú si zajedno a tvrdia, že statok nemôže byť uprednostnený pred ľudskou dôstojnosťou, ktorá sama predstavuje hodnotu a ktorá sa nedá zvažovať. „*Pre morálne správanie neexistuje ekvivalent a preto sa nedá zvažovať.*“³⁶⁷

Ak sa teda zhrnie, čo znamená ľudská dôstojnosť, môžeme ju vyjadriť v základných bodoch: je výrazom morality človeka, slobodného sebaurčenia človeka voči jeho mravným požiadavkám, ktorá je bázou pre rovnosť všetkých ľudí, spočíva v snahe

³⁶³ Porov. HILPERT: op. cit., 1173 – 1180

³⁶⁴ Porov. BÖCKLE: op. cit., 24.

³⁶⁵ Porov. KORFF: op. cit., 80.

³⁶⁶ Porov. KLÖCKER: op. cit., 270.

³⁶⁷ WOLBERT: op. cit., 490.

o uskutočnenie lásky k blížnemu a tým je podobná biblickému prikázaniu o nestrannej láske k blížnemu, je výrazom sebaúčelovosti človeka a na základe toho sa človek nesmie chápať ako prostriedok, ale ako cieľ konania. Ak ju teda chápeme ako výraz slobodného sebaurčenia voči jeho mravným požiadavkám, kde cez mravné požiadavky je človeku mravná добрôta vopred daná, a kde mravné dobro predstavuje vnútro dôstojnosti človeka v zameraní na mravné konania, tak ľudská dôstojnosť tvorí fundament rovnosti všetkých. V zameraní na zlaté pravidlo (*Goldene Regel*) predstavuje ľudská dôstojnosť uznanie všetkých ako seberovných a je teda trvácou kvalitou vôle, hodnotou, nezávislou od ľudských osobnostných špecifikácií. Pri otázke toho, či v niektorých konfliktných situáciách mohlo dôjsť v zranení ľudskej slobody, je potrebné sa orientovať podľa Schüllera na to, či konanie bolo v zhode alebo v protiklade z zlatým pravidlom a prikázaním lásky k blížnemu.³⁶⁸ Z tejto perspektívy pohľadu na to, čo je ľudská dôstojnosť, môžeme konštatovať, že podávaním správ v situácii pomsty a osobných cieľov došlo jednoznačne aj k zraneniu ľudskej dôstojnosti človeka na strane observovaných osôb. O niečo ťažšie je určiť s istotou zranenie ľudskej dôstojnosti v situácii dobrého úmyslu a hlavne v situácii vydierania. Pokým v situácii dobrého úmyslu verili v správnosť ich konania a posúdenie zranenia ľudskej dôstojnosti sa dá hodnotiť až spätne, v situácii vydierania kňazi nesúhlasili vôľovo s škodami, do ktorých ich núti ŠtB. Ako to už bolo zmieňované, zranenie ľudskej dôstojnosti nie je jediným určovateľom morálnosti konania a teda aj keď sa spätne preukázalo, že v vydieraní došlo k zraneniu ľudskej dôstojnosti, nesmie slúžiť k odsúdeniu spolupracovníka. v.

4.1.7.3. Zhrnutie

Znázornená typológia spoluprác mala za cieľ analyzovať a pokúsiť sa z etického hľadiska predstaviť komplexnosť situácie, v ktorej sa pri rozhodovaní spolupracovať malo alebo nemalo pristúpiť na spoluprácu. Cieľom tejto časti nebola snaha eticky hodnotiť, vyhodnotiť dané situácie, skôr vykonať náčrt, určitý rozbor toho, čo v jednaní stálo voči čomu, v čom spočívali konflikty, dilematické situácie pri vydieraní, ktoré statky a zlá stáli voči sebe. Predstavené situácie budú podkladom pre ďalšiu pasáž ale aj nasledujúcu budúcu kapitolu, ktorá sa bude zakladať na hľadaní správnych východísk z dilematických situácií, v ktorých sa pri spolupráci ocitli duchovní. Analýza toho, či podkladom konania bola konkurencia statkov alebo hodnôt bude mať svoj význam. Aj preto dôležitú úlohu zohralo v tejto časti predstavenie možných následkov posielania

³⁶⁸ Porov. SCHÜLLER: op. cit., 332 – 333.

správ a analýza toho, čo môže znamenať ľudská dôstojnosť. Ako to bude totiž neskôr predstavené, analýza následkov konania zohrala pri tradičných princípov zvažovania statkov, uprednostňujúcich pravidiel a hľadania eticky obhájitelných kompromisov podstatnú úlohu. V histórii morálnej filozofie existujú rôzne princípy zvažovania statkov a hodnôt. Medzi základné, ktoré ovplyvnili aj morálnu teológiu patrí princíp výšky a naliehavosti statkov a vedľa neho aj princíp dobra spoločnosti. Ponúkajú tieto dve princípy dostačujúce zodpovedné východiská v spolupráci? Hľadanie odpovedí na túto otázku bude cieľom nasledujúceho odstavca.

4.2. Hľadanie kritérií pre uprednostňujúce pravidlá

4.2.1. Princíp výšky a naliehavosti statkov a hodnôt

V konfliktných situáciách, ktoré sa riešia cez zvažovanie statkov, je úlohou každej etiky ako vedy skúmať rôznorodé formy zvažovania statkov. Aby sa mohli formulovať všeobecné pravidlá uprednostňovania (*Vorzugsregel*), je potrebná skúška ich platnosti, obhájitelnosti a zdôvodnenia. V živote človeka existuje veľa statkov, ktoré sú zamerané na blaho človeka. Človek potrebuje napr. živobytie, oblečenie, bývanie, vzdelanie. Na druhej strane pre blaho človeka je potrebné udržiavanie šťastného spoločenstva, priateľstva, súdržnosti. Ak sa však tieto statky navzájom skrížia, človek sa musí rozhodnúť pre niektorý z nich. Jedným z existujúcich kritérií voľby medzi statkami je voľba na základe hierarchického usporiadania statkov. Niektorí morálni teológovia tento princíp uvádzajú ako súčasť problematiky menšieho zla. To, čo má s ním tento princíp spoločné, je práve zvažovanie statkov. Čím sa ale líšia je to, že tento princíp sa zameriava nie primárne na zvažovanie medzi dobrým a zlým.³⁶⁹ Svoje poslanie má primárne plniť pri rozlíšení medzi dobrým a lepším, medzi vyšším a nižším (*Ranghöhe*) statkom, ale taktiež aj tým, ktorý statok je naliehavejší (*Dringlichkeit*).

Čo je v situácii, v ktorej sa skrížia statky pre človeka dôležitejšie a lepšie: zaobstarat' si dostatok potravy alebo žiť šťastné spoločenstvo s druhými?³⁷⁰ Mať lepšiu faru, s vyšším príjmom, ktorý by kňazovi umožnila spolupráca s ŠtB alebo zostať na stávajúcej fare, mať skromný príjem a usilovať sa žiť nenarušený život s veriacimi? Za týmto myšlienkovým pochodom sa skrýva snaha nájsť odpoveď na otázku, ktoré kritériá sú smerodajné pri voľbe nejakého statku alebo menšieho zla? Je dôležitejšie byť najedený, mať dostatok peňazí, oblečenia alebo je v živote dôležitejšie byť vzdelaný, mať uznanie

³⁶⁹ Porov. BACHLEITNER: op. cit., 185.

³⁷⁰ Porov. SCHÜLLER: op. cit. 124.

v práci? Každé zvažovanie statkov nás preto núti odpovedať na otázku, ako sa má pri konkurencii statkov zdôvodniť určitá hierarchická stupnica (*Rangordnung*) statkov. Môžeme hierarchizovať statky? Zo zvažovania statkov sa väčšinou formulujú určité normy, pravidlá. Je však nebezpečné, ak sa tieto normy chápu ako tie, ktoré sú nemenné a dajú sa aplikovať v každých situáciách, hrozilo by ich objektivizácia a záväzná platnosť vždy bez ohľadu na okolnosti diania. Takéto uprednostňujúce pravidlá potom pôsobia ako železná zásada (*Faustregel*) a sú nemenné pre každú situáciu. V konfliktnnej situácii, kde sa človek musí rozhodnúť medzi dvoma zlami, sa napríklad môže odporučiť uprednostniť krátkodobé pred dlhodobým zlom, jedinečné zlo pred znovu sa opakujúcim zlom, zlo s menšími následkami pred zlom s väčšími následkami, to zlo, ktoré škodí menej ľuďom pred tým, ktoré škodí viacerým atď.³⁷¹ I keď tieto pravidlá vyznievajú na prvý pohľad detailne, zreteľne a zrozumiteľne, drieme v nich určitý konfliktný potenciál, ako náhle dochádza k zvažovaniu v komplexných spojitostiach alebo situáciách, ktoré sa extrémne vychyľujú od normálnych situácií v živote (napr. terorizmus).³⁷² Komplexnosť zložitých situácií spočíva v tom, že zvažovanie statkov sa netýka len jedného človeka, ale viacerých aktérov, ktorí favorizujú rôzne statky a k tomu ešte za pomoci rôznych rozličných uprednostňujúcich pravidiel. Aký statok a koho statok a na základe akého uprednostnenia má potom v týchto situáciách prednosť? Aj v konflikte spolupráce duchovných s ŠtB sa stretávajú v niektorých typoch spolupráce záujmy spolupracovníka s záujmami pracovníka ŠtB a so záujmami sledovaných osôb. Koho záujmy sa majú teda uprednostniť? Čo je dôležitejšie – mať dostatok peňazí na vyžitie, teda mať štátny súhlas a môcť pracovať ako kňaz na dobrej fare, alebo mať menej peňazí, pôsobiť niekde v odľahlých lazoch a žiť z výplaty do výplaty ale nespolupracovať? Majú sa uprednostniť záujmy tajného spolupracovníka, ktorému hrozí väzenie, zdiskreditácia alebo záujmy observovaného duchovného, ktoré sú v úplnom rozpore s záujmami TS? Existuje teda nejaké miesto, z ktorého sa dá objektívne stanoviť hodnota statku? Podliehajú všetky statky zvažovaniu a uprednostňovaniu alebo sú také, ktoré sú všetkým nadradené? Čo by sa stalo, ak by sa zabsolutizoval nejaký statok alebo hodnota a tým by sa relativizovali všetky ostatné statky alebo hodnoty? Tieto otvorené otázky nám jasne dávajú najavo, že pravidlá uprednostňovania statku môžu fungovať jedine, ak sa predtým zhodnotia statky, ktorých

³⁷¹ Porov. HORN Christoph: Güterabwägung, in: DÜWELL Marcus, HÜBENTHAL Christoph, WERNER Micha (ed.): Handbuch Ethik, Stuttgart: Stuttgart-Weimer, 2006, 391-396.

³⁷² Porov. KLÖCKER: op. cit., 169.

sa uprednostnenie týka.³⁷³ Čo sa tým myslí? Ak totiž existuje napr. pravidlo, ktoré určuje, že vyšší statok má prednosť pred nižším, tak toto pravidlo nám ešte nehovorí, ktoré konkrétne statky sú vyššie od nižších. Je vyšší statok materiálna istota (mať čo jest piť, obliekať sa) alebo je to vzdelanie, ktoré má byť základom pre ostatné statky?

Tradičná morálna teológia sa snažila nájsť odpoveď vytvorením objektívnej, vopred danej stupnice alebo hierarchie statkov a hodnôt: najnižšie sa nachádzajú materiálne statky – jedlo, bývanie, oblečenie. Nad nimi sa nachádzajú statky spoločenského života – povest', česť, nad nimi statky zdravia, duchovné statky a nakoniec hodnoty. Hierarchia statkov sa považovala ako vopred daný poriadok, objektívna a záväzná miera toho, ako sa majú zvažovať statky.³⁷⁴ Na tomto podklade snahy o určenie toho, ktorý statok alebo hodnota je vyššia alebo má prednosť pred druhou sa odohráva aj výmena protichodných názorov v fenomenologickej etike medzi Schellerom a Hartmannom. Predstavenie ich názorov nemá za cieľ znovuoživenie etiky hodnôt (*Wertethik*) ale skôr predstaviť doposiaľ existujúce myšlienkové vzory, ktoré panujú aj v morálnej teológii. Scheller charakterizuje vyšší statok alebo hodnotu ako ten, ktorý sa má uprednostniť a je menej relatívny a teda stavia najvyšší statok, hodnotu ako absolútnu. Vyššie hodnoty sa vyznačujú tým, že nie sú ani materiálne ani zmyslové. Je to práve vyššia hodnota, ktorá tej nižšej udáva jej smer a miesto v hierarchii a nesie pečať slobody. Najvyššie hodnoty ako kardinálne čnosti sa musia prijať slobodne a nedajú sa vynútiť.³⁷⁵ Je ľahké si podriaďiť nejaké materiálne statky, ale priateľstvo sa nedá nikomu vynútiť.³⁷⁶ Nicolai Hartmannovi postavil svoju koncepciu zvažovania statkov a hodnôt úplne protichodne k Schellerovi. Riadil sa podľa toho, že výška statku neznamena, že statok je automaticky aj naliehavejší. Na základe hesla „naprv život, potom filozofia sa mu podarilo obrátiť vzťah fundovanosti statkov a hodnôt. Podľa Hartmanna je vyšší statok (hodnota) slabší, podmienenejší a závislejší, svoje uskutočnenie činí iba cez uskutočnenie nižšieho statku. Preto podľa Hartmanna základné statky majú prednosť pred vyššími statkami, ktoré sú nimi podmienené. Životný štandard a kultúra stratia svoj význam tam, kde sa primárne rieši problém prežitia.³⁷⁷ Konflikt statkov alebo hodnôt sa podľa Hartmanna dá vyriešiť tým, že sa určí, ktorý statok alebo hodnota má fundovanú

³⁷³ Porov. KLÖCKER: op. cit., 169 – 170.

³⁷⁴ ERNST: op. cit., 209.

³⁷⁵ Porov. KORFF: *Ethische Entscheidungskonflikte* op. cit., 79.

³⁷⁶ Schuller priznáva, že rozdiel medzi tým, ktorý statok je vyšší nie je ľahká úloha, pretože okrem určenia toho, ktorý statok je vyšší zohráva svoj význam aj slobodné akceptovanie tohto statku subjektom. Týka sa to hlavne vyšších duchovných statkov, ktoré sú možné iba za predpokladu ich slobodného prijatia. Porov. SCHÜLLER: op. cit., 126.

³⁷⁷ Porov. KORFF: op. cit., 80.

funkciu (*fundierende Funktion*), pretože ostatné statky a hodnoty majú podmienenú funkciu (*bedingende*). Ak sa dá takýto vzťah závislosti určiť, tak potom pripadá fundovanejšiemu statku alebo hodnote pri zvažovaní priorita.³⁷⁸

Obidve protichodné názory ako Schellera, tak Hartmanna zohrávajú veľký význam, pretože ovplyvnili mnoho morálnych teológov. Napríklad na Hartmanna nadviazal Bruno Schüller, ktorý tak isto kladie princípu fundovanosti význam. Hierarchické usporiadanie princípu fundovanosti Schüller zobrazil na vzťahu milosti (*Gnade*) a prirodzenosti (*Natur*). Síce je milosť vyšší dar (*Gabe*) ako prirodzenosť, ale prirodzenosť je predpokladom toho, aby vôbec sa milosť mohla uskutočniť.³⁷⁹ Franz Böckle sa zmieňuje o obidvoch princípoch, ktoré stanovujú hierarchickú štruktúru statkov a hodnôt, nepomenováva ich však princíp výšky a naliehavosti statkov, ale dáva im vlastné synonymné názvy – princíp fundamentality a princíp dignity. Böckle sa nezmieňuje o nijakej diskrepancii resp. o rôznosti pohľadov na to, ktorý z týchto princíпов má mať prednosť v konfliktných situáciách. Obidva princípy znázorňuje ako vedľa seba existujúce možnosti stanovenia priority a určitým novým pomenovaním obidvoch princíпов prispieva k pluralite názorov na hierarchizáciu statkov a hodnôt resp. potvrdzuje ťažkosť stanovenia vzťahov a poriadku medzi nimi. Podľa Böckleho princíp fundamentality zobrazuje skôr poriadok statkov (*Güterordnung*), v ktorom má ten statok prednosť, ktorý je potrebnou podmienkou na uskutočnenie iného statku. Cieľ poriadku statkov má byť zabezpečenie a rozvoj mieru a tvorba materiálnych predpokladov pre plnohodnotný život. Princíp dignity usporadúva hodnoty podľa dignity a Böckle v tomto prípade hovorí o poriadku hodnôt, v ktorom vyššia hodnota udeľuje statkom ich význam.³⁸⁰

4.2.2. Kritika hierarchického princípu výšky a naliehavosti

Rozprava o tom, ktorý statok alebo hodnota je vyššia, alebo ktorý statok má mať prednosť, je veľmi ťažkým orieškom v oblasti teologickej etiky. Hierarchizácia statkov narazila totiž aj na svojich odporcov. Najneskôr od II. Vatikánskeho koncilu sa podľa vyjadrenia morál. teológa Ernsta malo spochybnit' v teológii hierarchické usporiadanie statkov. Sám hodnotí pokusy hierarchizácie a diskrepancie medzi Schellerom a Hartmanom ako pokusy o materiálnu hierarchiu hodnôt.³⁸¹ Medzi ďalšími kritikmi bol

³⁷⁸ Porov. KLÖCKER: op. cit., 169 – 170.

³⁷⁹ Porov. SCHÜLLER, op. cit., 131.

³⁸⁰ Porov. BÖCKLE, op. cit. 286 – 287.

³⁸¹ Porov. ERNST: op. cit., 210.

aj Johannes Gründel, ktorý nadviazal už na zmieňovanú naliehavosť statkov a poukázal na to, že môže veľmi ľahko relativizovať hierarchizáciu statkov. Svoj argument podkladá na príklade rozbitého manželstva, kde síce manželstvo sa javí ako vyšší statok a núti zostať spolu, aj keď je manželstvo rozbité, ale kvôli dobrej výchove detí a uskutočneniu existencie obidvoch partnerov je rozchod manželov dôležitejší, ale aj naliehavejší.³⁸² Ešte precíznejšie predstavil kritiku hierarchizácie statkov Rudolf Ginster, pre ktorého sú akékoľvek pokusy hierarchizácie odsúdené už vopred na zánik. Dôvodom je mnohosť, nejednotnosť a protichodnosť pravidiel hierarchizácie statku.³⁸³ O vyriešenie panujúcej diskrepancie sa pokúsil morálny teológ Wilhelm Korff. Sám pritom sa pridrižiava hierarchického usporiadania Schellera (najvyšším v stupnici hodnôt je ľudská dôstojnosť), ale snaží sa ich pozície prepojiť. Za najprioritnejšiu hodnotu, ktorá má vždycky prednosť pred ostatnými považuje ľudskú dôstojnosť. V najvyššej fundovanej hodnote – ľudskej dôstojnosti a v nej obsiahnutej láske k blížnemu sa skrýva požiadavka vytvorenia vhodných podmienok (nižších statkov a hodnôt) pre život. Teda v najvyššej hodnote, najvyššej miere nášho konania sú už obsiahnuté nižšie statky, hodnoty. V konflikte statkov a hodnôt má preto podľa Korffa vždy prednosť váženie ľudskej dôstojnosti. Zachovávanie nižších statkov a hodnôt je však pritom obsiahnuté už v zachovávaní najvyššej hodnoty.³⁸⁴ V prípade naliehavosti nižších statkov, sa tieto môžu uprednostniť všade tam, kde kvôli zachovaniu ľudskej dôstojnosti majú axiologickú prioritu.³⁸⁵

Potrebným je ale vrátenie sa k problematike spolupráce duchovných. Čo má s hierarchizáciou statkov spoločné? Princíp výšky statkov (*Rangordnung*) a princíp naliehavosti (*Dringlichkeit*) patria k jedným z možných spôsobov, princípov ako zvažovať konkurenčné statky. Ako to už bolo zmieňované, pri spolupráci kňazov dochádza taktiež k určitej konkurencii statkov a hodnôt. V tejto stati sa vyvinula snaha predstaviť hierarchizáciu statkov na základe výšky a naliehavosti a hľadať odpoveď na otázku, či je možné tento princíp použiť i v prípade spolupráce duchovných? Je možné určiť, že na základe tohto princípu môžeme nájsť správnu odpoveď na zodpovedné,

³⁸² ERNST: op. cit., 210.

³⁸³ „Ktoré kritérium sa má použiť pre hierarchizáciu statkov: Kritérium vyššieho statku, naliehavosti, fundovanosti alebo ktoré iné kritérium pri uprednostnení pravidiel?“ in: ERNSR: tamže. Podobne je tomu aj pri určení kritéria najvyššej hodnoty, ako orientácie pre morálne posudzovanie. Aj tu povstáva otázka, ako sa spozná, ktoré konanie zodpovedá snahe o najvyššiu hodnotu. Na základe čoho sa spozná, ktoré konanie je zlé, čiže nezodpovedá snahe o dosiahnutie najvyššej hodnoty? Porov. KNAUER Peter: Handlungsnetze. Über das Grundprinzip der Ethik, Frankfurt am Main: Books on Demand, 2002, 17.

³⁸⁴ KORFF: Ethische Entscheidungskonflikte op. cit., 80.

³⁸⁵ Porov. KORFF Wilhelm: Güter- und Übelabwägung, in: HUNOLD (ed.), Lexikon der christlichen Ethik, Freiburg-Basel-Wien: Herder, 2003, 773 – 776.

mravné východiská pri spolupráci? Aby bol teda určitý etický kompromis obhájitelný, postačuje na jeho určenie tento princíp?

Zo zmieňovaných diskrepancií medzi predstaviteľmi fenomenologickej etiky sa dá súhlasiť s názorom Rudolfa Ginsterera o tom, že existuje mnoho pravidiel, ktoré sa prakticky vylučujú – výška, naliehavosť, fundovanosť statkov a hodnôt. Najst' preto spoločného menovateľa ja obtiažne. Možnosťou môže byť riešenie podľa Wilhema Korffa, ktorý spája obidve pozície a podľa situácie pripúšťa aj uprednostnenie naliehavejšieho statku, resp. orientácia na ľudskú dôstojnosť v sebe zahŕňa aj váženie si naliehavejších nižších statkov. Stanovenie absolútneho posledného kritéria ľudskej dôstojnosti uľahčuje celkovú situáciu pri rozhodovaní. Na druhej strane je potrebné aj pri zvažovaní statkov podľa Korffa presne určiť čo v danej situácii sa pod ľudskou dôstojnosťou pri konkrétnej spolupráci presne myslí, pretože ináč môže poslúžiť ľudská dôstojnosť ako prázdny pojem, pod ktorým sa dá zadefinovať všetko, a teda získa určitú absolutizujúcu funkciu (viď stať o ľudskej dôstojnosti). Môžeme teda považovať riešenie od Korffa za dostačujúce kritérium na posúdenie toho, či typy spolupráce boli zodpovednými alebo nie?

Princíp naliehavosti a výšky podľa toho, ako ho kompromisne navrhol on sám, nepostačuje na posúdenie správnosti spolupráce. Jednak z dôvodu toho, že princípu samotnému chýba uspokojivá argumentácia a jednak preto, lebo podstatný problém u spolupráce je v tom, že typy spolupráce sú rôznorodé.³⁸⁶ Princíp by sa preto nedal zovšeobecniť. Ak totiž zostaneme na báze jednoduchých konfliktov základných statkov, tak tam by podľa môjho názoru princíp mohol uspokojiť: lepšie utíšiť okamžite hlad, ako prednášať o hlade niekoľko hodín na univerzite (naliehavosť statku). Je samozrejme lepšie napláňovať s rodinou kultúrne, vzdelávacie akcie, pestovať priateľstvá s inými, ako sedieť doma a len jesť. Takéto zvažovanie však samo o sebe nepredstavuje žiadnu dilemu, žiaden etický konflikt ani výsledný etický kompromis. Akonáhle ale nastávajú komplexnejšie situácie, tak princíp zvažovania statkov na základe výšky a naliehavosti je nepostačujúci. Spolupráca duchovných je ale komplexnejšia a i keď dochádza u nej k konkurencii statkov a hodnôt, možné následky konania, rozhodnutia spôsobujú aj určité zlo. Obhájitelnosť Korfovho princípu s argumentáciou ľudskej dôstojnosti je síce

³⁸⁶ Ako to už bolo znázornené pri analýze typov spolupráce z etického hľadiska, každý typ spolupráce má inú konštrukciu. Pokým u vydierania, dochádza k zvažovaniu statkov, hodnôt ale aj cieľ navzájom, dobrý úmysel ako takový si nie je vedomý výsledku konania ako niečoho zlého ale verí v subjektívne dobro ako konečný výsledok konania a zlo pripúšťa iba ako vedľajší produkt. Analýza tak komplexnej situácie sa nedá uskutočniť iba na základe toho, ktorý statok je vyšší a naliehavejší.

potrebná, pretože nutnosť sa rozhodnúť a zväžiť, ktoré konanie je zodpovedné, je logické a nevyhnutné, ale v danej situácii spolupráce je nepostačujúce. Spolupráca totiž vyžaduje nielen analýzu konfliktu statkov a hodnôt, ale aj okolností deja, následkov konania a hlavne brania na vedomie toho, že jednaním vzniká aj určité zlo.

Najdôležitejším dôvodom odmietnutia princípu výšky a naliehavosti statkov a hodnôt predstavených Schellerom a Hartmannom zostáva predsa len ich snaha o nadradenú vždy platnú objektivizáciu a hierarchizáciu statkov a hodnôt, čo predstavuje akýsi návrat k etike statkov (*Güterethik*).³⁸⁷ „I keď žiadna etika nemôže ignorovať stanovanie pravidiel priorít toho, čo si ľudia vážia a po čom v jednaní túžia (pretože kolidujúce nároky v jednom subjekte požadujú určitú orientáciu a pomocnú ruku, teda nutnosť určitých orientačných pravidiel je potrebná), stavia sa etika statkov pred závažné problémy: a) nedokáže rešpektovať, že vlastný životný príbeh ľudí a subjektívne hodnotenie, pohľady človeka môžu byť iné ako všeobecne platné mravné nároky (teda nerešpektuje subjektívny pohľad, názor človeka, ale záväzné je len to, čo je objektívne vopred definované), b) nedokáže prijať a povzniesť sa nad pluralitu vedľa seba existujúcich životných oblastí s vlastnými cieľmi a vlastnými hierarchiami hodnôt, c) nedokáže ignorovať, že jeden a ten istý statok môže mať v rôznych kultúrach rôzny význam.“³⁸⁸ Z tohto pohľadu je jasné, že snaha o objektivný, nadčasový poriadok statkov a hodnôt sa práve v konkrétnych situáciách spolupráce nedá aplikovať pri zohľadnení rôznych faktorov a doby, v ktorej sa odohrávali.

4.2.3. Princíp dobra jednotlivca versus dobra spoločnosti

Konflikty pri jednaní sa vzťahujú nielen na samotné statky a hodnoty v rámci rozhodovania jedného človeka, ale aj na vzťah spoločnosti voči jednotlivcovi a opačne. Koho záujmy majú v vzťahu spoločnosti a individua prednosť? Druhý princíp, ktorý sa predstaví, sa snaží zamerať na tie konflikty, ktoré vznikajú medzi skupinou a jednotlivcom a v týchto konfliktoch ponúknuť správne zodpovedné východiská. Ináč vyjadrené, snaží sa nájsť uprednostňujúce východiská medzi dobrom jednotlivca

³⁸⁷ Etika statkov predstavuje určitý typus etiky. V centre reflexie sa nachádzajú ciele, kvôli ktorým sa človek rozhoduje. To ju diferencuje od ostatných typov etík – etika sympatie, zákonov, zodpovednosti. Predstavitelia etiky hodnôt sa pokúšajú statky ľudského života zoradiť do rôznych tried a určiť ich vzájomné vzťahy. Etika statkov sa snaží o vyvinutie kritérií pre spravodlivé rozdelenie a pridelenia statkov a hodnôt. Kritikom tejto etiky statkov bol Emanuel Kant, pretože táto etika odvodzovala význam dobra a zla nútene od empirických a spoločenských zmien. Novodoba aj keď pod zmienenými metafyzickými premisami sa vrátila etika statkov ako korektíva proti formálnemu univerzalizmu u Schellera, Hartmanna. Porov. HILPERT Konrad: *Güterethik* in: KASPER Walter (ed.) *Lexikon für Theologie und Kirche*, zv. 4, Freiburg: Herder Verlag, 1995, 1120.

³⁸⁸ Porov. tamže. 1120.

(*Eigenwohl*) a dobrom skupiny, spoločenstva (*Gemeinwohl*) a kladie otázky na to, kto voči koho záujmom má prednosť – jednotlivec alebo určitá skupina ľudí?

4.2.3.1. *Radšej spolupracovať a eliminovať ako ohroziť blaho a stabilitu cirkvi*

Ak sa vrátíme k problematike spolupráce duchovných s ŠtB, tak sa vynorí automaticky otázka, čo môže mať tento princíp spoločné so spoluprácou duchovných? Ponúka tento princíp nejaké zodpovedné východisko? Konali niektorí duchovní podľa tohto princípu pri spolupráci? Ak áno, tak potrebným je určiť, ktorých situácií sa to týkalo. Ako to už bolo v predošlom odstavci zmieňované, typológia spolupráce je špecifická a rôznorodá. Pri hlbšom pohľade na typológiu z etického hľadiska narazíme na situáciu, v ktorej sa vyvíjala snaha, rozhodnúť sa pre spoluprácu na základe zvažovania dobra jednotlivca, menšej skupiny, voči dobru spoločnosti alebo väčšej skupiny. V situácii tkz. „dobrého úmyslu“ bol predstavený prípad, kedy niektorým duchovným bola spolupráca predstretá tak, aby sa cieľom spolupráce sledovalo zabezpečenie dobra a blaha cirkvi. Konflikt mal spočívať v tom, že niektorí „reakční kňazi“ mali svojou činnosťou (vyučovanie náboženstva na farách, distribúcia náb. literatúry, články v mediách v kapitalistickom zahraničí, kontaktom s Vatikánom vytváranie podzemnej štruktúry cirkvi atď.) prispievať k ohrozeniu stability už aj tak režimom oslabenej cirkvi. Teda strach mal spočívať v tom, že ich ďalšou činnosťou by sa prijali také opatrenia, ktoré by cirkev mohli ešte viacej destabilizovať, utlačiť, sprísniť a obmedziť jej kontrolu. V hre mala preto stáť celá cirkev v štáte. ŠtB preto spoluprácu načrtla ako dobro, blaho pre cirkev. Spolupráca sa mala zakladať na motte: *“radšej eliminovať skupiny reakč. kňazov, ako by sa mala ohroziť stabilita celej cirkvi, diecézy.”* Dnes je pravdou, že niektorí duchovní skutočne videli činnosť „reakčných“ kňazov ako tú, ktorá ohrozovala záujmy cirkvi. Boli to hlavne duchovní, ktorí boli činní na vedúcich postaveniach v PIT, ale aj tí okresní dekaní a vikári, ktorí sa stali tajnými spolupracovníkmi ŠtB. Podávanie správ pre ŠtB si morálne zdôvodnili a ospravedlnili tým, že títo kňazi ohrozujú blaho a funkcionality cirkvi a preto je potrebné elimináciou ich činnosti ochrániť vyššie dobro, blaho cirkvi. Samozrejme je pochybné a otázne, nakoľko títo duchovní reprezentovali cirkev ako celok a mali oprávnenie hájiť záujmy celku. I keď poväčšine stáli na popredných postoch v cirkvi a teda mali výkonnú moc spätú s ich funkciou, predstavovali i keď hierarchicky vyššiu, predsa len menšinu v celej cirkvi. Nehovoriac o tom, že cieľom cirkvi nemá byť istota a blaho ale odprevádzanie každého jednotlivca k spásu. Ak sa porovná skutočný cieľ s „reakčnou“ činnosťou kňaza, ktorý sa snažil

širit' pravdu a evanjelium, viesť k spáse, tak ich činnosti boli navzájom identické. Preto ak sa hovorí o určitom konflikte medzi „reakčnými“ kňazmi a zabezpečením istoty cirkvi, tak tento konflikt je len zdanlivým konfliktom, vyvolaným ŠtB. Pretože spolupracovníci tomu uverili a konali na základe tohto konfliktu a uprednostnili jednu stranu konfliktu, je nevyhnutné ich konanie a aplikovateľnosť princípu analyzovať. Je skutočne princíp dobra spoločnosti založený na tom, že v záujme spoločnosti sa musí vždy a za každú cenu a za každých okolností podriaďiť jednotlivec dobru spoločnosti?

4.2.3.2. *Analýza princípu spoločného dobra*

Princíp spoločného dobra sa zakladá na tom, že v konflikte medzi jednotlivcom a skupinou alebo spoločnosťou má spoločné dobro prednosť pred dobrom jednotlivca.³⁸⁹ Účelom každej ľudskej spoločnosti a jej inštitucionalizácie je človek, z čoho ale vyplýva, že človek ju potrebuje. Človek ako sociálna bytosť je odkázaný na spoločenstvo. Bez neho by človek nebol schopný bytia. Preto sa zákony spoločnosti orientujú na dobro, blaho mnohých, umožňujú ale súčasne aj blaho jednotlivca. Z tohto vzťahu vyplýva, že spoločenské dobro a dobro jednotlivca sa spravidla nevyklučujú a ani si neprotirečia. I tam, kde jednotlivec podriadi svoje dobro, blaho (*Wohl*) spoločnosti, koná to kvôli nutnosti a zabezpečeniu funkcionality spoločnosti. Pretože spoločenské dobro predstavuje dynamickú veličinu, ktorá nie je definitívne vyjadrená v zákonoch, je otvorené vyššej spravodlivosti.³⁹⁰

Má teda právo spolupracovník, aby zabezpečil funkcionality cirkvi, podávať správy na iného duchovného, teda obetovať jeho dobro pred dobrom cirkvi? Na prvý pohľad, podľa prvej časti definície princípu spoločenského dobra áno: záujmy, blaho a dobro cirkvi prevyšujú blaho a záujmy jednotlivca. Je predsa podstatné, aby cirkev postihnutá represiami mala možnosť oficiálne aspoň ako tak fungovať. Ak by sa niekomu predostrela možnosť pomoci cirkvi brániť a upevňovať jej záujmy, istotne by s tým súhlasil. „I za vyostrených okolností, v ktorých sa dá cieľ dosiahnuť iba za predpokladu potlačenia dobra, blaha jednotlivca, (dokonca sa vyžaduje aj obetovanie vlastného života) tento cieľ ospravedlňuje (*rechtfertig*).“³⁹¹ Otázkou však je, akým spôsobom sa

³⁸⁹ Porov. KORFF: *Ethische Entscheidungskonflikte* op. cit., 83.

³⁹⁰ Wilhem Korff dokonca ide aj ďalej a tvrdí, že v vyhranených konfliktných situáciách sa princíp vzťahuje aj na zachovanie existencie spoločnosti za cenu nasadenia vlastného života. Ešte vyhrotenejšie povedané, tam kde sa nejedná o zachovanie celého spoločenstva, ale o záchranu určitého životne dôležitého statku pre mnohých, sa javí nasadenosť vlastného života morálne správne. Samozrejme za predpokladu zachovania slobodného rozhodnutia a princípu rovnosti všetkých, teda bez tlaku spoločnosti. Porov. tamže.

³⁹¹ Tamže.

upevňuje blaho spoločnosti, väčšiny. Je samozrejme úctihodné, ak niekto obetuje svoj život pre vyššie morálne hodnoty a pre zachovanie dobra spoločnosti. Tomuto princípu však hrozí zneužitie, akonáhle sa dostane do rúk ľudí, a systému, ktorý potláča slobodu individua a presadzuje totalitne kolektívne záujmy (koniec koncov záujmy určitej skupiny ľudí). Nebezpečenstvo hrozí aj vtedy, ak sa v dobre spoločnosti pohltia záujmy a dobro jednotlivca.

Ak sa pýtame, čo je podstatnou príčinou, nositeľom a cieľom všetkých spoločenských inštitúcií, tak tým je ľudská osoba. Nie ľudská osoba tu je kvôli sociálnym systémom (*Soziale funktionssysteme*) ale naopak, oni tu sú pre ľudskú osobu.³⁹² Táto poznámka predstavuje dôležitý bod a dopĺňa prvú časť princípu o prednosti dobra spoločnosti pred dobrom jednotlivca. Mnohokrát sa totiž zabúda, že substanciou spoločenského dobra ako aj dobra jednotlivca je človek ako osoba. To má zabrániť tomu, aby sa človek používal ako prostriedok na dosiahnutie cieľa. Ak totiž v konflikte zohráva podstatnú úlohu dôstojnosť a sloboda osoby, tak tieto majú pred ostatnými statkami prednosť. Týmto pravidlom sa stanovili aj hranice nárokov spoločnosti voči jednotlivcovi, ktoré spočívajú v ochrane ľudskej dôstojnosti a slobodnej vôle jednotlivca. Druhá časť uprednostňujúceho princípu – spoločenské dobro má prednosť pred dobrom jednotlivca, dopĺňa jeho prvú časť a definuje takto kompletne uprednostňujúci princíp: „v konflikte majú spoločenské nároky prednosť pred individuálnymi nárokmi iba za predpokladu rešpektovania ľudskej dôstojnosti.“³⁹³

Doplnením druhej časti princípu a jeho hraníc opätovne vyvstáva otázka, či uprednostnenie spolupráce s cieľom podávania správ na „reakčných kňazov“ a s tým spätou ochranou dobra a blaha cirkvi je v súlade aj s druhou časťou uprednostňujúceho princípu, resp. či riadenie sa niektorých spolupracovníkov bolo skutočne v súlade s týmto princípom. Nájdenie správnej odpovedi predpokladá odpovedať na otázku, čo sa myslelo ohraničením dobra jednotlivca, teda ohraničením určitých dobier u tzv. „reakčných kňazov“ v prospech dobra cirkvi. Ohraničenie dobra jednotlivca v tomto prípade znamenalo niesť následky spolupráce, správ, ktoré na neho podal tajný spolupracovník. Nie je potrebné podrobne sa znovu zaoberať následkami spolupráce duchovných, pretože tie boli podrobne opísané v analýze konfliktných situácií. V nadväznosti na to môžeme preto konštatovať, že ohraničenie dobra „reakčného kňaza“ znamenalo stratu materiálnych a duchovných statkov – fyzickej slobody, života,

³⁹² Porov. tamže.

³⁹³ Tamže.

zamestnania, rodiny ale aj zranenie hodnoty - spravodlivosť, solidarity a ľudskej dôstojnosti. Osoba „reakčného“ kňaza sa preto nielen použila ako prostriedok na dosiahnutie cieľa, ale u tohto prostriedku bola zásadne ohraničená ľudská dôstojnosť a iné hodnoty a statky. I keď kňazi spolupracovníci jednali v domnienke dobrého úmyslu, spôsob akým sa v zdanlivom konflikte uprednostnilo dobro cirkvi (istota, bezpečnosť) a potlačilo dobro „reakčného kňaza“ zásadne zranilo jeho ľudskú dôstojnosť, slobodu.

Ktoré zásadné nedostatky nastali na strane spolupracovníka pri rozhodovaní? Mohlo rozhodovanie v takejto situácii znamenať správne a zodpovedné východisko v jednaní? Medzi základné nedostatky patrilo nesprávne zhodnotenie situácie a uverenie tkz. dobrému úmyslu. I keď spolupracovník veril, že koná dobrú vec, orientácia na prvú časť princípu uprednostnenia dobra celku pred jednotlivcom bola nedostačujúca, pretože nebola zohľadnená jeho druhá časť. Je nereálne, aby spolupracovník nevedel, že správy ním podané majú negatívny dopad na osobu kňaza a teda, že ohraničenie dobra jednotlivca neznamená len prázdnu bublinu, prázdny pojem, ale predstavuje aj negatívny dopad. Žiaľ žil v domnienke toho, že koná správnu vec v prospech cirkvi a tá preváži negatívny dopad spolupráce.

V tomto prípade, v ktorom ide o rozhodnutie jedného človeka, ktorý zvažuje a hľadá východiská, môžeme hovoriť o otázke uzavretie kompromisu. Kompromis uzavretý na základe „dobrého úmyslu“ v spolupráci nepredstavuje kompromis spoločenský, i keď princíp dobra spoločnosti versus dobra jednotlivca by vo všeobecnosti takýto kompromis zastupoval. Pri type spolupráce „dobrý úmysel – dobro cirkvi versus dobro „reakčného kňaza“ dochádza k zvažovaniu statkov a dohier v osobe tajného spolupracovníka. V rámci tohto intrapersonálneho zvažovania sa môžeme preto pýtať, či tento kompromis bol skutočne etický. Teda či zvažovania a uprednostnenie určitého statku, hodnoty, dobra bolo v súlade s etickými princípmi alebo nie. Prijatie spolupráce, resp. podávanie správ v konštelácii ochrana blaha cirkvi za cenu eliminácie činnosti „reakčného“ pri aplikácii princípu dobra spoločnosti predstavuje nesprávne a nezodpovedné východisko z zdanlivej konfliktnej situácie. Síce dobrý úmysel, zmýšľanie, ktoré spolupracovník mal, znamenajú že konal subjektívne mravne dobre, škody, ktoré boli jeho spoluprácou spôsobené by mohli byť tak závažné, že jeho konanie navonok sa javí a vyhodnocuje ako mravne nesprávne. I keď je existencia tohto princípu pre život a fungovanie spoločnosti nevyhnutná, v tejto konštelácii spolupráce,

by aplikácia princípu dobra spoločnosti znamenala jeho zneužitie a degradáciu. Konanie v tejto situácii a argumentovanie týmto princípom by znamenalo vykonanie nie etického, teda neetického kompromisu.

4.2.4. Zhrnutie

Cieľom kompletnej etickej časti analýzy spolupráce duchovných je nájdenie správnych etických princípov, ako východísk z konfliktných situácií a teda hľadanie možnosti etického kompromisu resp. poukázanie na neetickosť kompromisu, ak sa taký v problematike spolupráce našiel. Po predstavení základných situácií spolupráce z etického uhlu pohľadu, sa predstavili prvé dve uprednostňujúce princípy morálnej filozofie: hierarchický princíp zvažovania statkov na základe výšky a naliehavosti a princíp spoločného dobra a dobra jednotlivca. Z analýzy týchto princípov môžeme konštatovať, že ani jeden neponúka vyčerpávajúce východisko v konflikte statkov a hodnôt. Prvý princíp nie je jednoznačný, teda existuje viacero názorov a nejednotnosť v tom, ktoré pravidlo má slúžiť pri zvažovaní statkov (princíp naliehavosti alebo výšky, fundovanosti, dignity). Dôležitosť nájdenia spoločného kritéria pri pohľade na spoluprácu je potrebné, pretože to, čo sa jednému zdá ako nevyhnutnejšie, sa môže zdať druhému ako podradenejšie (*untergeordnet*) vyššiemu statku alebo hodnote. Kritika materiálnosti hierarchického princípu zvažovanie statkov a hodnôt teológmi Ernstom, Gründelom a Gintersom nedodáva princípu na spoľahlivosti. V jednoduchých situáciách života človeka síce môže poslúžiť ako určitá pomôcka pri orientovaní, v komplikovaných dilematických situáciách by sa rozhodovanie na základe naliehavosti a výšky statku pohybovalo na tenkom ľade. Problém sa totiž v tom, že v dilematických situáciách okrem zvažovania statkov, človek musí pri rozhodovaní zvážiť a brať na vedomie aj zlo, ktoré by z konania vyplývalo. Postačovalo by pri rozhodnutí určiť, ktoré zlo je naliehavejšie a ktoré vyššie? Istotne nie. Riešenie komplexnosti situácie – (konflikty statkov, hodnôt, cieľ) by bolo na základe princípu naliehavosti a výšky statkov nepostačujúce.

Ak sa hľadá odpoveď na otázku, či princíp spoločného dobra postačuje úplne na vyriešenie rôznych situácií spolupráce, tak sa musí konštatovať záporná odpoveď. Analýza princípu spoločného dobra pomohla odkryť nedostatky jeho nesprávnej aplikácie duchovnými v situácii „dobrého úmyslu“ a poukázal na možné nebezpečenstvo jeho jednostrannej interpretácie, ak sa aplikuje len prvá časť princípu – podriadenie záujmov, dober, statkov a hodnôt jednotlivca za každých okolností dobrám

spoločnosti. Je však tento princíp postačujúci aj v dilematických situáciách? Podstatu problému vyjadril veľmi výstižne Wilhem Korff. V svojej štúdiu k etickým konfliktom sa pýta, či skutočne sa dá za každých okolností nekompromisne ochrániť sloboda svedomia jednotlivcov? Koľko odporcov vojenskej služby má na základe ich svedomia rešpektovať spoločnosť ak v stávke je jej bezpečnosť a existencia? Sú totiž konfliktné situácie, ktoré sa dajú vyriešiť iba za cenu zla, eventuálne aj za cenu morálneho zla.³⁹⁴ Existencia takýchto zložitých situácií sa nachádza aj v prípadoch spolupráce u vydierania a dobrého úmyslu. Pri snahe pochopiť závažnosť situácií a ich komplexnosť je dôležité zistiť, či sa práve v takýchto konšteláciách dajú ešte nájsť orientačné záchytné body, kritériá, ktoré konajúceho síce nie úplne exkulpujú, a z hĺbky tiesne v rozhodovaní oslobodzujú, ale ktoré ho chránia pred svojvôľou (*Willkür*) a dávajú mu odvahu v zameraní na uskutočnenie najväčšieho možného dobra jednat' zodpovedne.³⁹⁵ Úloha budúcej kapitoly bude spočívať v hľadaní otázky, či existoval u spolupráci duchovných etický kompromis a v analýze dvoch princípov morálnej teológie, ktoré ponúkajú určité východiská v dilematických situáciách, v ktorých následkom konania je aj zlo. Ďalšia úloha bude spočívať v hľadaní hraníc týchto princípov a analýzy konfliktných situácií tak, aby ich východiská boli zodpovedné a hodné etického kompromisu. Jedná sa o princíp menšieho zla a princíp dvojitého účinku. Po analýze toho, čo znamenajú morálne konflikty, sa predstaví teória etického kompromisu ako možnosti správneho východiska z konfliktných situácií. Hľadanie tohto etického kompromisu sa bude realizovať cez dva princípy existujúce v morálnej teológii – cez princíp menšieho zla a cez princíp dvojitého účinku.

³⁹⁴ Porov. tamže. 84.

³⁹⁵ Porov. tamže. 85.

5. ETICKÝ KOMPROMIS A SPOLUPRÁCA

5.1. Morálne konflikty

TS „VÍCHOR“ bol v 60. rokoch viackrát kontaktovaný Štátnou bezpečnosťou s cieľom jeho získania k tajnej spolupráci. Bezpečnosť ho postavila pred rozhodnutie, buď bude s ňou spolupracovať alebo sa o ňom v spoločnosti, medzi veriacimi a cirkevnou vrchnosťou vyradia jeho morálne poklesky - udržiavanie milostných stykov. Aby to nebolo málo, pohrozila mu aj možným opätovným uväznením.³⁹⁶ TS „VÍCHOR“ sa ocitol v nezávidenia hodnej situácii. Totalitná bezpečnosť ho postavila do konfliktnej situácie. Ak by odmietol pristúpiť na spoluprácu, musel by niesť zákonite určité následky. Diskreditácia by v jeho prípade znamenala stratu dôvery veriacich, morálne pohoršenie, možno aj cirkevné pokarhanie alebo trest, presunutie na inú faru, stratu štátneho súhlasu alebo aj suspenzáciu. Ak k tomu pripojíme fakt, že tajný spolupracovník bol v 50. rokoch väznený, zažil teda prísnosť väzníc a vyšetrovania stalinistických 50. rokov, opätovné vyhrážanie jeho uväznením a diskreditáciou by ho postavilo do konfliktnej situácie – spolupracovať a donášať na druhých spolubratov alebo nespupracovať a skomplikovať si poriadne už aj tak nie ľahkú situáciu. Aj keď prípad TS „VÍCHOR“ získaného kompromitáciou nereprezentuje všetky typológie spolupráce, bol v úvode vybraný úmyselne, pretože zobrazuje jeden z najväčších kontrastov v rozpoložení človeka stojaceho pred alternatívami rozhodnutiami. Snaží sa poukázať na problematiku ľudského konania a rozhodovania, ktoré nie je vždy jednoduché. Nikto by sa pravdepodobne nechcel ocitnúť v takejto situácii a rozhodovať sa medzi záchranou vlastnej kože a ublížením druhým kňazom.

Vychádzajúc z komplexu rôznych faktorov (psychologických, osobných, spoločenských) sa človek mnohokrát ocitá v konfliktných situáciách. Existujú rôzne definície toho, čo sú vlastne konflikty. Spoločný základ majú ale v latinskom *confligere*, čo znamená stret, zrážku protichodných potrieb, pocitov, záujmov, cieľov, presvedčení, statkov, hodnôt a noriem. Ľudstvo samotné ich pozná však oveľa skôr a zodpovedá prastarej ľudskej skúsenosti.³⁹⁷ Konflikty sú podmienené rozličnosťou sociálnych subjektov, psychickými dispozíciami, etickými normatívmi, pluralitou spôsobov existencie. Kvôli komplexným historickým a situatívnym podmienkam vzniku,

³⁹⁶ Porov. A ÚPN, Jozef Vrbovský, TS „VÍCHOR“, reg. č. BB-A-7997.

³⁹⁷ Výskyty pomenovania konfliktov sa nachádzajú už starom grécku u Platóna, Aristotela atď. Porov. WOLKINGER Alois: Konflikt, in: ROTTER Hans, GÜNTER Virt, Neues Lexikon der christlichen Moral, Tyrolia, 1990, 385 – 388.

predstavujú konflikty viacdimenzionálne a multilaterálne napätý vzťah.³⁹⁸ Na základe toho, že konflikt zodpovedá nutnosti človeka a ľudstva sa rozvíjať a zdokonaľovať, môžeme rozlišovať konflikty na vnútorno-ľudské a medziľudské. Tie prvé predstavujú skupinu individuálnych, osobných, psychických, duševných konfliktov a konfliktov v svedomí - morálnych konfliktov. Morálne etické konflikty sú tie, ktoré sa dotýkajú rozhodovania medzi dobrom a zlom vo vyhrotených situáciách a majú mnohokrát za následok aj zlo na strane jednajúceho alebo ako následok konania na strane iných osôb. Výsledkom situácie morálnych konfliktov je nájdenie takých východísk, ktoré tento morálny konflikt robia mravne únosným a teda aj správnym. Opačným výsledkom morálnych konfliktov je nemravné, nesprávne konanie. Do skupiny morálnych konfliktov patria práve situácie spolupráce kňazov vo vydieraní a v „dobrom úmysle“. Vnútorné konflikty sa vyznačujú neistotou poznania, prijatia a zmeny určitej hierarchie hodnôt a z toho vyplývajúcej neistoty sa rozhodnúť na základe uprednostnenia nejakého statku alebo hodnoty.³⁹⁹ Druhú skupinu konfliktov predstavujú konflikty medziosobné, ktoré sa prejavujú medzi osobami alebo skupinami, napr. sociálne konflikty, partnerské, rodinné.⁴⁰⁰ Existencia medziľudských konfliktov v kňazstve predstavovala práve jednu z príčin podávania správ a spolupráce. Pretože konflikty patria k bytiu človeka, majú ambivalentný charakter.⁴⁰¹ Na jednej strane môžu konflikty podnietiť spoločenský rozvoj, inováciu, premenu inštitúcií, rozvoj jedincov, na druhej strane môžu pôsobiť deštruktívne, ako tomu bolo v prípade spolupráce s ŠtB z osobných cieľov, čo bolo v nesúlade s rešpektovaním ľudskej dôstojnosti a v záujme dodržania celospoločenského dobra a solidarity.

Na základe skúseností z každodenného života vieme, že v ekonomike, technickom rozvoji, ekológii, rodine, partnerstve, manželstve sa konfliktným situáciám nemôžeme vyhnúť a zabezpečiť takto harmonický stav bez akéhokoľvek napätia, v ktorom sú rôzne záujmy medzi sebou úplne harmonicky uzmiernené.⁴⁰² Ako to už bolo zmieňované, konflikty sú súčasťou nášho života. Ich vyriešenie a zaujatie stanoviska je preto

³⁹⁸ Porov. SPIEGEL Eon: Konflikt, Konflikttheorie, in: HUNOLD (ed.), Lexikon der christlichen Ethik, Freiburg: Herder, 2003, 987 – 989.

³⁹⁹ Treba poznamenať, že nie všetky typy spolupráce predstavujú súčasne aj vnútorný konflikt. Sú spolupráce, ktoré konflikt vôbec nepredstavujú. Ak niekto podával správy z pomsty alebo s cieľom zabezpečenia si dobrých hmotných statkov, nemusel v spolupráci vidieť niečo zlé, skôr naopak videl v tom subjektívne dobrú vec. Analýza takýchto prípadov je ale tiež potrebná pri hľadaní správnych mravných východísk z problematiky spolupráce. Preto sa jej autor bude v tejto práci taktiež venovať.

⁴⁰⁰ Porov. WOLKINGER: op. cit., 385 – 388.

⁴⁰¹ Porov. KORFF Wilhelm: Konflikt/Konfliktforschung, in: KORFF Wilhelm (ed.), Lexikon der Bioethik, Gütersloh: Gütersloher Verlaghaus, 1998, 421.

⁴⁰² Porov. FONK Peter: Christlich handeln im ethischen Konflikt. Brennpunkte heutiger Diskussion, Friedrich Pustet Verlag: Regensburg, 2000, 10.

nevyhnutné. Otázka ako tieto konflikty vyriešiť zodpovedne, mravne správne, je otázkou teologickej etiky.

Aká však bola situácia v prípade spolupráce duchovných s ŠtB? Patrili aj ich situácie prístúpenia k spolupráci k nevyhnutným konfliktom? Sú aj tieto konflikty obrazom nutnosti človeka rozvíjať sa a zdokonaľovať? Prípady spolupráce s totalitnou bezpečnosťou predstavujú určitú špecifickosť. Štátna bezpečnosť sledovala v období totalizmu jasný cieľ – mať pod drobnohľadom celú spoločnosť, o to viacej katolícku cirkev. Za týmto cieľom využívala rôzne metódy. Morálne konflikty neboli svojvoľné alebo náhodné, ale zakaždým po nakontaktovaní Štátnou bezpečnosťou. Do možných morálnych konfliktných situácií ich postavila Štátna bezpečnosť nútene v jej réžii. V prípade vydierania to nebolo ľahké rozpoloženie. Istotne si takéto rozpoloženie duchovní získaní k spolupráci s ŠtB cez kompromitáciu nepriali, na druhej strane sa museli ale rozhodnúť pre jednu z dvoch zmieňovaných alternatív, opísaných na príklade TS „VÍCHOR“. Aj keď je jasné, že človek sa má strániť zla, môže sa určitá situácia skomplikovať natoľko, že sa musí rozhodnúť nie len medzi dvomi statkami, ale jeho rozhodnutie v akýchkoľvek východiskách bude mať za následok zlo alebo dokonca bude predstavovať výlučne konflikt voľby medzi dvoma zlami. Ťažkosť a dilema tejto situácie spočíva v tom, že vydieraný je do nej vsunutý umelo, Štátnou bezpečnosť, nemá možnosť inej voľby, len akceptácie alebo neakceptácie vydierania. Obe rozhodnutia však zapríčinia zlo. Vydieranie je preto typickým príkladom morálnej dilemy.

Zmieňovaný prípad TS „VÍCHORA“ je o to zložitejší, že obe varianty rozhodnutia majú za následok zlo. Ani zrieknutie sa jednať by neprinieslo riešenie. Ak sa zdržíme alebo zriekneme jednať, neznamená to, že z toho nevzniknú nijaké následky. V prípade TS „VÍCHOR“ by takéto zrieknutie konania znamenalo automaticky odmietnutie spolupráce a on by mohol niesť následky kompromitácie a s tým spojené zlo. Preto ani nekonanie nie je bez následkov. Dokonca môže viesť k tomu, že nejednaním sa presadí najmenej želaná alternatíva práve preto, že tí, ktorí jej mohli zabrániť, sa stiahli do úzadia a zriekli sa konania. Človek preto berie nútene na seba bremeno zodpovednosti, ktorého sa nestrasie ani pri zrieknutí konania. Skôr naopak, musí zvažovať a uprednostniť také riešenie, ktoré bude aj mravne správne a teda aj zodpovedné v danej konkrétnej situácii. Podstatným nie je to, že sa kňazi rozhodli pre spoluprácu, ale skôr to, či ich rozhodnutie sa riadilo podľa určitých etických pravidiel a princípov alebo len podľa („kosten-nutzen princípu“) vypočítavosti a kalkulu toho, o čo prichádzam a čo

spoluprácou získam. Existujú totiž skazené kompromisy v politickom a hospodárskom živote: z pragmatickej vypočítavosti aby sa zachránila koalícia, človek urobí ústupky voči požadovanej ochrane života alebo voči zachovaniu pracovných miest vstúpi do obchodovania s zbraňami.⁴⁰³

Je jasné, že cieľom ľudského konania má byť dobro a zabránenie uskutočneniu zla. Ale čo ak nastanú situácie, keď to vôbec nie je možné? Smie človek v situáciách, v ktorých nemôže konať mravne správne v celej šírke, sa uspokojiť s relatívnym dobrom, teda vykonať toľko dobra, koľko je v danej situácii možné vykonať a pripustiť zlo? Smie človek, ktorý je napr. kontaktovaný ŠtB zväziť, čo je v danej situácii najlepšie východisko a trebárs pristúpiť aj na spoluprácu?

Aj v niektorých prípadoch spolupráce duchovných s ŠtB sa snažili kňazi nájsť určité východisko z novej konfliktnéj situácie tým, že uzatvorili určitý kompromis. Pre mnohých by takéto konanie predstavovalo pohoršenie, viedlo by k odsúdeniu a bolo by znakom slabosti a skazeného kompromisu. Je skutočne kompromis zakaždým výrazom určitej slabosti, dokonca korupcie morálky, ako to tvrdia niektorí jeho kritici⁴⁰⁴ alebo môže byť aj mravne správny a eticky obhájiteľný? Je rozhodnutie uskutočniť kompromis mravne správne? Čo určuje mravnú správnosť kompromisu? Niektorí tajní spolupracovníci sa vyjadrili, že konali podľa svojho svedomia a veria, že svojou spoluprácou nikomu neublížili.⁴⁰⁵ Kdekoľvek človek sa riadi svojím presvedčením a koná podľa svojho svedomia, jedná mravne dobre. To však nemusí znamenať, že koná aj mravne správne. O to viacej, ak sa človek rozhoduje v dilematickej situácii, kde subjektívne rozhodnutie, ani orientácia podľa svedomia nepostačuje a preto hľadá východiská v objektívnych kritériách modelov zvažovania statkov a hodnôt.

Mravné konanie je vždy podmienené sociálnymi a medziľudskými faktormi. Nepodlieha preto len sebaurčeniu, ale aj určeniu z vonku. Aj ľudia, ktorí si kladú najvyššie morálne zásady zisťujú niekedy s bolesťou, že sa im podmienky a následky konania čiastočne vymykajú s pod rúk. To sa týka aj spolupráce duchovných s ŠtB. Aj ich konanie ako to už bolo zmieňované v oblasti analýzy konfliktov nezávisí iba od

⁴⁰³ Porov. DEMMER Klaus: Kompromiß, in: ROTTER Hans, Virt GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 381-385.

⁴⁰⁴ Pozri napríklad kritiku spolupôsobenía – „Mitwirkung“ u katolíckych poradenstiev k možnosti potratu v Nemecku. Speamann kritizoval poradenstvo zo strany katolíckej cirkvi ako skorumpovanú vypočítavosť a paktovanie s štátnym neprávnyim systémom. „Ak bude naďalej cirkev kooperovať a vystavovať potvrdenia o poradenstve... spochybni sa sama ako nositeľka morálnych hodnôt.“ Základ, z ktorého ale vychádzal Speamann sa zakladal na chybnom spojení teleologickej argumentácie v etike s konsekvencializmom. Porov. FONK: op. cit., 61.

⁴⁰⁵ Reakcia TS „KVETAK“ v liste z 13. januára 2010 na jeho vedenie v registračných protokoloch a jeho spoluprácu.

nich, ale je ovplyvnené vonkajšími faktormi – ocitnutím sa v konfliktnnej situácii, do ktorej ich dostala bezpečnosť. Teda aj im sa konanie čiastočne vymyká spod rúk. To však neznamená, že tým sa vlastný podiel zodpovednosti za konanie stráca. Ten ale musí byť pod neustále sa meniacimi dejinnými podmienkami stanovený nanovo.⁴⁰⁶

Stanovenie resp. hľadanie zodpovedných kritérií mravného konania sa preto nezaobíde bez skúmania zvažovania statkov (*Güterabwägung*), hľadania uprednostňujúcich kritérií (*Vorzugsregel*), ktoré zohľadňujú konkrétnu situáciu človeka, v ktorej to, čo môže byť zodpovedné – ako napríklad pripustenie menšieho zla, by za normálnych okolností – bez primeranej príčiny, bolo odsúdenia hodným. Hľadanie týchto správnych mravných kritérií zahŕňa náuka o etickom kompromise.

5.2. Etický kompromis – východisko z konfliktných situácií?

Morálna teológia a teologická etika si boli pri hľadaní východísk správneho mravného konania vedomé podmienenosti a ohraničenosti mravného konania. Na pozadí skúsenosti z toho, že voľba znamená zvoliť si niečo za ohraničených podmienok, rozhodnutie znamená aj zrieknutie sa niečoho a že niektoré konania prinášajú viacero účinkov, sa pokúsila morálna teológia v svojom učení o kompromise, vyriešiť existenciu konfliktov spojených s ľudským bytím intelektuálne, argumentačne a vyvinúť pri tom eticky zodpovedné modely. V náuke o etickom kompromise ide konkrétne o modely zvažovania statkov a uprednostňujúcich kritérií - princípu menšieho zla a princípu dvojitého účinku. Týmito modelmi sa snažila teologická etika vypracovať v etickom kompromise pravidlá pre konania, ktoré by pomohli rozhodnúť sa v situáciách, v ktorých by došlo ku kolízii statkov, hodnôt, povinností alebo rôznych noriem a záujmov. Bez týchto modelov by zostali niektoré konflikty nevyriešené a človek by sa mohol uchýliť k rozhodnutiu na základe toho, aké východisko je pre neho prospešné, teda na základe určitého egoistického pragmatizmu. To, či tieto modely budú obhájiteľné a aplikovateľné aj v oblasti spolupráce duchovných s ŠtB, bude predmetom tejto kapitoly. V nej vychádzajúc z typológie príčin spolupráce predstavených v predošlej kapitole sa vyvinie snaha nájsť kritériá správnych mravných východísk konania. Predtým, ako príde k predstaveniu, kritickej analýze modelov tradickej morálnej teológie voči ich aktuálnosti v dnešnej dobe a pokúseniu sa aplikovať tieto modely na problematiku spolupráce duchovných, je však potrebné

⁴⁰⁶ Porov. FONK: op. cit., 11.

analyzovať samotné slovo kompromisu. Jeho význam sa používa ako na poli spoločenskom, politickom, tak na poli osobnom a častokrát je nejasne diferencovaný.

5.2.1. Terminológia a význam

Kompromis pochádza z latinského slova *compromittere*, ktoré znamená sľub, dohodu. V rímskom civilnom súdnictve označoval zhodu sporných strán o tom, že sa v ich spore podradia rozhodnutiu sudcu. Až z tohto chápania sa odvodil význam kompromisu ako porovnania, zmluvy, ako tomu bolo u ústavného kompromisu, ktorý vyrovnal – vyvážil navzájom protichodné princípy.⁴⁰⁷ Teologická tradícia nadviazala na chápanie kompromisu ako vyrovnania, vyváženia a rozvinula ho. Diskurz, ktorý sa v nej vedie doposiaľ, sa týka hlavne správneho chápania toho, čo je vlastne etický kompromis a čím sa líši od nie etického kompromisu.

Medzi najznámejších predstaviteľov tradičnej teológie, ktorý rozvinul teóriu kompromisu ale aj rozvíril diskusiu v teologickej oblasti patrí Nikolaus Monzel. Kompromis definuje ako „*Ausgleich*“ – vyrovnanie, vyváženie medzi rôznymi osobami, za predpokladu čiastočného obojstranného zrieknutia sa úplného uskutočnenia ich cieľov, ale aj ako vyrovnanie medzi protichodnými požiadavkami a prianiami v vnútri jedného človeka.⁴⁰⁸ Ako to už bolo zmieňované, cieľom definícií teológov bola a je snaha definovať hranice medzi dovoleným – etickým kompromisom a tým, ktorý je neprípustný. Monzel si pritom poslužil viacpočetným klasifikovaním a definovaním rôznych foriem kompromisov, za čo si vyslúžil kritiku prílišnej kazuistiky.⁴⁰⁹ Kompromis rozdeľuje na interpersonálny, odvíjajúci v medziľudskej a sociálnej oblasti a na intrapersonálny kompromis odohrávajúci sa ako duševný proces vo vnútri človeka. Ďalším kritériom bola časovosť, na základe ktorej rozdelil kompromis na dočasný a konečný.⁴¹⁰ Takéto rozlíšenie na základe časovosti však pripadá tautologické, pretože pojem kompromisu sa v svojom imanentnom význame vylučuje s atribútom konečnosti, definitívnosti. „*Nie je predsa každý kompromis principiálne dočasný a otvorený možným zmenám, lepším riešeniam a korektúram?*“⁴¹¹ Aj napriek typologizácii kompromisov Monzel priznáva, že nie je možné stanoviť všeobecné pravidlá, ktoré by

⁴⁰⁷ Porov. RINGELING H.: Die Notwendigkeit des ethischen Kompromisses: Kritik und theologische Begründung, in: HERTZ Anselm, KORFF Wilhelm (ed.), Handbuch der christlichen Ethik, Freiburg: Herder, 1982, 93.

⁴⁰⁸ MONZEL Nikolaus: Kompromiss, in: Staatslexikon IV, Freiburg: Görresgesellschaft, 1959, 1203 – 1206.

⁴⁰⁹ Porov. RINGELING: op. cit., 93.

⁴¹⁰ MONZEL: op. cit., 1205.

⁴¹¹ FONK: op. cit., 14.

dali jasnú odpoveď na to, čo je v každej konkrétnej situácii mravne správne. Predsa stanovil sedem základných smerníc, ktoré sa musia rešpektovať na to, aby kompromis bol mravne správny a mravne ospravedlniteľný. Žiaľ ani tieto princípy sa nevyhli oprávnenej kritike, dokonca v dvoch si Monzel sám protirečí. Síce uvádza, že v konflikte hodnôt má vyššia hodnota (Monzel neuvádza, či tým myslí statok alebo hodnotu) prednosť pred tou menšou, hneď v ďalšej smernici priznáva, že orientácia na objektívny poriadok statkov neprináša uspokojenie a nepostačuje práve v problematike naliehavých statkov (*Dringlichkeitgüter*).⁴¹² Medzi oprávnene kritizované smernice patrí existencia nadčasového objektívneho nemenného poriadku statkov a hodnôt a problematika intrinsece malum – skutkov, ktoré sú vždy za každých okolností zlé sami o sebe, nemenné a ktorých nedotknutosť predstavuje pre Monzela hranice etického kompromisu a zvažovania statkov a hodnôt. Quwerkerk kritizuje Monzelovo východisko o existencii nadčasového objektívneho a teda nemenného poriadku hodnôt a podáva vlastnú definíciu etického kompromisu. „*Komplexná situácia toho ako sa má jednať nemôže byť normovaná a ozrejmeneá vopred, na základe existencie nadčasového objektívneho nemenného poriadku hodnôt, ale podlieha premene kultúry a vedomia*“.⁴¹³ Ako príklad uvádza tkz. spravodlivú vojnu, ktorá včera platila ako znesiteľný kompromis a dnes sa kvôli zásahu do ľudskej dôstojnosti odmieta. Teda Quwerkerk na rozdiel od Monzela pripúšťa zvažovanie statkov a hodnôt, ich relativizáciu, ale súčasne stanovuje aj pravidlá a hranice takéhoto zvažovania. Na týchto pravidlách rozlišuje aj medzi etickým a neetickým kompromisom. „*O etický kompromis ide vtedy, ak relativizácia (ani Quwerkerk neuvádza či myslí statok alebo hodnotu) hodnôt cez naše správanie má hranice tam, kde by relativizácia, poškodenie určitej hodnoty v druhom človeku znamenala súčasne popretie jeho hodnoty ako osoby, teda došlo by k popretiu jeho ľudskej dôstojnosti*“.⁴¹⁴

⁴¹² Okrem tohto protirečenia a spornosti niektorých smerníc č. 3,4,6,7 je potrebné ale poukázať aj na opodstatnosť ostatných smerníc, v ktorých varoval pred neprimeranými používaním prostriedkov na dosiahnutie cieľa č. 1,2 a na význam posudzovania následkov konania a teórie malého zla a princípu dvojitého účinku č. 5. Porov. MONZEL: op. cit., 1205.

⁴¹³ RINGELING: op. cit., 93.

⁴¹⁴ Za jeho kritikou tradičnej mienky o kompromise, stojí pastoračná snaha o objektívne odôvodnenie tých kompromisov, ktoré uzavreli mnohí veriaci na základe nových skúsenosti hodnoty manželskej lásky v problematike antikoncepcie a poslušnosti voči nariadeniam cirkvi, ktoré zakazujú antikoncepciu a definujú ju ako intrinsece malum – konania, ktoré je zlé samé o sebe a vždy zakázané. Tamže 94 - 97. Nemenný nadčasový poriadok hodnôt u Monzela kritizoval aj evanjelický teológ Trillhaas a obvinil ho, že tieto zásady vyvinul v duchu novoscholastiky. Porov. WILTING Hans Josef: Der Kompromis als theologisches und als ethisches Problem. Ein Beitrag zur unterschiedlichen Beurteilung des Kompromisses durch H. Thielicke und W. Trillhaas, Düsseldorf: Patmos-Verlag, 1975, 61.

Podobnú kritiku Monzelovho tradičného chápania kompromisu vyjadruje aj známy morálny teológ Mieth. Jeho analýza etického kompromisu je však poznačená kritickou rozpravou medzi deontológmi a teleológmi vtedajšej doby. Vychádzajúc z tohto kontextu sa zameriava na správnu interpretáciu toho, čo je spoločenský a čo etický kompromis. Kritizuje Monzelove deontologické „intrensici malum“ - konania, ktoré sú zlé sami v sebe bez ohľadu na okolnosti deja a úmysel jednajúceho a ktoré podľa Monzela určujú hranice spoločenského kompromisu. Podľa Monzela má spoločenský kompromis svoje hranice tam, kde by došlo k porušeniu, relativizácii intrensici malum. Tieto mravné hranice spoločenského kompromisu zdôvodňuje Monzel podľa Mietha tým, že by ináč došlo k akomodácii formálnych princípov mravného usudzovania a konania a teda k zraneniu nezlučiteľných mravných postojov. Ináč povedané, konania zlé sami o sebe a normy, ktoré sú z nich vyvedené sa nesmú porušiť, lebo sa automaticky porušujú nemenné etické princípy. Týmto tvrdením vyzdvihol Monzel posudzovanie a hodnotenie spoločenského kompromisu na rovinu etického kompromisu, čo Mieth razantne odmietol.⁴¹⁵ Hranice kompromisu ako ich definoval Monzel sa nenachádzajú v oblasti etickosti, ale v rovine zmiešaných noriem spoločenského konania. Kompromis sa preto nenachádza v oblasti etickosti, ale v oblasti predpokladaných podmienok a okolností uskutočnenia etického. Mieth vyzdvihuje preto pravidlo – nekompromisne konať vtedy, ak ide o zvažovanie etických princípov a kompromisne na úrovni konkrétnych aplikovaných noriem. V svojej podstate obaja Monzel aj Mieth súhlasia s neporušiteľnosťou etických princípov, Mieth videl ale problém u Monzela jednak v jeho deontologickom chápaní a stanovení hraníc etického kompromisu v intrensici malum a v tom, že podľa neho Monzel vyzdvihol konkrétne normy na úroveň nemenných etických princípov.⁴¹⁶

5.2.2. Definovanie etického kompromisu

Aj keď kritika niektorých bodov toho, ako predstavil Monzel svoj kompromis je oprávnená, na druhej strane položil určité základné koncepčné rysy, o ktoré sa opierajú pri teórii etickosti kompromisu mnohí morálni teológovia: nadväzujúc na základné členenie konfliktov v vnútri človeka a medzi ľuďmi a členenie kompromisov, tak ako ich definoval Monzel rozlišujeme aj dnes interpersonálny kompromis, ktorý predstavuje zhodu medzi protichodne sa javiacimi požiadavkami jednotlivcov alebo skupín a

⁴¹⁵ Porov. MIETH Dietmar: Christliche Überzeugung und gesellschaftlicher Kompromiss, in: WEBER Helmut, Der ethische Kompromiß, Freiburg: Paulusverlag, 1984, s. 113 – 146.

⁴¹⁶ Tamže.

intrapersonálny kompromis, ktorý nastáva v vnútri jedného subjektu. Interpersonálny kompromis je predmetom politickej etiky a mnohokrát sa pomenováva aj ako spoločenský kompromis.⁴¹⁷ Spoločenský kompromis nepredstavuje ale etický kompromis. Znamená uprednostnenie pravidla, ktoré bude akceptovateľné všetkými zúčastnenými stranami, ktoré sa dohodnú na čiastočnom zrieknutí úplného uskutočnenia ich protichodných cieľov. Kompromis sa tu javí ako stredná cesta bez víťazov a bez porazených.⁴¹⁸ Pokým cirkev jednala začiatkom 50. rokov pred nástupom komunistov voči ich požiadavkám nekompromisne, s prítvrdzujúcou totalitnou politikou a hlavne koncom 60. a začiatkom 70. rokov, keď hrozilo, že už nebude mať kto viesť diecézy, nastúpil Vatikán na cestu kompromisov. Tam, kde to bolo predtým nemysliteľné, musel pri vyjednávaniach s štátom súhlasiť s niektorými kandidátmi, ktorí boli funkčne činní v MHKD alebo PIT. Zo strany kňazov to bol napr. súhlas s sľubom vernosti republike a „za oplátku“ im režim udelil kňazský plat, teda možnosť žiť a pôsobiť naďalej medzi ľuďmi. Jedná sa o typický príklad spoločenského kompromisu. Vedľa tohto kompromisu existuje ale aj kompromis ako intrapersonálny proces, v ktorom sa jednotlivец snaží o aranžmán medzi protichodnými požiadavkami, tendenciami, prianiami a povinnosťami. Odohráva sa v vnútri človeka a predstavuje takto vnútorného rozhodovania človeka. Mnohí definujú práve tento kompromis ako pravý etický kompromis.⁴¹⁹ I keď je pojem etický kompromis nový a mladý, (hlavne v morálnej teológii, kde doposiaľ existoval iba pojem spoločenského kompromisu), problematika, ktorú v sebe zahŕňa etický kompromis, existuje už dávno pod inými pojmami (princíp menšieho zla, princíp dvojitého účinku). Helmut Weber ho definoval ako pokus o vyrovnanie sa vlastnými charakterovými chybami a negatívnymi tendenciami v sebe samom. Tento kompromis spočíva podľa neho ale aj v porovnávaní rôznych cieľov a morálnych síl, ktoré stoja proti sebe a človek sa snaží nájsť určitý *modus vivendi* medzi dvoma úlohami – napr. v konflikte statkov (rodina, zamestnanie) alebo medzi dvoma hodnotami (priateľstvo, spravodlivosť) a nakoniec spočíva v situácii, v ktorej sa človek musí vyrovnat', zmieriť s negatívnou skutočnosťou a zlom, ale aj s nesprávnym a vinovatým správaním alebo zlými morálnymi predstavami u druhého človeka.⁴²⁰

⁴¹⁷ Porov. BACHLEITNER Gerhard: Güter- und Übelabwägung. Ethisch in: KORDD Wilhelm, BECK Lutwin, MIKAT Paul (ed.): Lexikon der Bioethik, zv. 2, Gütersloh: Gütersloher Verlag, 2008, 182 – 189.

⁴¹⁸ Porov. FONK: op. cit., 13.

⁴¹⁹ Porov. tamže. 14. ale aj Bachleitner, Weber, Ringelink, ktorí definujú intrapersonálny kompromis práva ako etický kompromis, ktorého predmetom sú etické teórie noriem a jednaní. Porov. BACHLEITNER: op. cit., 183.

⁴²⁰ Porov. tamže.

5.2.3. Špeciálny etický kompromis a jeho negácia u Mietha

Môžeme u doposiaľ predstavených téz tvrdiť, že spoločenský kompromis uzavretý medzi skupinami osôb nie je etický alebo že neexistuje mravne správny spoločenský kompromis a že len kompromis v vnútri človeka je etický? Istotne nie. Práve na problém slabej diferenciácie medzi rôznymi formami kompromisu a na to, že aj spoločenský kompromis sa musí mravne posudzovať na základe výsledkov a následkov, upozorňuje morálny teológ Mieth. Jeho kritika síce ide hlbšie do podstaty a vedie z časti k protichodným záverom, vo svojej podstate sa obracia na zlé rozlíšenie medzi spoločenským kompromisom, ktorý podľa neho nie je obsahovo etický a špeciálnym etickým kompromisom.⁴²¹ „*Všeobecné definovanie kompromisu ako vyrovnanie viacerých protichodných záujmov k čiastočnému uskutočneniu cieľov, tak ako bol napr. definovaný u Wiltinga, sa musí líšiť od špecificky etického kompromisu, ktorý sa týka zvažovania hodnôt, pravidiel a eticky uznaných inšancií – svedomia, tradície, autority.*“⁴²² Či sa spoločenský kompromis má chápať ako pre-etický či neetický alebo či zahŕňa etický kompromis, záleží podľa Mietha od tých skutočností, ktorých sa týka konflikt divergovaných záujmov. Aby nedošlo k nedorozumeniu, upozorňuje, že spoločenský kompromis sa nesmie klásť do protikladu s mravným presvedčením. Kompromis medzi sociálnymi partnermi, kompromis medzi koalíciami, producentmi a konzumentmi, tieto kompromisy nemajú primárne za obsah etické konflikty, aj keď povaha a výsledok kompromisu sa môžu hodnotiť na základe etických kritérií.⁴²³ Teda neupiera mravnosť spoločenského kompromisu, skôr naopak považuje za samozrejmé, že nesmie existovať žiaden mravne nezodpovedný spoločenský kompromis.⁴²⁴ Čo teda vadí Miethovi na definíciách etického kompromisu? U špeciálneho etického kompromisu sa nejedná o vyrovnanie (*Ausgleich*) protichodných cieľov cez čiastočné zrieknutie. Pretože ak vyrovnanie (*Ausgleich*) znamená vybalancovanie prínosu a straty, ako keby boli vymeniteľným tovarom, tak takáto výmena podľa Mietha v etickej oblasti neexistuje. Otázka, ktoré z požadovaných hodnôt sú v príslušných situáciách náležité, sa nemôže podľa Mietha riešiť vyrovnaním, ale cez to, ktorá hodnota ma prednosť (*Vorzug*). Zvažovanie statkov podľa Mietha síce môže vyzeráť ako

⁴²¹ Cieľom ďalšej klasifikácie kompromisu nie je upadnúť do podobnej kazuistiky ako Monzel, ale skôr pokúsiť sa ešte zreteľnejšie ukázať na rozdiel medzi spoločenským a špeciálnym etickým konfliktom.

⁴²² MIETH: op. cit., 114.

⁴²³ Porov. tamže 117 – 118.

⁴²⁴ Porov. tamže. 126.

kompromis, koniec koncov je ale uprednostňujúcim úsudkom (*Vorzugsurteil*). V svojej podstate Mieth neguje existenciu pojmu etického kompromisu a hovorí iba o existencii spoločenského kompromisu ako vyrovnania protichodných záujmov. Nedá sa ale povedať, že toto negovanie činí s úplnou istotou, pretože v ostatných pasážach svojej štúdie predsa len definuje to, čo špeciálny etický kompromis je – teda nie vyrovnanie, ale uprednostňujúci úsudok cez zvažovanie statkov a hodnôt. Tým sa ale dostáva do čiastočných protirečení, resp. nerozhodnosti. Na konci svojej štúdií sa predsa len prikláňa k negácii existencie pojmu etického kompromisu. To, čo ostatní morálni teológovia pod zvažovaním statkov a hodnôt definujú ako etický kompromis, on osobne neprijíma a radšej by pojem špeciálny etický kompromis vôbec nepoužíval, aj keď pripúšťa, že ide o lingvistickú otázku: “*Či je správne hovoriť o špeciálnom etickom kompromise, je skôr otázka lingvistiky a dohody. Považujem za lepšie, tie etické problémy, ktoré sa vynárajú pod pojmom kompromis rozoberať ako problémy deontologicko – teleologického zdôvodňovania mravných úsudkov.*”⁴²⁵

Aj keď Mieth odmieta pojem etického kompromisu, v svojej podstate sa predsa len zhoduje s ostatnými novodobými morálnymi teológmi v tom, že existujú mravné konflikty v ľuďoch a tie nie je možné vyriešiť iba cez vyrovnanie, ak pod ním chápeme vybalancovanie protichodných statkov a hodnôt. Ak by v úvode zmieňovanom prípade sa TS VÍCHOR rozhodol nepovedať na spoluprácu áno, z toho dôvodu, že ju nepovažoval za dobrú, ale ani nie, pretože nechcel niesť dôsledky kompromitácie, ale rozhodol by sa mlčať, a teda vybalancovať možné protichodné statky, nič by tým nevyriešil a dokonca by neprišlo k nijakému vyrovnaniu.

Ak pod etickým kompromisom rozumieme vyriešenie etických konfliktov na základe hľadania správnych zodpovedných kritérií mravného rozhodovania na základe uprednostnenia (*Vorzugsurteil*), zvažovania statkov a hodnôt (*Güterabwägung*) ale aj procesu vzájomného umožnenia hodnôt, tak môžeme spokojne nadviazať na doposiaľ načrtnutú koncepciu etického kompromisu ako hľadania zodpovedných mravných východísk u problematiky spolupráce duchovných a snahu o analýzu tejto problematiky z pohľadu princípu menšieho zla a princípu dvojitého účinku ako dvoch základných modelov v tradícii etického kompromisu. V tomto ponímaní môžeme úplne súhlasiť s morálnym teológom Fonkom, ktorý spoločne s Helmutom Weber síce definujú kompromis ako určité vyrovnanie, *modus vivendi* ale jadro kompromisu vidia predsa v niečom inom. Principiálne rozličnosti ponímania a interpretácie kompromisu nevidia

⁴²⁵ tamže. 144.

v tom, či je kompromis ako forma riešenia konfliktov potrebná, ale v ťažkosti otázky, akých hodnôt sa musíme zriecť v konfliktných situáciách.⁴²⁶ A práve na tomto bode spočíva jednotnosť problematiky etických konfliktných situácií – nielen akých hodnôt sa musíme zriecť ale aj ako sa týchto hodnôt v procese zvažovania a uprednostnenia zriekame.

5.2.4. Zhrnutie

- Sú situácie, ktoré predstavujú určitý konflikt, buď medziosobný alebo v vnútri človeka. V rámci vnútorného konfliktu, v ktorom sa duchovný rozhodoval medzi rôznymi statkami a hodnotami, zlami môžeme hovoriť o konflikte morálnom vtedy, ak následkom jeho konania je zapríčinenie fyzického alebo morálneho zla, resp. ak stojí v rézii ŠtB pred voľbou medzi dvoma zlami a nemá iné východisko. Človek je nútený v týchto morálnych konfliktných situáciách konať a zaujať nejaké stanovisko, tak aby bolo pre jednajúceho únosné a eticky zodpovedné.
- Tieto morálne konfliktné situácie znamenajú rozhodnutie sa medzi dvoma medzi sebou konkurujúcimi hodnotami alebo zlami. Rozhodnutie, ktoré je správne riešenie nemôže podliehať svojvoľnosti a vypočítavosti ani na základe subjektívneho rozhodnutia. Sú situácie, v ktorých ani subjektívne hľadanie odpovedi v svedomí nepomôže, hlavne ak sa daná osoba, duchovný musel rozhodovať medzi dvomi zlami – väčším a menším.
- V týchto situáciách sa človek obracia po určitých pomocných pravidlách, záchytných bodoch, ktoré by mu pomohli nájsť správne a zodpovedné východisko a snaží sa uzatvoriť v svojom vnútri etický kompromis.
- Ak chápeme etický kompromis ako hľadanie správnych uprednostňujúcich kritérií ako východísk z morálnych konfliktov, tak morálna teológia pozná v svojej teórii o etickom kompromise modely zvažovania statkov, hodnôt, cieľ (princíp menšieho zla) a model primeranej príčiny (princíp dvojitého účinku). Zmyslom etickej časti tejto práce je snaha analyzovať oba zmieňované princípy a nájsť také kritérium, ktoré ponúka zodpovedné východisko z morálnych konfliktov a teda predstavuje uzavretie správneho etického kompromisu na jednej strane a na strane druhej poukázanie hraníc etického kompromisu, ktoré nebolo správne prekročiť ani pri spolupráci a ktorých prekročenie znamenalo

⁴²⁶ Porov. FONK: op. cit., 15.

niekedy zlé a niekedy aj nesprávne, nezodpovedné rozhodnutie a teda neetický kompromis.

5.3. Princíp menšieho zla

Ako prvý princíp sa predstaví princíp menšieho zla, ktorý je v známy v tradícii nie len morálnej teológie ale aj morálnej filozofie už od nepamäti. Zakladá sa na zvažovaní medzi rôznymi protichodnými statkami, hodnotami a zlami. Reprezentuje jeden smer v teologickej etike, ktorý zdôvodňuje normy a mravnosť konania práve na zvažovaní. Tento smer však nie je teologickej etike jediným smerom. Preto predtým, ako sa príde k predstaveniu princípu menšieho zla, je nutné znázorniť podklad, na ktorom sa diskurz o princípe menšieho zla odohráva.

5.3.1. Typy zdôvodňovania noriem

Zvažovanie statkov alebo cieľ patrí k metodologickej násobilke každej etiky, ak sa etika takémuto spôsobu získavania noriem neuzatvára, ako je tomu v prípade deontologickej etiky a jej jednaní zlých samých o sebe. Etické teórie zdôvodňovania jednaní, ktoré sa označujú ako teleologické, niektoré ako konsekvencialistické, považujú zvažovanie statkov za kľúčové východisko riešenia situácií a odôvodňovania noriem. Pretože analýza princípov menšieho zla sa odohráva na podklade zvažovania statkov, hodnôt a následkov konania, je potrebné sa na začiatku kapitoly zastaviť pri vysvetlení toho, v čom spočíva rozdiel medzi deontologickou a teleologickou normatívnou etikou. Obe teórie pri hľadaní toho, ktoré konanie je mravne správne a ktoré nesprávne, sa zameriavajú na následky konania. Deontologické (z gréckeho – povinnosť) teórie sú tie, ktoré tvrdia, že mravná správnosť konania sa nedá vždy určiť od následkov konania a teda sú aj konania, ktoré nezávisle od okolností deja, sú vždy mravne správne alebo odsúdenia hodné (zlé sami v sebe) a teda neprípustné – (*intrinsece malum*).⁴²⁷ I keď sa existencia deontologických noriem - jednaní, ktoré sú za každých okolností neprípustné, javí na prvý pohľad ako uľahčujúci prostriedok nájdenia orientácie v každej situácii, v konkrétnom dilematických situáciách naráža na ťažkosť pochopenia a môže u niektorých vzbudzovať nedorozumenie, že ľudia tu sú pre mravné normy a nie mravné normy pre ľudí.⁴²⁸ Chýb tejto teórie si boli vedomí aj niektorí jej predstavitelia a preto

⁴²⁷ Porov. Böckle: op. cit. 316. O konaniach zlých samých o sebe bude ešte zmienka v kapitole o princípe s dvojitým účinkom. Výraz – nie vždy od následkov konania naznačuje, že existujú dva typy deontológov: tí, ktorí zvažovanie statkov a hodnôt voči zlu nepovažujú za jediný princíp a z časti nepriamo pripúšťajú určité zvažovanie tí, ktorí zvažovanie statkov, hodnôt a následkov konania kategoricky odmietajú. Porov. CURRAN Charles: Der Utilitarismus und die heutige Moraltheologie. Stand der Diskussion, in: Concilium 12 (1976) 671 – 681.

⁴²⁸ Porov. SCHÜLLER Bruno: Typen der Begründung sittlicher Normen, in: Concilium 12 (1976) 648.

vysvetľovali niektoré normy reštriktívne.⁴²⁹ Výsledok bol ten, že deontologické zdôvodňovanie noriem v svojej podstate javí ako teleologické. „*Tam, kde sa deontológia dostala odvolávaním na Bohom stanovené prirodzené účely k deontologickým normám, argumentuje deontológia prakticky teleologicky, aj keď pritom podlieha chybám.*“⁴³⁰ Základnou chybou v argumentácii na základe prirodzenosti účelov konania v deontologickej etike je vyzdvihnutie určitých partikulárnych nie mravných statkov na najvyššiu absolútnu úroveň, nadradenie týchto statkov do stavu absolútnych hodnôt a znemožnenie novej konkurencie s hodnotami.⁴³¹ Naproti tomu čisto teleologické (z gréckeho – cieľ) teórie tvrdia, že mravnosť konania sa posudzuje výlučne od ich následkov. Ich hlavný argument je v tom, že statky a hodnoty, ktoré prináležia nášmu jednaniu, sú podmienené, stvorené a ohraničené statky a hodnoty.⁴³² Na základe tohto tvrdenia môže nastať mravné posudzovanie konania iba za predpokladu rešpektovania podmienenosti a zvažovania konkurujúcich statkov. Kontingentné statky a hodnoty sú preto relatívne a ako také nikdy neplatia a priory a nezastávajú absolútnu najvyššiu hodnotu, ktorej už nemôže nič konkurovať.⁴³³

Kritika teleologickej argumentácie vychádza hlavne z radov deontológov a učiteľského úradu cirkvi. Kritizujú ju hlavne z absolutizovania slobody (kritika autonómnej morálky) a ďalej z toho, že teleológia, konsekvencializmus a utilitarizmus posudzujú kvalitu konania iba na základe následkov (maximalizácia statkov a minimalizácia zla)⁴³⁴, ale aj z toho, že sa teológovia riadia podľa hesla účel svätých zakaždým

⁴²⁹ Reštriktívny výklad deontologických noriem umožňoval, predsa len výklad niektorých noriem s prihliadnutím na následky konania – napr. priame a nepriame zabitie človeka a slúžil zabráneniu prípadom, v ktorých by slepé plnenie deontologických noriem malo za následok neprimerané škody jednotlivca a spoločnosti. Porov. tamže. 649.

⁴³⁰ Známa je diskrepancia argumentácie deontologickej etiky na základe prirodzenosti, prirodzených účelov. Napr. v prirodzenosti sa vidí múdrosť stvoriteľa. Boh dal ľuďom jazyk, aby cez pravdivú reč žili spolu v spoločnosti. Nepravdivá reč marí tento Bohom daný účel a je preto nedovolená. Toto tvrdenie je v svojom základe teleologické. Ďalším príkladom protirečenia si deontologickej etiky je príklad antikoncepcie. Na jednej strane je antikoncepcia zakázaná a patrí medzi konanie zlé samé o sebe na základe argumentácie prirodzenosti, a teda odmieta sa akékoľvek zohľadňovanie následkov konania. Na druhej strane uznáva deontologická etika možnosti Knaus Ogido metódy prirodzenej antikoncepcie a teda zohľadňuje teleologicky následky a okolnosti deja. V tomto svojom štýle pôsobí deontológia silne a-teleologicky. Tamže. 649.

⁴³¹ Zmieňovaný prípad antikoncepcie. Porov. tamže.

⁴³² BÖCKLE: op. cit. 307.

⁴³³ Porov. tamže.

⁴³⁴ „Tento *teleologismus*“, nazývaný podľa metódy pro nalezení morální normy, může se tedy - podle terminologii a přístupů různých myšlenkových proudů - nazývat *konsekvencialismem* /konsekvenční = následek/ anebo *proporcionalismem*....Proto je třeba odmítnout tezi, kterou zastávají teleologické a proporcionalistické teorie a podle nichž je nemožné označit jako mravně špatné podle druhu - tj. jeho předmětu - svobodně rozhodnutí o určitém jednání nebo o určitých skutcích bez ohledu na úmysl, s nímž k rozhodnutí došlo anebo bez ohledu na celek předvídatelných následků onoho skutku na všechny

prostriedok. Pre teleológov je teda na dosiahnutia dobrého cieľa morálne správne použiť aj nie mravný prostriedok (morálne zlo).⁴³⁵ Je však skutočne teleologická argumentácia niektorých katolíckych morálnych teológov utilitaristická, pripúšťa schvaľuje morálne zlo na dosiahnutie dobrého cieľa a posudzuje konanie iba na základe statkov? Predstavuje napr. teleologická argumentácia morálneho teológa Schüllera utilitaristický smer? Postačuje Schüllerovi na posúdenie toho, čo je v danej situácii správne iba zváženie následkov konania? Charles Curran v svojej štúdií jednoznačne preukázal, že kritika učiteľského úradu cirkvi a niektorých deontológov z toho, že katolícki morálni teológovia, posudzujú konania čisto len na základe následkov konania a teda, že sú výlučnými utilitaristami je neopodstatnená a nesprávna. Curran po dôkladnej analýze rôznych prúdov v utilitarizme delí predstaviteľov teleológie, utilitarizmu a konsekvencializmu do troch skupín. Prvú skupinu tvorí čistý utilitarizmus, prísny teleologizmus a konsekvencializmus, ktorý skutočne posudzuje konanie výlučne na základe následkov konania. Tretiu skupinu predstavujú tí, ktorí tvrdia, že existujú aj konania, ktoré sú zlé, nezávisle od následkov. Curran ich koniec koncov definuje ako deontológov. Skupina, ktorá sa nachádza medzi oboma smermi predstavuje zmiešaný teleologizmus. Rozlišuje sa od čistého teleologizmu tým, že mravná povinnosť vyplýva aj z iných elementov ako len z následkov konania a tým, že spôsob a povaha, ako sa dosahuje dobro a zlo, predstavuje morálny aspekt, ktorý sa musí tiež zohľadniť.⁴³⁶ Do tejto skupiny patria aj predstavitelia katolíckych morálnych teológov, ktorí argumentujú teleologicky. „Schüller uznáva, že následky konania nepredstavujú jediný aspekt.“⁴³⁷

Čo má táto rozprava spoločné so spoluprácou duchovných, s problematikou zvažovania statkov, dobier, ziel a s princípom menšieho účinku? Ako to už bolo v úvode etického kompromisu zmienené, spolupráca duchovných v niektorých situáciách predstavuje morálny konflikt. Tieto morálne konflikty sa odohrávajú v dilematických situáciách, v ktorých sa duchovný musel rozhodnúť a zvažovať. Proces zvažovania je potrebný vždycky vtedy, ak konkurujú medzi sebou rôzne ciele konania, a s nimi spojené statky a hodnoty. Každé zvažovanie statkov nesie v sebe ale aj tragický komponent, pretože rozhodnutie sa pre jeden statok znamená súčasne nezrealizovanie druhého. Zvažovanie

osoby, na než se vztahuje.“ JÁN PAVOL II: Encyklika Veritatis splendor, Praha: Zvon, 1994. čl. 73 – 79.

⁴³⁵ Porov. SCHÜLLER Bruno: Der gute Zweck und die schlechten Mittel, in: DERS: Der menschliche Mensch. Aufsätze zur Metaethik und zur Sprache der Moral, Düsseldorf, 1982, 148 – 155.

⁴³⁶ Porov. CURRAN: op. cit. 676.

⁴³⁷ „...reformne naladení katolícki teológovia preto nepredstavujú v všeobecnosti utilitarizmus alebo ako to tvrdia Rawls, Frankena, Williams, teleológiu alebo konsekvencializmus...patria do strednej kategórie, ktorá predstavuje zmiešaný konsekvencializmus. Tamže. 677 – 678.

statkov však nenastáva iba vtedy, ak sa vzdáme jedného statku, za cenu druhého, ale aj vtedy, ak väčšiemu zlu môžeme zabrániť len tak, že zapríčiníme menšie zlo, čiže aj vtedy, ak naše rozhodnutie stojí pred rozhodnutím medzi jedným alebo druhým zlom.⁴³⁸ Toto zvažovanie statkov, cieľ, princíp menšieho zla sú založené na teleologickej argumentácii a snažia sa preto nájsť zodpovedné východisko pre správne konanie aj v situáciách, ktoré napríklad deontologická argumentácia považuje za nesprávne, zakázané a nepripustné (skutki intrensece malum). Je samozrejmé, že spolupráca duchovných nemá veľa spoločného s chápaním intrensece malum v deontológii, hľadanie kritérií konania na základe princípu menšieho zla nasvedčuje, že s čistou (*reine*) deontologickou argumentáciou nebude mať hodne spoločného. Konanie sa musí hodnotiť aj podľa okolností, následkov a príčin konania. Samozrejme, nebude mať nič spoločné ani s čistou (*reine*) teleologickou argumentáciou, pretože ako to bude ukázané v kapitole s dvojitým účinkom, na hľadanie správnych kritérií konania nepostačuje len zvažovanie následkov konania. Analýza na základe oboch princíпов bude inklinovať k katolíckym morálnym teleológom, ktorých smer sa dá označiť ako zmiešaný teleologizmus.⁴³⁹ Ak bude preto v práci zmienka pri zvažovaní dobier o teleológii, tak tým je myslený práve zmiešaný teleologizmus niektorých katolíckych morálnych teológov.

5.3.2. Problém diferenciacie zla v morálnej teológii

5.3.2.1. *Fyzické a morálne zlo*

V princípe menšieho zla, ale aj v princípe dvojitého účinku bude zohrávať pojem zlo dôležitú úlohu. V princípe menšieho zla ide totiž o rozpravu medzi menším a väčším zlom, v princípe dvojitého účinku bude zlo zohrávať kľúčovú úlohu pri konaniach zlých v sebe samých (intrensece malum). Je preto dôležité správne pochopiť pojem zla, pretože podobne ako tomu bolo pri nejednotnej terminológii statkov a hodnôt, dochádza k diskrepancii a nejednotnosti i v terminológii zla. Táto nejednotnosť v terminológii (čo je fyzické a čo morálne zlo) vedie k aktuálnym sporom medzi katolíckymi morálnymi teológmi. V pozadí týchto sporov stoja už zmieňované výmeny názorov medzi teleológmi a deontológmi: pokým deontológ povie, že antikoncepcia je absolútne zakázaným morálnym zlom za každých okolností, teleológ definuje antikoncepciu ako fyzické zlo, ktoré nemá s morálnou kvalitou konania nič spoločného. Ich nejednotnosť

⁴³⁸ Porov. KLÖCKER: op. cit. 165.

⁴³⁹ Porov. CURRAN: op. cit., 677 – 678.

a diskrepancia sťažuje celkový pohľad na problematiku zla v konfliktných situáciách, hlavne pri aplikáciách zmieňovaných princípov.

Pojem zlo pochádza z latinského slova *malum* a označuje disfunkcionalitu, to čo v rámci usporiadania sveta, ale aj individuálneho konania nedáva zmysel. V dnešnej podobe predstavujú utrpenie, vinu, zlo, smrť, ale aj nedostatok dobra⁴⁴⁰ V slovenčine poznáme iba jeden výraz – zlo. Naproti tomu sa v iných jazykoch vyskytujú viaceré pojmy, ktoré takto presnú diferenciáciu toho, čo je zlo, komplikujú.⁴⁴¹ Pojem zla sa dá chápať aj ako opačný pojem k statku. V užšom význame teda znamená nehodnotu (*Unwert*) určitého predmetu, teda aj jeho vlastnosť a vyjadruje sa adjektívom zlý (*schecht*). Zlo sa môže vzťahovať aj na ľudské nedostatky, necnosti (*Untugenden*), ale aj neresti v mravnom význame. V tomto zameraní predstavuje zlo opak hodnôt a pomenováva sa mravným zlom.⁴⁴² Z tohto základného členenia je zrejmé, že už tradičná morálka rozlišovala medzi fyzickým – nie mravným zlom (*nicht sittliche Übel*) a mravným zlom (*sittliche Übel*).⁴⁴³ V čom ale spočíva medzi nimi rozdiel? Wilhelm Korff definuje morálne zlo ako to, pri ktorom je jednajúci príčinou mravne zlého konania, teda takého konania, pri ktorom jednajúci koná z zlej vôle, teda snaží sa o dosiahnutie zla kvôli nemu samotnému.⁴⁴⁴ Tvrdenie nesie so sebou niečo neuspokojujúce. Vo vydieraní kňazi nechceli ublížiť druhému človeku. Znamená to teda, že konali podávaním správ len fyzické zlo a nie morálne, pretože absentovala vôľa? Ak by totiž podávanie správ v dilematickej situácii vydierania bolo len fyzickým zlom, mohlo by sa ich konanie veľmi rýchlo ospravedlniť. Táto problematika je oveľa obsiahlejšia pretože zobrazuje aj rozpravu medzi chceným, nechceným, direktívnym, indirektívnym aplikovaním morálneho zla. Tá sa predstaví v princípe dvojitého účinku podrobnejšie, pretože tradičné chápanie princípu stavia práve na tomto rozlíšení.

⁴⁴⁰ RÖMELT Josef: Übel in: KASPER Walter (ed.) Lexikon für Theologie und Kirche, zv. 10, Freiburg: Herder Verlag, 2001, 329 – 336.

⁴⁴¹ Napríklad v nemčine existuje *böse* a *übel*. Sú si obsahovo tak blízke, že majú problém ich presne vysvetliť. Ak sa napr. porovnajú všetky 3 vydania Lexikónu pre teológiu a cirkev, tak existujú rôzne pohľady na to, čo je vlastne *böse*. Pokým v 3 vydaní subsumuje pod pojmom *übel*, v druhom vydaní lexikónu sa *böse* chápe ako to, čo sa vôbec nedá definovať (*Unbegriff*), bráni sa definícii a predstavuje dualizmus, dedičný hriech, slobodu. Tento pojem koniec koncov má v vnútri teologickej etiky nezvyčajne podexponovanú úlohu. Zreteľne je to vidieť v prvom vydaní lexikónu, kde pojem *böse* úplne chýba a chápe sa ako podpojem *übel*. Porov. KLÖCKER: op. cit. 224 – 225.

⁴⁴² Porov. WOLBERT Werner: Übel, in: ROTTER Hans, Virt GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 806-808.

⁴⁴³ Toto rozdelenie je v teológii bežné a nachádza sa už u Augustína, tak ako aj v stredovekých scholastických spisoch a v novoscholastických knihách morálnej teológie. Základom je členenie na fyzické dobrá a zlá a na druhej strane na morálne dobrá a zlá. Porov. ERNST: op. cit. 206.

⁴⁴⁴ Porov. KORFF: op. cit. 88.

Fyzické nemravné zlo sa dá rozdeliť na to, ktoré si ľudia zapríčinia sami a to, ktoré je zapríčinené vyššou mocou (nemoci, prírodné katastrofy, smrť).⁴⁴⁵ I keď členenie na mravné a fyzické zlo sa zdá byť zcela zrozumiteľné, práve v tomto bode nastávajú spory medzi morálnymi teológmi. Bruno Schüller takto vysvetľuje, prečo učiteľský úrad cirkvi ale aj deontológovia obviňujú teleológov, že zastávajú názor, účel svätí každý prostriedok, teda aj mravne zlý. Podľa nich totiž teleológia tvrdí, že na dosiahnutie cieľa je možné použiť aj mravne zlý prostriedok, teda aj mravné zlo na dosiahnutie dobrého cieľa. Tento bod Schüller zásadne odmieta a tvrdí, že aj teleológia zastáva spoločný názor s deontológiou: a) zapríčinenie morálneho zla sa nedá ničím mravne ospravedlniť už vychádzajúc z jeho samotného pojmu b) zapríčinenie fyzického zla je ospravedlniteľné, ak sa tým sleduje zachovanie primerane dôležitého nie mravného statku, mravného dobra.⁴⁴⁶ Podľa Schüllera totiž tvrdenie, že dobrý cieľ svätí morálny zlý prostriedok si formálne protirečí.⁴⁴⁷ Problém tejto diskrepancie má byť spätý s tým, že to, čo deontológovia považujú za morálne zlo, chápu teleológovia za zlo fyzické, a teda možné aplikácie na dosiahnutie dobrého cieľa. Podľa Schüllera došlo zo strany deontológov k pomorálneniu niektorých fyzických cieľov do štatútu morálnych cieľov. Ako príklad sa uvádza umelá antikoncepcia.⁴⁴⁸ Deontológovia totiž uvádzajú niektoré konania ako vždy za každých okolností zlé, zakázané a ich konanie by znamenalo, vykonanie morálneho zla. Schüllerova kritika preto skrýva v sebe kritiku skutkov zlých samých v sebe, pretože niektoré z nich, boli na základe ich fyzickej podstaty povýšené do morálnej podstaty a ich nesplnenie už neznamenaloby fyzické zlo, ale zlo morálne. Problém správneho rozlíšenia medzi fyzickým a morálnym zlom sa netýka len sporu povýšenia fyzického zla na zlo morálne, ale aj nejednotnosti medzi samotnými

⁴⁴⁵ Porov. WOLBERT: op. cit. 807.

⁴⁴⁶ SCHÜLLER Bruno: Der gute Zweck und die schlechten Mittel, in: DERS: Der menschliche Mensch. Aufsätze zur Metaethik und zur Sprache der Moral, Düsseldorf, 1982, 151. Vyjadrenie o tom, že teleológia skutočne zastáva názor, iba fyzické zlo ako prostriedok a nie morálne zlo, je otáznne. Síce je pomorálnenie fyzických cieľov o deontológov zrejme – napr. antikoncepcia a v tom sa musí dať Schüllerovi za pravdu, predsa len je otáznne, nakoľko teleológovia nepresadzujú aj voľbu morálneho zla – viď tvrdenia Korffá. Príklad Schüllera o antikoncepcii nepredstavuje totiž taký morálny konflikt, akým je klamanie, za účelom záchranu nevinných obetí. V tomto prípade sa totiž volí morálne zlo – klamstvo a teda protirečí tvrdeniu Schüllera o aplikácii iba fyzických cieľov.

⁴⁴⁷ „Výpoveď o tom, že spôsob konania je mravne zlý, je rovný konštatovaniu – tento spôsob konania sa nedá zo strany morálky ospravedlniť. Ako by bolo potom možné, že dobrý účel niečo mravne ospravedľňuje, čo ex definitione vylučuje akékoľvek možné mravné ospravedlnenie?“ SCHÜLLER Bruno: Der gute Zweck und die schlechten Mittel, op. cit. 151.

⁴⁴⁸ Pokým učiteľský úrad cirkvi a deontológovia uvádzajú, že sa jedná o morálne zlo, Schüller tvrdí, že sa jedná iba o fyzické zlo – nedochádza k oplodneniu pri sexuálnom akte. Ako príklad na lepšie pochopenie takéhoto subjektívneho svojvoľného pomorálnenia fyzického zla učiteľským úradom cirkvi, uvádza aj problematiku odmietnutia transfúzie krvi u Svedkov Jehovových, ktorí ju považujú za morálne zlo. „Musí si preto katolícka morálna teológia od svedkov jehovových nechať vyčítať vetu – dobrý účel svätí v prípade transfúzie krvi mravne zlý prostriedok? Samozrejme nie.“ SCHÜLLER: Der gute Zweck und die schlechten Mittel, op. cit. 154.

teleológmi. Tá má svoje korene v diskrepancii toho, čo je statok a čo hodnota. Pokým Schüller považuje v konflikt medzi zabitím dieťaťa a matkou chorou na rakovinu za fyzické zlo, a preto je pri primeranej príčine odôvodniteľné⁴⁴⁹, chápe Korff túto situáciu za opravdivú morálnu dilemu, pri ktorej sa človek rozhoduje medzi morálnymi zlami.⁴⁵⁰ Obaja prichádzajú k rovnakému výsledku, legálnosti vykonania potratu, ale na rozdielnych zdôvodneniach a chápaniach. Ak by totiž Schüller chápal túto situáciu ako morálne zlo, tak by v nej nemohol vôbec konať. Naopak Korff posúva hranice menšieho zla aj na rozhodovanie medzi morálnymi zlami. Diskrepancia je preto viditeľná.

Potreba jasného rozlišovania medzi fyzickým a morálnym je preto nevyhnutná. Verdikt chybného záveru na základe prirodzenosti (*naturalistische Fehlschuss*) zakazuje práve, aby sa etické dobro a zlo redukovalo na fyzické dobro a zlo alebo aby sa odvodzovalo od fyzického. Konanie nie je už vtedy eticky zlé, ak sa v ňom uskutočňuje fyzické zlo – amputácia nohy ako fyzické zlo pri záchrane života predstavuje správne rozhodnutie, naopak amputácia v zmysle zmrzačenia človeka ako fyzické zlo už je súčasne aj zlom morálnym. Na druhej strane nie je etické dobro a zlo úplne nezávislé od fyzického dobra a zla. To by znamenalo, že etické úsudky by sa mohli legitimovať iba z odvolávania sa na inštitúcie a na úsudky hodnôt, ale nie z odôvodnenia príčin konania.⁴⁵¹

V nadväznosti na Tomáša Akvinského sa môže za merítko rozlíšenia medzi fyzickým a mravným považovať bezprostredný cieľ konania (ako), chcený cieľ, čiže predmet konania a nie cieľ jednajúceho (čo). Teda nie to, čo je cieľom jednajúceho napr. osobné ciele pri spolupráci duchovných robia podávanie správ morálne dobrým ale predmet konania podávanie správ s zlým následkom robia morálne zlým celé konanie, ktorého cieľom bolo napr. osobné obohatenie. Inými slovami, Dobrý účel nesvätí zlý prostriedok. V čom je dôležitý bezprostredný cieľ konania sa dá krásne zobrazit' na príklade zabitia človeka. Zabitie človeka samo o sebe nepredstavuje žiadnu morálnu výpoveď o jednaní. Avšak zabitie človeka môže byť vraždou, teda pri uspokojení vlastnej zlosti (orientácia na nehodnoty, necnosti, neresti) alebo predstavuje ochranu spravodlivosti (orientácia na hodnoty, cnosti), pri ktorej sa paralyzuje šíalenec v amoku, ak sa nedá ináč tak tým, že sa zastrelí. V druhom prípade sa preto nebude jednať

⁴⁴⁹ Poorv. McCormick: op. cit. 668.

⁴⁵⁰ Porov. Korff: op. cit. 90 – 91.

⁴⁵¹ ERNST: op. cit. 207.

o vraždu – morálne zlo, ale o obranu.⁴⁵² Nemôže sa preto súhlasiť s kazuistikou skutkov zlých samých o sebe podaných deontológiou, kde niektoré už na základe ich fyzickej podstaty sú aj morálne zlými. „Neexistuje žiadne konanie, ktoré na základe fyzickej podstaty bytia je eticky zlé samo o sebe. Každá vražda predstavuje zabitie človeka, ale nie každé zabitie človeka je vraždou.“⁴⁵³

Obdobne je to aj pri pohľade na zlá, ktoré mohli vzniknúť pri spolupráci. Spolupráca sama o sebe vo všeobecnosti predstavuje neutrálny pojem. Spolupracovať s niekým na nejakom projekte je hodnotným cieľom. Samozrejme pri spolupráci s ŠtB je už neutralita pojmu spolupráce otázna. Predsa sa však z tohto pojmu nedá povedať, že automaticky predstavuje morálne zlo. Ak totiž niekto pristúpil na spoluprácu, s cieľom varovať svojich kolegov v ilegálnej skupine, tak takáto spolupráca nepredstavuje žiadne morálne zlo. Iné však je, ak niekto pristúpil na spoluprácu z dôvodu pomsty. Pomsta ako štvrtý typ spolupráce predstavený v úvode etickej časti predstavuje priamu voľbu zla s cieľom spôsobiť škody a zlo druhým ľuďom. Takáto orientácia nie na dobro, na hodnotu, ale na nehodnotu, necnosť je v tejto dimenzii morálnym zlom. Nedá sa preto ospravedlniť žiadnym princípom, je od začiatku neprípustná a vylučuje akékoľvek zvažovanie statkov a hodnôt. Aký je stav v iných prípadoch spolupráce? Sú následky vydierania na strane agentov a na strane obetí fyzickým alebo morálnym zlom? Medzi čím sa rozhodovali kňazi pri spolupráci – medzi fyzickými alebo morálnymi zlami? Táto otázka sa nedá vopred určiť všeobecne, ale vyplýva z konkrétnych situácií spolupráce. Napr. strata štátneho súhlasu, uväznenie na strane vydieranej osoby – spolupracovníka a na strane obete ako dopad spolupráce je predstavuje fyzické zlo. Toto fyzické zlo však môže byť aj morálne dobrým alebo zlým jednaním. Uväzniť škodlivú pre spoločnosť nebezpečnú osobu je síce fyzickým zlom (strata fyzickej slobody), avšak v prospech bezpečnosti a zdravia spoločnosti nevyhnutná vec. Uväznenie nevinných obetí – „reakčného“ kňaza však už neznamená len fyzické zlo, ale aj zlo morálne. Obdobne je tomu aj u ľudskej dôstojnosti, ktorá predstavuje hranice zvažovania statkov, hodnôt a cieľ. Jej zranenie, spôsobené podávaním správ predstavuje morálne zlo. Postih rodiny na strane vydieraného a aj na strane obetí môže predstavovať fyzické zlo – stratu zamestnania, nemožnosť študovať. Ak dôjde aj k perzekúciám obetí, domovým prehliadkam, vypočúvaniam, tak sa porušujú aj základné ľudské práva a s nimi spojená ľudská dôstojnosť človeka. Takýto postih rodiny by preto znamenal aj morálne zlo.

⁴⁵² Porov. KNAUER Peter: Handlungsnetze. Über das Grundprinzip der Ethik, Frankfurt am Main: Books on Demand, 2002, 86 – 88.

⁴⁵³ Tamže.

5.3.2.2. *Intrinsece malum – absolútne zlo v deontológii*

Problematika diferenciácie zla v predošlom odstavci zreteľne nasvedčuje tomu, ako je ťažké hľadať určité objektívne kritériá na určenie toho, čo je zlo. Na druhej strane je prekvapujúce, s akou presnosťou a hlavne istotou určuje deontológia, čo je vždy a absolútne zlým, nezávisle od úmyslu, ktorý by mohol toto zlo ospravedlniť. Táto predstava je plodom deontologickej tradície, ktorá vychádza z toho, že sú konania, ktoré sú nezávisle od každých okolností, zlé samé v sebe (intrinsece malum) a predstavujú takto absolútne zlo, zakázané v každej situácii. Na to, aby konanie bolo klasifikované ako intrinsece malum, teda absolútne zle zakázané, musí spĺňať podľa deontológov určité kritériá: a) konanie je contra naturam alebo ak jednajúci nemá oprávnenie vykonať konanie. Medzi konania, ktoré spĺňajú tieto kritériá patrí priame zabitie nevinného, priamy potrat, priama sterilizácia, klamstvo, masturbácia, umelé oplodnenie, rúhanie, zverstvo.⁴⁵⁴ Na druhej strane je pojem intrinsece malum pomerne mladý pojem a prvý krát sa vynára v encyklike Casti connubii. S týmto termínom spojená myšlienka absolútne zakázaných jednaní je ale staršia a doposiaľ zohrávala v teologickej etike vždy dôležitú úlohu.⁴⁵⁵ Intrinsece malum, konanie zlé sami v sebe našli pevné ukotvenie v encyklike Jána Pavla II. – Veritatis splendor, v ktorej sú hlavnou témou. Pápež vymenuje celú radu zakázaných jednaní a odvoláva sa pritom na Gaudium et spes, pričom v tomto koncilovom dokumente sa tieto konania nevymenúvajú pod termínom intrinsece malum.⁴⁵⁶ Vraždu a potrat označiť ako morálne odsúdeniahodné, pretože sú zlé sami v sebe, je argumentatívne nie presvedčujúce, pretože ide o tautológiu: „za platné sa predpokladá to, čo sa ešte len chce zdôvodniť.“⁴⁵⁷ Dôkazom protirečenia tézy o absolútnej nadčasovej platnosti intrinsece je historická podmienenosť. Ešte v nedávnej dobe sa totiž napr. transplantácia orgánov považovala za intrinsece malum a bola zakázaná. Dnes sa už ale nechápe ako zmrzačenie a je úplne prípustná.

Kritici deontologického ponímania intrinsece malum mu vyčítajú hlavne to, že mravnú kvalitu konania určuje výlučne na základe objektu, predmetu konania a nezohľadňuje úmysel a okolnosti deja. „*O žiadnom akte medziľudského konania sa nedá povedať, že*

⁴⁵⁴ PESCHKE Karl-Heinz: Christliche Ethik. Grundlegung der Moraltheologie, Trier, 1997, 303.

⁴⁵⁵ Porov. KLÖCKER: op. cit. 229.

⁴⁵⁶ Koncilový dokument sa zmieňuje o vražde, genocíde, eutanázii, zmrzačení, mučení, otroctve a prostitúcii.

⁴⁵⁷ Tamže. 230. „Tautologické formulácie predpokladajú, že mravné zlo konania je spoznané a aj uznané. Argumentácia s takýmito pojmi v normatívnej spojitosti vedie nutne do začarovaného kruhu: predpokladá sa to, čo sa ešte len chce zdôvodniť.“ AUTIERO Antonio: Zwischen Glauben und Vernunft. Zu einer Systematik ethischer Argumentation, in: ARNTZ Klaus: Ethik zwischen Anspruch und Zuspruch, Freiburg, 1996, 35 – 53.

*je nezávisle od všetkých podmienok a priori v sebe vždy a bez výnimky zlý.*⁴⁵⁸ Teleológia sa preto skôr pýta na podmienky, ktoré musia byť splnené, aby sa o jednaní dalo vyhlásiť, že je absolútne zlé a dokazujú znovu, že deontológovia si v téze o intrinsece malum protirečia samy sebe. Ich teória je založená na meraní kvality konania podľa objektu, na druhej strane predsa len zohľadňujú okolnosti deja. V analýza zákazu zabitia sa totiž dôjde k tomu, že sa vzťahuje iba na zabitie nevinných ľudí. *„To znamená, že sa vychádza skôr z toho, že zabitie je neprípustné a zlé iba za určitých podmienok ako z toho, že je neprípustné vždy bezpodmienečne.*⁴⁵⁹

Aj samotní morálni teológovia spoznali, že neústupčivé zotrvávanie na bezpodmienečnej platnosti noriem zákazov spôsobuje tragické konflikty. Čo by totiž z stálej platnosti a nadčasovosti absolútne zlých jednaní vyplývalo? Že by napr. v situácii vydierania duchovný nemohol pristúpiť ani vtedy na spoluprácu, ak by ňou sledoval odvrátenie ziel vydierania na sebe, ale súčasne, vedomý si zlých následkov spolupráce by podával ŠtB len nepravdivé informácie, teda uzavrel by etický kompromis. Aj takéto konanie by sa totiž muselo podľa nauky o intrinsece malum považovať za zlé a neprípustné. V snahe zabrániť zlým následkom na oboch stranách, by striktnosť a nemennosť intrinsece malum mohla viesť k väčším škodám. Princípy, ktoré majú zabrániť takémuto preťaženiu intrinsece malum sú princíp menšieho zla a princíp dvojitého účinku. Oba tieto princípy sa totiž snažia pochopiť situáciu konkrétneho človeka v dilematickej situácii a snažia sa nájsť východisko aj tam, kde to podľa intrinsece malum v deontológii nie je možné.⁴⁶⁰

5.3.3. Charakteristika princípu menšieho zla v morálnej teológii

Princíp uprednostnenia jedného zla pred druhým je v tradícii katolíckej cirkvi známy od nepamäti. Maxima voľby menšieho zla v základnej intencii je znázornená už u Aristotela. Pokým Augustín takéto úvahy odmieta ako nebezpečné, Gregor Veľký ich považuje za výsledok perplexného svedomia. V katolíckej cirkvi nachádza pochopenie už v Decretum Gratiani. Cajetán de Vio rozlišoval medzi nedovoleným doporučením k menšiemu hriechu a legitímnemu odrádzaniu k väčšiemu zlu.⁴⁶¹ Tomáš Akvinský sa v svojich statiach venuje problematike morálneho zla a otázke, či aj morálne zlo môže

⁴⁵⁸ BOCKLE: *Fundamental moral*, op. cit., 308 ale aj KLÖCKER: op. cit., 231.

⁴⁵⁹ MIETH Dietmar in KLÖCKER: op. cit., 231.

⁴⁶⁰ Typickým príkladom je napr. klamanie v situácii, kde by povedanie pravdy malo za príčinu životy nevinných ľudí.

⁴⁶¹ RÖMELT: op. cit. 335.

byť predmetom voľby, pred iným morálnym zlom. V nadväznosti na neho vysvetľoval Thomas Sanchez malé zlo charakterom relatívneho dobra – minus bonum.⁴⁶² Novoscholastická morálna teológia známa svojou kazuistikou v nadväznosti na problém morálneho zla rozlišuje 4 prípady, v ktorých je možná aplikácia menšieho zla: a) medzi dvoma fyzickými zlami, z ktorých sa má voliť to menšie považuje za vždy ospravedlniteľné, b) medzi menším morálnym zlom a väčším fyzickým zlom (nikdy ospravedlniteľné), c) tretej osobe odporučiť menšie morálne zlo (za niektorých okolností legitímne), d) pripustenie menšieho zla, aj morálneho medzi podriadenými cez príkaz autority aby sa dosiahlo väčšie dobro.⁴⁶³ Novodobá teológia sa princípu menšieho zla začala nanovo venovať hlavne po encyklike *Veritatis Splendor* a *Humane Vitae*, a hľadá v princípe menšieho zla možnosti etických východísk pre tie situácie, ktoré sťažujú a komplikujú závažne život ľuďom v oblasti sexuálnej etiky, manželského spolunažívania, otázok bioetiky a problematiky eutanázie.

Celkovo pri konflikte statkov, hodnôt a cieľ môžeme hovoriť o troch rôznych konfliktných prípadoch, v ktorých prichádza k aplikácii fyzického alebo morálneho zla na dosiahnutie dobra alebo elimináciu väčšieho zla:

5.3.3.1. *Konflikt medzi dvoma fyzickými zlami alebo fyzickým zlom a zlom morálnym*

V tejto situácii sa v duchu princípu menšieho zla pripustí nie-morálne zlo (fyzické zlo), na zabránenie ešte väčšieho fyzického alebo morálneho zla. Morálny teológ Wilhelm Korff, zaoberajúci sa morálnymi konfliktmi vypracoval teóriu voľby čo najmenšieho zla tzn. princíp minimalizácie zla (*Übelminimierungsregel*) a stanovil dve dôležité princípy. Voľba medzi dvoma zlami sa zakladá na určení toho, ktoré zlo sa vezme do úvahy ako vedľajší účinok (prostriedok na dosiahnutie cieľa), a ktoré zlo by vzniklo z zrieknutia (*verzichten*) konania. Prvý princíp sa nazýva princíp minimalizácie zla.⁴⁶⁴ „Konanie, ktoré má slúžiť mravne dobrému cieľu, je eticky iba vtedy ospravedlniteľné, keď negatívne vedľajšie účinky, spojené s týmto jednaním sa udržia na najmenšej možnej hranici.“⁴⁶⁵ Tento princíp sa môže pomenovať aj ako princíp minimalizácie škôd následkov konania. Druhým doplňujúcim pravidlom prvého pravidla, ktoré síce minimalizuje zlo, ale nepostačuje na uspokojivé riešenie, je princíp uprednostnenia zla

⁴⁶² KORFF: op. cit. 89.

⁴⁶³ Porov. RÖMELT: op. cit. 335.

⁴⁶⁴ Porov. KORFF: op. cit. 88.

⁴⁶⁵ BACHLEITNER: op. cit. 185.

pred druhým (*Übelabwägungsregel*). „Konanie, ktoré je zamerané na mravne dobrý cieľ a má mu slúžiť, je eticky vtedy ospravedlniteľné, ak zlo, ktoré vzniká ako vedľajší účinok konania je menšie, ako zlo, ktoré by sa spôsobilo tým, že by som vôbec nekonal.“⁴⁶⁶ Všade tam, kde sa vzhľadom na cieľ považuje konanie za dôležité a hodné uskutočnenia a kde aj napriek minimalizácii škodných následkov konania zostáva toto konanie ešte stále prepojené s negatívnymi následkami, proti ktorým existujú závažné výhrady, musí sa preukázať, že škodlivé následky, ktoré by vznikli upustením jednat' (*Handlungsverzicht*), by boli väčšie, ako tie negatívne následky, ktoré vzniknú realizovaním konania.⁴⁶⁷ Dôležitosťou takéhoto princípu minimalizácie a zvažovania je, že má zabrániť svojvoľnému a naslepo nasadenému akémukoľvek prostriedku na dosiahnutie cieľa a samozrejme zabrániť priamemu alebo nepriamemu prijatiu zla za každú cenu. Zmyslom teda je zamedzenie motto „účel svätí akýkoľvek prostriedok“. „Účel stratí svoj význam všade tam, kde negatívne vedľajšie účinky nasadené do konania presiahnu vlastnú pozitívnu hodnotu účelu.“⁴⁶⁸

Príkladom pre voľbu menšieho fyzického zla, je napr. operácia (fyzické zlo), aby sa predišlo závažnejším ochoreniam človeka, poprípade aj smrti (väčšie fyzické zlo). Minimalizácia zla znamená, že sa napr. využije laparoskopický zásah, ktorý znamená minimálnu invazívnu metódu, ako klasický rez. Následky operácie sú síce pooperačné bolesti a rekonvalescencia, ale tieto následky sú škodlivosťou menšie, ako zlo, ktoré by vzniklo, keby sa od konania upustilo úplne.

5.3.3.2. Aplikácia morálneho zla na dosiahnutie dobrého účelu

Táto situácia znamená, že na dosiahnutie dobrého účelu, sa aplikuje morálne zlo. K tomu sa dobrým účelom myslí statok a nie hodnota. Aplikácie morálneho zla ako prostriedku na dosiahnutie statku (predmravného dobra) predstavuje etický neprípustné zlé ale aj nesprávne konanie, ktoré sa nedá ničím ospravedlniť.⁴⁶⁹

a) Analýza situácie osobných záujmov

Jednou z nie dilematických situácií spolupráce, ktorá sa predstavila na začiatku etickej časti je spolupráca, ktorou kňazi sledovali dosiahnutie svojich vlastných osobných záujmov. Predstavovala typ rozhodnutia spolupracovať s ŠtB a preto sa automaticky

⁴⁶⁶ KORFF: op. cit. 89.

⁴⁶⁷ BACHLEITNER: op. cit. 186.

⁴⁶⁸ KORFF: op. cit. 88.

⁴⁶⁹ Porov. KLÖCKER: op. cit., 187.

vynára otázka, či konanie tejto skupiny kňazov bolo zodpovedné a správne. Osobné záujmy, ktoré sa už podrobne predstavili, predstavujú poväčšine dosiahnutie určitých hmotných statkov (vzdelania, kariéry, finančného prílepenia a lepšej fary, možnosti vykonávať povolanie udelením štátneho súhlasu), ktoré sami o sebe nie sú ničím zlým, pre človeka predstavujú určité subjektívne egoistické dobro. Teda ani prvý a ani tretí typ konfliktu, ktorý bude predstavený, nemá s osobnými záujmami nič spoločné, pretože nedochádza tu ku konfliktu dvoch fyzických alebo morálnych cieľ. Na získanie osobných záujmov sa však ako prostriedok zvolila spolupráca s ŠtB a teda vynára sa otázka, či tento prostriedok na dosiahnutie osobných cieľov bol legitímny. Je jasné, že nasadenie fyzického zla je v niektorých situáciách potrebné. Ako to je u spolupráce? Nadväzujúc na odstavce o diferenciácii medzi fyzickým a morálnym zlom (6.3.2.1), sa znázornilo, že podávanie správ spôsobilo fyzické zlá na strane observovaných osôb. Pretože to zapríčinilo nespravodlivú perzekúciu, stali sa tieto fyzické zla zlami morálnymi. Tento typ spolupráce zodpovedá druhej konfliktnej situácii, pri ktorej sa na dosiahnutie dobrého cieľa (statku) volí cesta morálneho zla – nespravodlivé zranenie statkov a hodnôt na strane prenasledovanej osoby. Je samozrejme potrebné pripomenúť, že keby spolupráca znamenala iba fyzické zlo, tak ani v tomto prípade by konanie nebolo obhájiteľné a to hlavne z toho dôvodu, že účelom konania sú materiálne statky, ktoré sa dajú dosiahnuť aj inou cestou akou je spolupráca. A teda ak by spolupráca predstavovala len fyzické zlo, je neprijateľná, pretože aplikácia fyzického zla sa koná bez primeraného dôvodu – existujú iné prostriedky na dosiahnutie hmotných statkov, ako podávanie správ.

Akú úlohu tu zohráva princíp menšieho zla? Postačuje na posúdenie a odsúdenie takéhoto typu konania?

Výhodou princípu menšieho zla je nie len to, že za určitých okolností povoľuje menšie zlo v dilematickej situácii, ale že stanovil presné hranice, za akých podmienok sa môže nasadiť aj morálne zlý prostriedok v jednaní. Svojimi maximami (minimalizácia následkov konania a voľba menšieho zla) totiž zabránil tomu, aby sa prostriedok úplne podriadil svojmu účelu, a teda aby sa na dosiahnutie dobrého cieľa nasadilo za každú cenu morálne zlo.⁴⁷⁰ „*Účel stratí svoj význam tam, kde vždy negatívne vedľajšie účinky,*

⁴⁷⁰ Týmto stanovením hranice pre nasadenie prostriedku pri jednaní sa jasne preukázalo, že teleologická argumentácia medzi katolíckymi teológmi nie je čiste konsekvencialistická – teleologická, ale katolícki morálni teleológovia zastávajú tkz. zmiešaný teleologizmus.

*cez ktoré sa má realizovať a zabezpečiť, presiahnu jeho vlastnú pozitívnu hodnotu.*⁴⁷¹ Aj v prípade spolupráce môžeme jednoznačne konštatovať, že mravne zlé vedľajšie účinky prostriedku presahujú vlastnú pozitívnu hodnotu osobných cieľov. Princíp menšieho zla postačil na posúdenie situácie osobných cieľov, pri ktorých dosiahnutí sa použil neprimeraný prostriedok, ktorého následkom boli mravné zlé vedľajšie účinky. Tento typ spolupráce je preto za každých okolností neprijateľný, nesprávny a eticky nie obhájitelný.

5.3.3.3. *Konflikt medzi dvoma morálnymi zlami, dvoma hodnotami*

Táto konštelácia konania predpokladá, že proti sebe stoja dve hodnoty alebo morálne zlá a človek čelí rozhodnutiu uprednostniť také morálne zlo, ktoré by bolo predpokladom na zabránenie ďalšieho morálneho zla. Je takáto situácia prípustná? Práve tieto situácie, predstavujú najproblematickejšie rozhodovanie. Predtým ako sa príde k analýze postojov súčasných morálnych teológov, je dôležité si položiť otázku, aký postoj zaujímala tradícia. Odpoveď tradície je skôr reštriktívna, ale nie úplne jednohlasná. U morálnych teológov, ktorí sa prikláňajú k nutnosti konať aj v takýchto situáciách, sa ako argument používa postoj Tomáša Akvinského. Tomáš Akvinský považoval totiž za prikázané, akceptovať v niektorých situáciách aj morálne zlo, aby sa zabránilo väčšiemu zlu. Svoju tézu znázornil na príklade prostitúcie, ktorá mala byť akýmsi ventilom proti vášniam. „*Zlo zostane týmto spôsobom domestikované.*“ Tomáš Akvinský uviedol ešte jeden normatívny aspekt, ktorý ospravedlnil tolerovanie menšieho morálneho zla. Malé zlo legitimoval aj vtedy, ak z konania vznikne dobro – minus malum.⁴⁷²

Tomu, že problematika tretieho konfliktu nie je jednoduchá, nasvedčuje aj rôznorodosť názorov súčasných morálnych teológov. Bruno Schüller napríklad rieši problematiku menšieho zla cez skúmanie prostriedku na dosiahnutie cieľa. Voľba fyzicky zlého prostriedku na dosiahnutie dobrého účelu je správna, logická a bežná voľba. Naproti tomu sa stavia kriticky a odmietavo k voľbe mravne zlého prostriedku na dosiahnutie dobrého účelu. Tomuto tvrdeniu sa nedá nič vyčítať, pretože má úplnú pravdu. Schüller ale nešpecifikuje, aké východisko by videl v prípade konfliktu dvoch morálnych cieľov.

⁴⁷¹ BACHLEITNER: op. cit. 186 ale takisto KORFF: op. cit. 85, SCHÜLLER: Begründung sittliche Urteile, s.77.

⁴⁷² Podľa názoru Korffä umožnil tento postoj Akvinského, prijať zmeny na základe menšieho morálneho zla aj v iných oblastiach jednaní – zavedenie a rozvinutie práva na manželský rozvod v novovekých legislatívach. Porov. KORFF: op. cit. 89.

Síce zmieňuje prípad používania antikoncepcie, tú však vidí nie ako morálne zlo, ale ako zlo fyzické a teda ako legálnu voľbu na dosiahnutie dobrého účelu. Problematiku závažných morálnych konfliktov sa preto snaží riešiť tým, že tieto zlá, naberajú charakter fyzických ziel a ako také, je možné ich zvažovať.⁴⁷³ V konflikte nepovedania pravdy, klamaní alebo povedania pravdy a následnej smrti nevinných ľudí sa s kritériom Schüllera ale ďalej nepohneme, pretože ako aj chceme, klamanie bude a zostáva morálnym zlom a nedá sa špecifikovať ako fyzické zlo, pomorálne deontologickou teológiou. Peter Fonk spoločne s Wilhelmom Korffom však zastávajú názor, že sú situácie konfliktu morálnych ziel, v ktorých človek musí voliť morálne zlo, na odvrátenie väčšieho morálneho zla. Fonk na rozdiel od Korffa sa v tejto veci vyjadruje opatrne a tvrdí, že miesto, v ktorom tento princíp nadobúda svoju platnosť je miesto poradenstva, teda ako sa má človek správať voči druhým, ktorí sú rozhodnutí konať morálne zle.⁴⁷⁴ Fonk týmto vyjadril problematiku nepriamej aplikácie menšieho zla.⁴⁷⁵ Wilhem Korff zastáva myšlienku priamej voľby na odvrátenie zla pod podmienkou zabránenia väčšieho morálneho zla. Kritizuje myšlienku iba pripustenia morálneho zla a teda žiadneho priameho chcení menšieho zla. Ak by sa zlo mohlo iba pripustiť, tak by napr. lekárovi zostali v prípade voľby medzi smrťou tehotnej matky a dieťaťa alebo aspoň záchrany matky a vykonania potratu zviazané ruky a musel by pripustiť smrť oboch. Schüller by pravdepodobne argumentoval tým, že ide o fyzické zlo a teda možnosť pripustenia takéhoto konania. Ostatní teológovia ako napr. Fonk a Korff toto tvrdenie vyvracajú: „*V pravde nie sú tieto zlá vôbec iba fyzickej povahy...Skutočne ide v našom prípade o voľbu medzi priamo cieleným menším zlom a vedome pripusteným, nepriamo chceným väčším zlom.*“⁴⁷⁶

Wilhem Korff vyriešil tento spor preto nutnosťou voliť priamo aj menšie morálne zlo. Túto nutnosť považuje dokonca za prikázanú. Ak sa človek podľa Korffa rozhodne

⁴⁷³ Porov. SCHÜLLER: Der gute Zweck und die schlechten Mittel, op. cit. 152 - 155.

⁴⁷⁴ Porov. FONK: op. cit. 25.

⁴⁷⁵ Tento svoj argument zdôvodňuje na príklade malého zla v Starom Zákone, kedy Benjamín radí ostatným svojim bratom, Jozefa nezabiť, ale predať ho do otroctva. Porov. tamže. s. 26.

⁴⁷⁶ „*Tatsächlich geht es in unserem Fall um die unabwendbare Wahl zwischen einem direkt angezielten geringeren moralischen Übel und einem bewusst zugelassenen und sonach indirekt gewollten größeren moralischen Übel. Von daher scheint mir der Satz, man dürfe ein moralisches Übel nie direkt wollen einer Präzisierung bedürftig. Bleibt doch im gegebenen Konfliktfall die Option für das geringere moralische Übel, auch wenn es sich um ein direkt in Kauf zu nehmendes handelt, gegenüber dem aus seinem Unterlassen entstehenden größeren moralischen Übel eindeutig geboten.*“ KORFF: op. cit. 90. Z doposiaľ uvedeného vyplýva, že síce väčšina súčasných teleologicky zmýšľajúcich morálnych teológov síce prichádza k spoločnému výsledku ako konať pri rozhodovaní, panuje medzi nimi nejednotnosť v tom, čo je ešte fyzické a čo už morálne zlo. Jedni – Schüller považujú zväžené zlo za fyzické a preto dovolenú voľbu konať, iní už za morálne menšie zlo - Korff a preto takisto dovolené, nutné ho vykonať.

klamať, aby zachránil svojou výpoveďou životy nevinných ľudí, tak tam istotne nie je prítomná zlá vôľa. Síce takého konanie podľa Korffa v svojej štruktúre zostáva jednaním, ktoré za normálnych okolností je nedovoleným jednaním a zostáva morálne zlým, je povinnosťou človeka odvrátiť väčšie morálne zlo, ktoré by vzniklo nekonaním. Korff preto vyzýva k odvahe byť vinným. Na základe tejto dedukcie tvrdí, že aj v konflikte dvoch morálnych cieľ platí rovnaká maxima, aká platí v konflikte dvoch fyzických cieľ: „*malum morale je priamo aplikovateľné alebo iba pripustené ako vedľajší účinok iba tam, kde jeho zamedzenie by malo za následok väčšie morálne zlo.*“⁴⁷⁷ Jedinú hranicu, ktorú stavia, je, že menšie morálne zlo sa nesmie chcieť priamo, zo zlej vôle kvôli nemu samotnému.

Význam Korffovho stanoviska spočíva v tom, že sa považuje za legitímne stanovisko v katolíckej morálnej teológii a jeho téza je zastúpená v mnohých lexikónoch morálnej teológie. Podľa Korffa sú stanovené uspokojujúce kritériá pre eticky zodpovedné konanie. Na základe toho by sa mohlo preto konštatovať, že konania na základe týchto eticky zodpovedných kritérií predstavuje pravý etický kompromis. Čo vlastne v zhrnutí formuloval Korff? V konflikte má menšie morálne zlo prednosť pred väčším morálnym zlom. Toto menšie zlo sa môže vykonať direktívne, priamo ak sa neaplikuje kvôli nemu samotnému. Konat' v konflikte dvoch morálnych hodnôt je nevyhnutné, o tom niet pochýb. Otázka, ktorá sa tu ale naskytá je, či tento princíp je tým správnym a hlavne úplne uspokojujúcim princípom v konflikte morálnych cieľ, či uspokojí v každej situácii spolupráce duchovných alebo narazíme niekde aj na nedostatky tohto princípu a tým pádom sa naskytá nutnosť obzerať sa po inom spoľahlivejšom princípe? Na základe čoho zistíme, ktoré morálne zlo je menšie a ktoré je voči nemu to väčšie? Na túto otázku nám Korff v svojom princípe menšieho zla nedáva odpoveď.⁴⁷⁸ Síce z princípu minimalizácie škôd vyplýva, že menšie zlo je to, ktoré zapríčiní najmenšie škody, určenie menšieho zla takouto cestou môže ale prebiehať veľmi subjektívne, a to, čo je menšieho zlo pre jedného človeka, neznamená že to bude menšieho zlom a teda jednaním s menšími škodami aj u druhého človeka. Predtým však, ako sa princíp menšieho zla podrobí svojej kritike, je dôležité sa pozrieť na situácie spolupráce a položiť si otázku ako sa tento princíp bude správať v otázke spolupráce duchovných, ktoré situácie spolupráce nachádzajú v ňom vyčerpávajúce vyriešenie a ktoré vyžadujú hľadanie iných princípov morálnej teológie.

⁴⁷⁷ KORFF: tamže. 91.

⁴⁷⁸ Porov. ERNST op. cit. 211.

5.3.4. Aplikácia princípu menšieho zla v situáciách spolupráce

5.3.4.1. Situácia dobrého úmyslu

Pri posudzovaní situácie dobrého úmyslu, ktorý sa v úvode etickej časti rozdelil na dve typy (typ A radšej prevencia ako perzekúcia a typ B eliminácia jednotlivca versus bezpečnosť, blaho celej cirkvi) je nevyhnutné zohľadniť pri posudzovaní konania duchovných aspekt toho, že verili v to, že konajú dobrú vec. Tento aspekt nás vedie k rozlišovaniu medzi subjektívne dobrým (*gut*), zlým (*schlecht*) jednaním a objektívne správnym (*richtig*) alebo nesprávnym (*falsch*). Keď sa človek riadi svojim vnútorným presvedčením, svojim svedomím, jedná mravne dobre (*sittlich gut*). Ale môže sa stať, že vďaka zlému odhadnutiu situácie spôsobí väčšie škody tam, kde chcel škodám zabrániť. Naopak môže sa stať, že niekto vykoná na druhom dobro ale iba z egoistickej vypočítavosti. Tým jedná mravne zle (*sittlich schlecht*). Na základe zmieňovaných situácií to môže vyzerať tak, ako keby mravný charakter konania závisel nie od následkov konania ale čisto od zmýšľania jednajúceho. Z tohto dôvodu je dôležitá určitá diferenciácia. „*Kto sa z lásky cíti byť vyzvaný a chce pomôcť, ale z omylu vykoná iba škody, koná z omylu opak toho, čo láska požaduje v skutkoch.*“⁴⁷⁹ V tomto ohľade je jeho konanie objektívne mravne nesprávne (*sittlich falsch*), hoci je toto konanie na základe dobrého úmyslu súčasne subjektívne mravne dobré (*sittlich gut*). Náležitou koná niekto mravne správne (*sittlich richtig*) aj vtedy, ak sa tým snaží o blaho ostatných, aj keď iba z egoistickej vypočítavosti, pretože v tom vidí aj nejaké zisky a prínos pre seba a teda súčasne koná aj mravne zle (*sittlich schlecht*).⁴⁸⁰ Spolupracovníci v tomto type spolupráce boli presvedčení, že konajú dobrú vec. Je to markantný rozdiel k situácii pomsty ale aj k situácii osobných záujmov. Účel ich konania nebol zlý sám o sebe a nesnažili sa jednať z zlého úmyslu (*pomsta*). Súčasne bol cieľ ich konania pozitívny - uskutočniť dobro pre celok, pomôcť napraviť „reakčnú“ činnosť kňazov. Súčasne boli presvedčení, že tento ich cieľ realizujú prostredníctvom morálne obhájitelného prostriedku. Na základe toho sa konanie na základe dobrého úmyslu považuje za mravne dobré. To však neznamená, že bolo aj mravne správnym, hlavne z dnešného pohľadu, kde sa nám naskytá komplexnosť následkov spolupráce duchovných. Z tohto pohľadu je preto otázne, či ich konanie bolo aj mravne správne. Na to, aby sa to mohlo ale s určitosťou povedať, je potrebné nájsť vhodné kritérium na posúdenie správnosti

⁴⁷⁹ Porov. SCHÜLLER Bruno: Typen der Begründung sittlicher Normen, in: Concilium 12 (1976) 651.

⁴⁸⁰ Porov. tamže.

konania. Dá sa na základe princípu menšieho zla posúdiť správnosť konania dobrého úmyslu?

Situácie dobrého úmyslu, v ktorých sa ocitli agenti ŠtB boli už vopred nadefinované tak, že spolupracovníkom ŠtB sa predostrel model toho, aké zlo je menšie a aké väčšie. Duchovným sa preto prevencia jedného kňaza alebo skupiny duchovných načrtla ako menšie zlo oproti väčšiemu zlu – perzekúcie kňaza. Na lepšiu ilustráciu si môžeme pripomenúť prípad, ktorý sa prestavil v typológii TS v historickej časti. Bak Juraj registrovaný ako TS ONDREJ mal reagovať na to, ako mu predstavila spoluprácu ŠtB nasledovne: *„ak sa tým má sledovať prevencia, tak to je veľký ideál, ktorý musí podporiť vlastnou činnosťou, najmä ak má slúžiť celku spoločnosti. Pokiaľ budú jeho informácie slúžiť celku spoločnosti a nebudú škodiť osobám, ktoré sa nedopúšťajú trestnej činnosti, tak sa cítil povinný ich podať, pretože ináč by mu to svedomie vyčítalo.“*⁴⁸¹ Teda ak by informácie škodili osobám, ktoré sa dopúšťajú trestnej činnosti, bol by TS ochotný podávať správy, pretože by to videl v poriadnu, dokonca ako mravnú povinnosť svedomia. Je otázne, z akého pohľadu myslel TS osoby, ktoré sa nedopúšťajú trestnej činnosti: z jeho pohľadu takto mohli aj horliví a observovaní kňazi sa nedopúšťať trestnej činnosti, aj ale myslel trestnú činnosť z pohľadu ŠtB, tak podľa jeho výroku musel podávať správy aj na svojich spolubratov, ktorí vyvíjali náboženskú činnosť. V tejto situácii znamenala ochrana celku spoločnosti pre TS väčšie dobro, ak by sa mu nezabránilo cestou prevencie a podávania správ (menšieho zlo) hrozilo by jeho zranenie. TS teda subjektívne veril, že koná mravne dobre a súčasne došlo aj k zvažovaniu cieľ a uprednostneniu menšieho zla.

Rozhodovanie podľa tohto princípu sa zdá preto na prvý pohľad oveľa jednoduchšie, pretože je vyriešené, ktoré zlo v konkurencii konfliktov je menšie a ktoré je väčšie. Aspekt, ktorý vytkol morálny teológ Ernst princípu menšieho zla je ten, že síce rieši zvažovanie cieľ, ale nepomôže určiť, ktoré z dvoch cieľ je väčšie alebo menšie. Ako ale vyzerá aplikácia princípu menšieho zla v oboch prípadoch dobrého úmyslu? Pomôže zistiť, či konanie duchovných v daných situáciách dobrého úmyslu bolo aj mravne správne nie len mravne dobré?

a) *Radšej prevencia „reakčného“ kňaza ako jeho neskoršia perzekúcia*

⁴⁸¹ K celému prípadu je potrebné poznamenať, že Baj Juraj skutočne do poslednej chvíli nevedel, čo vlastne ŠtB svojimi kontaktmi s ním sleduje a na otázky, konštatovania ŠtB odpovedal buď diplomaticky, alebo úprimne: ak sa tým myslí dobro celku...tak áno. A ÚPN, Juraj Bak, TS „ONDREJ“, a.č. BB-A-90716.

To, že duchovní – agenti považovali prevenciu formou podávania správ za menšie zlo ako neskoršiu perzekúciu kňaza, je z doposiaľ načrtnutej koncepcie zrejmé. Duchovnému Skurčákovi Jozefovi vedenému ako TS PAVOL bola načrtnutá práve otázka pomoci v prevencii: „*Naša spoločnosť nemá záujem takéto osoby trestne stíhať, avšak je potrebné, aby orgány boli včas informované o podobnej činnosti a mohli preventívne predchádzať porušeniu zákona. Nakoľko s tým kandidát súhlasil, bola mu nadnesená otázka spolupráce, ktorú prijal kladne.*“ Ako sa dá ale situácia analyzovať z dnešného pohľadu? Princíp menšieho zla sa zakladá na tom, že pri zvažovaní sa musí určiť, ktoré zlo je menšie a hlavne aj, či sú zlá fyzického alebo morálneho rázu a určiť ich vzájomnú vzťahovosť, pretože uprednostniť morálne zlo pred fyzickým je neprípustné. Na základe čoho sa ale prevencia považuje za menšie zlo ako perzekúcia? Pravdepodobne tým, že následky konania, akceptovania prevencie budú menšie, ako škody napáchané z pripustenia väčšieho zla – perzekúcie. Zodpovedá to ale skutočnosti? Pod pojmom prevencia sa v tomto ponímaní rozumie spolupráca s ŠtB. Teda podávanie správ o druhom kňazovi do rúk ŠtB malo pôsobiť preventívne. I keď snaha pomôcť blížnemu, spolubratovi vyznieva pozitívne, dnes vieme, že následky podávania správ, spolupráce mohli byť ďalekosiahle a vo väčšine modifikáciách predstavovali morálne zlo (5.1.7. Následky spolupráce na strane obetí). Znamenala perzekúcia ale väčšie morálne zlo, pred ktorým sa bolo potrebné vyvarovať práve spoluprácou? Ak sa hlbšie zamyslíme nad pojmom perzekúcia, represia, tak zistíme, že v konečnom dôsledku ide o tie isté následky, ako pri prevencii. Strata štátneho súhlasu, nespravodlivé odsúdenie vo väzení, s tým súvisiace prehliadky, výsluchy, vyhrážanie sú perzekúciou samy o sebe. V svojej podstate rovnaké následky nesie so sebou aj prevencia – podávanie správ. Následky prevencie – podávania správ, viedli automaticky k perzekúcii. A o to sa prakticky ŠtB predostretím fiktívneho cieľa snažila.

Samozrejme v prípade, kde konflikt cieľ pozostáva z udelenia výstrahy duchovnému (prevencia), ktorá má zabrániť jeho trestnému stíhaniu predstavuje výstraha v svojej podstate menšie zlo. Jej následky sú menšieho charakteru ako byť trestne stíhaný: výstraha ako fyzické zlo (pohovor na ŠtB a vzbudenie strachu) napácha menej škôd ako trestné stíhanie, ktoré má za následok nespravodlivé uväznenie duchovného, fyzické ale aj morálne zlo. Duchovný však nikdy nemal garanciu toho, že správy nim podané skončia skutočne iba výstrahou „reakčného kňaza“, pohovorom s ním alebo má ŠtB s jeho správami iný záujem a jeho správy skončia perzekúciou. Na základe neistoty s nezabránenia škôd väčších rozmerov sa argumentácia „radšej spoluprácou prispieť

k prevencii, ako k perzekúcii“, pohybuje na veľmi krehkom ľade a jej následky môžu byť oveľa ďalekosiahlejšie.

Princíp menšieho zla stanovil jasné hranice tomu, aby sa na dosiahnutie cieľa nenasadzoval akýkoľvek prostriedok.⁴⁸² Je tomu tak aj v situácii dobrého úmyslu? Neexistovalo iné východisko, ako zabrániť perzekúcii kňaza iba tým, že sa na neho podávali pravdivé správy pracovníkom ŠtB? Uskutočniť osobný rozhovor a varovať „reakčného kňaza“ medzi štyrmi očami o tom, že sa o neho zaujíma ŠtB predstavuje práve iný prostriedok na zabránenie perzekúcie, ako pravdivé podávanie správ spoluprácou a nespôsobujú škodlivé účinky, morálne zlo. Konštelácia – radšej prevencia podávaním správ, ako perzekúcia kňaza nevytvára situáciu, z ktorej existuje jediné východisko a tým je spolupráca a podávanie správ. Konaniaso strany Tento typ spolupráce s úmyslom prevencie a vo viere v konanie dobra znamená síce mravne dobré konanie, ale rozhodne nie morálne správne. Je v rozpore s princípom menšieho zla, lebo jeho aplikácia môže zapríčiniť väčšie škody ale aj preto, lebo prostriedok na dosiahnutie cieľa – fyzické a morálne zlo je nasadaný bez primeranej príčiny. K tomu sa tento cieľ dá dosiahnuť aj inou cestou a je teda aplikovaný bezdôvodne Tento typ konania a argumentácia, ktorou sa spolupracovník rozhodol pre spoluprácu v žiadnom prípade nereprezentuje etický kompromis ako mravne zodpovedné a správne východisko z konfliktných situácií, ale predstavuje neetický kompromis.

b) Radšej eliminácia „reakčných“ kňazov, ich slobody, ako stabilita, blaho celej cirkvi

Tento typ spolupráce sa analyzoval pri princípe dobra spoločnosti versus dobra jednotlivca s záverom, že táto spolupráca podľa princípu dobra spoločnosti nie je obhájitelná, lebo naráža na zranenie základných ľudských práv a ľudskej dôstojnosti. Aj táto situácia dobrého úmyslu znamená, že duchovní veriac v to, že konajú správnu vec, konali subjektívne mravne dobre. Situácia eliminácie „reakčných“ kňazov alebo ohrozenia stability celej cirkvi pozostáva nie len z otázky pomeru toho, čo má prednosť - dobro spoločnosti alebo dobro jednotlivca, ale hlavne predstavuje aj konfliktnú situáciu dvoch cieľov, medzi ktorými sa mal spolupracovník rozhodnúť. Preto je potrebné analyzovať túto situáciu aj pod zorným uhlom princípu menšieho zla.

⁴⁸² BACHLEITNER: op. cit. 186 ale takisto KORFF: op. cit. 85, SCHÜLLER: Begründung sittliche Urteile, s.77.

Pri predstavení hraníc princípu menšieho zla sa prišlo k záveru, že zranenie hodnoty na dosiahnutie statku a uprednostnenie morálneho zla pred fyzickým je neprípustné. Ako to vyzerá v tejto situácii? Vnímajúc aspekt toho, že ŠtB predurčila čo je väčšie zlo – destabilizácia cirkvi a čo menšie – spolupráca a eliminácia „reakčných kňazov“, je potrebné si položiť otázku, k zraneniu čoho skutočne dochádza na oboch stranách? K zraneniu statkov alebo hodnôt? Je destabilizácia cirkvi väčším zlom? Eliminácia kňaza obnáša so sebou všetky následky podávania správ tajných spolupracovníkov, medzi iným aj zranenie statkov fyzickej slobody, povolania – odobratie štátneho súhlasu, ktorých nespravodlivé porušenie má za následok aj dotknutie hodnôt spravodlivosti, solidarity a ľudskej dôstojnosti, výsledkom čoho je vykonanie morálneho zla. Podľa princípu menšieho zla je jasné, že morálne zlo, ktoré sa použije ako prostriedok na dosiahnutie cieľa sa nesmie použiť na zabránenie fyzického zla ale musí zabrániť ešte väčšiemu morálnemu zlu. Aké väčšie zlo vyplýva z ohrozenia stability cirkvi, jej blaha ako celku? Ak sa niekto rozhodne ochrániť fungovanie cirkvi, nepripustiť ešte väčšiu destabilizáciu, tak sa snaží o zachovanie bezpečnosti cirkvi. Jej oslabenie predstavuje zranenie statku bezpečnosti, istoty a ako také predstavuje fyzické zlo. Na základe tejto analýzy vyplýva, že v tejto situácii dochádza nielen k zraneniu hodnôt na úkor statku, ale aj k aplikácii tkz. menšieho - morálneho zla na úkor fyzického zla. Daná situácia vyjadruje protichodnosť nie len s princípom spoločenského dobra, ale aj s hranicami princípu menšieho zla predstavenými teológom Korffom. Tým, že sa duchovný rozhodne spolupracovať nemá istotu, že on sám, jeho spoluprácou skutočne prispeje k stabilite a bezpečnosti cirkvi. Eliminácia jedného alebo viacerých kňazov predstavuje zásah do ľudských práv a je priamym vykonaním morálneho zla na úkor fyzického zla. Takéto konanie je preto morálne nesprávne, neprípustné a nedá sa obhájiť ani podľa princípu spoločenského dobra ani menšieho zla.

5.3.4.2. *Situácia vydierania*

Situácia vydierania je špecifickou a odlišnou situáciou od ostatných typológií. Predstavuje skutočné dilema, v ktorom je tajný spolupracovník postavený pred voľbu pripustenia zla na svojej osobe alebo jeho odvrátenia a pripustenia na druhej osobe. Situácia vydierania podľa princípu menšieho zla mu nedáva možnosť voľby inej alternatívy a jeho konanie akokoľvek sa rozhodne bude späté s voľbou zla. V čom spočíva základný rozdiel k ostatným situáciám spolupráce? Situácia vydierania je od ostatných odlišná v tom, že duchovný si je vedomý cieľu aj ale toho, čo obnáša voľba

prostriedku – podávania správ, na dosiahnutie tohto cieľu ale hodnotí sám takýto postup za nesprávny, nemorálny a čo je podstatné, vôľovo s takýmto typom spolupráce nesúhlasí. Dilema ale spočíva v tom, že iné východisko ako voľba jednej z dvoch alternatív neexistuje, aj keď odmieta obe alternatívy. Nachádzame sa teda na rozhraní toho, že s niečím nesúhlasíme vôľovo ale musíme to vykonať. Jedná sa teda iba o pripustenie zla? Pozitívne a kladná odpoveď by rozhodne odbremenila človeka od zodpovednosti. Wilhelm Korff zaoberajúc sa problematikou dilematických situácií a princípu menšieho zla zastáva názor, že pri voľbe menšieho zla ide aj o aktívne vykonanie menšieho zla a nie len o pripustenie. Teda sú situácie, kedy morálne zlo je chcené, v tomto chcení nie je ale obsiahnutá zlá ale dobrá vôľa, z konkrétnej konštelácie vykonať to najlepšie.⁴⁸³ Situácia spolupráce duchovných zodpovedá dobrej vôli duchovného, vykonať v konkrétnej situácii to najlepšie, aj keď jednajúci nesúhlasí s alternatívami konania. Je to veľmi dôležitý aspekt, ktorý sa pri posudzovaní spolupráce duchovných v vydieraní musí zohľadniť. Ak teda chápeme zmýšľanie, úmysel a vôľu duchovného v situácii vydierania, môžeme sa na základe princípu menšieho zla rozhodnúť pre niektorú alternatívu?

5.3.5. Neistota princípu menšieho zla v dilematických situáciách

5.3.5.1. *Nedostatky princípu menšieho zla*

Je princíp menšieho zla dostačujúci na nájdenie správneho východiska zo situácie vydierania? Wilhelm Korff definuje rovnaké maximy a premisy pre princíp menšieho morálneho zla ako pri fyzickom zle. Ako to už bolo zmienené, priame nasadenie alebo pripustenie morálneho zla je obhájiteľné a zodpovedné tam, kde jeho nepripustenie, nevykonanie by malo za následok väčšie morálne zlo. Toto menšie zlo nesmie byť za žiadnych okolností chcené samo o sebe.⁴⁸⁴ Princíp menšieho zla predpokladá, že jedno zlo sa zvolí ako menšie a druhé ako väčšie. Ktoré zlo je v situácii vydierania väčšie? Na strane spolupracovníka alebo na strane obeť? Dá sa to vôbec určiť? Tu narážame na podstatný problém princípu menšieho zla. Podľa definície Korffa je dôležité zistiť, ktoré následky konania budú menšie a to zlo zvoliť – minimalizácia škôd konania. Ktoré následky sú však skutočne menšie? Postačuje na určenie správnosti konania len orientácia na následky konania? konaniaMeranie následkov konanie prebieha mnohokrát subjektívne, a v situácii vydierania, kedy je osoba priamo dotknutá

⁴⁸³ Porov. KORFF: op. cit. 88. „Zostane práve nie zlá, ale dobrá vôľa jedajúceho, z konkrétnej situácie konania urobiť to najlepšie.“

⁴⁸⁴ Porov. tamže. 91.

vydieraním hrozí, že jemu hroziace zlo klasifikuje ako väčšie. Avšak s odstupom času sa môže preukázať, že následky menšieho zla, škody spôsobené na observovaných osobách prerastú škody, ktoré by vznikli vydieraním. Dá sa preto určiť, že morálna diskreditácia kňaza je väčšie morálne zlo, ako podávanie správ na duchovných?

Neistotu, ktorú predstavuje princíp menšieho zla, sa môže znázorniť na dvoch dilematických prípadoch. Oba predstavujú závažnosť morálneho rozhodnutia a sú sami o sebe vyhrotenými extrémnymi situáciami, v podstate konania predsa len sú rozdielne. V oboch prípadoch je však možné na prvý pohľad aplikovať menšie zlo. Kritický pohľad na tieto prípady umožní poukázať, že aj princíp menšieho zla naráža na svoje hranice. Prvým príkladom je situácia, v ktorej sa nachádza lekár a musí sa rozhodnúť medzi životom dieťaťa a matky: alebo odstráni plod dieťaťa a zachráni takto matku alebo neodstráni a zomrú obaja. Podľa princípu menšieho zla sú v tomto prípade menšie škodlivé následky tie, kde sa odstráni plod dieťaťa a zachráni sa aspoň matka. Následne by sa mohlo povedať to isté o situácii, ktorá je známa z filozofie pod pojmom kaipasprincíp. To znamená, človek je oprávnený obetovať život jedného nevinného, aby sa zachránili životy ďalších piatich osôb. Príkladom môže byť práca lekárov v nacistických koncentračných táboroch, ktorí spolupracovali s režimom iba preto, lebo poslaním na smrť niekoľkých postihnutých mohli zachrániť väčšie množstvo postihnutých a nevinných⁴⁸⁵ ale aj prípad šerifa na juhu USA, ktorý rieši prípad znásilnenia a stojí pred rozhodnutím alebo odsúdiť v zhone podozrivého (o ktorom ale vie, že je nevinný) alebo pátrať dlhšiu dobu za skutočne podozrivým. Okamžité odsúdenie nevinného by zachránilo mnoho ďalších nevinných ľudí pred lynčiacim davom a zabránilo by neblahým následkom.⁴⁸⁶ Ak by sme sa riadili podľa maxim princípu menšieho zla, tak z zmieňovaného prípadu je na prvý pohľad zrejmé, že minimalizácia zlých následkov podľa menšieho zla, by znamenala, pripustiť odsúdenie nevinného človeka. Neodsúdenie by malo totiž možno za následok väčšie množstvo obetí. Kde sa však nachádza rozdiel medzi oboma zmieňovanými prípadmi? Je prípad záchranu matky čisto iba kvantitatívny? Nie, táto dilema je nie len kvantitatívna. V tomto prípade je dôležité zohľadniť okolnosti deja. V prirodzenosti prípadu záchranu matky neexistuje žiadna iná alternatíva záchranu matky, iba cez odstránenie plodu. Medzi prostriedkom a cieľom konania existuje podstatný súvis. V tomto prípade odstránenia plodu sa človek rozhoduje pre záchranu života, ktorý smie byť zachránený.

⁴⁸⁵ Porov. FONK: op. cit. 63 – 64.

⁴⁸⁶ Porov. McCORMICK: op. cit. 668.

Proces, ktorý tu nastáva je automatický. Teda k smrti dieťaťa dôjde za každých okolností. A je preto nutnosťou z tejto situácie zachrániť aspoň matku. Naproti tomu medzi prostriedkom a cieľom v prípade šerifa neexistuje vnútorná spojitosť medzi zabitím nevinného človeka a bezduchaprítomným lynčiacim davom.⁴⁸⁷ Tento prípad nepredstavuje žiadnu automatickosť deja v zmysle, že nevinný podozrivý zomrie istotne, bez možnosti slobodnej voľby šerifa a preto sa musí zachrániť väčší počet možných ohrozených. Podstatný rozdiel je v tom, že šerif disponuje možnosťou slobodného rozhodnutia, ktoré v prípade matky a plodu nie je. Súčasne pokým nekonanie v prípade matky predstavuje istú smrť oboch životov (automatickosť deja, ktorý človek nijak neovplyvní), tak v prípade šerifa nie je žiadna istota, že odsúdenie nevinného skutočne utíši zmyslov zbavený dav a že skutočne nezabijú ďalšie nevinné obete. Podobne neexistuje žiadna istota, že dav skutočne zabije nevinných ľudí, ak šerif neodsúdi nevinného. V tomto prípade sa princíp menšieho zla nedá aplikovať a odsúdenie nevinného by nepredstavovalo etický ale neetický kompromis.

Analýzou sa zistilo, že posúdenie správnosti konania iba na základe toho, ktoré zlo je menšie v svojich následkoch nepostačuje na to, aby sa zabránilo zlu s väčšími následkami, tie sa totiž na prvý pohľad nedajú presne odhadnúť. Konanie iba na základe takýchto krokov by predstavovalo čistý utilitarizmus alebo konsekvencializmus a nemalo by nič spoločné s teleológiou v morálnej teológii.⁴⁸⁸ Princíp menšieho zla tak ako bol definovaný Korffom nie len že nepostačuje ale neumožňuje vyhlásiť za morálne správne to konanie, ktoré je v svojej podstate neobhájiteľné. Presne totiž na základe takejto argumentácie by mohli vyhlásiť spolupracovníci jednajúci na základe dobrého úmyslu, že je lepšie obetovať – perzekvovať jedného kňaza alebo skupinu „reakčných“ kňazov pred blahom celej cirkvi. Následky konania by sa totiž na prvý pohľad zdali menšie u represie duchovného alebo skupiny duchovných ako v postihnutí celej cirkvi. Pristúpením na podmienky vydierania nemal duchovný podobne ako v prípade šerifa istotu v tom, že vydieranie na jeho osobe prestane, resp. že podávanie správ bude nie len informatívne ale sa bude napr. stupňovať a bude viesť k závažným postihom tých kňazov, na ktorých podával správy. V prípade vydierania ide o situáciu, kedy sa

⁴⁸⁷ Porov. tamže.

⁴⁸⁸ Ak by totiž teleologická etika bola skutočne identická s konsekvencializmom, tak by sa musel Schüller ako ten, ktorý sa považuje za zakladateľa teleologickej argumentácie v teológii, poradiť šerifovi pri snahe zabrániť väčším škodám, aby obetoval nevinného človeka. Teleologické zdôvodňovanie v rámci teologickej etiky sa zakladá na orientácii na najvyšší hodnotový cieľ človeka, na ktorý sa má orientovať mravné konanie človeka. Tento posledný cieľ je súčasne aj inštanciou, pred ktorou človek zodpovedá svoje konanie. Ani konsekvencializmus ani utilitarizmus nezdieľajú tento názor. Porov. FONK: op. cit. 67.

následky konania nedajú presne odhadnúť a teda ostáva neistota i v tom, či spoluprácou sa skutočne následky zla na strane vydierajúceho zastavia. Nejedná sa teda o určitý automatický proces konania ako v prípade matky a plodu. Následky podávania správ, zlo, ktoré z nich nasleduje nie sú istým, ako istá smrť plodu a teda odvrátenie zla na osobe vydieraného nepredstavuje primeraný dôvod.

5.3.5.2. *Nemožnosť zrovnávania fundamentálnych statkov*

Ďalším problémom a otáznikom v situácii vydierania duchovných je, že v nej stoja proti sebe statky ale aj hodnoty tak, že ich nie je možné zrovnávať. Čo má v konkrétnej situácii prednosť? Obmedzenie fyzickej slobody, teda uväznenie vlastnej osoby alebo nespravodlivé uväznenie druhého ako výsledok podávania správ a tým aj zachránenie seba pred väzením? Zranenie hodnoty na strane spolupracovníka alebo zranenie hodnoty na strane obetí? Má právo človek, ktorému hrozila ŠtB v 50. rokoch politickým procesom s možnou smrťou podávať radšej správy na iné osoby, zachrániť seba ale dopustiť politické procesy na svojich spolubratov? Môžeme v princípe menšieho zla zrovnávať fundamentálne statky ale aj hodnoty? Samozrejme sú situácie, kedy je na mieste, niečo s niečím porovnávať a zvažovať – napríklad hmotné statky s fundamentálnymi statkami (život má prednosť pred majetkom). Takéto zrovnávanie však nie je možné na rovine samých fundamentálnych statkov a hodnôt. Síce fundamentálne statky nie sú porovnateľné, sú statkami, ktoré medzi sebou významne súvisia.⁴⁸⁹ „Kto neoprávnene vezme druhému život, pochová s tým aj ostatné fundamentálne statky a keď tieto fundamentálne statky sú oslabené alebo pochované, bude poškodený aj statok života.“⁴⁹⁰ Spôsob akým sa chráni statok života (napr. ľudský život cez popravu iného nevinného ľudského života) pochová dlhodobo tento statok, pretože tým sa naruší a ohrozí aj ďalší s ním súvisiaci statok – ľudská sloboda.⁴⁹¹ Tým, že sa človek rozhodne zachrániť vlastný život pred politickým procesom ale môže poslať spoluprácou pred politický proces a možné odsúdenie ďalších svojich spolubratov, tým sa upiera ostatným aj sloboda.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Porov. McCORMICK: op. cit. 669.

⁴⁹⁰ Tamže.

⁴⁹¹ Porov. tamže. V tomto prípade musíme poznamenať, že aj u McCORMICKA je prítomný problém zlej diferenciácie toho, či je ešte statok a čo už hodnota. Pokým iní morálni teológovia, ako napríklad KLÖCKER považuje slobodu za hodnotu, McCORMICK ju definuje ako statok.

⁴⁹² Ponímanie toho, že seba alebo druhých ochránim od zla tým, že sám spôsobím zlo ďalším je typickým príkladom vydierania. Takéto ponímanie totiž popiera slobodu. A pretože sloboda je statkom, ktorá súvisí s statkom ľudského života, zničím tým, akým spôsobom chránim ľudský život, statok života tiež. Porov. McCORMICK: op. cit. 669.

5.3.6. Kritika princípu menšieho zla a jeho hranice

Doposiaľ uskutočnená analýza princípu menšieho zla preukázala, že na komplexnosť dilematických situácií tento princíp nepostačuje. V svojom základe pozostáva z minimalizácie škodlivých následkov a uprednostnenia menšieho zla. Avšak samotný princíp nám nehovorí, ktoré zlo má byť menšie. Možným pojítkom a určovateľom menšieho zla by mohla byť minimalizácia škôd: konanie, ktoré zapríčiní najmenšie škody by predstavovalo aj menšie zlo. Predošlý rozbor ale ukázal, že takáto argumentácia a orientácia čisto len na skúmanie následkov konania sa pohybuje na tenkom ľade. Ak sa zlo dotýkalo samotnej konajúcej osoby, tak o to viac mohol duchovný pri neistom tápaní v tom, ktoré zlo je menšie, upadnúť v pude sebazáchovy do vyhlásenia jemu hroziaceho zla za zlo menšie a potrebné vykonania. Na určenie správnosti konania nestačia len následky konania, ale aj skúmanie okolností deja, úmyslu a iných aspektov.

Žiadna istota v tom, ktoré zlo má byť menšie, prenechanie tohto rozhodovania na subjektívne zvažovanie môže viesť k nebezpečenstvu chybné absolutizácie väčšieho zla (chybné zvažovanie a uprednostnenie nesprávneho zla) a s tým spojené korumpovanie morálky princípom menšieho zla. Treba podotknúť, že umelým absolutizovaním sa nemyslí pojem absolútneho zla – intrinsece malum ako hraníc dovolenosti konania ale nebezpečenstvom absolutizácie sa myslí chybné zvažovanie cieľ princípom menšieho zla. Legitimácia menšieho zla pozostáva totiž iba na tom, že zamedzí realizácii väčšieho zla. Takéto používanie menšieho zla implikuje, že určenie menšieho zla je možné iba v relácii k nejakému ďalšiemu zlu. Z tohto dôvodu zohráva definovanie a charakterizovanie porovnateľnej veličiny (väčšieho zla) veľkú úlohu na legitimovanie menšieho zla. Na druhej strane ani väčšie zlo sa nemôže definovať úplne nezávisle od menšieho zla, pretože aj u neho ide o relačný a nie o absolútny pojem. Pretože ide o dva vzťahové veličiny, ktoré sa navzájom podmieňujú, môže veľmi ľahko dôjsť k absolutizácii väčšieho zla. Čím väčšie je zlo, ktoré sa nesmie uskutočniť, tým väčšie smie byť menšie zlo, ktoré zabráni väčšiemu.⁴⁹³ Tejto konštelácii bude zodpovedať aj princíp menšieho zla definovaný Korffom: udržanie minimalizácie následkov konania u menšieho zla sa bude vždy javiť v porovnaní s následkami väčšieho zla ako minimálne. Ak sa napríklad klasifikuje blaho, bezpečnosť a istota cirkvi ako najvyššie dobro a jeho zranenie ako najväčšie zlo, tak hrozí nebezpečenstvo

⁴⁹³ Porov. KLÖCKER: op. cit. 214 – 215.

stupňujúceho „menšieho zla“ ako prostriedku na zabránenie väčšieho zla. Potom môže hroziť, že nie len napomenutie, preventívny pohovor, ale aj odobratie štátneho súhlasu, trestný postih väzením, vypočúvanie sa môžu javiť ako ospravedlniteľné konania na zabránenie väčšieho zla napr. blaha a bezpečnosti cirkvi.

Problém absolutizácie zla v dnešnej spoločnosti nie je neznámou veličinou.⁴⁹⁴ Jeho absolutizovaním však hrozí, že menšie zlo stratí mieru únosnosti a etickosti. Ako náhle sa stane absolutizácia určovateľom správnosti konania, automaticky sa na ňu orientuje každá norma.⁴⁹⁵ V prípade menšieho zla, ktoré sa dá definovať iba vo vzťahu k väčšiemu zlu, sa na základe predostretej problematiky nemusí podariť jeho ohraničenie, skôr naopak, stratí hranice únosnosti a etickosti.⁴⁹⁶ Potom hrozí, že v svojich následkoch môže časom prevýšiť i samotné zabsolutizované zlo. Takéto nebezpečenstvo môže nastať aj vtedy, ak dôjde k zámene alebo predefinovaniu toho, čo sú statky a hodnoty. Ako náhle sa bude chápať bezpečnosť a istota spoločnosti, ale aj blaha cirkvi za najvyššiu prioritu, dokonca hodnotu a nie ako statok, tak ľahko môže dôjsť k absolutizácii väčšieho zla a o to skôr sa ospravedlnia fyzické ale aj morálne zlá na odvrátenie väčšieho zla. Takéto nebezpečenstvo hrozí aj v iných situáciách, v ktorých sa niektorý vyšší statok napríklad uväznenie duchovného vyzdvihne na hodnotu, zabsolutizuje a ospravedlní spoluprácu a podávanie správ. Ak sa bude brať väzenie ako najvyššie zlo, tak „ľahko“ sa ospravedlnia následky spolupráce na obetiach režimu napr. aj politický proces s trestom smrti. Ak totiž môže menšie zlo cez absolutizáciu väčšieho zla stratiť v podstate akékoľvek ohraničenie, potom bude už aj tak tenké ostrie noža, na ktorom musí morálka etiky balancovať ešte tenšia. Istota, ktorú má ponúknuť tradičný princíp menšieho zla v dilematickej situácii, v ktorej sa vyžaduje ako to definoval Fonk „odvaha vziať na seba zodpovednosť a vykonať aj morálne zlo“⁴⁹⁷, sa pohybovaním na tenkom ľade definovania menšieho a väčšieho zla, nebezpečenstva absolutizácie zla, stáva ešte neistejšou.

⁴⁹⁴ Typickým príkladom absolutizácie zla je problematika terorizmu v dnešnej dobe. Ako náhle dôjde k absolutizácii teroru ako najvyššieho zla, tak sú všetky zlé konania ako napr. týranie, plošné sledovanie spoločnosti alebo zostrelenie civilného konania úplne ospravedlniteľné, pretože sa jedná vždy o menšie zlo v porovnaní s terorom a narušením istoty a bezpečnosti celej spoločnosti. Porov. KLÖCKER: 180 – 230.

⁴⁹⁵ „Táto exekutívna logika prevencie a bezpečnosti, je v skutočnosti čo do cieľa ale aj čo do na dosiahnutie cieľa nasadeného prostriedku totalitná, pretože nenosí v sebe žiadne merítko a nemá žiadne hranice okrem tých, ktoré vyplývajú z Porov. HAFFKE Bernard: Vom Rechtsstaat zum Sicherheitstaat? in: KLÖCKER: op. cit., 215.

⁴⁹⁶ Tamže.

⁴⁹⁷ FONK: op. cit., 29.

5.4. Princíp dvojitého účinku

V tejto podkapitole sa vyvinie snaha o nájdenie alternatívneho modelu k princípu menšieho účinku, založenom na zvažovaní statkov, hodnôt a ziel. V tradícii teologickej etiky je známe inštrumentárium normatívneho zdôvodňovania, ktoré zostalo morálnou filozofiou takmer nepovšimnuté, ale zato našlo úrodnú zem v tradicijnej morálnej teológii. Jedná sa o princíp dvojitého účinku. Jedným z cieľov preto bude zistiť, či sa tento princíp javí ako relikť predkoncilových kníh morálnej teológie a kazuistiky alebo nájde svoje uplatnenie aj ako alternatíva k princípu menšieho zla. Podobne ako u neho, aj princíp dvojitého účinku sa vzťahuje na situácie, v ktorých je konanie človeka spojené z zlom. Vydieraný kňaz si stanoví za svoj cieľ, zabrániť hrozbám a zlám vydierania, tým, že pristúpi na podmienky vydierania a bude podávať správy na spolupratov. Takéto konanie má však aj zlé následky na observovaných osobách. Jedno konanie má teda dve účinky: dobrý – zabránenie vydierania a zlý –škody na observovaných osobách. Smel duchovný podávať správy, spolupracovať a argumentovať tým, že jeho cieľom bolo zabrániť iba vydieraniu, nikomu teda nechcel ublížiť? Alebo argumentovať tým, že podával iba informácie, ale ten kto spôsobil priamo zlo, kto poslal do väzenia, kto vypočúval boli pracovní ŠtB? Skutočne nezapríčinil zlé následky a môže sa jeho konanie ospravedlniť? Ak sa spolupráca iba pripustí, lebo neexistuje iná alternatíva, nesie človek za ňu zodpovednosť alebo je jeho konanie ospravedlniteľné? Základom princípu dvojitého účinku, na ktorom stojí, jeskúmanie priameho a nepriameho zapríčinenia zlých následkov a skúmania možnosti toho, či je možné zodpovedne jednať aj tam, kde má konanie dobrý aj zlý účinok. Úlohou tejto podkapitoly bude analýza tradicijneho princípu dvojitého účinku a skúmanie toho, nakoľko diferenciacia medzi priamym a nepriamym zapríčinením zla je podstatným argumentom na ospravedlnenie zlých následkov a či princíp tak, ako bol tradicijou definovaný, pomôže nájsť zodpovedné východisko z dilematických situácií alebo je nutné vykonať jeho reinterpretáciu? Na zistenie odpovedí na tieto otázky je potrebné skúmať to, ako bol princíp definovaný v histórii, akými zmenami prebiehal ale hlavne kriticky skúmať jeho aktuálnosť v dnešnej dobe a zohľadniť jeho nové výklady.

5.4.1. Historický prierez a aktuálnosť princípu

5.4.1.1. Neisté autorstvá princípu

Problematika neistého pôvodu princípu sa vzťahuje na otázku, či autorom tohto princípu bol Tomáš Akvinský, ktorý sa ním mohol zaoberať v spojitosti s obranou vlastného života alebo ide podstatne o mladší princíp. Kritici tohto kontextu ako napr. Franz Scholz a Katarína Klöcker sa vyjadrujú, že zmienka dvojitého účinku u Tomáša Akvinského zohráva podradenú úlohu a odôvodňujú to tým, že ide o náhodnú zmienku na menej exponovanom mieste jeho diela.⁴⁹⁸ Ak by totiž skutočne zohrávalo význam, tak Akvinský by tento princíp predstavil v náuke o princípoch a nie úplne náhodne.⁴⁹⁹ Na strane obhájcov tézy o autorstve stoja novoscholastici, ktorí štylizovali Akvinského ako zakladateľa a silného obhajcu tohto princípu. Nesmierny význam, ktorý získal princíp v čase novoscholastiky mal garantovať autoritu učiteľského úradu. Najväčší význam na nahodnotení významu princípu v dobe novoscholastiky sa pripisuje Thomasovi Cajetánovi, zakladateľovi novotomizmu a autorovi klasických Tomášových komentárov. Jeho dielo bolo pápežom Leom XIII v roku 1892 nanovo vydané a ovplyvnilo novoscholastickú teológiu v prvej polovici 20 storočia. Mnoho komentátorov Akvinského – Cajetán, Alfons ale aj novodobí novoscholastici (Mangan, Slipko, Lottin, Leroux) si boli za jedno v tom, že podstatné základné elementy princípu v modernom porozumení princípu majú skutočne svoj pôvod u Akvinského.⁵⁰⁰ Prvá kritika tvrdenia, že formulácie Tomáša Akvinského majú niečo spoločné s moderným chápaním princípu prišla až medzi dvoma svetovými vojnami, keď pravidlu dvojitého účinku prirástol nezvyčajný význam. Vincentius Alonso podrobil texty Akvinských novoscholastikov (*Aquinaten*) kritike. Podľa neho text citovaný Akvinským nemá nič spoločného s novodobým chápaním princípu.⁵⁰¹

Na ktorú pasáž textu u Akvinského nadväzujú novoscholastici? Tomáš Akvinský v *Summa Theologiae* si kladie otázku, či je dovolené zabiť človeka pri obrane vlastného života. Tomáš sa vyjadruje, že v tejto situácii sa zdá, ako keby z jedného konania

⁴⁹⁸ Porov. tamže. 234.

⁴⁹⁹ Porov. SCHOLZ Franz: *Wege, Umwege und Auswege der Moraltheologie. Ein Plädoyer für begründete Ausnahmen*, München: Don Bosco, 1976, 112.

⁵⁰⁰ Porov. tamže.

⁵⁰¹ Alonso podáva nasledovné argumenty: Situácia smrť útočníka pri sebeobrane opisovaná Akvinským sa má chápať ako nutný prostriedok na dosiahnutie záchrany života. Záchrana života podľa Akvinského nevyplýva bezprostredne vedľa zabitia a tiež ani z krvavej obrany, ale javí sa skôr ako *následok* krvavej obrany. Slovný zvrät *ausser Intention* nevyklučuje u Tomáša priamu voľbu prostriedku. Pre Tomáša sa princíp nejaví ako uplatňujúci princíp v každej oblasti života. Pretože ináč by ho zdôvodnil aj v učení o princípoch a nie len náhodne. Porov. tamže. 118.

vychádzali dve účinky: jeden leží v úmysle človeka (*in intentione*) – zachrániť vlastný život, druhé – zabitie útočníka je mimo úmyslu človeka (*praeter intentionem*). Toto rozlíšenie dalo popud novoscholastike k dôkazu, že Tomáš Akvinský je pôvodcom indirektívnosti konania a teda aj princípu ako takového Cajetán komentoval vyjadrenia Akvinského práve týmto štýlom. Pre neho mimo intencie (*praeter intentionem*) znamená mimo úmysel vôle, a preto nie direktívne chcené, ale iba indirektívne pripustené.⁵⁰²

V skutočnosti ale morálne konania podľa Tomáša vyjadrujú úmysel a teda ak zabitie útočníka nie je úmyselné, tak je dovolené.⁵⁰³ Je skutočne ale Tomášovo chápanie úmyslu totožné s dnešným chápaním úmyslu v princípe? Čo znamená intencia ale v reči Akvinského? Intencia neznamená iba úmysel niečo vykonať (*beabsichtigen*) alebo nasmerovať svoju vôľu na ľubovoľný smer. Nemať intenciu však neznamená ani vziať niečo do úvahy (*in Kauf nehmen*) alebo niečo iba pripustiť (*zulassen*) a teda vôbec nezamýšľať. Tomáš výraz intencia ohraničil na akt vôle a znamená orientáciu vôle na cieľ, v tomto ohľade dosiahnuteľný cez nejaký prostriedok. „*intendere*“ preto pre Akvinského znamená chcieť konečný cieľ cez voľbu primeraného prostriedku.⁵⁰⁴ Pre Tomáša je preto kľúčovejším v prípade sebaobrany otázka poradia prostriedku a účelu, ako otázka toho, čo má byť pripustené, ale nie zamýšľané (*nicht beabsichtig*) alebo ináč povedané, pojem *praeter intentionem* u Akvinského nevylučuje, že sa môže jednať aj o direktívnu voľbu prostriedku. Zabitie v obrane síce nesmie byť podľa Akvinského cieľom vôle, ale môže byť ospravedlniteľné v službe vyššiemu cieľu.⁵⁰⁵ Aj ďalší aspekt nasvedčuje tomu, že Akvinský sa nepokladá za pôvodcu princípu dvojitého účinku. Pokým sa Akvinský koncentruje na vzťah prostriedku a cieľa, v princípe dnešnej doby sa problematizuje vzťahovosť nepriamo chceného zlého úmyslu a priamo chceného dobrého úmyslu.⁵⁰⁶ Zhrnutím sa dá preto konštatovať, že niektoré premisy sa dajú síce nájsť u Akvinského, ale nie samotný princíp dvojitého účinku.⁵⁰⁷ Princíp s obsahom všetkých štyroch podmienok, ktoré zakúsili od jednotlivých autorov substanciálne nepatrné preformulovanie, sa prvý krát nachádza u Johanna a S. Thoma (1589 – 1644) a od druhej polovice 19. storočia v roku 1853 patrí princíp cez vplyv Jeana Pierra

⁵⁰² SCHOLZ: Wege, Umwege und Auswege der Moraltheologie, op. cit., 113 - 114.

⁵⁰³ Porov. KNAUER Peter: Handlungsnetze. Über das Grundprinzip der Ethik, Frankfurt am Main: Books on Demand, 2002, 35.

⁵⁰⁴ Porov. SCHOLZ: op. cit., 115.

⁵⁰⁵ KLÖCKER: op. cit., 235.

⁵⁰⁶ JANSSENS in KLÖCKER: tamže.

⁵⁰⁷ Porov. HOLDEREGGER Adrian: Prinzip der Doppelwirkung, in: ROTTER Hans, VIRT GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 95-99.

Guryho v jeho *Compendium Theologiae Moralis* k významným elementom príručiek katolíckej morálnej teológie.⁵⁰⁸

5.4.1.2. Význam II. Vatikánskeho koncilu

Šesťdesiate roky dvadsiateho storočia zohrali pre princíp dvojitého účinku podstatný význam. V nich prišlo totiž k znovu oživeniu princípu. Veľký podiel na znovu oživení zohrával II. Vatikánsky koncil a ovplyvnil ho až do dnešnej doby. Čas okolo II. Vatikánskeho koncilu bol dobou, kedy morálni teológovia začali kriticky skúmať vlastnú tradíciu. Významní morálni teológovia vtedajšej doby (Auer, Böckle, Schüller) konfrontovali dovtedy platnú deontológiu a novoscholasticky - biologicky chápanú náuku o prirodzenom zákone. Deontológii vyčítali hlavne dve veci – kazuistiku morálnej teológie, ktorá sa takto vyvíjala od tridentínskeho koncilu a ovplyvnila dôležité knihy, na druhej strane vyčítali problémy s odôvodňovaním noriem na základe prirodzeného zákona. U obidvoch deontologických foriem – *contra naturam* a *ex defectu intris in agente*, ktoré prispeli k kvalifikovaniu už zmieňovaných intrinsece malum – skutkov, ktoré sú absolútne zlé a vždy zakázané, bola analyzovaná únosnosť ich argumentácie. Výsledkom bol ich veľký rečový ako aj logický deficit.⁵⁰⁹ Aký súvis mal s touto rozpravou princíp dvojitého účinku? Dôležitý význam zohrával kvôli skutkom, ktoré sú absolútne vždy zlé a nedovolené - intrinsece malum, ktoré obsahuje jeho prvá podmienka a stal sa preto takisto objektom kritiky a upodozrievania z pôvodu v novoscholastickej teológii. Na druhej strane stelesňoval pokus definovania princípu dvojitého účinku novoscholastickou teológiou snahu zmierniť vlastný deontologický rigorizmus.⁵¹⁰ Úspech spočíval v tom, že aj niektorí predstavitelia deontológie museli priznať absurdnosť vždy platných zakázaných skutkov intrinsece malum (reakcia pápeža Pia XII k prípadu chorého rakoviny u matky a jej plody).

Pokým zvažovanie statkov a cieľ predstavuje teleologický typ zdôvodňovania jednaní, tradičný princíp dvojitého účinku predstavuje deontologický nástroj. Platnosť tejto tézy sa preukáže pri analýze prvej podmienky princípu. Jednoznačné priradenie tohto princípu k deontológii je pochopiteľné ale iba dovtedy, pokým platia klasické formulácie jeho štyroch podmienok.⁵¹¹ Niektorí autori, ako napr. Peter Knauer,

⁵⁰⁸ Porov. tamže.

⁵⁰⁹ „Na základe ich logických ako aj rečových deficitov, argumentuje deontologické zdôvodňovanie noriem nanajvýš v analogickom a v nevlastnom význame slova.“ Porov. Autiero: op. cit., 42.

⁵¹⁰ KLÖCKER: op. cit. 240.

⁵¹¹ Tamže. 241.

o ktorom bude ešte len zmienka, tento princíp preformulovali natoľko, že v ich prevedení má tento princíp kontrárny význam a je skôr teleologickým ako deontologickým.

5.4.1.3. *Znovuoživenie záujmu o starý princíp*

Zaujímavé je pozorovať uplatnenie princípu medzi morálnymi teológmi ale aj medzi filozofmi v morálnej filozofii. Na oboch stranách dochádza striedavo k určitej ignorancii alebo záujmu o princíp. Pokým sa v 60. rokoch tešil určitému kritickému záujmu ako to už bolo zmieňované, v dnešnej aktuálnej morálnej teológii nezohráva tento princíp významnú úlohu okrem výnimiek, akým je napr. koncepcia Petra Knauera. V mnohých nových etických príručkách sa tento princíp vôbec nespomína (napr. Lexikón kresťanskej etiky), alebo ak, tak iba okrajovo. Napríklad v najnovšom Lexikóne pre teológiu a cirkev (1993) sa princíp zmieňuje iba okrajovo v spojitosti s aktom konania a jeho pôvodom u Tomáša Akvinského.⁵¹² Obdobne je tomu aj v Lexikóne Bioetiky, kde je princíp dvojitého účinku zmieňovaný veľmi okrajovo iba v súvislosti s zvažovaním statkov a cieľ.⁵¹³ Obsiahlejšej analýze sa môže princíp tešiť iba v Novom lexikóne kresťanskej morálky (1990).⁵¹⁴ Zmiznutie a ignorancia princípu je spätá s nejasnosťou pojmov, s ktorými tento princíp pracuje.

Opačnú situáciu je badať na strane morálnej filozofii. Pokým v minulosti a prakticky až do dnešných čias bol tento princíp filozofiou ignorovaný pre jeho katolícke, novoscholastické smerovanie, aktuálne dochádza k určitému zlomu. V filozofickom historickom slovníku by sa hľadal tento pojem bezúspešne. Bruno Schüller koncom 70. rokov, kedy princíp na určité obdobie získal v morálnej teológii svoje miesto, prekvapene konštatoval, že princíp, ktorý v tradičnej katolíckej morálnej teológii zohráva jeden z najväčších významov, sa nenachádza v nekatolíckej morálke a morálnej filozofii. Pritom ide o princíp, ktorý sa odvoláva na praktický rozum a nie na katolícku vieru.⁵¹⁵ Princípu sa zo strany morálnej filozofie vyčíta malichernosť, sofistika, produkt katolíckej morálnej teológie a jadro deontologickej argumentácie.⁵¹⁶ Na druhej strane na rozdiel od súčasnej katolíckej morálnej teológie, v ktorej panuje nezáujem o tento

⁵¹² Porov. AYMANS Winfried: Akt: KASPER Walter (ed.) Lexikon für Theologie und Kirche, zv. 1, Freiburg: Herder Verlag, 1994, 295 – 304.

⁵¹³ Porov. BACHLEITNER: op. cit., 184.

⁵¹⁴ Porov. HOLDEREGGER Adrian: Prinzip der Doppelwirkung, in: ROTTER Hans, VIRT GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 95-99.

⁵¹⁵ SCHÜLLER Bruno: Neuere Beiträge zum Thema Begründung sittlicher Normen in: Theologische Berichte IV(1974) 109 – 181, 126.

⁵¹⁶ Porov. KLÖCKER: op. cit., 237.

princíp, ustupuje na strane filozofie voči tomuto princípu skepsa a objavuje sa celá rada morálnych filozofov z anglosaského prostredia, ktorý javia záujem o tento princíp.⁵¹⁷ Pokým na strane morálnych teológov zohrával tento princíp význam na pôde medicíny a riešil otázky tehotnej matky a plodu, v dnešnej morálnej filozofii, kedy sa hľadajú otázky na problematiku teroru, zohráva svoj význam v rovine etiky mieru (*Friedensethik*).

5.4.2. Tradičné chápanie princípu a jeho neistoty

Princíp dvojitého účinku našiel doposiaľ svoje uplatnenie v otázkach eutanázie, v otázkach umelého prerušenia tehotenstva, sebaobrany, a náuke o spravodlivej vojne, teda v otázkach, ktoré sa snažia nájsť východisko pri absolútne platiacom zákaze zabitia človeka. Základná otázka, na ktorú reaguje princíp znie, ako sa má morálne hodnotiť konanie, keď sa jeho dobrý účinok dá dosiahnuť iba za cenu akceptovania, vzatia v úvahu (*Inkaufnahme*) negatívneho vedľajšieho účinku? Je teda zrejmé, že princíp slúžil a slúži v konfliktných situáciách, v ktorých sa zlo môže zabrániť iba vtedy, keď proti vôli sa musí vziať v úvahu akceptácia zla.⁵¹⁸ Je možné, na základe tohto princípu spolupracovať s ŠtB, zabrániť teda vydieraniu za cenu následkov spolupráce na observovaných osobách? Zvláda teda tento princíp posúdiť, či existujú východiská zo spolupráce, ktoré sú eticky obhájitelné a predstavujú etický kompromis? Reakcie novodobých morálnych teológov (Scholz, Knauer, Klöcker, McCormick, Schüller, Böckler) na tradičnú formuláciu princípu dvojitého účinku sú skôr kritické a stavajú celú tradičnú konšteláciu do veľkej neistoty. Jeho dôkladná analýza je preto nevyhnutná.

Síce existujú rôzne interpretácie princípu, v svojej podstate všetky interpretácie sa zakladajú na formuláciách štyroch základných podmienok princípu dvojitého účinku⁵¹⁹:

- a) Konanie, z ktorého vyplýva zlý následok, nesmie byť jednaním zlým v sebe samom, teda nesmie byť intrinsece malum, absolútne zakázaným jednaním
- b) Zlý následok konania nesmie byť cielený (*intendiert*), zamýšľaný (*beabsichtigt*), alebo smie byť iba nepriamo, indirektívne chcený
- c) Zlý následok konania nesmie byť prostriedkom na dosiahnutie účelu alebo dobrý efekt musí byť vyvolaný nezávisle od zlého

⁵¹⁷ Foot, Nagel, Anscombe, Boyle, Walzer. Porov. in: KLÖCKER, tamže.

⁵¹⁸ Porov. HOLDEREGGER Adrian: Prinzip der Doppelwirkung, in: ROTTER Hans, VIRT GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 95.

⁵¹⁹ Porov. McCormick: op. cit., 662.

- d) Na akceptovanie, vzatia zlých následkov v úvahu, musí existovať závažná príčina

Zhrnutím týchto podmienok sa môžu vyčleniť základné pojmy, ktoré budú v nasledujúcej diskusii zohrávať veľký význam: „Pri aplikácii tohto princípu sa *ospravedlní (gerechtfertigt)* zlý následok konania ako *nechcený, nezamýšľaný (unbeabsichtigt)* pri predložení dostačujúcej príčiny a za predpokladu absencie priamej, *direktívnej* vôľovej intencie. Z zmieňovaného vyplýva, že tradičné použitie princípu sa zakladá primárne na rozlišovaní medzi priamo – direktívne a nepriamo – indirektívne chceným.“⁵²⁰ Na krátku ilustráciu toho, ako sa toto rozlíšenie dotýka spolupráca, sa môžeme vrátiť k spomínanej argumentácii v úvode tejto podkapitoly: „môj cieľ bol zabrániť vydieraniu a nikdy som nezamýšľal nikomu uškodiť, správy ktoré som podal, nikdy priamo nespôsobili ublíženie u observovaných osôb.“ Porovnaním tohto argumentu s doposiaľ zmieňovanými kritériami princípu sa nám naskytá pocit zhody: spolupráca v vydieraní nie je jednaním zlým v sebe samom, je nezamýšľaná, následky sú nepriame a má svoj dôvod. Podľa prvej mienky vyjadruje schodnosť s princípom, teda správne a zodpovedné konanie.

Ak teda primárnym bodom tohto princípu je rozlišovanie medzi priamo a nepriamo chceným jednaním, je podstatné, či toto rozlišovanie je smerodajným pre morálnu kvalitu konania. Pre deontológov zohráva nesmierny význam, pretože na jednej strane udrží nimi stanovené normy – *intrinsic malum*, na druhej strany ale umožňuje modifikovať rigorózne pravidlá, ktoré by ináč viedli do tragických situácií. Z tohto dôvodu sa princíp prevzal aj do oficiálnym dokumentov cirkvi. Príkladom je napríklad encyklika *Casti connubii* od Pia XI, ktorý sa smerom na potrat pýtal: „čo môže byť dostačujúcim dôvodom, ktorý by ospravedlnil *priame* zabite nevinného“, ale aj príhovor Pia XII k spolku pôrodných asistentiek v roku 1951, kde jasne odsúdil *priame* odstránenie života matky ale aj dieťaťa.⁵²¹ Posledným známym a doposiaľ vzbudzujúcim kontroverziu je encyklika *Humanae vitae* od pápeža Pavla VI. V nej sa jasne odzrkadľuje spomínaný deontologický úmysel na podklade rozlišovania medzi priamym a nepriamym úmyslom. Podľa tejto encykliky zostáva cirkev verná svojmu učeniu, keď na jednej strane dovoľí využívať cyklus neplodných dní pre manželské

⁵²⁰ Tak ako to už bolo zmieňované v úvode princípu dvojitého účinku, úmyslom niektorých deontológov bola snaha o zabránenie krízových situácií pri striktnom zákaze skutkov *intrinsic malum* a spôsobením väčších morálnych škôd. Preto formulovali druhú a tretiu podmienku princípu, aby *intrinsic malum* v niektorých podmienkach sprístupnili. Porov. BÖCKLE: *Fundamental moral*, op. cit., 312.

⁵²¹ McCornick: op. cit., 662.

páry, na druhej strane bude považovať aplikáciu antikoncepcie za vždy nedovolenú. Spätne to teda ale znamená, že učiteľský úrad dovoľuje za určitých podmienok zapríčinenie zla, pokiaľ sú zlami nepriamymi.⁵²² Táto zmienka je dôležitá preto, lebo predstavuje protirečenie v samotných výroch učiteľského úradu cirkvi. Ten totiž ako to už bolo zmieňované, zakazuje akúkoľvek aplikáciu zla na dosiahnutie dobrého účelu. V vyjadrení *Humae vitae* tomu ale tak nie je. To znamená, že ak je zlo vykonané nepriamo, tak sa môže aplikovať na dosiahnutie cieľa.⁵²³

Ďalším dôležitým všeobecným aspektom pri princípe dvojitého účinku je zlý následok. Doposiaľ panuje nejednota a rôznorodosť v určení charakteru zlých následkov. Jedni sú toho názoru, že zlé následky predstavujú zranenie statkov a princíp takto určuje iba podmienky pre aplikáciu fyzického predmramného zla, druhí kritizujú tento názor.⁵²⁴ V svojej podstate sa však princíp vzťahuje na konania zlé sami v sebe – intrinsece malum, ktorých priama aplikácie predstavuje morálne zlo, nepriama aplikácia ho ale nepredstavuje. V oblasti, kde ide o aplikáciu fyzického zla, by stratil samotný princíp dvojitého účinku svoj význam rozlišovania medzi priamym a nepriamym. Priame zapríčinenie fyzického zla je niekedy nevyhnutné. Kde má princíp svoje miesto, je preto práve otázka skúmania aplikácie morálneho zla v dilematických situáciách. Určité kritické prvky spojené s vývojom princípu sa už teda predstavili. Podstatným ale predsa je otázka, v čom spočíva kritika princípu dvojitého účinku? Zhodnosť morálnych teológov je v tom, že jeho neistota spočíva v jeho tradične formulovaných

⁵²² KLÖCKER: op. cit., 242.

⁵²³ Z historického pohľadu predstavujú výrazy priamy a nepriamy postoj vôle k zlému následku, ktorý je s jednaním bezprostredne spätý. Časom však sa tieto pojmy umelo spojili s takými konaniami, o ktorých sa predpokladalo, že je v nich vôľovosť (*Willentlichkeit*) obsiahnutá bezpodmienečne – skutky intrinsece malum. Katalóg mravne vždy zlých skutkov, ktorých vonkajšie znaky určujú mravnosť konania prispel takto k potlačeniu intencionality. Viditeľný dej konania začal určovať intencionalitu, namiesto toho, aby intencionalita určila celkový postup. To znamená, že priame zabitie, priama aplikácia antikoncepcie sú konania, ktoré platia ako vždy mravné zlé, bez toho, aký úmysel mal jednajúci.⁵²³ Týmto krokom dochádza pri priamej aplikácii intrinsece malum ale k zamedzeniu tak dôležitého rozlišovania v etike, akým je rozdiel medzi mravne dobrým / zlým jednaním, ktoré sa týkajú intencionality subjektu a medzi mravne správnym / nesprávnym jednaním, ktoré sa týkajú objektívnej stránky konania. Na druhej strane v svojom základe tento princíp predsa len rozlišuje medzi rovinou konania a zmýšľania: Ak je následkom konania nie ciele, nezamýšľané (*nicht intendiertes*) zlo, konanie jednajúceho sa nemôže morálne odsúdiť. Porov. KLÖCKER: op. cit., 243.

⁵²⁴ Wilhelm Korff v svojom príspevku k zvažovaniu ziel a statkov patrí medzi tú skupinu morálnych teológov, ktorí chápu princíp dvojitého účinku ako zastaralú pečať tradície. Princíp znázorňuje ako ten, ktorý akceptuje len fyzické ale nie morálne zlo. Oprávnené takýto názor kritizuje, nedá sa však súhlasiť s Katarínou KLÖCKER, ktorá tvrdí, že sám Korff zastáva názor aplikácie len fyzického zla. Ako to bolo v podkapitole menšieho zla predstavené, bol to práve Korff, ktorý posunul hranice princípu menšieho zla aj na mravné zlo. K významným zástancom tézy, že princíp dvojitého účinku sa týka aj morálneho zla je Bruno Schüller. Vo svojom príspevku k „dobrý účel svätí mravne zlý prostriedok“ píše: „Má sa pod zlým prostriedkom chápať iba nie mravné zlo, tak by bola táto veta úplne nesprávna. Pretože dobrý úmysel je jediným možným mravne obhájitelným zapríčinením nie mravného zla.“ SCHÜLLER: Begründung sittliche Urteile, op. cit., 77.

podmienkach. V nasledujúcom odstavci sa preto vyvinie snaha o analýzu prvých troch podmienok princípu, v čom je ich obsahové ťažisko a kde sa javia neistoty a slabiny.

5.4.3. Kritická analýza podmienok princípu

Hlavnou myšlienkou nasledujúceho odstavca je otázka, nakoľko tento princíp poskytuje alternatívu k princípu menšieho zla, ktorý nám v ťažkých dilematických situáciách cez zvažovanie cieľ nevedel podať uspokojivé riešenie v voľbe menšieho zla. Ponúkajú štyri podmienky zodpovedné riešenie? V akom vzťahu sa vlastne tieto štyri podmienky nachádzajú medzi sebou? Môžeme vylúčiť potrebnosť ešte ďalších podmienok?

5.4.3.1. *Konanie nesmie byť mravne zlé*

Prvá podmienka princípu dáva jasne najavo, že konanie, z ktorého vyplývajú aj zlé následky, nesmie byť zlé samo v sebe. Teda nesmie patriť už vopred do kategórie intrinsece malum, skutkov, ktoré sú podľa učenia cirkvi zakázané vždy, bez ohľadu na úmysel. V čom spočíva určitý problém prvej podmienky? Prvá podmienka určuje už vopred morálny úsudok o jednaní, ktorého morálnu kvalitu sa ešte len snažíme určiť, aspoň tak ďaleko, že sa musíme rozhodnúť, či ide o prostriedok, ktorý je zlý sám v sebe.⁵²⁵ Otázka teda, či konanie je zlé samo v sebe alebo nie, sa už predpokladá ako zodpovedaná. Znamená to, že princíp nám neposkytuje vlastné kritérium na určenie kvality mravného dobra a takisto nám hovorí málo o tom, ktoré konania sú mravne zlé sami v sebe.⁵²⁶ Prvá podmienka naznačuje určitú nelogickosť, pretože ak sa konanie klasifikuje už vopred ako zlé a neprípustné, bez toho, aby sa to zistilo prostredníctvom princípu, tak nie je potrebná ďalšia debata o jeho morálnosti, konanie bude vždy zakázané.konania⁵²⁷

Na základe prvého bodu sa nedá určiť, či spolupráca duchovných patrí medzi intrinsece malum. Jednak ako to už bolo zmieňované, samotné prvé kritérium, síce zakazuje skutky zlé samé v sebe, na druhej strane neposkytuje návod pre diferencovanie toho, kedy sa o zlý skutok v sebe samom jedná a kedy nie. Porovnaním s kauzistickým katalógom vymenovaných intrinsece malum skutkov učiteľským úradom, by sa mohlo

⁵²⁵ KLÖCKER: op. cit., 243.

⁵²⁶ KNAUER: op. cit., 30.

⁵²⁷ Síce sa princíp na základe prvej podmienky klasifikuje ako deontologický, jeho nasledujúce podmienky majú slúžiť práve k zmierneniu striktných deontologických zákazov, tým, že niektoré vždy zakázané konania za určitých podmienok sa klasifikujú ako dovolené. Jedná sa teda o určitý nástroj jemnej teleológie v rukách deontológov pre prípady, v ktorých zlo nie je určené stopercentne od počiatku, ale závislé od rôznych ďalších podmienok.KLÖCKER: op. cit. 247-249.

rečou deontológov konštatovať, že spolupráca do tejto skupiny nepatrí. Nepredstavuje ani zabite, ani zmrzačenie, ani obchod s ľuďmi, mučenie atď. Ak by tomu tak bolo, nepredstavovala by konanie, ktoré je absolútne zlé v sebe, teda nepredstavuje absolútne zlo a teda ani žiadnu dilematickú situáciu, z ktorej nie je východisko. Zlo ňou spôsobené by bolo takto eticky obhájiteľné za každých okolností. Je nepochybne isté, že v niektorých prípadoch spolupráca znamenala aj zásah proti ľudskej dôstojnosti a jej zranenie nepredstavuje len fyzické ale aj morálne zlo. V tomto chápaní a ponímaní je nutné sa spoluprácou v rámci princípu dvojitého účinku zaoberať i naďalej. Neskoršie sa však predstaví iný model princípu dvojitého účinku, ktorého autor Peter Knauer hľadá to, či je konanie intrinsece malum nie podľa vopred vymenovaného katalógu, ani podľa toho, či je porušená ľudská dôstojnosť, ale podľa toho, či konanie má primeranú príčinu. Primárnym cieľom tohto odstavca však zostáva i naďalej otázka vzťahovosti medzi jednotlivými podmienkami princípu a to, čo v svojej tradičnej formulácii ponúkajú dostatočné morálne východiská. Druhou podmienkou princípu je rozlišovanie medzi priamo chceným jednaním a nepriamo chceným – indirektívnym jednaním. Táto podmienka sa v klasickom chápaní považuje za kľúčovú na určovanie morálnej kvality konania.

5.4.3.2. *Zlý následok nesmie byť priamo chcený alebo zamýšľaný*

Druhá podmienka princípu umožňuje aj napriek tomu, že má konanie zlý následok, jeho ospravedlnenie. Kritériom na morálne odôvodnenie zlých následkov konania je tvrdenie, že aj keď konanie spôsobí zlé následky, tak sa musí jednať iba o *indirektívne chcené* (*indirekt gewolltes*) alebo o nie *cielené, nezamýšľané* (*nicht intendiertes*) zlo.⁵²⁸ Následky zla musia byť pritom maximálne iba *pripustené* (*zugelassen*).⁵²⁹ Najlepšie je pochopenie toho, o čo ide v tradične formulovanej druhej podmienke princípu, ilustrovať na určitých príkladoch. Ak sa duchovný rozhodne získať lepšiu farnosť alebo získať určité privilégia v farnosti priamo cez spoluprácu, ktorej podávanie správ má zlé následky, tak ide o priamu, chcenú voľbu zlých následkov. Spolupráca na základe osobných cieľov bola už predstavená a analyzovaná. Predstavovala priamu voľbu zlého

⁵²⁸ Preklad týchto slov do slovenčiny je natoľko obtiažný, že sa pri ďalšom vysvetľovaní bude uvádza nemecký ekvivalent aby sa zabránilo náhodným nedorozumeniam. Veľmi ťažké je určiť presný rozdiel medzi *beabsichtigen* a *intendieren*. Pokým prvý pojem môže znamenať toľko ako zamýšľať, mať v úmysle, druhý pojem vykresľuje jednak rovnaký význam – zamýšľať ale aj cieľiť. V nemeckej reči sa však používajú oba termíny a je medzi nimi ľahké diferenciácia. Z tohto dôvodu sa v nasledujúcich častiach bude uvádzať nemecký ekvivalent hlavne tam, kde sa vyvinie snaha o analýzu rozdielom medzi indirektívnym a direktívnym jednaním.

⁵²⁹ Tamže. op. cit., 250.

prostriedku na dosiahnutie cieľa bez primeranej príčiny. Ako taká predstavuje nie mravné ale nemravné konanie a je odsúdenia hodná.⁵³⁰ Ak ale bol duchovný v situácii, kde sa musel rozhodovať medzi vydieraním, dopadom následkov vydierania na svoju osobu alebo možnosťou zabránenie vydierania s tým, že prijme spoluprácu, tak ide o konanie s dvojitým účinkom. Cieľom jeho konania bolo zabránenie vydieraniu. Tento akt ale mal za následok podávanie správ. Bola spolupráca týchto vydieraných duchovných nepriamo chcená, nezamýšľaná a teda obhájitelná?

a) *Indirektívne je v skutočnosti direktívne konanie*

Klasická formulácia princípu používa obidva pojmy nepriamé (*indirekt*), ale aj nezamýšľané (*nicht intendiert*) konanie. Oba však chápe synonymne napriek podstatnému pojmovému rozdielu.⁵³¹ Synonymita pojmov má svoj pôvod v novoscholastike, ktorá nepriamo indirektívne konanie chápala ako nezamýšľané konanie. Indirektívne konanie novoscholastiky podrobne kriticky analyzoval Franz Scholz, ktorý prišiel k záveru, že užívanie pojmu indirekt vedie k nebezpečenstvu ľahkého ospravedlnenia tých jednaní, za ktoré človek nesie zodpovednosť, a ktoré sú v skutočnosti direktívnym – priamym jednaním.⁵³² Novoscholastika definovala ako priamo chcené také konanie, ktoré zamýšľa, chce vôľa. Pritom je jedno, či konanie predstavuje cieľ alebo prostriedok na dosiahnutie cieľa. Príkladom je klamanie, ktoré sa priamo využije na dosiahnutie dobrého cieľa – záchranu života iných. Nepriamo

⁵³⁰ I keď tradičná teológia pojem bez primeranej príčiny v nepoužíva a tvrdí, že prostriedok na dosiahnutie zla nesmie byť zlý, ako to bude neskoršie ukázaná na interpretácii Knauera, primeraná príčina môže pripustiť aj aplikáciu zlého prostriedku na dosiahnutie cieľa.

⁵³¹ Ako je vidieť, odôvodnenie druhej podmienky lemujú tri rôzne pojmy – *indirektívne, nezamýšľané (intendere), pripustené (zugelassen)*. Všetky tri sa používali v tradičnej teológii a mnohokrát aj ako synonymá. Pritom podstatná otázka u druhej podmienky je tá, či rozlišovanie medzi priamym a nepriamym postačuje na určenie morálnej kvality konania? Čo ak jednajúci nesie zodpovednosť nie len za priame ale aj za nepriame zapríčinené konanie? Na zistenie odpovedi tá túto otázku je potrebná analýza pojmov indirektívneho a nie cieleného, nezamýšľaného (*intendere*) konania. Wilhelm Korff je v tejto veci jednoznačne kritický: „*Nepriamo zapríčinené zlo zostáva defacto so súhlasom vôle, úmyselné tak ako priamo zapríčinené zlo a preto sa nesie za neho zodpovednosť.*“ KORFF: *Ethische Entscheidungskonflikte: Zum Problem der Güterabwägung*, op. cit., 88. Na druhej strane nie cielené, nezamýšľané konanie (*nicht intendiert*) vylučuje akýkoľvek úmysel, teda negatívna vedľajšia príčina sa nevzala úmyselne v úvahu (*willentlich in Kauf genommen*). Z uvedeného je jasne vidieť, že oba pojmy sú v sebe veľmi rozdielne, ten prvý – indirektívny nevyučuje účasť úmyslu, intencie, ten druhý – nezamýšľaný zlý následok, však intenciu vylučuje úplne. Každý bude asi súhlasiť s tým, že za nezamýšľané konanie človek nenesie zodpovednosť. Je tomu tak ale aj u nepriamo chceného konania, kde účasť vôle nie je vylúčená?

⁵³² Tým totiž, že sa vykonané konanie s zlým účinkom dodatočne vyhlási za nezamýšľané, čisto ako pripustená veličina bez úmyslu, zbaví sa zodpovednosti, pretože podľa tejto argumentácie by chýbal úmysel. Tým sa môže jednajúci zbaviť dodatočne zodpovednosti za už vykonané škody.⁵³² Ilustrácia analýzy chýb, ktoré pri aplikácii pojmov indirektívne a nie cielené, nezamýšľané (*nicht intendiert*) nastali, je nevyhnutná pre skúmanie aktuálnosti princípu dvojitého účinku v jeho štyroch podmienkach, ale aj pri skúmaní argumentu, či stačí na morálne posúdenie konanie spolupráce diferencovanie medzi priamym alebo nepriamym jednaním. Porov. SCHOLZ: op. cit., 80 – 104.

chcené, indirektívne konanie definuje novoscholastika ako to, ktoré nie je cieľom úsilia, jeho následky sú len pripustené a maximálne len predvídateľné.⁵³³

Indirektívne konanie, tak ako bolo chápané novoscholastikou (nepriamo chcené predstavovalo nezamýšľané) ale ktoré pri kritickej analýze vedie k tomu, že ide o direktívne konanie, sa dá zobrazit' krásne na príklade, ktorý sa nachádza často v jej morálno teologických knihách: Kto sa snaží zachrániť život pred prenasledovateľom na koni a jednu jedinú úzku únikovú cestu mu skríži a zatarasí dieťa, slepec alebo postihnutý, môže podľa novoscholastickej teológie jazdec túto prekážku rozdupať a teda aj zabiť dieťa, pretože zabitie podľa nej následuje z cela náhodne a nebolo zamýšľané. K tomu prenasledovaný má právo utekať a tým, že uteká, nekoná nič zlého. Takto argumentoval Alfonsus de Ligorio (+ 1787) s odvolávaním sa na Tomáša Akvinského. Podľa neho sa úmysel konania zameriava na záchranu života a nie na smrť dieťaťa. Iba „náhodne“ zakúsi iná osoba, ktorá na ceste nemá čo robiť – škodu, smrť, ktorú utekajúci nechcel zapríčiniť ani ako cieľ ani ako prostriedok. Smrť sa preto iba pripustila a je preto iba indirektívna.⁵³⁴ Princíp jasne dáva najavo, akým spôsobom sa snaží novoscholastika chápať indirektívne konania – Intencionálne elementy (úmysel) majú zostať pri nepriamom, indirektívnom jednaní vylúčené, aby sa mohlo takéto konanie ľahko ospravedlniť.⁵³⁵ Scholz kritizuje túto argumentáciu, pretože sa v nej „nepriamo“ cielený (v skutočnosti priamo) prostriedok predstaví iba pod rúškom akéhosi vedľajšieho účinku. Doposiaľ bol prostriedkom na záchranu života útek na koni. Avšak ako zmýšľajúci človek, si musí jazdec pri zatarasení cesty dieťaťom nanovo položiť otázku, či prostriedkom na záchranu života aj naďalej zostáva útek na koni, alebo rozdupanie dieťaťa, aby som mohol utiecť a zachrániť si život.⁵³⁶ Útek a zabitie dieťaťa predstavujú preto ciele, ktoré sú na sebe závislé a nie nezávislé, ako to tvrdí novoscholastika. Útek je možné zrealizovať iba cez zabitie dieťaťa. Aj keď si zabitie dieťaťa jazdec nepraje, predsa sa rozhodne pre jeho rozdupanie, aj keď s tým nesúhlasí. V žiadnom prípade nie je jeho konanie indirektívne, ale jednajúci volí priamo direktívne prostriedok - rozdupanie na záchranu vlastného života. Takéto konanie je priame, aj keď s vzpierajúcou sa vôľou (*widerstreben gewollt*).⁵³⁷

⁵³³ Porov. SCHOLZ: *Wege, Umwege und Auswege der Moraltheologie*, op. cit., 67 – 71.

⁵³⁴ Porov. tamže. 82.

⁵³⁵ KLÖCKER: op. cit., 251.

⁵³⁶ SCHOLZ: *Wege, Umwege und Auswege der Moraltheologie*, op. cit., 85.

⁵³⁷ SCHOLZ: *Wege, tamže.*, 85.

Akej chyby sa teda dopustila novoscholastika a ovplyvnila takto aj dnešný princíp dvojitého účinku pojmom indirektívny? Zabitie dieťaťa mohlo byť v skutočnosti predsa len chcené, aj keď s veľkou nevôľou. Novoscholastika obliekla tkz. nepriamo chcený prostriedok do rúcha náhodného vedľajšieho účinku, vedľajšej náhodnej okolnosti deja. (Okolnosti deja definuje ako „náhodne“ sprievodné javy, ktoré sú mimo konania, sú náhodné a majú bezvýznamný vplyv na mravné hodnotenie deja). To znamená, že objekt konania (záchrana života) vylučuje akúkoľvek možnosť zmeny aj vtedy, ak do deja vstupujú podstatné nové okolnosti (dieťa na ceste). Tieto okolnosti sa totiž vyňali z objektu. Na rozdiel od Akvinského je v novoscholastike objekt konania silno izolovaný a predmodelovaný na všetky situácie a všetky ostatné podstatné okolnosti deja sa vďaka nemu klasifikujú ako bezvýznamné okolnosti deja.⁵³⁸ „V prípade jazdca sa žiaľ objekt bráni ako uzavretá Leibnicova Monáda proti každej novosti vychádzajúcej z okolností deja, tento vypreparovaný objekt sa bráni každej ďalšej kvalifikácii.“⁵³⁹

konaniakonaniakonaniakonania

b) Pripustenie (*Zulassen*) zlých následkov

Podobne ako tomu bolo u pojmov nepriamy (*indirekt*), nezamýšľaný (*nicht intendiert*), dochádza k chybnnej diferenciacii medzi pripusteným jednaním a aktívne vykonaným jednaním. V dilematickej situácii môže totiž niekto argumentovať, že zlé následky konania neboli chcené (*nicht gewollt*), ale iba pripustené (*zugelassen*). Preto sa rozlišovanie medzi upustením (*Unterlassen*) od konania alebo len jeho pripustenia (*Zulassen*) a aktívneho zapríčinenia považuje za veľmi dôležité pri morálnom posudzovaní konania. Aj v tomto pojme pripustenia obdobne ako u nepriameho konania, chápala novoscholastika nie zamýšľané konanie ako také, ktoré vylučuje intencionalitu a je mravne obhájiteľné. Predstavuje však upustenie od konania (*Unterlassen*) a aktívne konanie (*Tun*) kategoriálne odlišné veličiny? Každé konanie pozostáva z toho, že slobodne, vedome, s zameraním na cieľ sa niektoré úlohy vykonajú alebo sa od nich ustúpi. Nekonat' (napr. nespolupracovať s ŠtB) a konať (spolupracovať) predstavujú preto kontrastné pojmy, jeden je definovaný cez negáciu druhého. Nespolupracovať s ŠtB je preto slobodné, vedomé účelové nekonanie (*nicht*

⁵³⁸ Porov. SCHOLZ: SCHOLZ Franz: Objekt und Umstände, Wesenswirkungen und Nebeneffekte, in: DEMMER Klaus, SCHÜLLER Bruno, Christlich glauben und handeln, Düsseldorf: Patmos Verlag, 1977, 243 – 260, 254. Tomáš Akvinský pripisuje objektu otvorený charakter: s pribúdajúcimi novými okolnosťami deja sa tento objekt musí meniť.

⁵³⁹ Tamže.

tun). Slobodné vôľové rozhodnutie ale znamená, že jednajúci nesie zodpovednosť jednak za konanie (spoluprácu), ale aj za nekonanie (odmietnutie spolupráce), upustenie od konania.⁵⁴⁰ Na podklade vzájomnej súvislosti pojmov upustenia od konania (*Unterlassen*) a konania (*Tun*), kde obe vyžadujú súhlas vôle, je preto ťažké chápať pripustenie konania (*zulassen*) – (niekto povie, že spoluprácu iba pripustil, ale s ňou nesúhlasil a vôbec ju nechcel) iba ako nie zamýšľaného konania. Pretože ak sa upustením od konania chápe pripustenie negatívnych následkov, tak takéto pripustenie ale obsahuje úmysel.⁵⁴¹

Synonymizácia pojmov nepriamo chcené, nezamýšľané, iba pripustené v druhej podmienke princípu dvojitého účinku, nepredstavujú synonymá a ich synonymické používanie v tradičnej teológii odôvodňuje k oprávnenej kritike. Neobsahuje model nepriamo chceného v sebe nevyriešiteľné protirečenie? konaniakonania

c) Druhá podmienka princípu a spolupráca duchovných

Analýza druhej podmienky princípu ukázala podstatné diferenciácie medzi tým, čo znamená indirektívne konanie a tým, čo znamená nezamýšľané konanie. Oba pojmy však používa tento princíp. V určitom zmysle poskytujú manévrovacie možnosti a nebezpečenstvo svojvoľného výkladu. Ako by vyzerala klasická aplikácia druhej podmienky na prípade spolupráce, vydierania duchovných? Spolupráca, podávanie správ, ktoré sa zvolili na odvrátenie vydierania, ale ktorá nesie so sebou zlé následky, môže byť obhájitelná iba vtedy, ak je chcená nepriamo. V zmysle novoscholastického chápania princípu - „nepriamo chcené znamená nezamýšľané“ to značí, že ten, kto sa rozhodol pre spoluprácu nepriamo, ju v situácii vydierania nechcel, nemal úmysel ju vykonať a preto jeho konanie je mravne ospravedlniteľné a v poriadku. Mnoho duchovných aj do dnešnej doby argumentujú práve tým, že spoluprácu nechceli, nebola ich cieľom ale museli ju prijať. Skutočne tento ich argument bude znamenať, že so spoluprácou nesúhlasili ani v tichosti? Ak sa u spolupráci bude hovoriť ako o indirektívnom jednaní, tak tým sa nevyklučuje intencionalita duchovného. Analýza Scholza preukázala, že indirektívne je v skutočnosti direktívnym jednaním. Preto sa o úplnom zbavení zodpovednosti u indirektívnej spolupráce nedá hovoriť. Ak by sa ale spolupráca chápala ako čisto nezamýšľaná (nicht *intendiert*), tak by znázorňovala konanie bez účasti intencionality. Pravdou je, že vydieraný nechcel spolupracovať

⁵⁴⁰ Tamže. 253.

⁵⁴¹ Tamže. 254.

a nezamýšľal nikdy spolupracovať. Ak pristúpil na vydieranie, tak síce nevytlúčil tým úplne vôľu, ale čo ostáva isté, nezamýšľal, neplánoval ju od počiatku, ale bola mu vsunutá umelo. Ak sa má hovoriť v spolupráci o negatívnych následkoch konania, tak ako o nezamýšľaných, neplánovaných (*nicht intendiert*) konania

K obdobnému výsledku sa dá dopracovať aj pri otázke „len pripustenia (*zulassen*)“ zlých následkov. Na prvý pohľad nás výraz „len pripustiť“ skutočne zvádza k tomu, že takéto konanie bolo neúmyselné a teda človek na ňom nenesie žiadny podiel viny. Analýzou sa prišlo k tomu, že ani pripustenie konania nevyklučuje úplne vôľu – aj nekonanie a upustenie od konania je pevným rozhodnutím vôle. Argumentácia „spoluprácu som iba pripustil ale aktívne nechcel vykonať“ preto naráža taktiež na určité protirečenie a neposkytuje pevnú pôdu kritéria na posudzovanie morálnej kvality konania. Jediným platným aspektom je preto nezamýšľané, naplánované pristúpenie na spoluprácu.

5.4.3.3. *Zlý následok nesmie byť prostriedkom na dosiahnutie cieľa*

Táto podmienka je obsahovo identická s maximou účel nesväťí každý prostriedok. Rešpektovanie Pavlovho varovania, nekonať dobré, aby vzniklo zlo (Rim 3,8) platí teraz ako aj predtým a musí sa vziať v úvahu. Zabudnutím tejto maximy by hrozilo nebezpečenstvo machiavelistickej etiky (kritériom na správnosť konania je úspech, čím istejší je úspech, tým skôr ospravedlňuje aj zlý následok konania).⁵⁴² Na druhej strane sa nesmie táto maxima brať úplne rigorózne. Ak by sa totiž nesmel vziať na dosiahnutie dobrého cieľa žiaden prostriedok, tak by napríklad hrozilo, že v prípade širokej infekcie dolnej končatiny, kedy je potrebná jej amputácia, aby sa zachránil život človeka, by sa táto amputácia nesmela vykonať, lebo by pri striktnom výklade znamenala zlý prostriedok. Človek by takto musel zomrieť. Morálni teológovia sú si preto zhodní v tom, že priama direktívna aplikácia fyzického zla (napr. amputácia, operácia) na dosiahnutie dobrého úmyslu musí byť niekedy nevyhnutná.⁵⁴³ Problematika sa teda krúti okolo morálneho zla, v prípade spolupráce teda napr. okolo zranenia ľudskej dôstojnosti.

Pri hlbšej analýze tretej podmienky sa príde k tomu, že vo svojej podstate rieši otázku intentionality konania. Tým spôsobom ako keby dopĺňala druhú podmienku, ktorá intencionalite nevenovala dostatočnú pozornosť. Zmienka o prostriedku na dosiahnutie

⁵⁴² Porov. FONK: op. cit., 31.

⁵⁴³ Porov. KNAUER: op. cit., 32. ale aj KLOCKER: op. cit., 257.

určitého cieľa tým jednoznačne poukazuje na priamy, zamýšľaný, chcený prostriedok. Každý prostriedok zvolený na dosiahnutie cieľa predpokladá určitý súhlas vôle, teda je určitým spôsobom chcený. To by znamenalo, že tretia podmienka sa svojím zákazom vzťahuje na zákaz priamej chcenej aplikácie morálneho zla ako prostriedku. Tým ale umožňuje nepriamu, nezamýšľanú aplikáciu morálneho zla ako prostriedku na dosiahnutie cieľa. Na základe toho by sa skutočne mohlo konštatovať, že rozlišovanie medzi chceným, zamýšľaným (*beabsichtigen*) jednaním a jednaním, ktoré sa vezme iba v úvahu (*in Kauf nehmen*), tvorí podstatné kritérium na určenie morálnej kvality konania.⁵⁴⁴ Tretia podmienka síce zakazuje nasadiť priamo zlý následok ako cieľ. Bol by to ale omyl myslieť si, že každý zlý následok, ktorý je nepriamo chcený, sa nevyhnutne nasadzuje ako prostriedok na dosiahnutie dobrého cieľa. Nemôže sa tiež vziať v úvahu (*In Kauf nehmen*) nejaký zlý následok bez toho, aby bol nutne nasadený ako prostriedok na dosiahnutie cieľa?

konaniakonaniakonaniazo strany konaniaZhrnutím analýzy prvých troch podmienok princípu sa dá konštatovať, že otázka priameho alebo nepriameho chcenia zlých následkov, tvorí v princípe dvojitého účinku jadro posudzovania morálnej kvality konania. Do akej miery sa však kritérium nepriameho indirektívneho kryje s nie zamýšľaným (*nicht intendiert*) následkom, sa diskutuje doposiaľ kontroverzne. Princíp takto otvára možnosť širokej interpretácie a dáva možnosť tým, ktorí nepriamo zapríčinené zlé následky chápu aj ako nezamýšľané, ale aj pre tých, ktorí v tomto nepriamom pripustení nevyklúčujú intencionálny moment.⁵⁴⁵ Skutočnosť rôzneho výkladu týchto podmienok princípu prispeli k tomu, že v rade mnohých morálnych teológov vyvolal podnet na oprávnenú pochybnosť spoľahlivého rozlíšenia nepriamych a priamych vedľajších účinkov a nútil hľadať cestu novej interpretácie princípu.⁵⁴⁶

5.4.4. Je princíp dvojitého účinku alternatívou k menšiemu zlu?

Primárnou otázkou predošlého odstavca bolo hľadanie odpovedí na otázku, či princíp dvojitého účinku ponúka alternatívu k princípu menšieho zla a teda aj riešenie v dilematických situáciách spolupráce. Aj napriek výhradám voči tradičnej definícii princípu v jeho prvých troch podmienkach, sa môže konštatovať rozdiel v prístupe

⁵⁴⁴ KLOCKER: op. cit., 257.

⁵⁴⁵ Porov. tamže.

⁵⁴⁶ Porov. SCHOLZ: Wege, umwege und Auswege der Moraltheologie, ďalej McCORMICK: Prinzip der Doppelwirkung, Peter Knauer: Handlungsnetzte. Títo autori v svojich dielach spochybnili kritérium priameho a nepriameho indirektívneho rozlišovania ako nedostatočné pri posudzovaní a upriamili pozornosť na štvrtú podmienku princípu a snahu o preinpretovanie princípu.

k etickej problematike voči princípu menšieho zla. Princíp dvojitého účinku sa nezakladá na konkurencii a následnom zvažovaní statkov, hodnôt a cieľ, ako sme to videli pri princípe menšieho zla. Nekladie si preto otázku, čo, aký statok alebo hodnota má v prípade vydierania prednosť – osobná sloboda, zabránenie vydierania alebo sloboda, ľudská dôstojnosť na strane vydieraného alebo ktoré zlo je menšie – strata štátneho súhlasu na mojej strane alebo na strane observovanej osoby. Skôr sa princíp uberá smerom analýzy spôsobov a postupov toho, ako sa zapríčiní konanie. V princípe dvojitého účinku sa hľadali odpovede na otázky toho, či zlo spôsobené jednaním je len negatívnym efektom, nezamýšľaným, nechceným alebo priamo chceným zlom. Princíp skúma teda aj úmysel jednajúceho a zodpovednosť voči zlým následkom konania. V tom je podstatný rozdiel voči princípu menšieho zla. *„Tam kde sa v princípe dvojitého účinku nedá nič zvažovať voči sebe, nedajú sa ani hierarchizovať žiadne zlá.“*⁵⁴⁷

Neistoty a riziká princípu menšieho zla ako napr. neistota v tom, ktoré zlo je väčšie a ktoré menšie, nebezpečenstvo chybného zvažovania dohier a chybnej absolutizácie väčšieho zla, viedli k hľadaniu alternatívy, ktorá by poskytla istotu, na základe iných kritérií. Doposiaľ predstavené podmienky princípu dvojitého účinku prezradili, že hlavným kritériom určenia morálnej kvality konania je otázka priameho a nepriameho účinku zlých následkov. Síce kritérium priameho a nepriameho konania predstavuje alternatívu k menšiemu zlu, lebo sa zakladá na úplne inou prístupe, z iného uhla pohľadu sa ukazuje ale taktiež krajne problematické. Otázka, či prijatie spolupráce v situácii vydierania je priamo chceným alebo nepriamo chceným vedľajším účinkom môže viesť k rôznym interpretáciám a so zreteľom na podiel intencie jednajúceho aj rôzne definovať. Fixáciou na kritérium nepriameho konania, môže hroziť, že sa spätne každé konanie vyhlási ak nepriame, indirektívne a tým by sa otvorili dvere nemorálnosti.⁵⁴⁸ Ako jediné možné sa javí preto používať pojem nezamýšľaný – neplánovaný (nicht intendiert), ktorý vystihne podstatu situácie vydierania, v ktorej spolupracovník nezamýšľal, neplánoval spolupracovať tlakom okolností na ňu pristúpil, čím sa ale nevyklučuje určitý podiel vôle. Nebezpečenstvo bezuzdnosti (*Maßlosigkeit*) negatívnych následkov sa pokúsil zabrzdiť preformulovaním štvrtej podmienky princípu teológ Peter Knauer. Podľa neho je hlavným kritériom posudzovania morálnosti konania štvrtá podmienka princípu – primeraná príčina, na základe ktorej sa môže

⁵⁴⁷ KLÖCKER: op. cit., 264.

⁵⁴⁸ Porov. tamže.

negatívny následok pripustiť alebo zapríčiniť iba vtedy, ak má jednajúci na to dostatočnú príčinu. Iba vtedy zostáva pripustenie a zapríčinenie škody mimo zamýšľaného predmetu konania. Bez primeranej príčiny by totiž bolo zapríčinenie a pripustenie škody priamo zamýšľaným a zlým samo v sebe.⁵⁴⁹

5.4.5. Preformulovanie princípu podľa Petra Knauera

5.4.5.1. *Dôvody nového výkladu princípu*

Dôvodom kritického postoja Petra Knauera k princípu dvojitého účinku, tak ako ho chápala tradícia, sú jeho podmienky, ktorými sa definuje. Podmienky podľa Knauera vyjadrujú v sebe určité protirečenie a neponúkajú uspokojujúce kritéria rozlíšenia toho, či je mravne správne a čo nie. Prvá podmienka tým, že zakazovala konanie zlé v sebe samom, prakticky zamedzila ďalšej aplikácii princípu. Tým, že už sa vopred určilo, ktoré konania sú zlé, tak nebolo potrebné cez ďalšie podmienky princípu posudzovať jeho morálnosť. Peter Knauer kritizuje práve tú skutočnosť, že nemorálnosť jednaní zlých v sebe samých sa neurčila cez princíp dvojitého účinku, ale boli určené už vopred. (viď predošlé rozpravy o deontológii a kritike prvej podmienky princípu). Peter Knauer v svojej koncepcii a reinterpretácii nechce zrušiť princíp ako taký. Nezrušil existenciu pojmu intrinsece malum – skutkov zlých samých v sebe aj keď ich kritizuje. Celý princíp postavil na štvrtej podmienke – primeranej príčine. „*Predovšetkým sa nespoznalo, že v skutočnosti je štvrtá podmienka kritériom, či konanie je mravne zlé v sebe samom. Predpokladalo sa, že konania môžu byť od začiatku zlé, zabudlo sa ale, na základe čoho sa pôvodne zlo konania spoznalo.*“⁵⁵⁰

Princíp dvojitého účinku u Knauera je postavený na dvoch kritériách určovania etickosti konania, ktoré má aj zlý následok: Prvé kritérium je kritérium primeranej príčiny. Prestavuje spojenie prvej a štvrtej podmienky tradičného princípu a tvrdí, že konanie je zlé samo v sebe (*in sich schlecht*) vtedy, ak zlé následky konania ním spôsobené nemajú primeranú príčinu. Druhé kritérium je spojením druhej a tretej podmienky. Etickosť konania sa posudzuje podľa toho, či zlé následky konania nie sú zlým prostriedkom na dosiahnutie cieľa. konania

5.4.5.2. *Prvé kritérium: primeraná príčina*

a) *Kritérium nekontraproduktivity (Nicht-Kontraproduktivität)*

⁵⁴⁹ KNAUER: op. cit., 42.

⁵⁵⁰ Tamže. 43.

Základnou otázkou je, čo chápe Peter Knauer pod pojmom primeranej príčiny? Príčinou konania je zameranie na dosiahnutie určitého dobra (u Knauera vždy predmramného dobra) v našom ponímaní teda statku alebo zabránenie škody, nehodnoty.⁵⁵¹ Samozrejme príčinou konania môže byť aj zväzok rozličných statkov a hodnôt. Realizovanie týchto statkov a hodnôt môže nasledovať paralelne alebo sekvenciálne.⁵⁵² Pre Knauera však orientácia na určitý statok, hodnotu v jednaní nepostačuje na určenie primeranej príčiny a na určenie morálnej kvality konania. Preto sa Knauer odvoláva na štvrtú podmienku princípu a tvrdí, že až *primeraná* (*entsprechend*) príčina je určovateľom etickosti konania. Až prítomnosťou primeranej príčiny sa stávajú pripustené alebo zapríčinené škody konania indirektnými a tým zostávajú mimo cieľ konania.⁵⁵³ „Ak je teda príčina konania primeraná, určuje sama finis operis, takže potom je dotknutý skutok mravne dobrý.“⁵⁵⁴ Ale v primeranosti k čomu musí stáť príčina konania, aby bola primeranou? Odpoveď vidí Knauer v formulácii Tomáša Akvinského o vzťahovosti medzi jednaním a cieľom konania, ktoré je pre Knauera identické s tým, že konanie zodpovedá svojej príčine. Preto považuje príčinu za primeranú, ak konanie je primerané statku, hodnote, ktorý sa snaží dosiahnuť.⁵⁵⁵ Ďalším dôležitým bodom je, aby v jednaní, v ktorom dochádza k obetovaniu statkov a hodnôt na úkor druhých statkov a hodnôt, nedochádzalo k ich obetovaniu bezdôvodne (*unnötig*). Ak sa teda docieli určité dobro - statok, za cenu obetovania iných statkov, pritom sa mohlo dosiahnuť aj bez ich obetovania, tak takéto konanie stojí obdobne proti primeranej príčine.⁵⁵⁶ Typickým príkladom je napr. spolupráca osobných cieľov, kedy k zrealizovaniu osobných cieľov sa bezdôvodne obetovali statky a hodnoty na strane observovaných osôb. Na základe toho sa dá definovať prvé kritérium o primeranej príčine konania:

Konanie má primeranú príčinu, je nekontraproduktívne, ak škody a zlá ním spôsobené nepochovávajú a nezredukujú dobrá – statky, ktoré predstavovali cieľ konania alebo ak zlá, ktoré sa mali zabrániť a boli cieľom konania nespôsobia ešte väčšie škody. Naopak

⁵⁵¹ Je dôležitým poznamenať, že Peter Knauer sa pridrižiava iba jednej terminológii – tou je hodnota. U neho nedochádza k diferenciacii medzi statkami a hodnota. Preto triedenie statkov a hodnôt sa aplikovalo, aby sa táto medzera neprehliadla.

⁵⁵² Toto rozlíšenie bude dôležité hlavne pre druhú časť princípu, v ktorej sa Peter Knauer zapodieva vzťahovosťou a tým, či sa jedná o zväzok v jednom jednaní podstatne spojených statkov a hodnôt alebo o viaceré konania, u ktorých sa jedno realizuje cez aplikáciu druhého. Porov. KNAUER: op. cit. 46.

⁵⁵³ Porov. tamže.

⁵⁵⁴ BÖCKLE: op. cit., 312.

⁵⁵⁵ Tamže. 313.

⁵⁵⁶ Porov. KNAUER: op. cit., 48.

si konanie protirečí s cieľom vtedy, ak statok, ktorý sa jednaním sledoval a predstavoval príčinu konania sa zredukoval alebo zničil.⁵⁵⁷

Ako sa dá však zistiť, kedy a ako následky konania zredukujú alebo zničia cielený statok alebo hodnotu? K tomu je potrebné druhé kritérium, ktoré tvorí podstatnú časť pri určovaní etickosti konania a primeranej príčiny: kritérium dlhodobosti (*auf Dauer*) a komplexnosti (*im Ganzen*).

b) *Univerzálna perspektíva – dlhodobo (auf die Dauer) a komplexne (im Ganzen)*

Aspekt dlhodobosti a komplexnosti zahŕňa nie len samého jednajúceho, ale všetkých tých, ktorých sa konania dotýka teraz a všetkých tých potenciálnych, ktorých by sa dotýkalo v budúcnosti.⁵⁵⁸ Aspektom dlhodobosti (*auf die Dauer*) je mienené, že nekontraproduktivita konania neplatí len krátko, prechodne, ale má dlhodobý charakter. Napr. nekontrolovateľné používanie antibiotík už pri slabých symptómoch síce zaženie príznaky a počiatky choroby, dlhodobo to však vedie k tomu, že imunitný systém produkuje menej protilátok a tým stúpa náchylnosť k chorobe.⁵⁵⁹ S aspektom dlhodobosti nie je ale ešte stanovené žiadne kritérium pre zodpovedné konanie. Tento princíp sa nedá ešte rozlíšiť od dlhodobo vypočítavého egoizmu. Rozhodujúcim preto je, aby statok alebo hodnota, ktoré sa snažím v jednaní dosiahnuť, sa nechápali iba ako partikulárne statky a hodnoty ani iba ako statky náležiacie mne, alebo určitej skupine. Skôr sa majú chápať realizovať v svojej *komplexnosti* a *univerzálnosti*. Za touto myšlienkou sa skrýva u Knauera aplikácia zlatého pravidla: „Všetko čo očakávate od druhých, tak to konajte aj iným.“ (Mt 6,12). Alebo v negácii, to čo nechcete aby druhí robili vám, nerobte ani vy im. Celistvosť a univerzálnosť naberajú preto aj charakter sociálnej dimenzie. Ak sa preto snažím o dosiahnutie dobra, napr. majetku, tak musím brať ohľad na to, aby som ho nezískal na úkor druhých a spôsobil im takto škodu. Teda cieľ konania, určité dobro – statok, nesmie byť realizovaný tak, aby som tento statok poškodil, zničil v jeho univerzálnom význame, pretože mať sa dobre ako cieľ konania v univerzálnom význame, znamená blaho všetkých, nie len mňa a môjho privátneho cieľa.⁵⁶⁰ V požadovanom univerzalizme Petra Knauera sa vyjadruje snaha o vžitie sa do druhého a jednať s ním na základe zlatého pravidla. Vžitím sa do situácie osobných cieľov spolupracovníkov, by to znamenalo, že síce sa kňaz snaží o získanie

⁵⁵⁷ Porov. ERNST: op. cit., 212.

⁵⁵⁸ Porov. KNAUER: op. cit., 55.

⁵⁵⁹ Porov. ERNST: op. cit., 212.

⁵⁶⁰ Porov. tamže. 214.

znovuudelenia štátneho súhlasu, avšak ak sa to vykonáva formou spolupráce, ktorou môže dôjsť k odobrianiu štátneho súhlasu u observovaných duchovných, tak takéto konanie pochováva statok povolania v jeho univerzálnej podobe. Zhrnutím sa môže konštatovať, že konanie je vtedy zodpovedné, ak univerzálne formulované dobro, statok, ktoré je cieľom konania nie je dlhodobo poškodené alebo zničené a súčasne neznamená zničenie tohto istého dobra, statku u druhých ľudí. Z tejto perspektívy splnenie podmienky dlhodobosti a univerzálnosti sú aj týmto jednaním spôsobené škody ospravedlniteľné, pretože majú primeranú príčinu.⁵⁶¹

5.4.5.3. Druhé kritérium: zlý následok nesmie byť prostriedkom k cieľu

Peter Knauer touto svojou teóriou definoval kritérium etickej neprípustnosti konania a stanovil takto hranice konania. Prvé kritérium určilo konanie za etický zlý (*ethische Schlechtigkeit*) vtedy, ak nemá primeranú príčinu, je teda zlý samo v sebe. Druhé kritérium sa vyjadruje o tom jednaní ako o eticky zlom ak toto konanie stojí vo zväzku s ďalšími konaniami, ktoré sú zlé v seba samom, resp. jedno z nich nemá primeranú príčinu. Aj napriek kritike neistoty druhej a tretej podmienky tradičného princípu postavil Knauer druhé kritérium určenia etickosti konania na ich základoch.⁵⁶² Ústrednou myšlienkou druhého kritéria je, aby zlý následok konania nebol prostriedkom na dosiahnutie cieľa. Pretože každý prostriedok je podľa Knauera úmyselný, chcený, zistenie toho, že zlý následok je zlým prostriedkom, by bolo znakom toho, že konanie je zlý, eticky neprípustný. Ako sa však dá zistiť, či zlý následok konania je prostriedkom na dosiahnutie cieľa alebo len nechceným negatívnym efektom konania? Knauer sa snažil toto rozlíšenie stanoviť na základe určenia toho, či konanie predstavuje zväzok viacerých samostatných jednaní smerujúcim k určitému cieľu, alebo konanie je len jedným a pozostáva z viacerých jednotlivých úkonov (*Einzelvollzüge*). Knauer tvrdí, že ak ide o jedno konanie, zložené z viacerých úkonov, z ktorých jeden môže mať zlý následok, ale existuje primeraná príčina, tak je tento zlý následok iba negatívnym efektom, ktorý je ospravedlniteľný, pretože je nezamýšľaný. Prečo? Podľa neho nie všetky úkony (*Vollzüge*) sú aj slobodnými ľudskými konaniami. Preto iba ľudské konania majú mať niečo spoločné s etikou a s morálnou kvalifikáciou konania, a sú preto chcenými, zapríčinenými úkonmi. (kýchanie nie je chceným úkon subjektu a ako

⁵⁶¹ Porov. tamže. 215.

⁵⁶² „V predošlých ale aj súčasných druhých a tretích podmienkach sa jedná o spojenie viacerých jednotlivých jednaní jedného jednajúceho, ktoré majú im vlastný predmet konania: ani dobrý prostriedok nesväťí zlý účel, ani zlý prostriedok nesväťí dobrý účel.“ KNAUER: op. cit., 79.

také nemá morálnu kvalitu).⁵⁶³ Podľa Knauera sa preto o zväzok dvoch jednaní jedná vtedy, ak jedno sa dá vykonať bez druhého konania alebo sú tieto konania spojené prostredníctvom cudzej tretej vôle. „*Obe konania sú takto vo zväzku, ak jedno konanie cez svoj vlastný cieľ konania (Handlungsziel) sa ešte použije dodatočne na umožnenie druhého konania. To potom predstavuje u prvého konania dodatočný cieľ jednajúceho (Ziel des Handelnden). Ak je potom zlý cieľ druhého konania prítomný ako cieľ jednajúceho u prvého konania, tak sa potom stáva aj prvé konanie zlým aj napriek tomu, že cieľ prvého konania nebol sám o sebe zlý.*“⁵⁶⁴

Diferenciácia medzi jedným jednaním a zväzkom viacerých jednaní je v určitom zmysle špecifická u Petra Knauera. O čo Knauerovi ide, sa dá zobrazit' na príklade darovania orgánov. Ak sa niekto rozhodne darovať určitý orgán na záchranu života druhého, tak sa podľa Knauera jedná o jedno konanie, ktoré má vedľajší negatívny efekt fyzického zla – odobratie orgánu. Avšak takéto konanie má primeranú príčinu a tak tento negatívny následok je ospravedlniteľný a nejedná sa o zlý prostriedok na dosiahnutie cieľa. „*Nejedná sa o situáciu dvoch rozdielnych jednaní, v ktorej prvé konanie slúži na umožnenie druhého konania. Tieto jednotlivé úkony na základe jednoty ich motivácie predstavujú jedno konanie.*“⁵⁶⁵ Ak by sa ale niekto rozhodol vybrať niekomu orgán, a až po vybratí sa spýtať niekto inej osoby či nechce na záchranu svojho života vybrať ľudský orgán, tak sa v tomto prípade jedná podľa Knauera o zmrzačenie, v ktorom je prvé konanie prostriedkom na dosiahnutie cieľa. Do konania vstúpila totiž tretia osoba, ktorá svojimi záujmami jedno konanie alebo rozdelila, alebo spája umelo dve rôzne konania.⁵⁶⁶

⁵⁶³ Rozdiel medzi jedným jednaním a zväzkom viacerých vykresľuje aj na prípade odcudzenia cudzej veci. Niekto sa rozhodne navštíviť veľtrh v Frankfurtu, aby si spravil prehľad o nových knihách. Veľtrh navštívi každopádne. Niekde si ale prečíta výbornú recenziu na jednu knihu a zaumieni si, využiť chaos na výstave aby túto knihu vzal bez zaplattenia. Úmysel návštevy veľtrhu je chvályhodný. Avšak ak niekto ho dodatočne využije na odcudzenie knihy, stáva sa návšteva veľtrhu prostriedkom na odcudzenie knihy. Podľa Knauera sa jedná o zväzok dvoch jednaní, v ktorom sú prítomné dve úmysly – úmysel návštevy veľtrhu a úmysel odcudzenia. Návšteva sa stáva prostriedkom na zlý účel. Ak by si človek ale zaumienil od počiatku navštíviť veľtrh iba vtedy, ak by existovala aj možnosť odcudzenia knihy a ináč by tam nešiel, tak sa jedná podľa Knauera o jedno komplexné konanie s zväzkom viacerých dobier. Pri etickom vyhodnotení by postupoval Knauer následovne. Obe by vyhodnotil ako eticky neprípustné: v prvom prípade sa jedná o zväzok viacerých jednaní, z ktorých jedno sa použije ako prostriedok na dosiahnutie zlého cieľa. Konanie je preto eticky neprípustné. V druhom prípade sa jedná o jedno konanie. Preto sa hľadá primeraná príčina, ktorá by konanie ospravedlnila. Na základe univerzality dobier a statkov však získanie knihy pochová, zničí v univerzálnej perspektíve toto dobro, statok (na základe zlatého pravidla). Konanie preto nemá primeranú príčinu a je kontraproduktívne. Porov. tamže. 74.

⁵⁶⁴ KNAUER: op. cit., 67.

⁵⁶⁵ Tamže. 60 a 75.

⁵⁶⁶ Porov. tamže.

Táto diferenciácia je dôležitá preto, lebo Knauer sa ňou snaží vykresliť špecifickosť situácie vydierania. Situácie vydierania, v ktorých je človek postavený pred alternatívu „bud' alebo“ sú situáciami, ktoré sú zväzkom viacerých jednaní spojených umelo, čiže cudzou vôľou tretej osoby v jeden zväzok.⁵⁶⁷ Z tohto dôvodu v situáciách vydierania sa jedno konanie, ktoré je bez primeranej príčiny sa použije ako prostriedok na dosiahnutie cieľa. Preto Knauer zaujíma k situáciám vydierania jednoznačné NIE, teda nenechať sa vydierať, pretože konanie by bolo eticky zlé. Ako príklad uvádza viaceré situácie vydierania, medzi iným aj situáciu medzi vojnovými zajatcami. Od jedného vydierača požaduje zabitie ľubovoľného zajatca. Ak ho odstreli, tak zachráni seba aj zbytok skupiny. V tejto situácii hovorí Knauer jednoznačné NIE pre zabitie kamaráta, aj keď hrozí vlastná smrť a aj celej skupiny. *„Toto konanie sa nemôže klasifikovať ako jedno konanie, pretože medzi zabitím jedného a oslobodením ostatných nejestvuje žiadna vecná spojitosť ale túto spojitosť najskôr vytvorí cudzia vôľa. Zabitie a oslobodenie sú v skutočnosti dve rozdielne konania. To, čo ich rozdeľuje je cudzia vôľa, ktorá medzi nimi sprostredkováva spojenie. Výhľad na oslobodenie celej skupiny neospravedlňuje poslúchnuť požiadavku a zabiť člena skupiny.“*⁵⁶⁸

5.4.6. Výhody a nevýhody princípu dvojitého účinku podľa Knauera

Skompletizovaním oboch kritérií môžeme definovať kritérium etickosti konania:

- 1) Konanie je *mravne zlé v sebe samom*, ak sa ním zapríčiní ale spôsobí škoda *bez primeranej príčiny*.
Konanie je bez primeranej príčiny,
 - ak statok alebo hodnota, ktorý sa chce v jednaní dosiahnuť, sa z univerzálnej perspektívy *dlhodobo a komplexne* pochová alebo zničí
 - ak pri snahe vyvarovať sa (univerzálne formulovaným) škodám, sa tieto nezabránia, ale sa skôr naopak *dlhodobo a komplexne* zväčšia
- 2) Ak sú spojené viaceré konania, aj cudzou vôľou, tak je konanie mravne zlé, lebo ho jednajúci zrealizuje *prostredníctvom* iného mravne zlého konania v sebe samom.

a) Výhody a novosť princípu:

⁵⁶⁷ Presná formulácia znie: *„Die Unterscheidung von Mittel und Zweck als zwei verschiedene Handlungen kann auch dadurch begründet sein, dass das Dazwischen des Willens eines oder mehrerer anderer in dem Sinn erforderlich ist, dass ich zunächst nur versuchen kann, diesen Willen zu beeinflussen. Der weitere Fortgang des Geschehens liegt dann nicht mehr allein in meiner eigenen Regie, dadurch entsteht eine weitere, von der ersten verschiedene Handlung.“* Tamže. 62.

⁵⁶⁸ Tamže. 63.

Analýzou princípu dvojitého účinku, tak ako ho predstavil Peter Knauer môžeme skutočne konštatovať, že:

- sa princíp nesnaží o žiadne porovnávanie statkov a hodnôt
- zamedzuje vytvoreniu určitej kazuistiky a hierarchizácii statkov
- hľadá sa význam jednej hodnoty pre druhú – proces vzájomného umožnenia hodnôt
- na realizácii určitého statku sa pozerá z univerzálneho hľadiska
- kritérium kontraproduktivity a univerzálnosti zohľadňuje nie len vlastné záujmy, ale aj záujmy všetkých zúčastnených nie len teraz ale aj v budúcnosti

V čom spočíva podstatný prínos Knauerovej teórie? V svojej podstate dopĺňa aj princíp menšieho zla v jeho najkritickejšom bode. Ten sa kritizoval z dôvodu, že v konkrétnej situácii nám nepovie, ktoré zlo je menšie a ktoré väčšie. Bruno Schüller a McCormick predstavujú tých teológov, ktorý doplnil princíp menšieho zla o primeranú príčinu. Maxima konania teda znie: jendo zlo je možné uprednostniť pred druhým vtedy, ak má primeranú príčinu. Bruno Schüller síce neopustil od zvažovania dohier a statkov a aj v dilematických situáciách sa pridrižiava princípu menšieho zla, na to, aby sa malé zlo mohlo aplikovať ako menšie, musí mať podľa Schüllera aj primeranú príčinu.⁵⁶⁹ McCormick pochopil nebezpečenstvo argumentácie menšieho zla, ktoré by mohlo veľmi ľahko ospravedlniť aj kaiphosov princíp (človek je oprávnený zabiť jedného nevinného, aby sa zachránili aspoň štyria) a preto pripája taktiež podmienku Knauera o primeranej príčine.⁵⁷⁰

b) Neistota druhej podmienky v dilematických situáciách

Katarina Klöcker svoju analýzu problematiky terorizmu v dnešnej dobe postavila práve na kritike princípu menšieho zla v problematike terorizmu a aplikácii Knauerovho princípu dvojitého účinku ako kritéria na správny pohľad závažnosti odstrelenia lietadla a zákona o dohľade nad spoločnosťou. Od Knauera však prevzala len jeho prvé kritérium o primeranej príčine. Druhé kritérium, ktoré určuje, či ide o jedno konanie alebo zväzok jednaní a teda o prostriedok na dosiahnutie cieľa, nespomína a nepridrižiava sa ho. V aplikácii terorizmu, ktorý je svojou podstatou tiež vydieraním, nepoužíva ako hlavný argument druhé kritérium Knauera o prítomnosti cudzej vôle, ale hľadá odpoveď cez prvé kritérium: teda či zostrelenie lietadla a aplikácia plošného

⁵⁶⁹ Porov. MCCORMICK: op. cit., 668.

⁵⁷⁰ Porov. tamže. 669.

odpočúvania telefónov majú primeranú príčinu – dlhodobu, komplexne a univerzálne. Jej hlavným argumentom pre NIE v zostrelení lietadla nie je cudzia vôľa - ako jediné kritérium na určenie toho, že ide o umelé spojenie dvoch rôznych jednaní, ale či konanie nie je nekontraproduktívne: „*zostrelenie lietadla s nevinnými pasažiermi na palube a aj teroristami je kontraproduktívne voči vlastnému cieľu a preto neetické.*“⁵⁷¹ Z toho vyplýva, že pre Klöcker kritérium rozlíšenia toho, či ide o jedno konanie alebo o zväzok jednaní, a teda či je konanie prostriedkom na dosiahnutie cieľa, nezohráva podstatnú úlohu. konania

Neistota okolo rozlíšenia direktívneho a indirektívneho konania založeného na diferenciácii medzi jedným jednaním alebo zväzku jednaní, resp. prítomnosti cudzej vôle, je pre určenie etickosti konania nedostačujúce. Aplikáciou druhej podmienky Knauera na situáciu vydierania duchovných prideme k tomu, že aj u vydierania duchovných vstupuje do deja cudzia vôľa vydierajúceho a tým spojí dve rôzne konania do jedného zväzku. Proti faktu prítomnosti cudzej osoby, ktorá vyvodí umelo situáciu, z ktorej nie je iná alternatíva ako len „buď alebo“ sa nedá nič namietat', pretože vystihuje podstatu vydierania. Stačí ale kritérium prítomnosti cudzej vôle na klasifikovanie neetickosti konania? (cudzia vôľa nasvedčuje, že alternatívu východísk určil vydierajúci – ŠtB a teda ide o zväzok jednaní, v ktorom jedno konanie je zlé samo o sebe (podávanie správ bez primeranej príčiny a predstavuje zlý prostriedok na dosiahnutie cieľa). Ak by to tak bolo, právom si môžeme položiť otázku, v čom sa odlišuje situácia vydierania, ktorá sa klasifikovala ako neetická z dôvodu aplikácie zlého prostriedku na dobrý cieľ od situácie osobných cieľov duchovných, v ktorej duchovní dobrovoľne spolupracovali na dosiahnutie osobných cieľov a nenachádzali sa v žiadnej morálnej dileme? (v situácii osobných cieľov duchovní bez nátlaku, dobrovoľne sa rozhodli podávať správy). Konanie na základe osobných cieľov sa právom klasifikovalo ale nesprávne, lebo zlý účel nesvätí prostriedok. Redukciu situácie vydierania len na element cudzej vôle, ako kritéria na neetické konanie, sa závažnosť dilemy vydierania duchovných degraduje. Výsledkom by totiž neexistoval žiadny rozdiel medzi vydieraním a osobnými cieľmi a stratil by sa prvom

⁵⁷¹ Kontraproduktivita konania pri zostrelení lietadla spočíva v kritériu dlhodobosti. Právna legitimácia zostrelenia lietadla sa môže z dlhodobého hľadiska ukázať ako kontraproduktívna vzhľadom na boj s terorizmom. „*Práve v takomto popretí vlastnej právnej subjektivity štátu slávi teror svoj úspech...Ako vysvetlí štát z dlhodobého hľadiska svojim občanom, čím sa ako štát odlišuje od terorizmu, s ktorým sa snaží bojovať, ak používa prostriedok zostrelenia lietadla? Pretože štát si osvojil nástroj, ktorý konštituuje teror: svojvoľné zabíjanie ľudí, nie je takéto konanie kontraproduktívne?*“ Porov. KLÖCKER: op. cit., 270 – 271.

dilematickosti. Obe by totiž koniec koncov predstavovali priamu, zamýšľanú aplikáciu zlého prostriedku na dosiahnutie dobrého cieľa. Avšak intuitívne i logicky je každému zrejmé, že konštalácia oboch situácií je pritom diametrálne odlišná a nemôžeme stavať do jednej roviny dobrovoľné usilovanie o kariéru, finančné a iné výhody cez spoluprácu s vydieraním, do ktorej sa duchovný nedostal dobrovoľne, ale treťou osobou. Aspekt cudzej vôle môže preto poslúžiť na zdôraznenie toho, že vydieranie bolo pripraveným modelom pracovníkmi ŠtB a duchovní sa v ňom ocitli nedobrovoľne. Nemôže ale slúžiť na posúdenie etickosti konania, pretože by hrozila degradácia na rovnakú úroveň, ako v situácii dobrovoľnej spolupráce osobných cieľov.

5.5. Aplikácia kritérií na morálne konflikty spolupráce

5.5.1. Aplikácia kritérií Knauera na spoluprácu duchovných

Z doposiaľ predstavených kritérií Petra Knauera sa vynára otázka ich aplikovateľnosti na spoluprácu duchovných, teda či tieto kritériá poskytujú uspokojivé východisko z dilematických situácií spolupráce. V nasledujúcom odstavci sa podrobí skúmaniu situácia dobrého úmyslu a situácia vydierania. I keď už situácia dobrého úmyslu sa vyhodnotila ako objektívne nesprávne a subjektívne dobré konanie podľa princípu menšieho zla, je zaujímavé porovnať, či sa prejaví ako nesprávna aj podľa princípu dvojitého účinku. Druhou situáciou bude situácia vydierania, u ktorej sa doposiaľ nenašli uspokojivé kritériá pre mravne zodpovedné východiská.

5.5.1.1. Situácia dobrého úmyslu

Spolupráca, kolaborácia s ŠtB nebola v tradičnom zozname skutkov zlých samých o sebe nikdy zmienená, preto by sa mohol ľahko nadobudnúť dojem, že nie je jednaním zlým samým o sebe. Je tomu ale tak? Odpoveď na túto otázku sa bude hľadať u toho, či zabezpečenie blaha a bezpečnosti cirkvi za cenu eliminácie duchovných je primeranou príčinou, teda či konanie nie je kontraproduktívne voči v svojej príčine voči statku, ktorý sleduje.

Na posudzovanie vlastného konania je dôležité skúmať statok, hodnotu, o ktorú sa jednajúci usiluje alebo škody, ktoré majú byť zabránené. Základná maxima konania podľa Knauera znie:

„Jednaj tak, aby sa (univerzálne formulovaný) statok, hodnota, o ktorý sa usilujem nepoškodil dlhodobo a komplexne, prípadne jednaj tak, aby univerzálne formulované škody sa nezväčšili dlhodobo a celkovo.“⁵⁷²

V situácii dobrého úmyslu sa spolupracovník snažil o zabezpečenie statku istoty, bezpečnosti celej cirkvi. Jeho konanie však nieslo aj škody na strane „reakčných kňazov“ tkz. ohrozovateľov bezpečnosti a dobra celej cirkvi. Malo teda jeho konanie primeranú príčinu, ktorá by tieto škodlivé následky ospravedlnila? Z časového hľadiska a podľa kritéria dlhodobosti (*auf die Dauer*) táto forma spolupráce neprispela k blahu a stabilite cirkvi. Ak sa správy tajných spolupracovníkov zameriavali skutočne na tajné vedenie cirkvi prepojené s skupinami tkz. „reakčných kňazov“, tak preniknutie

⁵⁷² KNAUER: op. cit., 68.

bezpečnosti a eliminácia týchto skupín mala aj dopad na chod samotnej cirkvi. Eliminácia aktívnych kňazov, pretrhnutie kontaktov na zahraničné bunky, obmedzenie prínosu literatúry koniec koncov obmedzili aj samotné pastoračné aktivity v jednotlivých diecézach. Z dnešného pohľadu samotná spolupráca duchovných v jej niektorých formách, kam patrí aj eliminácia „reakčných kňazov“ s dobrým úmyslom neprispela k dobru cirkvi, ale naopak spolupráca spôsobila v súčasnosti ranu v jej vnútri – mnohí sa dnes pýtajú, ako je možné, že hlásatelia mravných zásad sami zlyhali a spolupracovali s ŠtB. V očiach mnohých utrpela z dnešnej perspektívy samotná autorita cirkvi.

Z sociálnej dimenzie, teda kritéria celkovej (*in Ganzen*) univerzálnej roviny (napr. sloboda jedného nesmie obmedziť slobodu ostatných, teda univerzálne chápaný statok slobody) sa statok – zabezpečenie blaha, dobra a bezpečnosti cirkvi má realizovať tak, aby nedošlo k jeho zraneniu (predtým zmieňované vzájomné umožňovanie statkov alebo hodnôt na základe zlatého pravidla, ktorým definoval Knauer kritérium komplexnosti). Snaha o udržanie okliesnených práv slobody a výkonu funkcií cirkvi sa však odohrávala za predpokladu podávania správ, ktoré mali za následok okliesnenie práv na výkon povolania (strata št. súhlasu), fyzickej slobody (väzenie), neoprávnenými prehliadkami, predvolaniami a výsluchmi u observovaných osôb. Z celkovej univerzálnej roviny je preto statok – zabezpečenie blaha, dobra a bezpečnosti cirkvi, o ktorého zachovanie sa spolupracovník usiloval, poznačený podkopaním, porušením toho istého statku na strane obetí. V svojej univerzálnosti je preto tento statok zranený. Ďalším aspektom, ktorý nasvedčuje tomu, že spolupráca s „dobrým úmyslom“ zapríčiňuje zlé následky bez primeranej príčiny je aj fakt, že stabilita cirkvi sa nemusela realizovať nevyhnutne (*unnötig*) len touto formou. Tá totiž nepredstavovala jej jedinú nevyhnutnú alternatívu. Ak daný spolupracovník skutočne videl, že niektorí duchovní sú neobozretní a ich konanie môže škodiť nie len im, ale aj ďalším v širšom okruhu, potenciálne sa mohol tento „problém“ riešiť cestou osobného rozhovoru a nie bezpodmienečnou cestou podávania správ. Zhrnutím sa môže preto podľa prvého kritéria princípu definovaného Petrom Knauerom konštatovať, že spolupráca s dobrým úmyslom nemá v svojej podstate primeranú príčinu na ospravedlnenie škôd ňou zapríčinených. Podľa prvého kritéria princípu dvojitého účinku predstaveného Knauerom je toto konanie neetické a zlé samo v sebe. Ako také nepredstavuje preto formu etického kompromisu ako hľadania zodpovedných eticky únosných východísk. Potvrdil sa tým výsledok, ktorý sa dosiahol už pri aplikácii princípu menšieho zla. I keď

sa „dobrý úmysel“ svojou analýzou preukázal ako neetický, táto neetickosť konania sa musí posudzovať skutočne z objektívnej stránky. V subjektívnej rovine totiž spolupracovník hlboko veril, že koná dobrú vec i za cenu „určitých obetí“. Pri posudzovaní tejto situácie je preto potrebné mať na vedomí, že tento dobrý úmysel bol vzbudzovaný aj pracovníkmi ŠtB. Teda celková konštelácia alternatív konania – dobro cirkvi za cenu eliminácie „reakčných kňazov“ bola umelo vybudovaným modelom pracovníkov ŠtB. S takouto možnosťou a postupným navodením „správnosti“ takéhoto konania prišli pracovníci ŠtB. Cieľ ŠtB bol jasný – dosiahnuť určitú pozitívnu motiváciu v spolupráci. V nadväznosti na druhé kritérium Knauera, preto spolupráca s dobrým úmyslom predstavuje zväzok dvoch jednaní, spojených v jeden zväzok cudzou vôľou, z ktorých jedno konanie zlé v sebe samom (podávanie správ) sa používa na realizáciu dobrého cieľa (blaho a dobro cirkvi). V objektívnom merítke je preto „dobrý úmysel“ eticky nesprávne konanie, i keď na subjektívnej rovine je eticky dobré, pretože predstavuje chvíľkový omyl človeka v mravnom posudzovaní toho, čo je správne a čo nie: spolupracovník veril, že koná správnu vec.

5.5.1.2. *Situácia vydierania*

Výsledok analýzou druhého kritéria Knauera zdôraznil, že aspekt cudzej vôle ako samotný nepostačuje na určenie etickosti konania. Na druhej strane cudzia vôľa zreteľne naznačuje, že vydieranie sa predsa len odlišuje od ostatných dilematických situácií. Určitá diferenciácia je preto predsa len potrebná. Stanovisko viacerých morálnych teológov k vydieraniu vo všeobecnosti je jasné NIE, teda nepristúpenie na podmienky vydierania. V čom ale spočíva rozdiel k ostatným dilematickým situáciám? McCormick tento rozdiel znázorňuje na dvoch dilematických situáciách, ktoré sa v tejto práci podrobne znázornili v princípe menšieho zla (6.3.5.1.Nedostatky princípu menšieho zla). Prvým je prípad lekára, ktorý stojí pred rozhodnutím buď odstrániť plod a zachrániť aspoň matku, alebo plod neodstrániť a zomrie plod aj matka. Druhým je prípad šerifa v USA, ktorý stojí pred rozhodnutím odsúdiť človeka, ktorého podozrieva dav z znásilnenia, ale o ktorom vie, že je nevinný alebo ho neodsúdiť, ale hrozí, že zúriaci dav zlynčuje všetkých možných podozrivých v meste. Obe prípady predstavujú dilematickú situáciu s určitou morálnou záťažou. Predsa sa ale odlišujú. Prípad lekára nepredstavuje len kvantitatívnu otázku: má sa zachrániť jeden človek alebo nechať zahynúť oboch? Chirurgický zákrok, ktorý má za následok smrť, je vnútorne a nerozlučne spojený s záchranou života matky. V prirodzenosti prípadu neexistuje

žiadna iná možnosť ako záchrana matky. Medzi prostriedkom a cieľom jestvuje podstatná spojitosť. Iným slovom prípad lekára predstavuje automatickosť deja, výsledkom ktorého je istá smrť plodu a nedá sa ničím ovplyvniť. Táto analýza nám z časti pripomína Knauerovo tvrdenie o jednom jednaní s zlým následkom, ktoré je odlišné od zväzku viacerých jednaní. V prípade šerifa, ktorý je ukázkou situácie vydierania, neexistuje žiadna vnútorná spojitosť medzi zabitím nevinného človeka a hrozbami zúriaceho davu.⁵⁷³ K tomu táto situácia neprestavuje automatickosť deja - smrť nevinného človeka nie je istá ako u plodu. Dôležitým aspektom pri vydieraní je preto fakt, že vydieraný nemá istotu, že po splnení požiadaviek (odsúdení nevinného človeka) sa tento dav predsa len nerozhodne zabiť ostatných podozrivých, alebo naopak, nemá istotu, že ak na podmienky nepristúpi, tak istotne zlynčuje ďalších podozrivých. Aj v tomto prípade McCormick však nadväzuje na Knauerov dôležitý argument nekontraproduktivity konania. Spôsob akým sa v prípade šerifa zraní statok ľudského života nevinného človeka, pochová dlhodobo a komplexne aj tento statok v univerzálnej rovine, pretože jeho zranením sa zraní aj ďalší s ním spätý statok – ľudská sloboda.⁵⁷⁴ Tým totiž, ak človek zabije nevinného človeka, aby zachránil ďalších piatich, uprie mu ľudskú slobodu. A pretože táto sloboda je statkom, ktorý súvisí s statkom života, poškodí sa a zničí spôsobom, akým sa chráni statok života sám v univerzálnej rovine.⁵⁷⁵ Týmto spôsobom je porušené vzájomné umožnenie statkov a cieľový statok v univerzálnej rovine bol zranený. Konanie je preto kontraproduktívne.

a) Argumenty pre NIE vo vydieraní

Každá situácia vydierania predstavuje špecifickú morálnu záťaž. V prípade šerifa, alebo v prípade zabitia niektorého kamaráta v zajateckom tábore na záchranu seba a zvyšku skupiny sú pristúpením na podmienky vydierania v sázke nevinné ľudské životy. Navrátením pohľadu na situáciu vydierania duchovných je preto potrebné si položiť otázku, v čom spočíva morálna záťaž v situáciách vydierania duchovných? Pristúpenie na vydieranie znamenalo podávať správy na vytipované osoby. Pretože hrozba vydierania bola citelná v konkrétnych hrozbách aj na strane vydieraných, museli si byť spolupracovníci vedomí zlých konsekvencií, ktoré by postihli observované osoby podávaním správ. Morálna záťaž spočívala v nespravodlivom uškodení podávaním

⁵⁷³ Porov. MCCORMICK: op. cit., 668-669.

⁵⁷⁴ Presný nemecký text znie: „Die Art und Weise wie man das Gut schützt (das Menschenleben durch Hinrichtung eines Unschuldigen) wird es auf die Dauer untergraben, in dem sie damit zusammenhängendes Gut (die menschliche Freiheit) beeinträchtigt.“ MCCORMICK: op. cit., 669.

⁵⁷⁵ Porov. tamže.

správ vlastným spolubratom alebo veriacim v farnosti. Na druhej strane stála hrozba fyzického zla, ktoré sa malo aplikovať na vydierajúcich, ak by nepristúpili na požiadavky ŠtB. V práci bolo zmieňované odmietavé stanovisko niektorých teológov (McCormick, Schüller, Klöcker) na pristúpenie podmienok vydierania. Dôležitým je preto polozenie otázky, ktoré argumenty jasne naznačujú, že pristúpenie na požiadavky vydierajúceho pracovníka ŠtB, teda podávanie správ by bolo kontraproduktívne voči samotnému cieľu, ktorý sleduje vydierajúca osoba? Ktoré argumenty poukazujú na to, že konanie nemá primeranú príčinu voči svojmu cieľu – ochrane vlastných statkov, resp. zabráneniu ešte väčších zlých následkov?

Prvá otázka vyplývajúca z kontraproduktivity konania: Mohla sa napr. sloboda, zabránenie kompromitácie atď., o ktorú sa usiloval vydieraný dosiahnuť ináč, ako cez spoluprácu, teda ináč ako zranením iných statkov a hodnôt? Áno aj nie. Nie preto, lebo neexistovala iná alternatíva. Áno spočívalo v tom, že takéto vydieranie ešte nemuselo znamenať, že spolupracovník bude podávať obsahovo škodlivé a hlavne pravdivé správy. O tomto type bude ale reč v situácii pravého etického kompromisu. Späťte k položenej otázke: Koreňom vydierania v všeobecnosti však bola nemožnosť inej alternatívy. a preto z tohto pohľadu, duchovný agent nemal inú možnosť ako povedať pracovníkovi ŠtB áno spolupracujem alebo nie nebudem spolupracovať. K zraneniu statkov a hodnôt by teda nedošlo bezdôvodne (*unnötig*), ako napr. v prípade osobných cieľov, kedy k získaniu osobných cieľov sa bezdôvodne využila cesta podávania správ. Z tohto uhla pohľadu by vydieranie nebolo kontraproduktívne.

Ak sa pozrieme na vydieranie duchovných, tak obdobne ako v prípade šerifa a vojaka v zajateckom tábore, ani tu neexistuje medzi prostriedkom – podávaním správ a cieľom – ochranou vlastných statkov a hodnôt podstatná spojitosť (*wesentlicher Zusammenhang*). Pretože sa práve jedná o situáciu vydierania, ktorá je namodelovaná pracovníkom ŠtB (vydierajúcim), nie je podávanie správ – spolupráca v prirodzenosti situácie vnútorne a neoddeliteľne⁵⁷⁶ spätá s záchranou / ochranou vlastných statkov a hodnôt, tak ako tomu bolo v prípade matky a plodu. Vydieranie je situáciou, v ktorej cudzia vôľa spojila umelo dve rôzne konania do jedného celku a neexistuje medzi nimi žiadna vecná spojitosť, teda neexistuje ani primeraná príčina na spoluprácu.

⁵⁷⁶ Výstižnejšie nemecké výrazy: In der Natur des Falles liegt kein innere und untrennbare Zusammenhang.

V maxime konania stanovenej Knauerom je základom nekontraproduktivity, primeranej príčiny konania, aby škody, ktoré sa pripustia, nespôsobili ešte väčšie škody dlhodobo a celkovo.⁵⁷⁷ V tomto bode spočíva jadro nebezpečenstva pristúpenia na požiadavky vydierania. Aspekt dlhodobosti by totiž znamenal, že pristúpením na vydieranie zabránim dlhodobo ďalšiemu možnému ohrozeniu nie len u seba, ale aj na strane observovaných osôb. Teda udržím škody na najmenšej možnej rovine ale dlhodobo. Vydieranie sa však odohráva na veľmi tenkom ľade. Vydierajúca osoba síce môže pristúpiť na požiadavky vydieraného, ale nemá nikdy garanciu, že ho vydieraný nechá na pokoji. V prípade vydieraných spolupracovníkov dokonca tento predpoklad nebol vôbec možný, pretože oficiálne sa spolupráca zaväzovala na neurčito. ŠtB teda duchovných držalo v šachu dlhú dobu. Súčasne nemal vydieraný garanciu, že nároky na neho sa nebudú zvyšovať. Ak sa mu na počiatku zdalo podávanie určitých správ prijateľnejšie ako ohrozenie napr. kompromitáciou na verejnosti, nároky ŠtB sa mohli zvyšovať tak, že spolupracovníka zaúkolovali k stále závažnejším prípadom, ktoré mohli mať za následok vždy závažnejšie škody: nie len upozornenie observovanej osoby, jej predvolanie na ŠtB, ale aj trestný postih s možným väzením. Vydieraný preto nemal nikdy istotu, že škodlivé následky podávania správ nebudú rásť. Pristúpenie na vydieranie dáva vydierajúcej osobe možnosť opätovného vydierania a manipulovania osobou. Nebezpečenstvo spočíva práve v tom, že vydieraný, podlomený dilemou vydierania a strachom z možných zlých následkov na svojej vlastnej osobe, je veľmi ľahko manipulovateľný a v chvíľkovom momente pristúpi na požiadavky vydierajúceho. Týmto činom však nezabráni vydieraniu, ale skôr naopak otvorí dvere pre ďalšie možnosti ako vydierať.

Tento tkz. efekt pretrhnutia hrádze známi v nemeckej teológii pod pojmom „*Dammbruchefekt*“, jasne naznačuje nebezpečenstvo konania v vydieraní. Škodlivé následky mohli nekontrolovateľne rásť. Práve v tomto bode vidno jasný rozdiel medzi princípom menšieho zla, ktorý by v tejto situácii radil k tkz. menšiemu zlu, teda pristúpeniu na podávanie správ, ak by sa javili ako menšie zlo oproti, zlu, ktoré by hrozilo z kompromitácie alebo vydierania. S odstupom času mohli ale následky menšieho zla prerásť to, voči čomu boli zvažované, teda zlo z vydierania. Pokým na počiatku mohol niekto uvažovať kvantitatívne (zvažovaním ziel) - podať správu je menej ako nechať sa zavrieť, mohla sa opakovaným vydieraním táto kalkulácia

⁵⁷⁷ „*Jednaj tak, aby sa (univerzálne formulovaný) statok, hodnota, o ktorý sa usilujem, nepoškodil dlhodobo a komplexne, prípadne jednaj tak, aby univerzálne formulované škody sa nezväčšili dlhodobo a celkovo.*“ KNAUER: op. cit., 68.

preklopiť, ak neskoršie vyšlo najavo, že síce sa spolupracovník zachránil pred hrozbou väzenia, jeho správy ale zapríčinili trestné stíhanie piatich duchovných. Takému nebezpečenstvu sa snaží chrániť princíp dvojitého účinku svojím kritériom nekontraproduktivity. Síce sa niektoré konania v jednotlivých prípadoch zdajú zodpovedné, sú takéto konania podľa Knauera preto zakázané, lebo sa človek nimi pohybuje na šikmej rovine a nemusí zabrániť prípadnému rozšíreniu na iné situácie. *„Konania, pri ktorých pripustenie alebo zapríčinenie škôd nemá žiadnu vnútornú hranicu, sú nedovolené.“*⁵⁷⁸

Ďalší aspekt svedčiaci za to, že vydieranie nemá primeranú príčinu a teda že je kontraproduktívne, je aspekt vzájomného umožnenia statkov a hodnôt, aspekt univerzálneho a komplexného chápania statku a hodnoty. Podľa prvého kritéria nekontraproduktivity Knauera nesmie statok alebo hodnota, ktorý chceme zachovať, ohroziť ten istý statok alebo hodnotu u druhého človeka. Teda v univerzálnej rovine znamená statok / hodnota umožnenie jeho realizácie u všetkých zúčastnených teraz ale aj v budúcnosti. Ak sa v prípade vydierania rozhodne vydierajúci duchovný spolupracovať – podávať aktívne správy, ochranu vlastných dobier, hodnôt a statkov (slobody, života, povolania) vykonáva za cenu zranenia tých istých statkov, hodnôt a dobier u prenasledovaných kňazov. Slobody, život, povolanie, ľudská dôstojnosť ale aj iné statky a hodnoty s nimi spojené by sa týmto zranili v ich univerzálnom význame.

Na základe hore uvedených argumentov vplýva, že pristúpenie na požiadavky vydierajúceho pracovníka ŠtB, by bolo kontraproduktívne voči samotnému cieľu, ktorý chcel spolupracovník dosiahnuť. Zapríčinenie škodlivých následkov spolupráce by sa teda udialo bez primeranej príčiny. Z tohto objektívneho pohľadu by bolo takéto konanie nezodpovedné a nesprávne a ako také by nepredstavovalo etický kompromis.

b) Čo zmierňuje zásadné NIE voči vydieraniu?

Dôvody, ktoré jasne poukazujú na NIE v situácii vydierania podľa princípu dvojitého účinku sú pádne (*überzeugend*). Podľa týchto objektívnych kritérií by konanie bolo bez primeranej príčiny. Na individuálnej subjektívnej rovine sa vydieraným osobám mnohokrát nenaskytla možnosť tak komplexného pohľadu na celú situáciu ako nám po prevrate. Ak sa zohľadní aj fakt, že mnohokrát priame oslovenie ŠtB a hrozba kompromitácie vyžadovali aj rýchle rozhodnutie, krátkosť času mohli zapríčiniť

⁵⁷⁸ KNAUER: op. cit., 82.

chvíľkové zlyhania a rozhodnutia, ktoré by sa dnes posúdili ako nesprávne a neetické. Z výsledkov historickej časti nám vyplýva, že u prevažnej väčšiny spolupracovníkov prevládal v rôznych situáciách spolupráce strach. Strach, ktorý prevládal, mohol často dohnať stupňovaním vydierania duchovného až tak ďaleko, že nekonal racionálne, ale mnohokrát v sebaobrane alebo obrane blízkych reflexívne. Aj keď dnes poznáme kritériá správneho rozhodnutia a jasné NIE v situácii vydierania, sme osobami, ktoré v tej dobe neboli vydieraním osobne dotknuté. Byť osobne dotknutý vydieraním môže viesť k zúženiu morálne posúdenia komplexnosti situácie. Ak napr. bránami koncentračného tábora stojí matka, ktorej esesák dáva len jednu možnosť: buď zabije ľubovoľné jedno svoje dieťa, alebo zomrú všetci traja. Čo prevládne viacej? Materinský cit, pud sebazáchovy alebo racionálne zvažovanie situácie a uvažovanie nad tým, čo je správne? Práve morálne posudzovanie situácie je v prípadoch vydierania natoľko ohraničené aj strachom, a inými faktormi, že človek sa rozhodne aj keď s neistotou a koná v nádeji správneho rozhodnutia. Úmyslom tejto stati nie je aspektom strachu, sociálnymi aspektmi vzťahov ospravedlniť kompletne situáciu vydierania, ale snaha poukázať aj na subjektívnu stránku rozhodovanie, v ktorej má svoje miesto svedomie. Morálne dilematická situácia preto predstavuje balanc dvoch vecí: dilematická situácia je niekedy tak ťažká, že ani svedomie nevie dať uspokojujúcu odpoveď a skôr tápa a hľadá po orientačných bodoch, bójach – objektívnych kritériách, ktorých by sa mohli uchytiť, na druhej strane ani objektívne kritériá nedokážu dať čisto vždy a v každej situácii uspokojujúcu odpoveď. Hlavne tam, kde ľudskú slabosť, strach, ktoré mnohokrát prijmu človeka konať tak, ako by za normálnych okolností nekonal. Je rozdiel konať pod tlakom a rozhodnúť sa v domnienke hlasu svedomia ako skúmať určitú problematiku aj niekoľko rokov na základe určitých princípov v morálnej teológii. Analýza a výsledky situácie vydierania preto majú slúžiť sa spoznanie objektívneho pohľadu, ktorý v danej dobe spolupracovníkom mnohokrát nebol ani možný, pomôcť ako pomôcka aj do budúcnosti, ale hlavne analýza a výsledky nesmú viesť k odsúdeniu konkrétneho duchovného, na základe toho, že konanie v vydieraní sa princípom dvojitého účinku ukázalo ako neetické.

6. ZÁVER: SITUÁCIA PRAVÉHO ETICKÉHO KOMPROMISU V SPOLUPRÁCI

Analýza princípu dvojitého účinku preukázala, že pristúpenie na spoluprácu a podávanie správ v situácii vydierania je bez primeranej príčiny: je kontraproduktívne voči hodnote vlastného cieľa, ktorý sa snaží dosiahnuť a z dlhodobého hľadiska, pristúpenie na podmienky vydierania otvára dvere opätovnej manipulácii, pri ktorej by hrozilo, že škodlivé následky zvyšovaním nárokov na vydieraného môžu dramaticky rásť. Je však takýto nekompromisný postoj spravodlivý voči vydieraným spolupracovníkom? Je spravodlivý situácii, v ktorej sa nachádzali?

6.1. Núdz a vo svedomí

Analýza princípov menšieho zla a princípu dvojitého účinku predstavovala analýzu normatívnych kritérií, ktoré majú objektívne stanoviť, či by konanie napr. v situácii vydierania predstavovalo správne alebo nesprávne konanie. Morálna dilema konfliktov sa odohráva v situácii vydierania nie na spoločenskej, ale na intrapersonálnej rovine. Na konci predošlej kapitoly sa uviedli niektoré aspekty, ktoré zmierňujú jednoznačné NIE v situácii vydierania. Výsledky historickej časti preukázali v prevažnej väčšine prípadov prítomnosť strachu, ktorý podstatne obmedzoval slobodné rozhodovanie. Priama konfrontácia s ŠtB ako aparátom sankcií, predstavovala bariéru strachu. Pri stretnutiach s ŠtB povstávali mentálne a emocionálne iritácie už z toho, že nebolo jasné, aké úmysly má ŠtB pri stretnutiach s duchovným. Súčasne muselo pôsobiť stiesňujúco, ak ŠtB disponovala podrobnými biografickými znalosťami z prostredia kňaza. Pri vydieraní sa kňazovi často ultimatívne predložila možnosť spolupráce. Z toho vyplývajúce zneistenie obmedzilo jeho suverenitu, zreteľne sa rozhodnúť. Strach z možných konsekvencií, ak by kňaz odmietol spolupracovať, obmedzoval jeho slobodné rozhodovanie. Absencia času zvážiť čo je správne a čo nie, ale krátkosť času zvážiť následky spolupráce, viedli k rozhodnutiam, v ktorých spolupracovník skutočne nemal možnosť orientovať sa a analyzovať, nakoľko jeho rozhodnutie je správne v univerzálnej rovine. Tieto aspekty odkrývajú náznak núdze, v ktorej sa nachádzalo svedomie spolupracovníkov a ktorých individuálna identita a sebaapocitovanie sa vymývala dlhé roky propagandistickými

frázami a bola určovaná podľa ideových šablón správania.⁵⁷⁹ Tisíce ľudí prišlo „vd'aka“ vražednému systému do konfliktu oddať sa veci, ktorá je väčšia ako oni sami ale za cenu obetovania hodnôt vlastnej morálnej integrity a morálnej zodpovednosti alebo za cenu „povznesenia sa“ nad nimi. Spolupracovníci ŠtB sú obeťami práve v tom, že režim pripravil mnohých v verbovacích miestnostiach o ich vlastné charaktery. Režim zneužil všetky prvky ľudskosti človeka: slabosť, strach, pohodlnosť, zbabelosť, sebazaprenie, pokrytectvo. Doposiaľ prevedená analýza normatívnych princípov konania bola dlhá zohľadneniu aj týchto aspektov pri posudzovaní spolupráce. Bez nich by sa výskum vznášal v oblakoch a nepriblížil by sa kňazom v ťažkosti konkrétnej situácie. Všetky tieto aspekty naznačujú, že nie je možné posudzovať spoluprácu výlučne a čisto z nadhľadu objektívnych princípov menšieho zla a dvojitého účinku.

Je to práve oblasť svedomia, v ktorom dochádzalo k rozhodnutiu pre spoluprácu. Situácia vydierania patrí medzi tie rozhodovania svedomia, ktoré spadajú do oblasti osobnej zodpovednosti jednotlivca. Kompetentné rozhodnutie môže v týchto situáciách urobiť podľa najlepšieho vedomia a svedomia iba vydieraná osoba. Nachádzame sa preto na rozhraní medzi objektívnymi princípmi, normami, ktoré z vonku posudzujú čo by malo byť správne a svedomím na druhej strane, ako miesta osobného rozhodnutia človeka. Posudzovanie a prípadné odsúdenie spolupráce vydierania výlučne na základe princípov menšieho zla a dvojitého účinku by nezohľadnilo subjektívnu stránku človeka a vyššie uvedené aspekty ťažkosti vydierania. Právom sa preto môžeme pýtať akú funkciu majú doposiaľ zmieňované princípy, ak na jednej strane vyjadrujú NIE k situácii vydierania, na druhej strane rozhodnutie v vydieraní sa má prenechať konkrétnemu vydieranému? *„Existujú rozhodnutia v svedomí, ktoré spadajú do oblasti osobnej zodpovednosti a ktoré v ich komplexnosti nie je schopná pojať žiadna objektívna norma. Nedajú sa preto označiť z žiadneho objektívneho stanoviska, ktoré by ich spravodlivo zohľadnilo, ako tie, ktoré sa vydarili alebo ako tie, ktoré sa nevydarili.“*⁵⁸⁰ Tam, kde svedomie človeka sa nevie rozhodnúť ako ďalej, kde tápa, majú preto princípy menšieho zla a dvojitého účinku ten význam, že slúžia ako orientačné body pre svedomie, ako pomôcka pre orientáciu v tom, aké rozhodnutie by malo byť to správne. Ich funkcia spočíva teda v pomoci umožniť sa človeku rozhodnúť,

⁵⁷⁹ Porov. SCHMIDT Andreas: Gegenstrategien. Über die Möglichkeiten, sich zu verweigern, in: FUCHS Jürgen (Hrsg.), Zersetzung der Seele. Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi, Hamburg: EVA Europäische Verlagsanstalt, 1995, 159-175, 159.

⁵⁸⁰ SCHOCKENHOFF Eberhard: Wie gewiss ist das Gewissen? Eine ethische Orientierung, Freiburg: Herder Verlag, 2003, 209.

hlavne aj tam, kde hrozí omyl s svedomím ako napr. v situácii dobrého úmyslu. Nikdy nesmú tieto princípy nahradiť rozhodnutie svedomia alebo ho urobiť prebytočným. Práve možný omyl v svedomí vyžaduje od každého jednotlivca poctivosť oproti vlastnej motivácii, starostlivosť v posudzovaní všetkých okolností a otvorenosť pre korektúry v rozhodovaní.⁵⁸¹ K tomuto účelu slúžia práve princípy menšieho zla a dvojitého účinku.

6.2. Etický kompromis vo vydieraní

Existuje teda vôbec nejaký etický kompromis, ktorý by mohli vydieraní uzavrieť v svojom svedomí a ktorý by ale predstavoval aj navonok mravne správne konanie? Nehľadiac na osobnú dimenziu situácie vydierania, by podľa čistej orientácie na princíp dvojitého účinku musel vydieraný nekompromisne odmietnuť pristúpiť na spoluprácu a akceptovať zlé následky na svojej osobe. Neexistuje žiadne východisko, v ktorom by spolupracovník mal možnosť zabrániť hrozbe na svojej osobe, ale súčasne mohol sa pozrieť observovanej osobe do očí? Ako ďaleko môžeme a smieme obísť hodnotu jednotlivca, jeho jedinečnosť, neopakovateľnosť a aká vysoká je cena, ktorá sa musí zaplatiť za to, že v druhom vidíme iba úžitok alebo cudzie zmýšľanie? Etický kompromis je práve o stanovení presných hraníc medzi subjektom a objektom, zradou a dôverou, zodpovednosťou a ľahostajnosťou, kolaboráciou a svedomím.⁵⁸²

Určitú odpoveď, ale aj východisko nám ponúka morálny teológ Oto Mádr, ktorý v svojom článku k spolupráci kňazov sa zmieňuje aj o type správnej spolupráce: „*Správne chápaná spolupráca preto predstavuje určitý balans medzi vernosťou a zradou, silou a slabosťou.*“⁵⁸³ Oto Mádr týmto nakreslil rysy určitého etického kompromisu v svedomí človeka. Najlepšie pochopenie toho, ako vyzeral zodpovedne vyvážený balans v praxi sa dá znázorniť na prípade kňaza Mareka Michala, ktorý bol v 50. rokoch odsúdený na 3,5 roka za to, že pomohol pri úteku Naháľkovi. Po prepustení z väzenia a neskoršom udelení štátneho súhlasu ho kontaktovala ŠtB. Hodnotiacia správa z návrhu o ukončení spolupráce ho vykresľuje ako nezodpovedného a neúprimného TS. TS síce spoluprácu podpísal, ale otázka správneho konania bola u neho v svedomí stále prítomná a nie ukradnutá:

⁵⁸¹ Porov. tamže. 210.

⁵⁸² Porov. SCHMIDT Andreas: Gegenstrategien. Über die Möglichkeiten, sich zu verweigern, in: FUCHS Jürgen (Hrsg.), Zersetzung der Seele. Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi, Hamburg: EVA Europäische Verlagsanstalt, 1995, 159-175, 160.

⁵⁸³ MÁDR Oto: Soud, nebo milosrdenství, in: Teologické texty 2 (2003).

„Verbovka nebola uskutočnená naraz, nakoľko menovaný sa staval záporne k spolupráci, čo odôvodňoval tým, že v minulosti bol orgánmi bezpečnosti podvedený a on nechce toto robiť druhým. Na základe jeho postoja bola potom verbovka prevádzaná formou postupného pripútavania. Po niekoľkých schôdkach pristúpil na spoluprácu, ale prehlásenie o spolupráci odmietol podpísať. Bol zameriavaný na duchovných prichádzajúcich z Poľska do ČSSR, o ktorých podal správy. Úkolom k duchovným u nás sa vyhýbal plniť. Správy, ktoré podal, sú len informatívne, okrajové, takže na základe ním podaných správ nebolo pristúpené k realizácii – uväzneniu nijakých osôb, ani neboli prevádzané žiadne iné opatrenia. Koncom roku 1965 upúšťal od pravidelnej dochádzky na schôdzky...I pri tejto schôdzke znovu prehlásil, že nie je ochotný s nami prichádzať do styku. Na základe toho bolo prikročené k ukončeniu spolupráce.“⁵⁸⁴

Obdobne tomu bolo aj u ďalšieho TS získaného v skutočnosti na základe tvrdej kompromitácie, aj keď ho ŠtB vykázala ako toho, ktorý dobrovoľne prijal spoluprácu. Aj napriek tvrdej kompromitácii a niekoľkonásobným nátlakom preukázal Jozef Vrbovský reg. ako TS „VÍCHOR“ schopnosť lavírovať vo vydieraní s čistým štítom:

„Agent bol získaný na základe kompromateriálu v roku 1954 a k obsluhu prevzatý v 1959. Od tej doby podal 2 správy všeobecného charakteru. Úlohy, ktoré mu boli predložené neplní, na agentúrne schôdzky sa nedostavuje i keď prisľúbi, že v stanovený čas sa dostaví. Už viac krát bol predvolaný avšak vôbec sa nedostavil a keď bol náhodou nakontaktovaný, na schôdzke sa vyhovára. Pri poslednom stretnutí prehlásil, že on žiadne úlohy plniť nebude, že radšej nech ho dáme do penzie, lebo iné mu spraviť nemôžeme.“...„Agent mal byť od previerky v mesiaci november 1962 využitý k farárovi Balarovi, Novajovskému a Fabiánovi. Tento úkol nebol splnený preto, že agent v roku 1963 bol dlhšiu dobu nemocný a ďalej preto, že sa agent splneniu úloh vyhýba. Od tej doby podal iba jednu agentúrnu správu o situácii v ČSSM v Toporci a k farárom nepodal žiadnu správu, i keď schôdzok bolo s ním uskutočnených 15. Celkovo sa agent prejavuje ako alibista a odmietavo k plneniu úloh i keď pri schôdzke súhlasí s daným úkolom, no nesplní ho a vyhovára sa na rôzne okolnosti. Navrhujem, aby spolupráca bola prerušená a zväzok archivovaný.“⁵⁸⁵

V čom spočíva balans medzi vernosťou a zradou, silou a slabosťou, tak ako to napísal Oto Mádr? Pravý etický kompromis znamená prijať spoluprácu vo vydieraní v situácii, keď je vydieraný slabý a zraniteľný s obmedzenou slobodou rozhodovania, avšak spoluprácu sa snažiť udržať na čo najmenej mozgnej hranici – nepodávať správy a ak, tak len nepravdivé, všeobecné, vyhýbať sa schôdzkam a takto preukázať ŠtB, že si

⁵⁸⁴ A ÚPN, Marek Michal, TS „ZDENO“, reg. č. BB-A-328, a.č. BB-A-83754, č.j. SB-00145/1466.

⁵⁸⁵ A ÚPN, Jozef Vrbovský TS „VÍCHOR“, reg. č. BB-OZ-7997, a.č. BB-OZ-09011131.

vyhľadala nesprávnu osobu, čo by mohlo viesť k upusteniu a ukončeniu spolupráce. Takýmto spôsobom by odvrátil kňaz hrozbu sankcií vydierania na svojej osobe, ale súčasne nepodával automaticky rezignovane správy na spolubratov a udržal stupeň spolupráce v čo najschodnejšej miere. Zostal by takto spravodlivý nielen voči ostatným, ale hlavne aj voči sebe samému. Ako by teda mal vyzerat' správny balans, správny etický kompromis tak, aby bol schodný aj s predstavenými etickými princípmi menšieho zla a dvojitého účinku, teda aby konanie nebolo kontraproduktívne, ale malo primeranú príčinu? V čom spočíva rozdiel etického kompromisu od argumentov pre NIE spolupracovať v situácii vydierania, ktoré sa predstavili pri princípe dvojitého účinku a znamenali, že prístupenie na podmienky vydierania nemá primeranú príčinu? Vydieranie sa chápe ako dilematická situácia v tom, že má len dve alternatívy: alebo nepristúpiť na spoluprácu a niesť následky vydierania alebo pristúpiť na spoluprácu, zabrániť tým vydieraniu, ale za cenu podávania správ a spôsobenia škôd ostatným spolubratom. Princíp dvojitého účinku odmietol pristúpiť na spoluprácu, rezignovať pod tlakom vydierania. Nebezpečenstvá nechať sa vydierať sa znázornili v predošlej kapitole, ale aj v úvode tohto záveru. Možno si prístupím na spoluprácu zachráni TS dočasne kožu, ale ohrozí ostatných. Proti takejto alternatíve sa obracia z objektívneho uhla pohľadu princíp dvojitého účinku v svojom zásadnom NIE pre prístupenie na podmienky vydierania, ktoré nemajú primeranú príčinu. Avšak existuje aj možnosť správneho balansu a kompromisu v svedomí, ako nám to ukázali obidva predstavené príklady kňazov. Je to cesta prístupenia na spoluprácu, ale súčasne aj vzdorovania za ohraničených podmienok. Čo takéto vzdorovanie obnáša? Minimalizácia škôd by v tomto prípade znamenala snahu vyhýbať sa schôdzkam, dochádzať nedochvíľne alebo vyhovárať sa na nemoc. Ak sa schôdzkam už nedalo vyhnúť a TS bol nakontaktovaný ŠtB a musel počas schôdzok zaujať určité stanovisko k položeným otázkam, mal vždy možnosť sa vyhovárať na slabú pamäť, podávať cielene všeobecné správy alebo zámerne nehovoriť pravdu. Takýto postoj kňazov, ktorí sa ocitli v vydieraní, bude znamenať nie len to, že do situácie vydierania sa dostali nedobrovoľne, tú nechceli a neželali si ju a len z dôvodu ochrany vlastnej osoby spolupracovali, ale to, že skutočne nechceli spolupracovať a boli k podpísaniu spolupráce dotlačení, potvrdia aktívne svojou kontraprácou, teda určitým vzdorovaním voči požiadavkám ŠtB. Toto vzdorovanie je pádnym argumentom, že spolupráca bola nielen že nechcená, nepriama, ale svoje nezamýšľanie a nesúhlas prejavili spolupracovníci aj počas trvania spolupráce aktívne v tzv. pasívnej spolupráci: vyhýbaním sa alebo podávaním nepravdivých

informácií. Táto aktivita je však ohraničená a vyžaduje mieru obozretnosti. TS – kňaz si musel byť skutočne istý, že správy, ktoré podal, sú len informatívneho charakteru. ŠtB totiž dokázala vyťažiť z všetkého aspoň niečo. Príkladom je TS pod pseudonymom „KVETAK“, ktorý sa v liste vyjadril, že pevne verí, že svojimi správami a spoluprácou nikomu neublíži a má čisté svedomie. Analýzou podaných správ sa jeho tvrdenie ale nedá zaručiť, lebo obsahové vyhodnotenie jeho správ predsa len pomohlo k ďalším aktivitám voči observovanej osobe. V čom spočíva práve vzájomné dopĺňanie svedomia a objektívnych normatívnych princípov? Rozhodnutie vzdorovania sa odohráva v svedomí, na osobnej rovine jedajúceho. Predstavuje preto osobnú zodpovednosť. Avšak pretože duchovný balansuje v dilematickej situácii, musí zvážiť nakoľko svojou pasivitou skutočne nikomu neublíži a nakoľko takéto lavírovanie a vzdorovanie skutočne zabráni manipulácii zo strany vydierajúceho.

Zhodujú sa východiská predstavené v tejto časti aj s princípom dvojitého účinku a znamenajú aj z objektívnej stránky tkz. morálne správne konanie a etický kompromis? Základom princípu dvojitého účinku je primeraná príčina konania, ktorá by ospravedlnila zlé následky konania. Aké zlé následky konania však vznikajú, ak kňaz podpíše spoluprácu, ale pokúsi sa jej vzdorovať? Podpísaním spolupráce sa stáva v očiach spoločnosti spolupracovníkom. Z neskoršieho pohľadu, hlavne z dnešnej perspektívy by mohol tým vzbudiť u niektorých pohoršenie – hlásateľ morálnych hodnôt podpíše spoluprácu. Súčasne východisko vzdorovania kňaza z vydierania bolo založené na nečestnosti voči ŠtB. Nečestnosť bola cestou vynechávania schôdzok, prikrášľovania, bagatelizovania, klamania a podvodu. Čo tu ale chýba na rozdiel od vydierania s aktívnym podávaním správ, je zapríčinenie zlých následkov spôsobených observovaným osobám. V tomto bode sa situácia vydierania u spolupráce duchovných predsa len odlišuje od ostatných dilematických situácií predstavených v princípe dvojitého účinku (prípady šerifa a vojnových zajatcov), ktoré na to, aby sa zabránilo vydieraniu už nemajú inú voľbu a iné východisko ako len odsúdiť, zabiť nevinného človeka alebo pripustiť lynčovanie nevinných. V vydieraní existovala preto možnosť síce pristúpiť a podpísať spoluprácu, ale jej aj aktívne vzdorovať. Hrozia tu preto také nebezpečenstvá, kvôli ktorým sa môže tvrdiť aj tu zásadné NIE pre spoluprácu vo vydieraní? Je pravdou, že situácia vydierania aj pri vzdorovaní ostane naďalej situáciou, ktorú umelo vymodeloval pracovník ŠtB. Avšak rozdiel je v tom, že pri vzdorovaní už nenastáva podávanie pravdivých škodlivých správ na spoluprácu ako tomu bolo pri aktívnej spolupráci vo vydieraní predstavenej v princípe dvojitého účinku. Tam

pristúpenie na spoluprácu nemalo podstatnú spojitosť s spôsobením škôd na strane nevinných observovaných kňazov a zabránením zla na strane vydieraného. Ak má mať spolupráca primeranú príčinu, ak má byť nekontraproduktívna, tak zabránenie škôd musí byť dlhodobé a komplexné. Pristúpenie na spoluprácu zabráni škodám na vlastnej osobe. Je samozrejme otázne, na akú dlhú dobu. ŠtB videla neaktivitu a neúprimnosť TS, čo sa snažila riešiť opätovným stretávaním a naliehaním na TS. Pozitívom však je, že skúmaním sa nevyskytol ani jeden prípad spolupráce, v ktorom v dôsledku neúprimnosti a nespôlupráce by ŠtB aplikovala skutočne hrozby vydierania na kňazovi – verejne by ho skompromovala, odobrala št. súhlasu alebo za nespôluprácu len tak poslala do väzenia. Skôr naopak, dôvody opätovnej neúprimnosti a pasivity viedli k ukončeniu spolupráce. Čo je podstatnejšie ako zabránenie škôd na strane vydieraného, je pristúpenie na spoluprácu s aktívnou pasivitou v podávaní správ (nečestnosťou). Predpoklad je, že pokým trvá možnosť vzdorovania, môže TS – kňaz zabrániť škodám, ktoré by spôsobil pravdivým podávaním správ. Je tu preto predpoklad dlhodobosti minimalizácie škôd na oboch stranách. Aby bolo pristúpenie na spoluprácu nekontraproduktívne, nesmie dobro, hodnota a statok, o ktoré sa jednaním usilujeme, zraniť to isté dobro, hodnotu a statok v univerzálom význame. V prípade rezignovaného podávania správ vo vydieraní, spolupracovník v snahe zabrániť obmedzeniu vlastnej slobody, ochrane vlastných ľudských práv a dôstojnosti, zraňuje slobodu, ľud. práva a dôstojnosť na strane observovaných kňazov a teda zraňuje tieto dobré v ich univerzálom význame. Pri aktívnom odpore, nečestnosti a vzdorovaní v spolupráci tomu tak nie je. Pasivita, nečestnosť, ktorej cieľom je ochrana vlastných dobier nespôsobuje zranenie týchto dobier u observovaných kňazov. Sloboda, ľudská dôstojnosť, statok povolania ale aj iné statky a hodnoty sú zachované v svojej univerzálnej rovine. Konanie je preto nekontraproduktívne.

Pristúpenie k spolupráci pod nátlakom vydierania ale aj neúprimnosť, nečestnosť, nespoľahlivosť kňaza majú v situácii vydierania svoju primeranú príčinu, ktorá ich ospravedlňuje a preto nepredstavujú ani mravne zlé konanie, ale naopak zodpovedné konanie, ktoré je aj etickým kompromisom a v súlade aj s princípom dvojitého účinku. Nečestnosť bola úsilím o vybočenie od požiadaviek a voľbou takých slov, ktoré druhého nezradili a nevystavili nebezpečenstvu. *„Každá nevedomosť, mlčanlivosť*

*predstavovala odvrátenie od zlej cesty k takej úprimnosti a otvorenosti, v ktorej bolo možné sa pozrieť druhému do očí.*⁵⁸⁶

Na záver tejto práce je potrebné ešte zohľadniť aj aspekt toho, že príčiny spolupráce sa menili. Vyskytli sa prípady, v ktorých sa kňaz získal strachom, pri ktorom prevládali zlé spomienky na väznenie v 50. a 60. rokoch. Ak sa teda zohľadní možnosť etického kompromisu v dobe pristúpenia na spoluprácu a spolupráca nepredstavuje mravne zlé konania, opak nastáva vtedy, ak takýto TS začne s odstupom času nachádzať v spolupráci určité výhody a začne z nej aj profitovať.⁵⁸⁷ V tomto uhle pohľadu už prvotný aspekt vydierania ale aj predošlého väznenia neospravedlní neskoršie škody spôsobené podávaním a profitovaním zo spolupráce. Preto v komplexnom merítku nemusí kompromis uzavretý na počiatku znamenať aj etický kompromis počas celej doby spolupráce. Naopak existujú aj prípady TS, ktorí boli získaní nie vydieraním, ale na základe osobných cieľov, ktorí teda nemali primeranú príčinu na pristúpenie k spolupráci a podávanie správ, avšak slabosťou, možným strachom, ale aj deformáciou vplyvu socialistickej spoločnosti pristúpili na spoluprácu. Časom však zistili omyl a nesprávnosť ich chvíľkového rozhodnutia pre spoluprácu a počas celej ďalšej doby vykonávali pasívne spoluprácu a snažili sa vzdorovať požiadavkám ŠtB. V komplexnom merítku celá ich spolupráca bola cestou zamlčovania, pasivity, neúprimnosti a môže preto taktiež predstavovať etický kompromis, ktorí uzavreli kňazi vo svojom vnútri. Z tejto rozpravy je samozrejme podstatné vylúčiť všetky tie možné spolupráce duchovných, ktoré nastali napr. vo väzení, pre aplikácii tvrdého fyzického ale aj psychického násillia, ktoré zlomili myseľ, vôľu človeka a ktoré už nemajú vôbec nič spoločné s možnosťou vzdorovania, ale predstavujú tvrdú obeť režimu 50. rokov. Ich tragické osudy predstavujú taktiež stránku obetí cirkvi a nemôžu sa z morálneho hľadiska vôbec posudzovať.

Z uvedeného vyplýva, že nielen registrácia v registračných protokoloch, ale ani motív pristúpenia na spoluprácu nepostačuje na hodnotenie toho, či spolupracovník konal správne alebo nesprávne a teda aj mravne zle. Komplexná spolupráca počas celej jej

⁵⁸⁶ Porov. SCHMIDT Andreas: Gegenstrategien. Über die Möglichkeiten, sich zu verweigern, in: FUCHS Jürgen (Hrsg.), Zersetzung der Seele. Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi, Hamburg: EVA Europäische Verlagsanstalt, 1995, 159-175, 160.

⁵⁸⁷ Vid' napríklad prípad Andreja Grivalského TS „HVIEZDA“. Vo zväzku agenta je podchytené jeho väznenie a pristúpenie na spoluprácu, písomné podávanie správ, avšak v výročných správach a situačných správach vo Východoslovenskom kraji podáva v neskoršom období závažné správy na centrá v zahraničí na rehoľné spoločenstvá. Prijíma niekoľko krát finančné odmeny a je hodnotený ako jeden z najlepších TS vo Východoslovenskom kraji.

doby, sila a charakter TS, jeho ciele, vplyv prostredia, spoločnosti a ŠtB, ale aj zrovnávanie s existujúcimi princípmi v morálnej teológii majú podstatný určujúci charakter na posúdenie toho, či jednať v rôznych typoch spolupráce je mravne správnym alebo nie. Eticky správne mravné konanie, ktoré predstavuje etický kompromis v dilematickej situácii spolupráce existovalo a bolo možné sa oň pokúšať. Svedčia o tom aj zmieňované prípady TS. Všetky tie prípady, ktoré by eventuálne aj napriek vzdorovaniu, pasivite a sabotovaniu spolupráce predsa len viedli k tomu, že ŠtB ich fyzicky a psychicky zlomila a nakoniec predsa len podávali aktívne správy sú mimo rámec morálneho posudzovania a tobôž odsudzovania duchovného.

ZOZNAM SKRATIEK:

CIC	Kódex kánonického práva
CMBF	Cyrlometodská bohoslovecká fakulta
ČSSR	Československá socialistická republika
DKO	Dielo koncilovej obnovy
DS	Demokratická strana
FMV	Federálne Ministerstvo vnútra
KB	konšpiračný byt
KCT	Krajský cirkevný tajomník
KGB	sovietska tajná služba
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KTS	kandidát tajnej spolupráce
MHKD	Mierová hnutie katolíckeho duchovenstva
MR	Maďarská ľudová republika
MNB	Ministerstvo národnej bezpečnosti
NB 2	II. odbor Národnej bezpečnosti
NDR	Nemecká demokratická republika
OCT	Okresný cirkevný tajomník
OP	operatívny pracovník
PB	prepožičaný byt
PIT	Pacem in Terris
PLR	Poľská ľudová republika
SNP	Slovenské národné povstanie
SNR	Slovenská Národná rada
ŠtB	Štátna bezpečnosť
ÚPN	Ústav pamäti národa

ÚV KSČ	Ústredný výbor komunistickej strany Československa
VK	Vojenská kontrarozviedka
ZNB	Zboru národnej bezpečnosti (ďalej ZNB)
ZSSR	Zväz sovietskych socialistických republík

ZOZNAM PRÍLOH

Graf č. 1 - Príčiny ukončenia spolupráce duchovnými. Analýza vykonaná na 16 zväzkoch, v ktorých sa dal typ ukončenia zistiť. Osa x zobrazuje rôznych typov ukončenia spolupráce, osa y počty duchovných	94
Graf č. 2 - Typológia spolupráce z pohľadu ŠtB. Osa x zobrazuje typy získania duchovných ako to videla a vykázala ŠtB. Osa y zobrazuje počty duchovných.....	106
Graf č. 3 - Typológia spolupráce. Zobrazuje počty spolupráce duchovných v Spišskej diecéze na základe hlbkovej analýzy zväzkov. Osa x vyjadruje typy spolupráce duchovných, osa y zobrazuje počty duchovných	125
Tabuľka 1 - zobrazuje dilematickú situáciu rozhodovania – nechať dopustiť zlo na sebe alebo spolupracovať a zapríčiniť zlo druhému a niesť následky.....	161
Tabuľka 2 - zobrazuje typy pristúpenia k spolupráci, na základe argumentácie dobrého úmyslu z pohľadu TS.....	163
Tabuľka 3 - zobrazuje spoluprácu ako prostriedok na dosiahnutie cieľov.....	166

ZOZNAM LITERATÚRY

Literatúra v historickej časti:

BALÍK Stanislav, HANUŠ Jiří: Katolická církev v Československu 1945-1989, Brno: CDK, 2007

BEHNKE Klaus, FUCHS Jürgen: Zersetzung der Seele. Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi, Hamburg: Rotbuch Verlag, 1995

COFER Charles: Motivation und Emotion. Grundfragen der Psychologie, München: Juventa Verlag, 1975

CUHRA Jaroslav: Katolická církev přelomu 80. let v diplomových pracích příslušníků StB, in: Securitas imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb (1999) 4

DLUGOŠ František: Viktor Trstenský - vzor pevnej viery in: Nové Horizonty. Časopis pre teológiu, kultúru a spoločnosť (2008)

DUBOVSKÝ Patrik: Archívne dokumenty k prenasledovaniu cirkvi v Archíve UPN, in: Pamäť národa 3 (2006) 72

DUBOVSKÝ Patrik: Pamäť podľa priania hierarchov, in: Domino efekt 26 (2007) 24-25

DUBOVSKÝ Patrik: Pastieri v koži ŠtB I., in: Domino efekt 26 (2007) 26-29

DUBOVSKÝ Patrik: Pastieri v koži ŠtB I., in: Domino efekt 26 (2007) 26-29

DUBOVSKÝ Patrik: Pastieri v koži ŠtB II., in: Domino efekt 26 (2007) 26-30

FIALA Petr, HANUŠ Jiří: Katolická církev a totalitarismus v českých zemích, Brno: CDK, 2001

FILA Z.: Význam, úloha a cíle tzv. Východní politiky Vatikánu k zemím socialistického společenství a její uplatňování v brněnské diecézi, in: Securitas imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb (1999) 20

GRAJEWSKI Andrzej: Jidášův komplex. Zraněná církev: Křesťané ve střední a východní Evropě mezi odporem a kolaborací, Praha: Prostor, 2002

GRAUMANN C.F.: Einführung in die Psychologie. Motivation, Frankfurt am Main: Akademische Verlagsgesellschaft, 1974

GULA M.: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB v směrnicích pro agenturní práci. In: Securitas imperii, Sborník k problematice bezpečnostních služeb, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunizmu P ČR, 1994

HALKO Jozef: Biskup Július Gábriš a Združenie katolíckych duchovných Pacem in Terris, in: Pamäť národa 3 (2007) 30

HALKO Jozef.: Cirkev, agenti a ŠtB, in: Impulz 1(2005)

HOLEČEK Jindřich František: Omluva za spolupráci se Státní bezpečností, in: Katolícky týždenník 48/XVIII (2007), s.2

HRADÍLEK Pavel: Bez skutků pokání to nepůjde, <http://www.getsemany.cz/node/1055>, 28.01.2008

HRBEK Jaroslav, SMETANA Vít: Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944 – 1945, svazek I, Praha: Paseka, 2009

HRBEK Jaroslav, SMETANA Vít: Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944 – 1945, svazek II, Praha: Paseka, 2009

CHURAŇ Milan: Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti, Praha: Libri, 2001

KAPLAN Karel: Sovětští poradci v Československu 1949 – 1956, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

KAPLAN Karel: StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, 2002

KAPLAN Karel: Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963 – 1973, Brno: CDK, 2001

KERZ-RUEHLING Ingrid, PLÄNKERS Tomas: Verräter und Verführte. Eine psychoanalytische Untersuchung Inoffizieller Mitarbeiter der Stasi, Berlin: Ch.Links Verlag, 2004

KUBÍČEK: Formy a metody boje orgánů Státní bezpečnosti proti podvratné činnosti nelegální římsko-katolické církve, Praha 1982, in: Securitas imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb (1999) 20

LETZ Robert: Osobnost' verzus moc. K storočnici Ladislava Hanusa, in: Pamäť národa 3 (2007) 20-30

MIKULÁŠEK Ondřej: Kněží – agenti nechtějí o minulosti mluvit. Rozhovor s tvůrci dokumentu ČT Černí a černější o agentech StB mezi kněžími, <http://www.christnet.cz/magazin/clanek.asp?clanek=2926>, 21.11.2007

PEŠEK Ján, BARNOVSKÝ Michal: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970, Bratislava: Veda, 1999

PEŠEK Ján, BARNOVSKÝ Michal: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953, Bratislava: Veda, 1997

PEŠEK Ján, BARNOVSKÝ Michal: V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku 1969 – 1989, Bratislava: Veda, 2004

PEŠEK Ján, LETZ Róbert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989, Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004

PEŠEK Ján: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť Slovensku 1953-1970, Bratislava: Veda, 2000

PEŠEK Ján: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953, Bratislava: Veda, 1999

PONDELNÍČEK: Jak zabít lidskou osobnost, Literární listy 20 (1968) in: TRSTENSKÝ Viktor: Sila viery, sila pravdy, Bratislava: Senefeld-R, 1990

POVOLNÝ Daniel: Operativní technika v rukou StB, Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinu komunismu, 2001

RAGAČ Radoslav: Kolektívny portrét vedenia správy ŠtB v období normalizácie in: Pamäť národa 4 (2005) 67

RICHTER Holger: Die Operative Psychologie der Ministeriums für Staatssicherheit der DDR, Frankfurt am Main: Mabuse Verlag

SCHILDBERGER František: František Jindřich Holeček – otázka upřímnosti. Reakce známého katolického publicisty na omluvu kněze – agenta StB, <http://www.christnet.cz/magazin/clanek.asp?clanek=2934>, 04.12.2007

SPOUSTA Jan: Kostlivci ve skříních církve, <http://www.getsemany.cz/node/1054>, 28.01.2008

ŠMÁLIK Š.: Veľký štyridsaťdňový pôst cirkvi na Slovensku, Bratislava: Charis, 1996

TRSTENSKÝ Viktor: Sila viery, sila pravdy, Bratislava:Senefeld-R, 1990

VAŠKO Václav: Dům na skále. Církev bojující. 1950-květen 1960, Kostelní výdrž: Karmelitánské nakladatelství, 2007

VAŠKO Václav: Dům na skále. Církev vězněná. 1950-začátek 1960, Kostelní výdrž: Karmelitánské nakladatelství, 2008

VAŠKO Václav: Dům na skále. Církev zkoušená. 1945-začátek 1950, Kostelní výdrž: Karmelitánské nakladatelství, 2004

VAVRDA Ladislav: Formy a metody boje orgánu státní bezpečnosti proti nelegální podvratné činnosti římskokatolické církve, in: Securitas imperii 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb (1999) 20

ŽÁČEK Pavel: Agenturně-operativní svazky Státní bezpečnosti a jejich registrace, 1954 – 1957, in: Pamäť národa 3 (2005) 4-11

ŽÁČEK Pavel: Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953 – 1990, Bratislava: UPN, 2005

ŽÁČEK Pavel: Přísně tajné. Odhalená fakta o činnosti ŠtB, Praha: Votobia, 2001

ŽÁČEK Pavel: Registrace, vedení a archivace svazku ve směrnících čs. komunistické rozvědky, in: Paměť národa 3 (2006) 55-65

ŽÁČEK Pavel: ŠtB na Slovensku za normalizácie. Agónia komunistickej moci v zvodkách tajnej polície, Ministerstvo spravodlivosti SR, 2002

ŽÁČEK Pavel: V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície, Bratislava: UPN, 2006

Diplomové a dizertačné práce študentov Vysokej školy ZNB v Prahe v archíve ÚPN Bratislava:

kpt. ČAPEK Antonín: Úlohy poziční agentúry v súvislosti s paralyzovaním podvratnej činnosti protivníka, f. VŠ ZNB, Praha 1981

por. HARICH Jozef: Psychológia spoľahlivosti, ľudského výkonu na úseku tajnej spolupráce, f. VŠ ZNB, Praha 1981

KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca, f. VŠ ZNB, Praha 1981

npor. MAREŠ Karel: Zvláštnosti agenturného pronikání do ideodiverzních center a emigrantských seskupení, f. VŠ ZNB, Praha 1979

Literatúra v etickej časti:

AUER Alfons: Das Gewissen – Chance der Person, in: Annette SCHAVAN, Person und Verantwortung. Zur Bedeutung und Begründung von Personalität, Düsseldorf: Patmos Verlag, 1980, s. 26-40

AUTIERO Antonio: Zwischen Glauben und Vernunft. Zu einer Systematik ethischer Argumentation, in: ARNTZ Klaus: Ethik zwischen Anspruch und Zuspruch, Freiburg, 1996, 35 – 53

AYMANS Winfried: Akt: KASPER Walter (ed.) Lexikon für Theologie und Kirche, zv. 1, Freiburg: Herder Verlag, 1994, 295 – 304

BACHLEITNER Gerhard: Güter- und Übelabwägung. Ethisch in: KORDD Wilhelm, BECK Lutwin, MIKAT Paul (ed.): Lexikon der Bioethik, Gütersloh: Gütersloher Verlag, 2008, 182 – 189

BEESTERMÖLLER Gerhard: Das Luftsicherheitsgesetz als Krisenindikator, in: Die neue Ordnung 60 (2006) 297 – 317

BEESTERMÖLLER Gerhard: Flugzeuge als Terrorwaffen. Stefan Husters Vorschlag zum Abschuss in: Die neue Ordnung 61 (2007) 144 – 150

BÖCKLE Franz: Fundamentalmoral, Münche: Kösel-Verlag, 1985

BÖCKLE Franz: Grundbegriffe der Moral. Gewissen und Gewissenbildung, Aschaffenburg: Pattloch, 1967

BUSS Gregor: Die Kollaboration der katholischer Kirche und geistlichen mit dem staatssozialistischen Regime der DDR aus theologisch-ethische Perspektive, Doktorská práca na KU, KTF v Prahe, 2010.

CURRAN Charles: Der Utilitarismus und die heutige Moraltheologie. Stand der Diskussion, in: Concilium 12 (1976) 671 – 681

DEMMER Klaus: Kompromiß, in: ROTTER Hans, Virt GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 381-385

ERMECKE G.: Güterabwägung in: HÖFER J und RAHNER K. (ed.) Lexikon für Theologie und Kirche, zv. 04, Freiburg: Herder Verlags, 1960, 1287 – 1289

ERNST Stephan: Grundfragen theologischer Ethik. Eine Einführung, München: Kösel-Verlag, 2009

FONK Peter: Christlich handeln im ethischen Konflikt. Brennpunkte heutiger Diskussion, Friedrich Pustet Verlag: Regensburg, 2000

FURGER Franz: Utilitarismus, in: ROTTER Hans, Virt GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 816-821

GIOVANNI Sala: Die Entwicklung vernünftige menschlicher Einsichten: in: Concilium 12 (1976) 634 – 640

HEIDBRINK Horst: Stufen der Moral. Zur Gültigkeit der kognitiven Entwicklungstheorie Lawrence Kohlberg, München: Quintessenz Verlags, 1991

HILPERT Konrad: Gut, das Gute in: KASPER Walter (ed.) Lexikon für Theologie und Kirche, zv. 4, Freiburg: Herder Verlag, 1995, 1113 – 1116

HILPERT Konrad: Güterethik in: KASPER Walter (ed.) Lexikon für Theologie und Kirche, zv. 4, Freiburg: Herder Verlag, 1995, 1120

HILPERT Konrad: Menschenwürde in: HUNOLD Gerfried (ed.): Lexikon der christlichen Ethik, zv. 2, Freiburg, Basel, Wien: Herder Verlag, 2003, 1173 – 1180

HOLDEREGGER Adrian: Prinzip der Doppelwirkung, in: ROTTER Hans, Virt GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 95-99

HORN Christoph: Güterabwägung, in: DÜWELL Marcus, HÜBENTHAL Christoph, WERNER Micha (ed.): Handbuch Ethik, Stuttgart: Stuttgart-Weimer, 2006, 391-396

JÁN PAVOL II: Encyklika Veritatis splendor, Praha: Zvon, 1994

KLÖCKER Katharina: Zur Moral der Terrorbekämpfung. Eine theologisch-ethische Kritik, Ostfildern: Grünewaldverlag, 2009

KNAUER Peter: Handlungsnetze. Über das Grundprinzip der Ethik, Frankfurt am Main: Books on Demand, 2002

KOHLBERG Lawrence, CANDEE Daniel: Die Beziehung zwischen moralischen Urteilen und moralischem Handeln, in: GARZ Detlef (Hg.), *Moralisches Urteil und Handeln*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag, 1999, 13-47

KORFF Wilhelm: Ethische Entscheidungskonflikte: Zum Problem der Güterabwägung, in: HERTZ Anselm, KORFF Wilhelm (Hg.), *Handbuch der christlichen Ethik*, Freiburg: Herder, 1982, 66-85

KORFF Wilhelm: Güter- und Übelabwägung, in: HUNOLD (ed.), *Lexikon der christlichen Ethik*, Freiburg-Basel-Wien: Herder, 2003, 773 – 776

KORFF Wilhelm: *Kernenergie und Moraltheologie*, Frankfurt, 1979

KORFF Wilhelm: Konflikt/Konfliktforschung, in: KORFF Willhelm (Hg.), *Lexikon der Bioethik*, Gütersloh: Gütersloher Verlaghaus, 1998, 421

LESCH Walter: Ethik und Moral / Gut und Böse / Richtig und Falsch, in: MIETH Dietmar, WILS Jean-Pierre: *Grundbegriffe der christlichen Ethik*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1992

MÁDR Oto: Soud, nebo milosrdenství, in: *Teologické texty 2* (2003)

McCORMICK Richard: Das Prinzip der Doppelwirkung einer Handlung, in: *Concilium* 12 (1976) 662 – 670

MIETH Dietmar: Christliche Überzeugung und gesellschaftlicher Kompromiss, in: WEBER Helmut, *Der ethische Kompromiß*, Freiburg: Paulusverlag, 1984, s. 113 – 146

MONZEL Nikolaus: Kompromiss, in: *Staatslexikon IV*, Freiburg: Görresgesellschaft, 1959, 1203 – 1206

PAVOL VI.: Encyklika *Humane vitae*, Herder-Korrespondenz 22, 1968, 418 – 424

PESCHKE Karl-Heinz: *Christliche Ethik. Grundlegung der Moraltheologie*, Trier, 1997

REMELE Kurt: Konflikt, Konflikttheorie, in: HUNOLD (Hg.), *Lexikon der christlichen Ethik*, Freiburg: Herder, 2003, 987 – 989

RIEDEL Manfred: *Norm und Werturteil. Grundprobleme der Ethik*, Stuttgart, 1979, 101

RINGELING H.: Die Notwendigkeit des ethischen Kompromisses: Kritik und theologische Begründung, in: HERTZ Anselm, KORFF Wilhelm (Hg.), *Handbuch der christlichen Ethik*, Freiburg: Herder, 1982, 93-117

RINTELEN: Wertphilosophie in: BUCHBERGER Michael (ed.) *Lexikon für Theologie und Kirche*, zv. 10, Freiburg: Herder Verlagsbuchhandlung, 1938, 832 – 833

RÖMELT Josef: Übel in: KASPER Walter (ed.) Lexikon für Theologie und Kirche, zv. 10, Freiburg: Herder Verlag, 2001, 329 – 336

RÖMELT Josef: Wert in: KASPER Walter (ed.) Lexikon für Theologie und Kirche, zv. 10, Freiburg: Herder Verlag, 2001, 1107 – 1108

SCHMIDT Andreas: Gegenstrategien. Über die Möglichkeiten, sich zu verweigern, in: FUCHS Jürgen (Hrsg.), Zersetzung der Seele. Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi, Hamburg: EVA Europäische Verlagsanstalt, 1995, 159-175.

SCHOCKENHOFF Eberhard: Naturrecht und die Menschenwürde. Universale Ethik in einer geschichtlichen Welt, Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag, 1996

SCHOCKENHOFF Eberhard: Wie gewiss ist das Gewissen? Eine ethische Orientierung, Freiburg: Herder Verlag, 2003

SCHOLZ Franz: Objekt und Umstände, Wesenswirkungen und Nebeneffekte, in: DEMMER Klaus, SCHÜLLER Bruno, Christlich glauben und handeln, Düsseldorf: Patmos Verlag, 1977

SCHOLZ Franz: Wege, Umwege und Auswege der Moraltheologie. Ein Plädoyer für begründete Ausnahmen, München: Don Bosco, 1976

SCHÜLLER Bruno: Der gute Zweck und die schlechten Mittel, in: DERS: Der menschliche Mensch. Aufsätze zur Metaethik und zur Sprache der Moral, Düsseldorf, 1982, 148 – 155

SCHÜLLER Bruno: Die Begründung sittlicher Urteile. Typen ethischer Argumentation in der Moraltheologie, Düsseldorf: Patmos Verlag, 1973

SCHÜLLER Bruno: Die Personwürde des Menschen als Beweisgrund in der normativen Ethik, in: Theologie und Philosophie 53 (1978) 538 – 555

SCHÜLLER Bruno: Neuere Beiträge zum Thema Begründung sittlicher Normen in: Theologische Berichte IV(1974) 109 – 181, 126

SCHÜLLER Bruno: Typen der Begründung sittlicher Normen, in: Concilium 12 (1976) 649 – 652

SCHWARTLÄNDER Johannes: Menschenwürde, in: KORFF Wilhelm (Hg.), Lexikon der Bioethik, Gütersloh: Gütersloher Verlaghaus, 1998, 683 - 688

THIMM Andrea: Die Bildung der Moral. Zum Verhältnis von Ethik und Pädagogik, Erziehung und Moral, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2007

THOMAE Hans: Entscheidung und Gewissen. Psychologische Aspekte, in: Annette SCHAVAN, Person und Verantwortung. Zur Bedeutung und Begründung von Personalität, Düsseldorf: Patmos Verlag, 1980, s. 44-53

VAN DER VEN Johannes: Das moralische Selbst: Gestaltung und Bildung, Münster: Lit Verlag, 1999

VLČEK Vojtech: Služebníci nevěrní, in: Teologické texty 2 (2003)

WEBER Helmut: Der Kompromis in der Moral. Zu seiner theologischen Bestimmung und Bedeutung, in: TThZ, č. 86, 1977, 99 – 118

WILTING Hans Josef: Der Kompromis als theologisches und als ethisches Problem. Ein Beitrag zur unterschiedlichen Beurteilung des Kompromisses durch H. Thielicke und W. Trillhaas, Düsseldorf: Patmos-Verlag, 1975

WOLBERT Werner: Gewissen und Verantwortung, Freiburg: Paulusverlag 2008

WOLBERT Werner: Menschenwürde, in: ROTTER Hans, VIRT GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 489-493

WOLBERT Werner: Übel, in: ROTTER Hans, VIRT GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 806-808

WOLBERT Werner: Wert, in: ROTTER Hans, VIRT GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 857-861

WOLKINGER Alois: Konflikt, in: ROTTER Hans, VIRT GÜNTER (Hg.) Neues Lexikon der christlichen Moral, Innsbruck: Tyrolia, 1990, 385-389

ANGLICKÉ RESUMÉ

The doctoral thesis tries to reflect the collaboration of Catholic priest with the State Security Service (ŠtB). This is done in two steps. The first part illustrates the historical background based on research of archive materials and testimony of living priests - agents. Results of historical research tell us that it is not possible to assess the collaboration across the board just on the registration of agents in secret police register. Core of historical part is a typology of collaboration. It serves as a base for input to the second ethical part of doctoral thesis.

The main goal of ethical part is to find objective criterions for answerable and ethical way out from moral dilemmas. Core of this part is theory about ethical compromise with two normative principles – principle of small evil and principle of double effect. The analysis of small evil didn't get a satisfy way out from the situation of blackmail: in the concrete situation it didn't tell us, which evil is smaller and which is bigger. The principle of double effect showed us, that the collaboration in blackmail situation is without proportionate cause, in other words, is counterproductive to their value in universal perspective. The priests hadn't any guaranty, that after consent with collaboration in blackmail, the damage on their side but also on the side of chased priests will be stopped or will be not bigger. Consent opened the door for other manipulation. As a one possible way out from blackmailing looks to accept officially collaboration (sing declaration of collaboration) but don't contact police, to avoid a meeting and of course don't give them true reports. From the objective side is it the one possible way for ethical compromise.

Graf č. 2: Ukončenie spolupráce s TS

